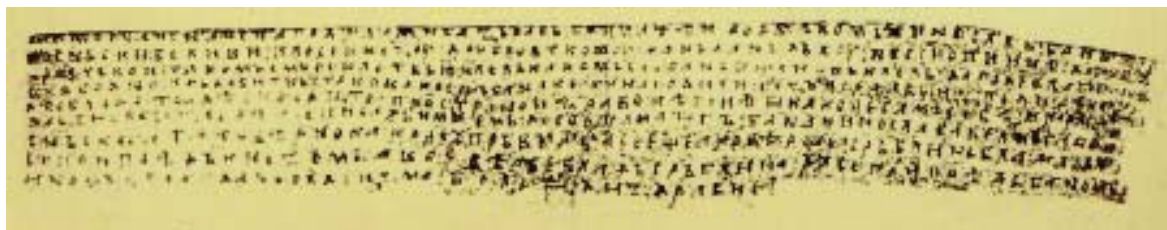

Др ВАСО ГЛУШАЦ

ИСТИНА О БОГОМИЛИМА

ИСТОРИЈСКА РАСПРАВА

Др Васо Глушац
ИСТИНА О БОГОМИЛИМА

Уредник
МИЛИВОЈЕ ЂОРЂЕВИЋ

Приређивач
ЂОРЂЕЈ.ЈАНИЋ

Коректор
КСЕНИЈАЈАНИЋ

Именик
КСЕНИЈАЈАНИЋ

Издавая
ИНП „КЊИЖЕВНЕ НОВИНЕ " ДД
БЕОГРАД, Господар Јованова бр. 5

За издавача

Директор
ЈУЖИДАР МИХАИЛОВИЋ
РЕПРИНТ ИЗДАЊЕ ИЗ 1941. Г.

НАСЛОВНА СТРАНА

I повеља бана Нинослава, издана дубровачкој републици
између г. (1214?) и 1232 и 1235.

Тираж

1000 примерака

Штампа

ФТН - Штампарија за графичку делатност

СР — Каталогизација у публикацији

Народна библиотека Србије, Београд

284-1

ГЛУШАЦ, Васо

Истина о богомилима: Историјска расправа
/ Васо, Глушац; приредио Ђорђе Ј. Јанић. —

Београд: Књижевне новине, 1992 (Нови Сад:

ФТН - штампарија за графичку делатност). — 326

Стр.; 24 см

Тираж 1000. - Стр. 297-306 : Именик / Ксенија

Јанић. - Стр. 307-324: Повратак /Ђорђе Ј.

Јанић.

ISBN 86-7895-003-X

273.232(497.15) 281.96

а) Босанска црква, б) Богумил, ц) Јужни

Словени — Хришћанство

9184524

Др ВАСО ГЛУШАЦ

ИСТИНА
О
БОГОМИЛИМА

(Приредио Ђорђе Ј. Јанић)

ИСТОРИЈСКА РАСПРАВА

БЕОГРАД 1992.

ПРЕДГОВОР

Одавно сам опазио многе несугласице и шнтрадижције шмеђу онога шго се је код нас писало о боламшшмж и између историјскиж извора и стварне прошлости нашега народа. Те се вднтрадикдије нарочито виде, жада се говори о Босни и о њеној средн>еовековној *Црквибосанској*, коју су наши историчари прогласиди *ботмимстиц* иако она по стварним изворима нема у себи ничега, што би је могло означавати јеретичком. Она има сва обележја чисте хришћанске цркве, а јеретичком би се могла назваги само са гледишга римске цркве, крја је тако сматрала и осташе цркве источнога обрела, против којих је и борбу водила

Да би се ово значајно историјско питање коначно и правилно поставило и решило и да би се досадашиње мишљење о *ботшиаиюоуя* брисало из наше историје као мисгификација и историјска заблуда, настојао сам да га осветлим са свих страна, по свима досада познатим изворима Тако је настало ово дело *Истня о йогамимима*.

Већ сам преглед садржаја ове книце показује да су у њој углауном приказане политичке и верске прилике на Балканском полуострву од почетка хришћанства, па до краја XV века, када су балкански народи коначно изгубили своје националне државе.

На први поглед могао би неко рећи да су извесне отвари у овој квизисувипше. Али ипак није тако. Ниједна нијесувишна Све је написано само зато, да се лакше дође до праве истине. Стога су приказане и разне појаве јереси у прайм вековима жримјансгаа, којиж је углавном било већ нестало у оно доба, када су последњи Јужни Словени примили хришћанску веру.

Како живот и рад Ђирила и Методија и њихових ученика има нарочито значаја *заутврђивање* хришћанства међу Јужним Словенима, то сам га приказао нешто опширније, да се из тога може закључити, да после њиховог тако плодносног рада није могло бити јеретичких појава код Јужних Словена. А да их доиста није било, сведок нам је за то, између осталог, и стан>е хришћанске цркве у Бугарској за време њених првих владара а исто тако и стање цркве у Самуиловом Охридском царству, у које је спадала и Босна.

Да на Балкану, после VIII века, није било никакве јереси, па ни *богомилске*, то нам показује и историја борбе која се водила између Источне и Западне цркве и довела до црквеног расцепа 1054. г. За цело то време водила се борба само између те две цркве, а ни једна ни друга нису се бориле против неке треће цркве или јереси.

Та црквена борба између Истока и Запада све се више заоштравала, док није дошло и до крсташких ратова, чије су последице биле освајање Цариграда од стране Латина и распад Византијског царства у неколико грчких држава. У томе времену Св. Саво је основао самосталну *Српску цркву* у српској држави, а бан Кулин самосталну *Босанску цркву* у босанској држави.

Како је у то доба *Хумска кнежевина* спадала у састав српске државе, а тек од 1326. г. у састав босанске бановине, то сам приказао и верске прилике у Хумској кнежевини, док је била под Србијом и касније када је од 1326. г. дошла под управу Босне. Стање верских прилика у тој покрајини најбоље нам сведочи, да се у њој није могла појавити никаква јерес ни пре ни после 1326. г.

Приказавши тако стање хришћанске цркве у Бугарској и у српским земљама изван Босне, прешао сам на специјално приказивање *Цркве босанске* у Средњем веку и доказао сам на темељу првокласних домаћих извора, да је та црква била и остала православна

После тога навео сам сведочанства старих писаца и путника о вери Јужних Словена, у времену од 950. до 1530. г., па су нам и они посведочили да у томе раздобљу није било никакве јереси на Балкану.

Осим догматичких докумената и осталих доказа, посведочили су нам и ови стари писци и путници, да је *Црква босанска* била православна.

Што наши историчари наводе нападаје Римске курије на *Цркву босанску* као доказе, да је та црква била јеретичка, то сам у посебној, глави XIII, приказао и те нападаје, али не само на босанску, него и на друге цркве источнога обреда, па сам доказао, да они не значе ништа друго, него само наставак раније борбе између Источне и Западне цркве.

Да би се коначно установила права истина о богомилима, дао сам и критику извора, на темељу којих је ова заблуда и ушла у нашу историју. Доказао сам многобројним примерима да је *Беседа презвитера Козме*, која је досад важила као најглавнији извор за *богомилство*, обична компилација, састављена из туђих списа и из *Св. Писма*, без ичега стварног и оригиналног. Сем тога приказао сам и радове патријарха Фотија и Петра Сицилског из IX века, па Еутимија Зигавина и Ане Комнене из XII века. Ни њихови радови не дају нам никаквих стварних доказа о постојању *богомил*. Оно што њих двоје о њима пишу, није ништа друго него обична мистификација, коју је створио Зигавин, а Ана од њега преписала и улепшала. А што је најинтересантније, обоје тврде да су *богомил* заједно с њиховим учитељем уништени још за време цара Алексија I.

На крају сам дао *Критику* на све приговоре који су учињени мојој ранијој расправи *Средњевековна „црква босанска“ била је православна*, а која сад поново излази у овој књизи, као XI глава, са малим изменама.

Кад се прочита цела књига, добиће се јасна слика да је проблем богомилства на Балкану обична калуђерска мистификација Средњега века, а „црква босанска“ да је била и остала *православна*,

На дан Св. Саве 1941. г.
у Београду

Др Васо Глушац

УВОД

Према писању наших историчара верује се још и данас да је на Балканском полуострву у Средњем веку била осим православие и римокатоличке вере и једна трећа, *дуалистичка вера*, која се звала *богомилска*, а која је нарочито била раширена у Бугарској и Босни. Шта више, неки су историчари писали да је та вера била главна у тим двома земљама, и да се у њима одржала све до турскога освојења, а после тога да су њени верници прешли на ислам. Историјска испитивања у наше време већ су толико напредовала, да су нам многа питања из наше прошлости јаснија данас него јуче. Тако и ово питање о богомилима, кад се добро испита и доведе у вези са другим историјским чињеницама, постаје потпуно јасно и доводи нас до уверења, да се ради само о једној обичној историјској заблуди или мистификацији.

Ову заблуду први је унео у нашу историјску науку Др Фрањо Рачки својим делом *Bogomili i Patereni*. Његове мисли из овога дела примили су наши историчари као основане и истините, не испитујући да ли су оправдане или нису.

Пре Рачкога написао је краћу расправу о истом предмету Герман Анђелић, потоњи патријарх српски у „*Беседи*, листу за црквене, школске и народне потребе" за 1868. годину, у КОЈОЈ је дошао до коначног резултата, да су папе и латински свештеници називали *православие* у Босни и Херцеговини патаренима и манихејима, иако су били прави хришћани. Анђелић је, како каже, ову расправу написао пре него је изишло Петрановићево дело.

Исто тако пре Рачкога написао је Др Божидар Петрановић историјску расправу *Богомили, Црква босанска и крстјани*, коју

је штампао у Задру 1867. год. Петрановић је у својој расправи дошао до зајуључка, да је у Бугарској и Византији било богомила и то само међу калуђерима, који су се, по његовом мишљењу, разишли по балканским земљама и донекле утицали на црквену организацију. Тако су, вели он, вероватно утицали и на *Цркву босанску*, али је она у основи својој била и остала *православна*.

О овој Петрановићевој расправи написао је у Новосадској *Даници* 1867. год. на стр. 812. врло ласкаву оцену руски научењак П. Лавровски, у којој између осталог каже:... „ова његова расправа може се без сваке претераности назвати најбољом од свега, што се досад о том предмету на славенском, француском и немачком језику писало и штампало". Лавровски на крају жели да се ова расправа што пре преведе на руски језик, јер се оваква дела не појављују често у словенској књижевности.

Али Рачки није тако мислио. Он је исте године у *Rada jugoslavenske akademije* неповољно оценио ово Петрановићево дело и одмах отпочео да пише своје велико дело *Bogomili i Patareni*, тежећи да њиме докаже сасвим супротно од онога што је доказивао Петрановић. То његово дело штампано је у VII, VIII и X књизи *Rada jugoslovenske akademije*.

- Да би доказао да је Петрановићево мишљење о православљу *Цркве босанске* погрешно, Рачки је у својој расправи обратило особиту пажњу на латинске списе папских инквизитора што су их писали о Босни и *Цркви босанској*. На домаће изворе, на које се позивао Петрановић, он није обратило никакве пажње, а то је и главни узрок што је запао у очиту историјску заблуду.

Иако је Петрановић своју расправу написао по првокласним изворима, ипак су касније историчари углавном прихватили схватање и закључке Рачкога, а не његове. Зашто? То се не да објаснити. Можда зато што је Рачки већ у то доба био на гласу као историчар и што су њему, као свештенику, поклањали више вере у тим питањима црквене историје.

О овим двема расправама значајно је мишљење Дра Никодима Милаша, нашег одличног црквеног писца. На једном месту у својој расправи *Стон у средњим вијековима* (Дубровник 1914 г. стр. 99.) он пише дословце овако: „Данас сматрају мал не непогрешивим оно што је казао пок. Фр. Рачки у VII и VIII књизи *Rada*

Jugoslavenske akademije o bogomilima u Bosni i њиховој цркви. За мене то не изгледа тако, и то с разлога, што не могу да признам правилном *полазну тачку* те радње овог хрватског научника и према томе не могу да признам правилнима ни његове закључке. Мени изгледа много правилнијом полазна тачка пок. Бож. Петрановића о овом важном питању у његовој радњи: *Богомили* (Задар 1867), те сматрам научно основаним оно, што је овај српски научник казао о *Босанској цркви*. Даље каже епископ Милаш, како у својој библиотеци има ручни примерак Петрановићеве расправе, у КОЈОЈ је сам Петрановић својом руком зашсао многе примедбе после издања Рачкове радње, па намерава да приреди и штампа друго поправљено издање ове марљиве Петрановићеве студије. Нажалост, Милаш је умро и није то учинио, и Бог зна где се данас налази тај ручни примерак Петрановићеве расправе. Било би врло интересантно данас обелоданити те Петрановићеве примедбе.

Ова два супротна мишљења, Петрановићево и Рачкога, о *Цркви босанској* у Средњем веку, дали су повода другим писцима да се подробније/позабаве овим знајачним питањем. Ја ћу поменути само неке радње. Тако је у *Босанској Вили* 1892 год. под псеудонимом *Атом* изишла доста велика студија; „А"алва./е била средњовјековна Црква босанска - вјера босанска?" писац је дошао до закључка да је била - *православна*. У томе смислу писао је и Вид Вулетић-Вукасовић у листу *Dubrovniku* год. 1897-1899, где је износио своје *Bilješke o kulturi Južnijeh Slavena, osobito Srbalja*. Ове *Bilješke* прештампане су и у посебну књигу. У њој има је Вукасовић обратну нарочиту пажњу средњовековним надгробним споменицима и натписима на њима у Босни и Херцеговини, долазећи до закључка да су стари Босанци и Херцеговци били - *православи*. Мањих расправица и чланака о овоме питању било је и у другим листовима, часописима и посебним брошурама. Овде треба напоменути и једну расправу из новијег времена. То су „*Богомили*“ од Бож. Ковачевића у *С. К. Гласнику* 1938.¹

¹ Српски књижевни гласник, 1938, кнЛЛУ, св. 1, стр. 32-41: св. 3, стр. 217-225

Као што су једни бранили гледиште Петрановићево, тако је било и других који су упорно стајали уз гледиште Рачкога не износећи никаквих нових доказа. Такве су расправе Dra fra J. Jelenića: *De patarenis Bosnae*, Sarajevo 1908; Dra Dragutina Kambera: *Kardinal Tbrquemada i tri bos. patarena*, Zagreb 1932 и D-ra J. Jablanovića: *Bogomilstvo ili patarenstvo*, Mostar 1936. Осим ових расправа било је и полемичких чланака по хрватским листовима и периодичким часописима, где су поједини писци ово чисто историјско питање расправљали са политичког гледишта. То се је нарочито опазило после моје расправе која је штампана 1924. год.

Ја сам 1923. год. поднео Српској краљевској академији наука своју расправу: *Средњовековна Црква босанска била је православна*, и Академија је према расписаном конкурс у ову моју расправу примила и наградила новчаном наградом из Задужбине архимандрита Нићифора Дучића (Годишњак XXXII стр. 148). Штампана је у *Прилозима за књижевност, језик, историју и фолклор*, књига IV стр. 1-55, Државна штампарија, Београд 1924 г.

На ову моју расправу изишао је 1925. г. у 168 броју Prager Presse врло ласкав приказ од некога W. Wcingarta, а енглески професор на Magdalen College у Оксфорду Rev. F. E. Brightman који је уједно и уредник листа The Journal of Theological Studies писао је исте године Павлу Поповићу, да је моја расправа учинила на њега врло јак утисак и направила праву револуцију у свим његовим дотадашњим назорима о богомилима и сасвим их изменила. Међутим, наши историчари нису се јављали све до под крај 1926. године. Тада се јавио у *Прилозима* (књига VI) г. Влад. Скарић са једним малим чланком под насловом *Кудугери*, у коме је хтео доказати на темељу те једне једине речи да су стари Босанци и Херцеговци доиста били богомили. Одмах после г. Скарића јавио се, сада већ покојни, Вјекослав Клајић, једним политичким чланком у 2063. броју Hrvata и једним тобоже научним у *Nastavnom vjesniku*, *узимајући у заштиту гледиште Рачкога. После ове двојице јављали су се још неки критичари, већим делом политичког а не научног карактера. Свима њима, као и овој двојици, одговоримо током ове расправе.*

Исте године кад сам ја написао своју расправу, написао је сличну расправу и бугарски професор универзитета Н. П. Благоев. Његова расправа носи натпис: *Беседата на презвитер Козма - против богомилите*. Иако нисмо знали један за другога, ипак смо дошли до истих резултата, он за Бугарску, а ја за Босну. Ја сам се у својој горе поменутој расправи био ограничио само на Босну. Али ми је његова расправа дала потицаја да се бацим на проучавање овога питања на целом Балканском полуострву. Стога то и јест предмет ове моје нове расправе.

Кад сам дознао за расправу г. Благоева, набавио сам је и о њој написао опширан приказ у *Летопису Матице српске*, свеска мај - јуни 1927. г., стр. 413-418. а кад сам своју расправу послао г. Благоеву, он је у *Църковенъ вестникъ* (г. XXVIII, број 44, Софија 1928), написао, могло би се рећи, малу студију о мојој расправи под Диеном *Критически бележки върху студията на Д-р В. Глушац „Средньовыковна Босанска црква била је православна“* и одштампао је у посебну књижицу. Г. Благоев усваја све резултате, до којих сам дошао у мојој расправи.

Пре него завршим овај увод, сматрам за потребно да овде изнесем још два суда о мојој расправи, и то мишљења дра Јована Радонића и хрватског историчара Јарослава Шидака. Ј. Радонић изрекао је тај свој суд у уводу, што га је написао новом издању двеју Рачкових расправа: *Вогѡа Južnih Slovena za državnu neodvisnost и Vогomili i patareni*, које је издала Српска Краљевска академија 1931. године у спомен стогодишњице од рођења Фрање Рачкога.

И Ј. Радонић, као и ја, констатује, да се је Рачки понајвише ослањао на папска писма и латинске списе, па како ови, каже Радонић, „потичу од противника верских, од римокатолика, то се њихово казивање мора узимати са највећом пажњом и критиком, тим пре *што се из домаћих извора не могу извући они зашључци које изводи Рачки* као ватрен и учен римокатолик. Рачки се истина труди да оправда римокатоличку цркву што није бирала средства при сузбијању јереси, али ипак, и поред најбоље воље, *ни је увек могао остати објективан* при оцени извора и тумачењу односа т.зв. босанских патарена према римској курији." Даље Радонић у овоме *Уводу* износи списе и ра-

справе, којима се је настојало ово питање боље осветлити. Споменувши на концу и оне расправе које доказују да у Босни није ни било богомила, већ само православних и римокатолика, вели за моју горе поменућу расправу: „*Али је у том правцу, несумњиво, најзначајнија студија д-ра Васе Глушца „Средњовековна босанска црква“*“. На основу домаћих извора, др Глушац закључује да су уз т.зв. „босанску цркву“ пристајали владари, сва властела, велика и мала, и целокупан народ, али да је та „босанска црква“ по свом догматичком веровању била православна. Др Глушац обратно је нарочиту пажњу тестаменту госта Радина“.

„Глушац, даље, пориче да су присталице „босанске цркве“ прешла на ислам. Такав прелаз нико и никада није забележио, а ако га је и било, прелазили су на ислам православији и католици, па и то у малом броју и појединачно.“

„Сеобе Босанаца и Херцеговаца у Далмацију и Хрватску од XV века па даље говоре, по мишљењу Глушца, у прилог његова мишљења да су тобожњи босански патарени били православни.“

„*Мишљење Глушца не може се тако лако одбацити“...*

„Дагђе и подробније студије, а можда евентуално нови налази, осветлиће ово заплетено али врло значајно питање.“

Иако се је Радонић из моје горе наведене студије уверио да Рачки није био објективан и да се моје мишљење о православљу „босанске цркве“ не може тако лако одбацити, он ипак није сасвим одлучан у овоме питању и назива га још заплетеним, па се нада да ће се оно тек новим студијама и новим налазима осветлити.

Ово питање само по себи није ни заплетено ни нејасно, нарочито после проналаска *Тестамент госта Радина*. Али га заплићу и силом праве нејасним неки наши историчари, који би пошто-пото хтели да одрже на снази историјску заблуду у коју их је увео, можда и нехотице, пок. Рачки, па се не могу тако лако удаљити од њега.

Поводом моје расправе написао је Јарослав Шидак врло значајну и документовану расправу *Problem "bosanske crkve" u našoj historiografiji od Petranovića do Glušca*, која је штампана у *Radu jugoslavenske akademije*, knjiga 259, Zagreb 1937.

Значајно је да је ова Шидакова расправа штампана баш у Radu jugoslavenske akademije, где је пре 70 година објављено и Рачково дело Bogomili i patareni, из кога су наши историчари црпели своје знање о т.зв. богомилском питању. Напред поменутом мојом расправом ја сам доказао да се резултати у Рачковом делу не могу одржати и да су потпуно погрешни, нарочито што се тиче средњевековне „Босанске цркве“, а сада је то исто и још јаче нагласио и потврдио јаким доказима и Јарослав Шидак својом расправом.

Одмах на почетку своје расправе Шидак истиче да су најистакнутији представници наше историјске науке констатовали, да моја расправа заслужује да се најозбиљније узме у обзир, али да је до данас остала неоцењена и критички неиспитана. Стога н наглашава да је овим својим научним прилогом покушао да оцени мој рад. Али пре тога критички је оценио не само рад Рачкога, него и других писана који су писали о томе предмету. Тако је изнео и оценио мишљења Петрановића, Руварца, Трухелке, Милобара, Јиречека, Прохаске, Благоева и Ђоровића. Највећу пажњу посветио је Рачковој и мојој концепцији. Оценивши све изворе на којима је Рачки саградио своје дело, дошло је до закључка, да "svaki dublji pogled u problem "bogomilstva" otvara u koncepciji Račkoga nove praznine, otkriva nova protivuriječja, posvjedočuje uvijek iznova nedovoljnu objektivnost njegova stanovišta u pitanjima religioznog karaktera". (Rad 259 str. 60). Напоследку је дошао до резултата да *потпуно одбија концепцију Рачкога као историјски неисправну*. (Стр. 175). а за моју студију каже да је *"do danas najozbiljniji prinos rješavanju problema "bosanske crkve" u našoj nauci,"* (str. 112) и да је моја заслуга, *"da je prvi put jasno i sa najznačajnijim materijalom u ruci suprotstavljen koncepciji Račkoga 50-godišnji rezultat u proučavanju novih domaćih izvora i da su otkrivena duboka protivuriječja u samoj koncepciji Račkoga."* (Str. 113). Исто тако каже и за мој метод рада да је сасвим исправан (Стр. 113) и констатује да сам *"dao naučno djelo vrijedno najozbiljnije pažnje."* (Str. 169).

Али се Шидак ипак не слаже са мном да је „босанска црква“ била православна Он јој признаје да *"ima vanredno mnogo zajedničkih obilježja sa pravoslavnom crkvom, da pripada svojom naukom,*

a vjerojatno i obredima, istočnoj crkvenoj kulturi, ali se od istočne crkve razlikuje svojim osobitim ustrojstvom i okolnošću, da ne priznaje carigradskog patrijarhu za svoju vrhovnu vjersku glavu. "Bosanska crkva" je potpuno nezavisna crkva, bez ikakvih jurisdikcionih veza i prema Zapadu i prema Istoku. (Str. 116). Ona nije priznavala papin primat, ali se nije smatrala ni dijelom istočne crkve. Bila je to sasvim samostalna kršćanska crkva, koja je sebi pripisivala apostolsko porijeklo (Gost Radin zove svoju vjeru "pravom apostolskom" vjerom)". (Str. 165). Kako se vidi iz ovih речи, Шидак признаје хришћанство „босанској цркви", али јој не признаје православље, јер се, тобоже, својим устројством разликује од источне цркве и не признаје цариградског патријарха. Ово последње и јест баш главна карактеристика њене самосталности, што сам ја и истакао у својој расправи. А што се тиче њеног унутрашњег устројства, оно се ништа не разликује од устројства Источне цркве у средњовековној Србији, једино што се свештеничка звања у Србији превлађују грчки, а у Босни народни словенски називи. О томе има и посебан одељак у овој књизи. Шидак ми још приговара што се нисам осврнуо на извесне нападаје Источне цркве на „босанску цркву". *Али како ти нападаји не потичу ни од званичних представника Источне цркве, нити суузети из правних историјских извора, то нисам сматрао за потребно да се на то осврћем. Стога се је на то осврнуо сам Шидак, па када је све те приговоре детаљно претресао, дошао је до овога закључка: "Sve su io one stereotipne optužbe, kojima je i Zapadna crkva obasipala "bosansku crkvu" i njene vjernike kroz više od dva stoljeća i po, iako život i očuvana svjedočanstva tih istih vjernikapobijaju ove optužbe kao neistine."* (Str. 165).

Иако ти тобожњи нападаји Источне цркве не заслужују да се човек на њих осврће, како то и Шидак у горњем закључку констатује, ја ћу се ипак на њих у току ове расправе осврнути, јер је то још једино упориште оних који неће да признају православље „босанске цркве".

Покрај јасних и документованих доказа да је „Црква босанска" била православна, ипак су је наши историчари, према Рачком, називали и сматрали *богомилском* или *патаренском*. Како су то могли, када знају да се до данас нигде није нашао ни

у Босни, ни изван Босне, ни један историјски споменик, у коме би се она тако називала? А како нам могу историчари протумачити ту чињеницу, да Босанци, припадници те „босанске цркве“, одмах после освојења Босне од стране Турака, бежећи у Хрватску и Далмацију, досељавају тамо као *православни хришћани!* Нећемо ваљда веровати у то, да су их тамошње аустријске и млетачке власти одмах на граници преводиле из „богомилске“ вере у православну? Али кад би их те власти и покрштавале, свакако би их преводиле пре у католичку него у православну веру. А историјски извори сведоче да су тамо досељавали као православни Срби.

Осим историјских извора историја има и своју логику, па све што је нелогично не може бити ни истинито. Стога ћу током ове расправе изнети све историјске чињенице *које стоје у логичној вези са овим питањем*, па ће се из тога свега јасно видети, да у Средњем веку на Балканском полуострву, после покрштења Јужних Словена, *апредоласка Турака, ни је било никакве друге вере осим православне и римокатоличке*. Према томе су „богомилски“ и у Бугарској и у Босни само једна обична историјска заблуда и ништа више. „Бугарска црква“ и „босанска црква“ биле су и остале исто тако православне као и грчка, српска, руска и румунска црква. У својој унутрашњој управи могла је свака од њих имати и нешто специјално своје, *али су у догматичком погледу биле и остале потпуно једнаке*.

ГЛАВА ПРВА

с

Словена није било на Балканском полуострву пре полови- не VI века после Христа. Они су се истом тада почели спуштати са Севера на Југ и освајати земље на Балкану, где су се коначно населили и основали своје државе. Да би се видело у какву су културну средину дошли, потребно је у главним цртама описа- ти политичке и верске прилике у тим земљама пре њихова⁴ доласка. Тиме ћемо лакше разумети многе ствари из касније историје Јужних Словена.

Први народи на Балканском полуострву за које историја зна били су Илири, Трачани и Јелини. Илири су становали на западном делу полуострва, а Трачани на неточном. И једних и других било је и изван Балкана, Илири на западу у Италији, а Трачани на истоку у Малој Азији. Али је главки њихов део био на Балкану. Јужно од њих, на Пелопонезу, становали су Јелини, који су имали својих колонија скоро по свима обалама и острви- ма Средоземнога, Црнога и Јадранског мора. До IV века пре Христа ови су народи били сами на Балканском полуострву, ту имали своје државе и ту се развијали; а у томе веку провалили су на Балкан из источних Алпа и Паноније Келти и расули се по читавом полуострву. Јелини су их обично називали Галати- ма. На ушћу Саве у Дунав они су подигли тврђаву Сингидун - данашњи Београд - чије се келтско име сачувало све до VII века

после Христа. Касније кад су Римљани освојили Балкан, приси-
лили су остатке Келта да се преселе у Панонију.

Илири су као гусари често пута нападали на Јелине и
пљачкали њихову западну обалу Пелопонеза и грчке колоније
на Јадрану. Стога су Јелини против њих позвали Римљане у
помоћ. То је дало повода Римљанима да зарате на Илире, те су
од њих најпре освојили далматиску обалу и ту основали своје
колоније. То њихово освајање завршено је у време Аристова
рођења.

Како су Јелини и Римљани стајали на врло високом сту-
пњу културе, то су они много утицали на освојене народе на
Балкану. Грчки и латински језик нагло су се ширили на штету
трачкога и илирскога језика, тако да се трачки после VI века
више и не помиње, а из илирског се је развио данашњи арбана-
ски са много романских елемената у себи. Граница између
грчкога и латинскога утицаја ишла је од Љеша са Јадранског
мора у унутрашњости Балкана преко Дебра па до Ниша и одатле
на северо-исток. Ова је граница зависила од географског по-
ложаја и конфигурације тла балканских земаља.

Велика римска империја била је на врхунцу своје моћи и
снаге у другом столећу после Христа, али већ у трећем столећу
њена је снага почела да малаксава и варвари су почели да напа-
дају на царство. Најопаснији су били германски варвари, који су
нападали и на западни и на источни део царства. На источни део
први су напали Готи на доњем Дунаву, тако да су Римљани већ
271. године морали напустити провинцију Дакију северно од
Дунава и повући се на југ. Али ни ту нису остали мирни, јер су
Готи касније провалили и у унутрашњост Балкана. Неточном
делу царства претила је опасност не само од Гота, већ и од Хуна
и Персијанаца. Ту опасност осећао је већ цар Диоклецијан, па је
пренео своју престоницу из Рима у Солин, да би био ближи
Истоку и да би одатле лакше бранно источне границе царства.
Исти разлози натерали су и цара Константина Великог, па је
отишао још даље на Исток и године 330. подигао на Босфору, на
старом грчком граду Византиону, нову престоницу, која је по
њему названа Костантинопољ или Цариград. Овим је ударен

темељ каснијем Византијском царству које се одржало све до године 1453.

Наследници цара Константина били су слаби владари, па су се за њихова времена Готи сасвим одомаћили на Балкану, те су пљачкали и пустошили све до Пелопонеза. За време цара Теодосија Великог (379-395.Г.) чинило се је да ће се царство ослободити ових варвара, али се то није догодило. Он их је само донекле укротио, да се после његове смрти опасност јави још у већој мери.

После смрти цара Теодосија римска је држава поделена на два дела, на Неточно и на Западно царство. Граница између ова два царства ишла је кроз стари Илирик, отприлике од Котора до Београда. По тој деоби цела је провинција Далмација припала западноме цару, на коју је полагао право и источни или византијски цар. А исто тако није био задовољан ни западни цар, јер је и он желео да му припадне осим Далмације и источни део Илирика. Провинција Далмација у оно доба била је много већа од данашње Далмације. Она је обухватала источну Истру, сва острва у Јадранском мору, данашњу Далмацију, целу Босну и Херцеговину и западну Србију до Београда, Рудника и Чачка. А Илирик је био још већи. У њега је спадала горе означена провинција Далмација, јужни део Паноније и данашња Србија до Мораве и Јужна Србија до Епира. Византија је тежила за освајањем Далмације, а Западно Римско царство за освајањем источнога дела Илирика. Стога су одмах после ове деобе обе половине почеле радити једна противу друге, не увиђајући колика им опасност прети од Германа, који су жестоко нападали не само на источни, већ и на западни део царства. Али је у овоме такмичењу Византија ипак била мудрија. Њени су владари знали склонити Готе да се са Балкана пребаце у Италију и освоје Рим. Западно Римско царство коначно је пропало 476. године, а на његовим рушевинама Германи су основали своје краљевине.

Осим Гота на Неточно царство нападали су и Хуни. Њихов владар Атила, оснивач велике државе од Дона до Паноније, прешао је Дунав 441. год. и загрозио Цариграду. Византија је морала пристати на плаћање данка, али 450. год. одважни цар Маркијан одби то плаћање, јер се Атила у то доба био кренуо на

Запад, намеравајући да освоји оба царства. Међутим, отуда се повратио побеђен и ослабљен, а убрзо после тога и умро, па се је његова велика држава распала. И тако се Византија спасла од тога опасног непријатеља. Али Хуни су и касније, почетном VI века, чешће прелазили преко Дунава, те шљачкали по Неточном царству и долазили чак у Епир и у Тесалију. Византија је с успехом сузбијала ове насртаје Хуна и осталих варвара, па је за време цара Јустинијана (527-565) прешла и у офанзиву. Јустинијан је имао срећу у ратовима, па је у офанзиви противу Германа освојио од Вандала северну Африку, а од Гота Италију, Шпанију и Далмацију, тако да је Средоземно море, са свима острвима, опет припало „римској“, односно византијској држави. Освојивши стару провинцију Далмацију, Јустинијан је имао у својој власти цело Балканско полуострво, на које су већ у његово време почели продирати Словени.

Време Јустинијанове владе може се назвати златним временем Византијског царства. Држава је по простору своје била удвостручена, а унутра сређена и добро организована. Процветала је наука, књижевност, ликовна уметност и архитектура. Подигнуте су многе величанствене грађевине, од којих неке и данас постоје, као што је дивна црква Св. Софија у Цариграду. А најзначајнији је Јустинијанов рад на законодавству. Он је заповедно да се израде зборници свих закона римских и византијских царева све до његова времена. Тако су настали *Codex Justinianus*, *Pandectae*, *Institutione* и *Novellae Constitutiones*.

Овај рад подигао је Јустинијана у ред највећих светских законодаваца, јер је он овом кодификацијом средио и сачувао старо римско право, које је постало саставни део права и законодавства свих европских народа.

После Јустинијана долазе опет слаби владари и држава постаје изложена нападајима разних непријатеља. Међу овим новим непријатељима највише се истичу Авари и Словени, јер су они жестоко нападали и пустошили Балканско полуострво, долазећи чак до Солуна и Цариграда. Царство је било у очајном стању, док није дошао на престо цар Ираклије (610-641), који је сузбио непријатеље и спасио царство од пропасти. Али га ипак није могао спасти од Словена, који су дошли у великом броју и

коначно за његове владе населили на Балканском полуострву и дали му сасвим ново етнографско обележје које има и данас.

Непосредно пре доласка Словена, Балканско полуострво било је доста ретко насељено, јер се његово старо становништво није могло мирно развијати и умножавати ради честих ратовања и пустошења, која су предузимали разни варварски народи. Словени су затекли на Балкану остатке Римљана, који су се у то доба звали Романи, а Словени су их називали Власима. Многи од тих Романа пословенили су се сасвим током векова. Још при крају XV века они се само по имену разликују од Срба и Хрвата, јер су већ тада имали чиста словенска имена. Осим Романа, Словени су затекли у великом броју Грке и Арбанасе, који су се потпуно сачували, па можда на рачун Словена и умножили. Вероватно је да је било нешто малих насеља и од заосталих Гота, Хуна, Келта и Авара, којих је потпуно нестало у мору словенства, те нас данас на њих подсећају само нека имена места, као на пример: Куманово од имена Кумана, село Печеноге у Грузи и село Печењевци код Лесковаца од имена Печенега, село Кутугерци код Ђустендила и село Котугери код Водена од имена хунског племена Кутургура или Кутригура.

Словени су доселили на Балкан за време цара Ираклија и тада су углавном и примили хришћанску веру. Али пре него што почнемо говорити о њиховом покрштавању, потребно је казати неколико речи о стању хришћанства на Балканском полуострву пре њихова доласка.

Хришћанство се је почело ширити по Балканском полуострву врло рано. Има историјских података да су у наше крајеве долазили и сами апостоли Христови. Тако има вести да је апостол Павле проповедао у Маћедонији и да је сам лично основао хришћанске општине у Солуну, Филипима и Верији око 52. године после Христа. У Верији је оставио Тимотеја и Силу, а он је отишао у Атину да и тамо проповеда Христову науку. Апостол Павле навраћао је и по други пут у Маћедонију, да нове

Све по Јиричеку, Ст. Станојевићу и Шарлу Дилу.

Јиричек.Ист. Срба 1.159; Prokopius. II.Vonnae 1833, стр.476.

Јевсевије Поповић, Опћа црквена историја 1.180.

хришћане утврди у вери. А одатле је одлазио и проповедао и^у суседној Илирији. По традицији долазио је на Балкан и апостол Андрија, брат апостола Петра; а неки верују да је и евангелист Матеј долазио у Маћедонију. Према поузданим вестима хришћанство је продрло на Балканско полуострво још за живота неких апостола.

Већ у првом веку после Христа основали су његови ученици пет главних апостолских цркава и то: у Јерусалиму, Антиохији, Александрији, Ефесу и Риму. Одатле се хришћанство ширило као пожар у све тада познате делове света. Иако су римски цареви свим средствима спречавали ширење хришћанства, оно се је ипак уз велике жртве нагло ширило и хватало дубоког корена у души народној.

По сведочанству поузданих незнабожачких и хришћанских писаца из II, III и IV века може се као сигурно узети, да је хришћанство већ у почетку IV века раширено било не само у Палестини, Сирији, Египту, Малој Азији, Маћедонији и Италији, него и у Месопотамији, Јерменској, Дакији, Илирији, Панонији, Норику, Рецији, Винделицији, Африци, Шпанији, Галији, Британији и у Римској Германији западно од Рајне.⁴ Крајем III и почетком IV века спомињу се већ у неким местима Маћедоније, Илирије, Паноније и Норика тамошњи епископи, што нас доводи до уверења да је хришћанска црква била већ тада организована и учвршћена у тим земљама, на 200-300. година пре доласка Словена. Томе ширењу и полету хришћанске вере у IV веку највише је допринео сам римски цар Константин Велики, који је 313. године издао у Милану знаменити едикт о слободи хришћанства у целој Римској империји. А касније, иако још ни сам није био хришћанин, подизао је величанствене цркве у Цариграду и сазвао је *Никејски сабор* 325. године, на коме је сам председавао. И тако је хришћанство за владавине цара Константина постало државна вера Римскога царства, нарочито после његове смрти 337. године, када се је и он сим на самртној постељи покрстио.

Да је хришћанство на Балканском полуострву већ за време Никејскога сабора било потпуно учвршћено, види се и по томе што су на томе сабору учествовали и епископи из Солуна, Скопља, Сердике (Софије), Ниша и Маркијанопол^а. А-вероватно је да су били и још неки епископи из других балканских градова, јер се зна да су већ у то доба биле основане многе епископије на Балканском полуострву са седиштем епископа у главним градовима. Епископи са Балкана присуствовали су и другим весељенским и помесним саборима.

Поменуо сам раније, како су већ ученици Христови основали пет главних црквених организација, одакле се управљало ширењем хришћанства на све стране. А касније, средином V века, имамо пет патријархата са седиштем у Риму, Цариграду, Александрији, Антиохији и Јерусалиму. Од њих је највећи римски патријархат, под чију је управу спадало и Балканско полуострво све на исток до иза Солуна и Софије заједно са Грчком. Рим је управљао црквом у томе делу Балкана преко свога викаријата у Солуну. Када је цар Јустинијан 535. год. саградио Прву Јустинијану и тамо поставио епископа, погодио се с римским папом, да се солунски викаријат подели на јужни, са седиштем у Солуну и северни, са седиштем у Првој Јустинијани. Цариградски патријарси настојали су често пута да оба та викаријата одузму од римског папе, и то им је пошло за руком истом почетком VIII века, када је цар Лав III 732. год. одузео од Рима и ставио у зависност од цариградског патријарха Калабрију, Сицилију, Крит и цео Илирик.⁵ Познато је да је пре тога, а нарочито откако је Римско царство подељено на неточно и западно, долазило до затегнутих односа између Рима и Цариграда, а сада после рвога одузимања горњих земаља од римског папе и давања цариградском патријарху, ти су односи постали не само затегнути, него и непријатељски. Римска курија то није могла заборавити, па се ни до данас није одрекла својих права на стари Илирик.

ГЛАВА ДРУГА

ПОЈАВА ЈЕРЕСИ У ПРВИМ ВЕКОВИМА ХРИШЋАНСТВА

Иако се је хришћанство са својим божанским идејама и строго моралним принципима лако и брзо ширило и одмах хватало дубоког корена у свима слојевима народа, ипак се овде онде налазило извесних људи, који су, као и у сваком другом покрету, правили опозицију и нису хтели усвојити те хришћанске догме и принципе. Ти опозиционари износили су своје погледе на поједине хришћанске догме и тако стварали разне јереси. Младо хришћанство борило се против тих јересоучитеља нарочито кроз првих пет векова и може се рећи да се је концем V века углавном ослободило свих јереси и извојевало коначну победу. Јереси које су се касније јављале биле су ман>ег значаја, јер нису биле тако опасне као оне прве, а често пута јављале су се из неких политичких разлога. Оне нису иза себе оставиле готово никаква трага као ни ове прве. Наука Христова све је победила и онако се сачувала како су је проповедали апостоли Христови.

Потребно је да овде споменемо главке јереси које су се јавиле у хришћанству од I до конца VII века и да покажемо како су се јављале и како нестајале, па ћемо се из тога осведочити да је наука Христова на Балкански полуострву била чиста од сваке јереси у оно време, када су Словени дошли у ове земље и примили хришћанство.

1. Јудаистичка јерес јавиласе је одмах у почетку међу оним хришћанима који су прешли из јудејства. Делила се на две

странке, блажу расколничку и строжију јеретичку. Блажа је захтевала да Мојсијев закон буде обавезан и у хришћанској цркви, а строжија је тражила то исто и тврдила за Христа да је он само Месија и то као обичан човек, поричући му његово божанство. Осим тога није признавала Павла за апостола. Ова јерес није била много раширена, а одржала се је до V века.¹

2. Гностичка јерес потекла је из незнабожачке религиозне философије, особито из платонизма и Зороастровог дуализма, по коме постоји добар и зао бог, бог светлости и бог таме. Ова фантастична философија продрла је и у хришћанску цркву и помешала своје учење са хришћанским веровањем. По овој теорији зао бог створио је овај свет и све што је видљиво, а Христос је дошао да спасе духовни свет из материје. *И Св. Писмо Старога Завета* дело је злого бога, а *Нови Завет* потиче од доброга бога. Христос је имао привидно тело и привидну смрт. Својим учењем открио је духовном свету како ће се спасити из материје и повратити правоме Богу. Према томе нема ускрса телеса ни другога доласка Христова. Зао бог измислио је и брак, јер се њиме распростире материја. Стога се треба уздржавати од свега што годи телу и тело треба мучити, да би се спасила душа. Ова је јерес имала више огранака, а почела је опадати од III века, док је није сасвим несало у VI веку.²

3. Манихејска јерес постала је средином III века, када је прави гностицизам почео малаксавати. Ову јерес основао је персијанац Мани, лат. Manes или Manichaeus. Стога се ова јерес и зове манихејство или персијски гностицизам. Мани је рођен 216. год. у Екбатани, старој престоници Мидије. Васпитан је био у вавилонско-хришћанској секти. Када му је било 26 година, почео је самостално проповедати своју науку. Његова је наука смеса Зороастрове и Будине науке. Он вели за Мојсија и Христа да су додуше били пророци, али је он (Мани) одређен да усаврши и објасни њихово непотпуно учење. Све противречности и тешкоће у животу своде се, по њему, на борбу између светлости и таме. Из смесе елемената светлости и елемената

Јевс. Поповић. о. с. 323.

ibidem 327

таме постао је земаљски свет, па и сам човек. Отуда је у овом свету и светлост и тама, и добро и зло. Једним управља Бог, а другим Сатана. Да би се елементи светлости ослободили од елемената таме и од Сатане, послао је Бог Исуса на земљу, да својим примером покаже начин спасења. У ту сврху Исус је узео на се привидно тело и привидно страдао и умро. У Манихеју јавио се Параклит или Утешитељ, кога је Исус обећао послати, и он ће довршити његово дело. Право Исусово учење искварили су апостоли, па се оно не може наћи у њиховим списима, него само у списима Манихејевим. Стога он одбацује цео *Стари Завет*, а из *Новога* признаје само неке делове. Елементи светлости могу се спасити из таме само строгим аскетским животом, али како сви људи не могу бити аскети, то је Манихеј поделио своје верне на изабране (*electi*) и слушаоце (*auditores*). Изабрани муче своје тело и уздржавају се од жене, вина, меса и анималне хране. Слушаоци су у томе нешто слободнији и брак им је дозвољен, али ни једни ни други нису имали крштења ни причести, а служба им се састојала из молитава, песама и проповеди без икаквих церемонија. Поглавар цркве звао се је *Имам* и седео у Багдаду, а касније у Самарканду. Под њим је било 12 апостола (магистри) и 72 епископа. Ова се јерес била раширила не само у Персији, него и у неким деловима Римскога царства, тако да је и цар Диоклецијан издао против ње врло строге расписе. А још раније, 277. год., персијски је владар осудио Манихеја на смрт и то тако, да су га стрмоглав разапели, а потом одерали. Његовом кожом плашили су његове вернике. Али и покрај свих тих прогона секта се је тако добро држала, да је почела опадати истом у V веку. Спорадично се је јављала још и у VII веку. Манихејеви оригинални списи нису нам се сачували, а вели седа их је било седам књига. Оно што знамо о његовој науци, сачувано је у *Делима* Архелаја Хегемонија из прве половине IV века. Интересантно је овде споменути, да је уз његову науку у младости пристајао и Св. Августин, који се крстио истом у 33. години и постао је велики црквени писац и проповедник против манихејаца и осталих јеретика.³

³ ibidem 348 и Dr. Paul Deussen, *Geschichte der Philosophie*, Leipzig 1919. стр. 312-315.

4. Аријева јерес настала је нечетком IV века. Арије је био презвитер у Александрији и проповедао је и писмено и усмено да Бог-Син није једнак Богу-Оцу, него да је нижи од њега и да му је потчињен. Бог-Отац створио је Бога-Сина из ништа, али му је дао толику власт, да учествује у божанском владању с њим, те се може назвати Сином Божјим и Богом. Против тога учења одлучно је устао александријски епископ Александар, али Арије није хтео попустити. Стога је епископ Александар 321. год. сазвао помесни црквени сабор у Александрији, на који је дошло 100 епископа. Овај је сабор прогласио Аријево учење јеретичким, а њега екскомуницирао. Арије одатле оде у Малу Азију, где је своје учење проповедао код тамошњих хришћана. Имао је много успеха и црква се је расцепила на двоје. Тим расцепом био је незадовољан и цар Константин Велики, те стога 325. год. позове у Никеју све епископе целог света, да доврши овај спор и изглади друге мање разлике, које су се дотле биле појавиле у хришћанској цркви. На сабор је дошло 318 епископа. То је Први васељенски сабор. председавао му је сам цар Константин, иако још није био хришћанин. Дискусија се водила највише око тога, да ли је Син Божји једнак Оцу или није. Арије је бранно своје становиште, а међу онима који су га побијали, највише се је истакао својом ученошћу Атанасије, ђакон александријског епископа. На концу је победило гледиште Атанасијево и огромне већине осталих чланова сабора, да је Бог-Син једнак Богу-Оцу, а гледиште Аријево пригласено је за јерес и он је дефинитивно искључен из цркве. Уз Арија су пристали тада само два епископа, па су и они збачени и искључени. На томе сабору утврђен је *Символ вере*, који се до данас одржао у православној цркви. Осим тога било је и других закључака, које је цар све потврдио и позвао своје поданике да им се покоравају. Међутим презвитер Арије остао је упоран код свога учења, а имао је уза се тајних присталица и међу епископима, па је његова странка и после тога расла и јачала. Нарочито је ојачала онда када су неки аријевци донекле изменили чисто Аријево учење, па су допустили, да је Бог-Син по своме бићу сличај Богу-Оцу и да је од њега рођен од вечности. Тако су постали полуаријевци који су водили жестоку борбу против закључака Никејског сабора. Они

су на истоку били тако ојачали, да су збацивали с положаја и поједине епископе, присталице Никејскога сабора. Тако су збацили и александријскога архиепископа Атанасија, који се је раније као ђакон истакао на Никејском сабору. Ово збацивање догодило се без одобрења Рима и западних епископа, који су у то доба били верни закључцима Никејскога сабора. Стога они затраже од цара, да се у Сердики (Софији) сазове 343. год. нови сабор и западних и источних епископа, па да се сви спорови заједнички реше. Сабор је сазван и дошли су и једни и други, али се већ у самом пометку нису могли сложити, па су источњаци напустили сабор, а западњаци су остали сами и довели закључак да је Атанасије незаконито збачен. Било је чак и царева који су помагали аријевце. То су били Констанције (353-361) и Валенс (364-378), па су аријевци били задобили власт и на западу. Али је ипак на концу превладала чиста ортодоксија и на истоку и на западу, па је аријеваца нестало већ у почетку V века. Томе је највише допринео цар Теодосије I (379-395), који је био одлучан присталица католичкога или православнога учења.

Аријева јерес задржала се је нешто дуже код германских народа, Гота и Вандала. Ту јерес унео је међу њих први њихов епископ Улфила, који је образован и за епископа посвећен у Цариграду око 341. године. Касније када су ови германски народи отишли са Балкана и из Паноније у Италију, Шпанију и Африку, они су тамошње народе заразили овом јереси, па су осим тога жестоко прогонили праву католичку или православу цркву. Али после њихове пропасти пропала је и ова јерес око половине VII века.⁴

5. Македонијева јерес зове се јеретично учење полуаријевца Македонија, који је 341. год. постао епископ цариградски. Он је у своме учењу ишао још даље од Арија, па је тврдио да је Дух Свети мањи и од Оца и од Сина и да га је Син створио, те да је према томе слуга Оцу и Сину. Та јерес названа је и јерес против Светога Духа. Против овога Македонијева учења устали су тадањи учени православији теолози Атанасије, архиепископ александријски, Василије Велики, Григорије Назијанзин и Григо-

рије Ниски. Они су бранили потпуно божанство Сина и потпуно божанство Светога Духа, доказујући његову једнакост са Оцем и Сином. То је т.зв. тринитаризам. Али како је странка македонијеваца била и међу епископима доста јака, то је цар Теодосије I 381. год. сазвао Други васељенски сабор у Цариграду на који је дошло 150 епископа. Тај је сабор осудио Македонијеву јерес и поново утврдио Символ вере. Ове је јереси сасвим нестало око половине V века.⁵

6. Масалијани зову се јеретици, који су у IV веку у Палестини, Месопотамији и Сирији исповедали монотеизам, а нису били ни хришћани ни јудејци. Скупљали су се на молитву и молили се вечноме духовноме Богу. Стога се називају и *молитвеницима* или према грчком језику *еухетиш* или *еухитима* (*εὐχεται* или *εὐχίται*) или најобичније *масалијанима*, што долази од арамејског корена *sela*, а значи *молити се*. Масалијана или еухита било је у Сирији и међу хришћанским калуђерима, који су се непрестано молили и сматрали да се само тако могу спасити, а презирали су сва друга црквена средства за спасење. Ова јерес није била много раширена, а није дуго ни трајала.

7. Савелијева јерес то је протуканонско учење о Св. Тројици, које је проповедао у III веку у либијском Пентаполису неки Савелије, чије се учење зове и савелијанизам. По његовом учењу Бог је сам по себи једно мирно јединство. То јединство јавило се људима троструким исходом из самога себе и то у три улоге: у улози Оца, у улози Сина и у улози Духа. Кад су посвршавали своја дела, опет су се повукли у јединство, у коме нема разликовања. Ове је јереси нестало у IV веку.⁷

8. Аполинарова јерес зове се по своме учитељу Аполинару, који је живео и проповедао у Лаодикији у Сирији у другој половини IV века. Он се жестоко борио против Аријева учења, па бранећи божанство Христово, пао је у другу погрешку и порицао човечанство његово. Ово је учење осуђено на Другом васељенском сабору 381. године, а побијали су га нарочито Гри-

ibidem 555-559

ib. 560.

ibidem 353,533.

горије Назијанзин и Григорије Ниски. Ова јерес одржала се до половине V века и после се претопила у монофизитство.⁸

9. Несторијева јерес зове се тако по своме учитељу Несторију, који је био монах и презвитер у Антиохији, па после постао патријарх у Цариграду 428. године. За време Другога васељенског сабора оштро је говорио против Аријеве, Македонијеве и Аполонарове јереси и истакао се као велики бранилац чистога православља. Касније кад је постао патријарх, доказивао је да се у Христу налази и потпуно божанство и потпуно човечанство и говорио да је друго Бог-Син, а друго човек-Христос. Између њих да постоји само морална веза. Стога се мајка Христова Марија не би смела звати *ἕσότηκος* - богородица, него само *ἀνῆρωπο—гокоч* - човекородица. Али из почасти могла би се ипак називати још и *Χριστοτόκος* - Христородица. Ово Несторијево учење изазвало је велико негодовање и у Риму и у Александријем, те је у оба места пригласено јеретичким. Како је уз тога цариградског патријарха пристајао и тадањи антиохијски, а на противној страни био римски и александријски, то је цар Теодосије II сазвао 431. године Трећи васељенски сабор у Ефесу, да се овај теолошки спор реши. Несторије није хтео ни доћи на сабор да брани своје учење, али је и без његова присуства осуђен као јеретик, збачен, екскомунициран и протеран. Његови ученици повукли су се у Персију, а одатле су прешли и у Индију. Присталице ове јереси православна црква назива несторијевцима, а они сами себе зову у Персији сирско-халдејским хришћанима, а у Индији Томиним хришћанима. Обе ове цркве одржале су се до данас под истим именима. Њиховом одржавању допринело је много и то што су им били наклоњени муслимани који су владали у тим крајевима. Наклоност та долазила је отуда што су се несторијевци чинили муслиманима најближи од свих осталих хришћана, јер нису поштовали икона нити су Марију поштовали као Богородицу.

10. Монофизити су јеретици који верују само у једну и то божанску Христову природу. Ова се јерес развила из претераног

ibid. 564.

ibid. 570-574.

побијања Несторијеве јереси. Они уче да се је Христова човечанска природа сасвим утопила у његовој божанској природи и да постоји само једна природа *μονοφύσι*. Ову науку први је ширио и пропагира неки стари архимандрит и презвитер Еутих. Нашао је присталица и међу епископима, а науку му је одобрио и александријски патријарх Диоскур. И око тога учења настао је велики спор, због кога је 451. године сазван Четврти васељенски сабор у Халкедону, на коме је било 600 епископа. Тај сабор осудио је то учење и прогласио га као јерес, а патријарха Диоскура збацио са положаја, па га је цар Маркијан заједно са Еутихом протерао из земље. Али монофизити нису мировали, већ су се разишли на много страна и своје учење раширили по Малој Азији, Сирији, Палестини и Египту. После смрти цара Маркијана, 457. године, пошло им је за руком и то да сруше православие патријархе у Александрији, Антиохији и Јерусалиму. Борба између њих и православних трајала је доста дуго. Истом је цар Јустин I успоставио потпуно поштовање закључака халкедонског сабора и уклонио монофизитске епископе. Али њих није ни то сломило. Они основаше своје засебне цркве у Александрији и Антиохији. Монофизитска јерес раширила се нарочито у Африци међу Коптима и Абисинцима. У Малој Азији били су уништени за време цара Јустинијана, где је њихову науку ширио неки монах Јаков (541-578) путујући по тим земљама као просјак. По њему названи су монофизити у Сирији и Месопотамији *јаковитима*, а и они и Копти називају сами себе католицима или православнима, а ове зову мелхитима, што ће рећи присталицама државне цркве (од семитске речи мелех-краљ, цар). Монофизитство задржало се до данас и у јерменској цркви. Ова наука дала је повода да су настали извесни спорови и међу чистим ортодоксима. Тако је између Рима и Цариграда владала схисзма 35 година, од 484-519. године, а сличних спорова било је у VI веку. Сви ти спорови расправљени су на Петом васељенском сабору у Цариграду 553. године.¹⁰

11. **Монотелити** су јеретици који признају, да у Христу могу бити две природе, али само једна богочовечија воља (*εν*

ὑέλμηα ὑεαναριχόν). Ова је јерес настала из настојања православно-славних да се измире са монофизитима. Монофизити су пристајали на измирење, али су захтевали да православији признају да је у Христосу само једна воља, а они ће са своје стране попустити да у Христу могу бити и две природе. О томе се водила препирка и погађање у врховима црква и трајала је до Шестог васељенског сабора. Тај сабор одржан је 680. године у Цариграду, на коме је одбачено монотелитско учење и проглашено као јерес. Том приликом збачен је и анатемисан антиохијски патријарх Макарије као монотелит. Али покрај тога монотелитство се је ипак одржало у томе патријархату све до XII века. Центар му је био на гори Ливану у манастиру Св. Марона, због чега се присталице ове јереси прозваше и *маронити*. Под утицајем западних крсташа они су се у XII веку сјединили с Римом, али су и надаље задржали ово последње име.

12. **Павлићани** су јеретици који су тако названи по апостолу Павлу. Та јерес је смеша гностицизма и манихејства, а постала је у Малој Азији око 657. године. Основао је неки гностик Константин, присталица јеретика Маркиона, оснивача једне гностичке секте у Сирији у II веку. Ови маркионити одржали су се од II до VII века Гностик Маркијон признавао је само Павла за правог апостола и еванђелиста Луку и његово еванђеље зато што је овај био Павлов ученик. Остале еванђелисте и њихова еванђеља није признавао, а потпуно је одбацивао *Стари Завет*. Константин је био ватрен присталица Маркионов, па размишљајући о гностичкоманихејским принципима и читајући *Павлове посланице*, дошао је на мисао да успостави Павлову цркву, каква је била, по његовом мишљењу, у апостолско време. Прву такву црквену општину основао је Константин у Кибоси у Малој Јерменској и назвао је „Македонијом“, за успомену на то што је апостол Павле некада проповедао у Македонији. Сличне општине он је касније оснивао и у Великој Јерменској. Ови јеретици звали су себе хришћанима, а своју цркву Павлова црква - *Τίανλική ἐκκλησία*. Због тога су их православни Грци прозвали *Ἰανλικανοί*, лат. Pauliciani.

Павлићани су веровали у два принципа, у дуализам, у бога добра и бога зла, који се непрестано међу собом боре. Одбацивали су све црквене церемоније, али су се ипак много молили као и масалијани. Нису поштовали Марију, светитеља, крштење, причест, пост и монаштво. Нису имали никакве јерархије, а на челу су им стајали људи, који су носили имена Павлових ученика, као на пр. Силван, Тит, Тимотеј, Епафродит, Тихик и други. Сам оснивач секте Константин назвао је себе Силваном.

Православна црква и византијски цареви били су врло строги према овим јеретицима, па су их прогонили чак и оружјем. Према њима су нарочито строго поступали царица Теодора (842-856) и цар Василије Македонац (867-886). Стога су се они повукли у арапске крајеве, па су отуда често пута, из освете, упадали у византијску Малу Азију.¹² Удружена црква и држава коначно је и њих истребила.

О њиховом поставку друкчије приповеда патријарх Фотије, о чему ће бити касније говора.

13. Борба против икона. Иако ова борба није права јерес, ипак је она кроз више од 100 година потресала православном црквом на истоку, па је вредно и њу овде споменути, јер ће се и тиме допринети тачнијем разумевању ове расправе. Борбу против икона започео је византијски цар Лав III Исавријски (717-741) издавши 726. године строго наређење свима грађанима свога царства, да се забрањује поштовање икона. Томе наређењу противили су се римски папа и цариградски патријарх, али то није ништа помогло, иконе су насилно избациване из цркава, спаљиване и уништаване. Патријарх је смењен и постављен други који је то одобравао. А папи је цар из освете одузео 732. године Илирик и Јужну Италију испод његове власти и предао под власт цариградског патријарха. После смрти тога цара ову је борбу против икона наставио још жешће његов син цар Константин V Копроним. Он је хтео да потпуно искорени поштовање икона у своме царству, па је у ту сврху сазвао црквени сабор 754. године, да и на тај начин осуди поштовање икона. На сабору је било преко 300 источних епископа и сви су ропски гласали по

жељи царевој, бацивши анатему на све оне који бране култ икона. Али и покрај тога иконе су и даље тајно поштоване од већине народа. У поштовању и у одбрани икона нарочито су се истицали монаси по манастирима. Зато их је цар мучио и прогонио, а манастире претварао у војне касарне и штале. Тај прогон икона трајао је и за време цара Лава IV, док га није укинула царица Ирина. Она је 787. године сазвала Седми васељенски сабор у Никеји, на коме су били и западни и источни епископи, па су поништили закључке онога Копронимова сабора од 754. године и донели одлуку да се поново уведе поштовање икона. Закључак овога Седмог сабора примљен је свуда, и на Истоку и на Западу; једино га није хтео признати цар Карло Велики у својој држави, јер је сабор одржан без његова одобрења. Али од половине IX века почело је поштовање икона и у франачкој држави. Међутим је још пре тога дошло на истоку до нове борбе против икона. Опет ју је започео један цар. То је био Лав V Јерменин (813-820) који је тражио од цариградског патријарха, да се иконе уклоне из цркава. Кад овај то није хтео дозволити, цар га је збацио и поставио другога. Настали су опет жестоки прогони свих поштовалаца икона и оне су гажене и уништаване. Тако је трајало све до 842. године, када је царица Теодора дозволила, да се сазове нови Цариградски сабор, на коме је проглашено, да поново вреде закључци Седмога васељенског сабора и да се иконе морају поштовати. То је била дефинитивна победа поштовања икона. Иконе су свечено унесене у цркве прве недеље ускршњег поста те године, и за успомену на то та се недеља и данас свечано празнује као *недеља православља*.

ГЛАВА ТРЕЋА

ДОЛАЗАК СЛОВЕНА НА БАЛКАНСКО ПОЛУОСТРВО И ПРИМАЊЕ ХРИШЋАНСТВА

Јужни Словени живе данас на простору од источних Алпа до Црнога мора и од Сегедина до Солуна. Деле се на четири велика племена Словенце, Хрвате, Србе и Бугаре. Они на овоме простору нису живели од искона, већ су се у ове крајеве доселили током VI и VII века под општим именем Словени. Пре тога живели су онамо иза Карпата у југозападној Русији. Сеобом народа и они су били повучени из својих старих седишта, па су крајем V и почетком VI века почели с осталим варварима проваљивати у Византијско царство. Њихове прве провале биле су ради плљачке, а касније све више и ради сталног насељавања. Они су продирали у два правца. Једни преко доњег Дунава на југ, а други са Аварима према западу, у Панонију и Далмацију. Њихове провале биле су јаче и у већим масама кад год је Византија била забављена ратовањем на другој страни. Тако је било и за време њеног рата са Персијанцима. Балканско је полуострво остало тада незаштићено и Словени су продрли на једној страни према југу, све до Солуна и Цариграда, а на другој према западу, у Истру и Далмацију. Старо романско становништво повлачило се испред Словена и бегало у планине и склањало се у утврђене градове. Словени су неке од тих градова освојили и разорили. Када је Византија, за време цара Ираклија, ипак победила Персијанце, хтела је свом силом ударити на Словене и Авраре, али није могла, јер су јој тада запретили Арапи. Овај нови непријатељ био је верски фанатизован, а војнички добро

организован, па је већ за живота Ираклијева одузео од Византије Сирију, Месопотамију, Мисир и Палестину. Та нова опасност од Арапа спречила је Византију, те није могла ништа предузети против Словена, који су се већ били настанили у свима покрајинама Балканског полуострва. Они Словени са доњег Дунава заузели су источну половину и цео југ до у саму Јеладу, а они што су са Аварима продирали према западу, стално су запосели западне и северозападне крајеве све до источних Алпа. То насељавање свршено је већ половином VII века. Поједина племена мењала су своја седишта под разним околностима, док се нису коначно смирила у сталним боравиштима током VIII века. Остатке старог становништва Словени су временем пословенили, а Грци су опет у Јелади погрчили оне мале и слабе словенске насеобине. Исто је тако и међу Арбанасима слабији словенски елеменат поарбанашен.

После Словена дошли су Бугари, једно турско-татарско племе. Повучени из Азије од својих саплеменика Хуна, они су дошли до граница Византијског Царства на Дунаву. Најпре су помагали Византији у борби против Гота, а касније су и сами продирали у Византијско царство. Године 679. они су у јаким, војнички организованим четама, прешли на десну страну Дунава и стално се настанили између Дунава и планине Балкана. Ту су покорили већ раније насељена словенска племена и основали своју државу. Њих је било знатно мање од подјармљених Словена, па су се временом изгубили међу њима и примили словенски језик, а они су тим покореним Словенима натурали своје бугарско име. Тако су се словенска племена у томе делу Балканског полуострва прозвала Бугарима, а њихова држава Бугарском. Уколико се ширила њихова држава по Балкану, утолико се ширило у бугарско име. Некако у исто време почели су се организовати у своје посебне државе и Срби и Хрвати. Они се помињу под овим племенским именима тек од почетка IX века, а по ранијим вестима помињу се само под општим именом Словени. О њима као Србима и Хрватима имамо опширније извештаје тек из средине X века од византијског цара Константина Порфирогенита. Он је написао више дела, а за нас је најважније оно под именом *administrando imperio*. Цар је ово дело написао

око 950. године на темељу извештаја које су из наших крајева слали дворској канцеларији византијски чиновници и повереници. Он приповеда да је цар Ираклије (610-641) позвао и населио Србе и Хрвате у ове земље, пошто су биле опустошене од Авара. По његовом мишљењу изгледало би да Срби и Хрвати нису насилно продирали овамо, него да су дошли по позиву и доброј вољи цара Ираклија Али ми знамо из других извора да је то било сасвим друкчије. То је знао и цар Константин, али није могао тако написати, јер би тиме признао слабост својих претходника. то му није дозвољавао понос византијскога цара. Али оно што је написао о тадашњим провинцијама и седиштима Срба и Хрвата, може се узети као њистинито, јер је то могао лако знати и није имао никаква интереса да би то друкчије приказивао. Он спомиње Србију, Захумље, Требиње, Паганију, Далмацију Дирахију, Конавље, Диоклеју и Босну и вели за ове земље да у њима станују Срби. Од реке Цетине па на север уз приморје, све до граница Истре, простире се земља Хрвата, која се својим жупама на истоку Хлевном и Плевом граничи са Србијом. Горе на северу цар и не спомиње посавске Хрватске, јер није тада улазила у сферу византијскога царства. Ове цареве вести о земљама Срба и Хрвата потврђују и други писци из XI и XII века. Али је интересантно да византијски писци из тога доба, Зонарас и Кедренос, бркају Србе са Хрватима и обратно. Значи, да ова два југословенска племена нису ни у то старо доба имала неких оштрих разлика између себе, као што их немају ни данас. У оно време они нису били ни црквом растављени, па није никакво чудо, што Зонарас вели: „Хрвати које и Србима зову," а Кедренос каже: „Срби које и Хрватима зову".

Из овога кратког прегледа видимо да су Јужни Словени дошли на Балканско полуострво током VI и VII века и да су се поједина њихова племена већ у VIII веку стално настанила у земљама у којима и данас живе. Ратови, туђинска освајања, економски и други узроци допринели су сељакању народа из једног краја у други, те су се поједина племена између себе мешала и изједначивала, тако да су међу њима нестале и оне мале првобитне племенске разлике.

Дошавши у нову културну средину, Словени се нису могли отети утицају тадашње византијске и римске културе, коју су затекли на Балкану. У првом реду на њих је утицала хришћанска вера, која је за њих била нешто ново. Са утврђеном и добро организованом хришћанском вером сударила се њихова примитивна незнабожачка вера и у првом судару подлегла. Иако се старо становништво пред навалом Словена повлачило према југу и у приморске градове, ипак га је остало у приличном броју и у унутрашњости међу новим дошљацима. То старо становништво са својим латинским и грчким свештеницима, а уз помоћ државне власти, успешно је деловало на брзо ширење хришћанства међу досељеним Словенима.

Цар Порфирогенит, који је свакако могао имати при руци историјских података из ранијега времена, вели за Србе и Хрвате да су примили хришћанство у два маха, и то први пут за време цара Ираклија (610-641), а други пут за време цара Василија I (877-886). Он изричито вели за Србе и Хрвате да их је цар Ираклије покрстио доведши свештенике из Рима и да их је научно да врше дела побожности и да је код њих лепо развио хришћанску веру. По његовом мишљењу сви су Срби примили хришћанство за време овога цара осим Неретљана, око донде Неретве, које он зове Јаганш/а и вели да се тако називају на словенском језику због тога што нису пристали да се покрсте у оно време, када су се крстили сви остали Срби. Цар Ираклије свакако је имао утицаја на покрштавање Срба и Хрвата, али се ипак не може тврдити да су сви примили хришћанство за време његова царевања. Према ондашњим односима Византије према Риму, може се узети донекле као сигурно, да су латински свештеници који су покрстили Хрвате, покрстили и Србе у времену од 642. до 731. године, т.ј. после папе Јована IV, а пре него је цар Лав Исавријски одузео Илирик и Далмацију испод власти римскога папе. Оне Србе и Хрвате који нису били крштени у томе првом периоду као на пр. Неретљани, покрстио је касније цар Василије I око године 879. Цар Порфирогенит у 29-ој глави свога поменутог дела говори о Хрватима, Србима, Захумљанима (који се и Паганима називаху), па каже за њих да су „за владе врло побожнога цара Василија послали посланике и замолили, да се они

од њих који још нису били крштени крсте и који су од почетка подложни ромејском царству. Чувши њихове молбе овај блажени и славни цар посла царског изасланика са свештеницима и крсти све оне који у горе реченим племенима још не бијаху крштени"¹. У прво време хришћанство је код Словена било доста површно, јер нису разумевали ни грчкога ни латинскога језика. Тек када је у другој половини IX века уведен словенски језик у богослужење, хришћанство се је утврдило и међу Јужним Словенима. Са појавом словенских апостола Ћирила и Методија 863 године почела је и словенска хришћанска култура. У то време, 864. године, примио је хришћанство и бугарски кнез Борис I, кога је у Цариграду крстио тадашњи патријарх и учени византијски црквени писац Фотије. Како је бугарски народ, словенскога порекла, доста рано дошао у непосредан додир са грчким хришћанима, вероватно је да је он примио хришћанство и пре њиховога кнеза. А сада, када је и владар покрштен, није више могло бити ни једнога некрштеног Бугарина, јер се народ онога времена морао управљати по својим владарима. *Сi jus regio, illus religio*.

Цар Порфирогенит узгред помиње и веру код Бугара у његово време, па на једном месту вели: „Ако упитају, зашто је господин цар Роман ступио у женидбено сродство са Бугарима и своју унуку дао господину Петру Бугарину? треба одговорити, да су и Бугари хришћани и исте вере као и ми”.³ Из осталог текста на овоме месту разабире се, да Порфирогениту није било право, што је његов сувладар, цар Роман, дао своју унуку за бугарскога цара Петра, па ипак, иако мрзи Бугаре, не говори ништа о томе да би тада међу њима било какве верске секте, као што је богомилска, како то тврди презвитер Козма, да се је јавила баш за време владавине цара Петра, него напротив он вели да су и Бугари хришћани и исте вере као и Грци. А да се таква секта јавилатада међу Бугарима, он би то као савременик сигурно знао и како је и иначе мрзео Бугаре, једва би дочекао да то спомене. У

De adm. imp. str. 129.

Чија власт, његова вера,
ibid 88.

својој мржњи на Бугаре он назива цара Симеона, оца Петрова, највећим безбожником,⁴ иако му је било добро познато, да цар Симеон није био безбожник, него један од најзаслуженијих бугарских царева и то баш у верском погледу.

Видели смо из ранијега излагања да је хришћанска црква на Балканском полуострву била добро учвршћена и организована и пре доласка Словена, а сада када су и они примили хришћанство, државна и црквена власт брине се и за њих и оснива нове епископије. Тако је основано неколико епископија на југу специјално за Словене. то су: епископија Велика, еп. Радовижд, еп. Језеро, еп. Сервија, епископија за племе Смолена и епископија за племе Друговита близу Солуна. Епископи у тим епископијама били су вероватно Грци и служили су на грчком језику, али је већ било и свештеника и монаха словенске народности, који су проповедали и поучавали народ на словенском језику. Радом тих првих словенских свештеника припремљен је терен за будући рад словенских апостола Ђирила и Методија. И стога није никакво чудо што њих двојица потичу баш из Солуна, око кога су у њихово време била густа словенска насеља.

Слично је било и код Хрвата. И они су у својим крајевима, кад су доселили, затекли учвршћено хришћанство код старога становништва и јаку црквену организацију. Одмах по њиховом доласку латинско свештенство ушло је међу њих и дало се на посао да их што пре уведе у хришћанску веру. Они су били ближе приморским градовима него Срби, а одатле је латинским свештеницима било лакше залазити у њихове широке слојеве, па је вероватно да су и покрштени пре Срба. По свој прилици цар Василије није имао кога покрштавати по други пут у хрватским крајевима, јер су Хрвати у Василијево доба били већ учвршћени у хришћанској вери. То се може закључити по неким вестима из почетка IX века. Већ од године 839. наилазимо на даровнице хрватских великаша и богатих људи који поклањају своја земљишна добра разним црквама и манастирима.⁵ А они то сигурно не би чинили, да нису били хришћански побожни и

ibid. 33.

Раčki, *Dosumenta historiae sroaticae* стр. 1 и даље.

да нису иза себе имали већ извесну знатнију хришћанску традицију.

Из свега досадашњег разлагања може се узети као поуздано, да су сви Јужни Словени били утврђени у хришћанској вери до краја IX века, и да се међу њима није могла појавити никаква јерес, јер су примили хришћанство очишћено од свих јереси које су се раније јављале. То чисто и утврђено хришћанство они су задржали онако, како су га и примили, не упуштајући се ни у какву философију као што су то раније чинили образовани Грци и Римљани. Словени су били проста чељаД и држали су тврдо хришћанску веру онако, како су је научили од грчких и латинских свештеника.

ГЛАВА ЧЕТВРТА РАД ЂИРИЛА И МЕТОДИЈА И ЊИХОВИХ УЧЕНИКА

После деобе римскога царства у два дела, у источни и западни део, настала су убрзо и два културна и верска средишта, једно грчко у Цариграду и једно латинско у Риму. Иако је хришћанска вера била једна и на истим принципима и на Истоку и на Западу, ипак су се ова два средишта временом све више удаљавала једно од другог, настојећи свако за себе да добије надмоћност над другим. Та је борба била с почетном привидна, а после се развила у отворен сукоб, у коме су мале, ситне, философско-религиозне разлике, играле велику улогу. Осим тога била су и два различите језика, на Истоку грчки, а на Западу латински. Бог је слављен само у та два језика. Тога се нарочито држао Рим, натурајући латински језик свима хришћанима на своме подручју. Цариград је у томе погледу био толерантнији, али не ради своје слободоумности, већ ради тога да би што више народности везао уза се и тиме прстигао Рим. Стога су на Истоку доста рано биле дозвољене литургијске књиге на свима главнијим језицима. Тако су имали своје црквене књиге: Грци, Копти, семитски Етиопљани из Абисиније, Сирци, хришћански Арабљасни, Јермени, Ђурђијанци, хришћански Готи са доњег Дунава и хунски Сабири покрај Каспијскога Мора.

Према томе није никакво чудо што су и Словени, баш из Цариграда, добили своје словенско писмо и црквене књиге на словенском језику. Као повод изуму словенскога писма и превођењу литургијских књига на словенски језик узима се молба

моравскога кнеза Растислава византијском цару Михаилу III, да му пошаље свештенике који би знали словенским језиком поучавати његов народ у хришћанској вери. Цар Михаиле нашао је два учена Грка, који су знали словенски, и послао их кнезу Растиславу. То су била два брата Солуњана, Константин и Методије. О њима знамо толико да су рођени у Солуну, где се је у њихово време много говорило словенски, јер је околина била претежно словенска. Тако су они још из детињства знали словенски, а можда су били и словенскога порекла. Отац им је био угледан византијски виши чиновник у Солуну, па су и они према томе били васпитани. Старији брат Методије био је једно време управник једне словенске покрајине негде у Македонији. Касније је напустио ту службу и отишао у манастир на гори Олимпу у Малој Азији. Млађи брат Константин, по препоруци неког дворског човека, дошао је на царски двор у Цариграду и ту је био ученик гласовитога Фотија. Како је у то време цар Михаил III био малолетан, то је вероватно да је Фотијев даровити ученик Константин дошао у додир и са младим царем, што је било касније од пресудног утицаја на његову будућност. Константин је због своје учености био постављен за професора философије и за библиотекара на двору. Због своје велике учености и знања језика слали су га као мисионара на више страна. Док је био библиотекар, видео је много рукописа на разним језицима и у разном писму, па је вероватно већ тада дошао на идеју да састави словенску азбуку за онај словенски дијалекат којим је сам говорио од детињства. Знао је као мисионар да готово сви хришћански народи на Истоку славе Бога на своме народном језику, па је пожелео да то имају и његови земљаци око Солуна. Стога је вероватно да је он саставио словенску азбуку и почео преводити *Свет Писмо* и пре него је кнез Растислав затражио словенске учитеље. Кад су дошли посланици из Моравске цару Михаилу, цар се одмах сетио ученога Солуњанина, Константина Философа и његова брата Методија, па је у договору са патријархом Фотијем одредио да се њих двојица пошаљу у Моравску. Њихов пут пада у годину 863. Дошавши у Моравску били су лепо примљени од кнеза Растислава, који је желео да у својој држави организује независну словенску цркву, како би се и на тај начин

еманциповао од немачких латинских свештеника. Браћа су одмах започела свој мисионарски рад. Окушњали су око себе народ и изналазили даровите ученике, па проповедали хришћанску веру на словенском језику. Собом су били донели већ готову словенску азбуку и неке најпотребније преведене књиге. Са својим ученицима наставили су свој већ раније започети преводилачки рад. По свему се чини да су са собом довели са Балкана и неке мисионарске помоћнике и то из онога краја чији су дијалекат знали и узели за словенски литургијски језик. Њихов рад био је немачким бискупима и латинским свештениш'има врло подозрив, па су према њима одмах у почетку заузели непријатељски став. Денунцирали су их код папе, како шире неку јеретичку веру на варварском словенском језику. Папа Никола I позвао их је у Рим да се оправдају. И они се крену на пут. Успут се задрже неко време код панонскога кнеза Коцел>а, који је од н>их дознао за словенско писмо и словенску литургију, па је зажелео да то уведе и у својој држави. Они су му то и обећали кад се врате из Рима. За време њихова путовања према Риму, умро је папа Никола I који их је био позвао, и кад су дошли у Рим, затекли су новог папу Хадријана II. Како су браћа били врло учени хришћански богослови и искусни мисионари, а уз то су собом донели и мошти Св. Климента, римског папе, које је Константин нашао на Херсону, - то је папа Хадријан II благословио њихове словенске црквене књиге и одобрио словенску литургију. Константин је у Риму примио монашки чин и добио име Ћирил, под којим је именем и познат као словенски апостол. Али њему нажалост није било суђено да се врати са братом Методијем у Моравску на даљи рад. Разболео се ту у Риму и умро 869. године. Сахрањен је у цркви Св. Климента. Брат Методије се вратио сам и свратио у Панонију код кнеза Коцеља. Овај га је у споразуму послао натраг у Рим са молбом и предлогом, да га папа посвети за панонског архијепскопа са влашћу над Панонијом и Моравском. Папа Хадријан II послушао је молбу кнеза Коцеља, али је зато дошао у сукоб са салцбуршким и посавским бискупима, јер су они имали власт у Панонији и Моравској. Чим се Методије вратио на нову дужност одмах су против њега и против папине одлуке устали Немци. Кнез Рагислав био је

збачен и од Немаца ослепљен, а његов наследник кнез Сватоплук издао им је и Методија, па су га Немци бацили у тамницу и мучили две и по године. Ослобођен је тек у септембру 873. године по заповести папе Јована VIII. Ранији Методијев рад у Моравској морао је уродити добрим плодом, јер су Морављани за време његова тамновања протерали из своје средине немачке свештенике и замолили папу да им сад поново пошаље Методија. Методије се повратио и наставио свој рад са великим успехом, али га Немци нису никако пуштали на миру. Попову су га тужили папи да служи литургију на словенском језику без папине дозволе и да проповеда јерес против Светога Духа, т. ј. да не признаје *filioque*. На те поновне интриге папа Јован VIII позвао је Методија у Рим да се оправда. Он се одазвао позиву, отишао и оправдао своју правоверност, те му је папа одобрио да настави свој рад и дозволио словенску литургију. По предлогу кнеза Сватоплука папа је посветио за епископа у Нитри и једнога Немца, по имену Вихинга и подложно га Методију, али Вихинг није хтео да слуша, него је поново интригирао против свога словенског архиепископа.

Има вести да је Методије 882. године, по позиву цара Василија I, путовао и у Цариград, и да је том приликом са царем и патријархом Фотијем уредио да се словенска литургија дозволи и у византијском царству. Прича се да је цар Василије I задржао код себе и два Методијева ученика са словенским књигама и по свој прилици упутио их као мисионаре у неки словенски крај на Балкану. Вративши се у Моравску, Методије је покрај свих сметних од стране Немаца наставио свој рад и са својим ученицима довршавао превођење *Светог Пасма*, и осталих црквених књига на словенски језик. У томе раду затекла га је и смрт 885. године.

После његове смрти немачки латински свештеници устали су још жешће против његових ученика и словенске службе. Слани су тужбе у Рим новом папи Стефану V и оптуживали словенске свештенике ради јеретичког учења. А како је сад и кнез Сватоплук прешао на страну Немаца, то је папа Стефан V потпуно забранио словенску литургију и употребу словенскога језика у цркви. Дошли су црни и тешки дани по Методијеве ученике. Нападани су, затварани, прогањани и мучени као прави

јеретици. И није им преостало ништа друго већ да беже из земље. Али куда? На Југ, балканским Словенима, јер су знали како је недавно византијски цар Василије I био дочекао са великим почастима њихова¹ учитеља Методија, похвалио његов рад, дозволио словенску литургију у своме царству и код себе задржао двојицу њихових другова. То их је охрабрило и они су се кренули на пут. Тај њихов пут био је зора будуће духовне културе код Јужних Словена. Колико је било тих Методијевих ученика који су пребегли из Моравске у југословенске земље, ми данас не знамо. Свакако морало их је бити више него оних пет што се спомињу у *Животопису Св. Климента*. По томе *Животопису* спомињу се Горазд, Климент, Наум, Анђелар и Сава. О Горазду се каже да је био родом Морављанин и да је знао словенски, грчки и латински. Методије га је био изабрао себи за наследника, али су то осујетили Немци. О његовој даљој судбини не зна се ништа. Исто такс губи се сваки траг и петом ученику Сави. Једино за ону осталу тројицу легенда каже како су доспели у Београд и како их је тадањи управник Београда лепо примио и одатле отпремио даље своме господару кнезу Борису у Преслав. Познато је да се кнез Борис покрстио 864. године и да се једно време колебао између Византа и Рима, између источне и западне цркве, и да се на концу одлучио за источну цркву. У његовој држави већина је становника била словенска, који су већ давно били покрштени, али се осећала потреба за словенским свештеницима. Стога је Борис врло радо примио ове Методијеве ученике, за чији је рад морао још и раније чути, јер су се Моравска и Панонија граничило са његовом државом. И сада, кад су му они објаснили значај словенскога писма и словенске литургије, он се одлучио да њихов рад искористи у верске и политичке сврхе у својој држави. Неко време задржали су се на двору код Бориса и код двојице његових бољара, где се Анђелар разболео и умро, а осталу двојицу послао је Борис са нарочитом мисијом у југозападну Маћедонију, у неку облает Кутмичевицу, у којој су спадали са својим окрузима Охрид, Девол и Главеница. Климент је у тој области неуморно радио. Крстио је оне који нису били још крштени и утврђивао их је у хришћанској вери. Многу словенску децу научно је словенској писмености. Легенда вели, да је

васпитао 3.500 ученика, од којих су се даровитији посвећивали свештеничком и монашком животу. Осим тога рада сам је написао преко 40 различитих списа морално-верског садржаја који су послужили као прво семе словенске црквене књижевности и просвете уопште међу маћедонским Словенима. Његов рад није остао незапажен, о њему се је знало и говорило, па је тај добар глас дошао и до младога бугарскога цара Симеона, сина и наследника Борисова. Цар га је позвао себи у Преслав и дао га посветити за првога словенског епископа и повратио га опет у Маћедонију. Његова епископија звала се Велика и била је у истом крају југозападне Маћедоније где је он и раније радио. Свраћајући и боравећи чешће у Охриду он је тај град заволео и у њему подигао једну цркву и словенски манастир Св. Пантелејмона. Као епископ, нарочито под старе дане, становао је у томе манастиру и марљиво радио на словенској књизи све до смрти. Ту је умро и сахрањен 916. године. Због својих огромних заслуга на утврђивању хришћанства и ударању темеља словенској просвети и књижевности, проглашен је за свеца, као и његова два учитеља и четири друга. За свевреме његоварада, био му је десна рука у послу његов друг Наум, који га је још из Моравске верно пратио. Кад је цар Симеон поставио Климента за епископа, поставио је и Наума за његова заменика у учитељској и просветитељској дужности. И Наум је на јужној обали Охридскога језера подигао манастир Св. Архангела, који се доцније по њему прозвао манастир Св. Наума. У томе своме манастиру, који и данас постоји, умро је и сахрањен 910. године.

Кад се има на уму да је просветитељски рад свете браће Ђирила и Методија и њихових ученика самоникао и да пре тога код Словена није било ни словенскога писма, а камо ли каква књижевнога рада, онда се тек могу просудити њихове огромне заслуге за све Словене уопште. Њихов рад није одмах угушен ни у Моравској. Иако су латински свештеници, немачке народности, проводили сва могућа насиља над словенским свештеницима, ипак се словенска литургија још дуго времена кришом одржавала. Има јој трага и у Чешкој још почетком XI века. Да је иза смрти Методијеве остало много словенских свештеника у Моравској и Панонији, о томе не може бити никакве сумње, само

ми не знамо за њихову судбину. У биографији Св. Наума спомиње се да су латински *иопаторски* јеретици у Моравској словенске презвитере и ђаконе продали Жидовима и да су их ови одвели у Млетке као робље на продају. Тамо их је откупио неки Грки једне, по њиховој жељи, одмах пустио на слободу, а друге повео са собом у Цариград. По заповеди цара Василија I и ови су пуштени на слободу, од којих је један део отишао у Бугарску. Шта је било са онима што су ослобођени у Млетцима? Претпоставља се да су отишли у Далмацију и Хрватску. Вероватно је да је словенска литургија почела продирати међу Хрвате са севера из Паноније још и за живота Методијева, а сада су је преносили и ширили његови ученици који су морали бежати испред немачкога насиља. Хрвати су радо примили и словенско писмо и словенску литургију као и други Словени. Али нажалост то нису мирно гледали латински свештеници из далматинских градова. Они су оштро протестовали и тужили папи хрватске Попове глагољаше и њиховог заштитника нинског бискупа Гргура. Стога је папа Јован X писао 924. године сплитском архиепископу и прекорео га, што је дозволио да се у његовој архидијезеци шири наука Методијева и што се света миса служи на варварском словенском језику, "in barbara seu sclavonica lingua". У будуће се не сме употребљавати у цркви никакав други језик осим латинског, а исто тако треба кажњавати све оне који би пристајали уз учење Методијево који се никако не може убрајати међу свеце, "quem in nullo volumine inter sacros auctores comperimus"¹ Исти папа писао је и краљу Томиславу и хумском кнезу Михаилу да забране употребу словенскога језика у цркви. Због тога су дошли и папини легати у Далмацију и сазвали црквени сабор у Сплиту 925. године, на коме је изрично забрањено читанье свете мисе на словенском језику.

После године 1054., када је наступио дефинитивни разлаз између источне и западне цркве, римска је црква наставила још жешћи прогон православља у хрватским крајевима. . Стога је 1059. године сазван Други црквени сабор у Сплиту, на коме су

Rački, Documenta histor. croat. стр. 188.
ibidem 447.

били сви црквени великодостојници из Далмације и Хрватске, а држан је под претседништвом папинога изасланика Мајнарда. На томе је сабору донесен закључак да се у будуће никоме не може дозволити да служби службу Божју на словенском језику, јер је словенско писмо "golicaš literas" изумео *некијеретик* Методије, који је у томе словенском језику лажно измишљајући много писао проти прописа католичке вере и стога је по божанском суду био кажњен напрасном смрћу. "Dicebant enim, golicaš lileras a quodam Melhodio herelico fuisse reperlas, qui mulla contra calholicе fidei normam in eadem scalavonica lingua menliendo conscripsil; quam ob rem divino iudicio repenlina dicitur morle fuisse dampnaius".³

Тада је по закључку тога сабора свима словенским свештеницима било забрањено да служе службу Божју, а њихове су цркве биле затворене.⁴ Иста она мржња каква је била раније у Моравској према словенској литургији од стране латинских свештеника, показала се сада и овде, у хрватским крајевима. Противу хрватских попова глагољаша водиле су се интриге код појединих римских папа и против њих сазивани су црквени сабори. Они су обеђивани ради *шизме*, јер су се служили писмом и језиком који је у цркву увео „јеретик“ Методије. А његов грех по суду латинских свештеника састојао се не само у томе што је увео у цркву словенски језик и словенско писмо, него и у томе што се је држао никејскога *Символа вере*, да Дух Свети произилази само од Оца, а не и од Сина, као што је усвојила римска црква. За Методија и његова брата Ђирила био је меродаван у томе питању патријарх Фотије, који је у то доба био најученији византијски теолог. Он је о томе често писао и доказивао: *εκ τον Πατρός μόνον εκπορεύεται το Πνεύμα το άγιον, αλλ' ουχι και εκ τον Υίου*.⁵

На тој, на око ситној, догматичкој разлици, коначно су се разишле Неточна и Западна црква. Та догматичка препирка почела је доста рано. Источни црквени писци почели су већ у IX

Thomas Archidiaconus, *Historia Salonitana*, Zagreb 1984, стр. 49.

ibidem 49.

Patrologia graeca CII, 392.

веку називати следбенике учења о исхођењу Св. Духа од Оца и од Сина - filioque - *νιολάτορες*, јер су учили да Дух Свети исходи *από νιου και πατρός*, од чега је настао назив *Ионаторскајерес*.⁶ Против тога учења борили су се Ђирил и Методије. Али су и они у очима својих противника били јеретици. Исто онако како је на Истоку настао за западњаке назив *νιολάτορες* - *ионатори* - *ионаторскајерес*; тако је на Западу настао назив за источњаке *palerini* - патарени - патаренскајерес, јер су учили да Дух Свети исходи само од Оца - *ex solo Patre procedit, non vero etiam ex Filio*.⁷

Побегавши из Моравске на југ, Методијеви ученици разишли су се по југословенским земљама и наставили свој рад у истоме духу како су радили и у Моравској и како су то научили од свога учитеља. Где су и како су радили не знамо. Једино имамо поузданих података само о Клименту и Науму у Македонији. Али по ономе што знамо о словенској литургији и словенском писму код Хрвата, можемо слободно закључити да су неки од тих ученика радили и у Далмацији. Између Македоније и Далмације леже две централне земље Јужних Словена, Босна и Србија. Стога је врло вероватно да је и у њима у то доба било сличнога рада. На то нас упућује не само вероватна претпоставка, него и последње тога рада које су се касније показале у тим земљама.

Рад свете браће и њихових ученика уродио је добрим плодом. Словенско писмо и словенска литургија, раширила се врло брзо по целом Балкану. Да је то било одмах, још у њихово време, види се лепо по *Апологији словенскога писма* од црнорисца Храбра, који вели да имајош живих људи који су видели Ђирила и Методија. По тој апологији која је морала бити написана у самоме почетку X века, да се закључити да је и хришћанска вера код Јужних Словена у то доба била већ потпуно утврђена.⁸

Др. Никод. Милаш, *Словенски апостоли Ђирил и Методије*, стр. 28

⁷ Patr. gr. СII, 392.

⁸ V. Jagić, *Starine*; V Jagić, *Братство XVII и XVIII*; Конст. Јиричек, *Ист. Срба I*

ГЛАВА ПЕТА

ХРИШЋАНСКА ЦРКВА У БУГАРСКОЈ ЗА ВРЕМЕ ПРВИХ БУГАРСКИХ ВЛАДАРА

Врло је вероватно да је хришћанство било продрло и међу Бугаре несловенског порекла, још у време док су становали крај Азовскога и Црнога мора, међу рекама Доном и Кубаном. То судимо по томе што знамо да је хришћанство у V и VI веку било много распрострањено и добро организовано у тим крајевима, где су се Бугари излазили пре свога преласка на Балканско полуострво. Већ у то доба биле су за те крајеве организоване четири епископије: Готска, Сугдајска, Фулска и Босфорска.¹

Ови Бугари несловенског порекла прешли су 679. год. на Балканско полуострво, где су затекли оне Словене, са којима су основали државу и дали им своје бугарско име, а од њих постепено примили словенски језик. При своме доласку, они су и овде на Балканском полуострву нашли добро организовану хришћанску цркву, што им није било ништа необично, јер су дошли из крајева који су већ одавно били покрштени. А и њихови будући држављани, Словени, такође су већ у главном били примили хришћанску веру. Према томе може се слободно зајучити да је са организованеј Бугарске државе на Балкану била проведена и организација хришћанске цркве за те нове досељенике; а са покрштавањем бугарскога кнеза Бориса, 864. године, коначно је међу Бугарима утврђена хришћанска вера која је мало касније и словенизована. Баш у то време отишли су

Д. Цухлевъ, *История на Българската църква*, 177.

из Цариграда у Моравску будући словенски апостоли Ђирил и Методије, са готовим словенским писмом и најпотребнијим црквеним књигама, преведеним на словенски језик. Како је кнез Борис био у преписци са патријархом Фотијем, за којег се верује да је организовао и благословио ову мисију словенских апостола у Моравску, то је врло вероватно да се је у Бугарској знало за словенско писмо и словенске књиге још и пре доласка Св. Климента и његових другова на Балкан. А по њиховом доласку кнез Борис је био врло одушевлен словенским писмом и словенском проповеди, јер је то сматрао једним од главних средстава да се потупно ослободи од Византије и у црквеном погледу. Стога је Клименту и Науму дао потпуну слободу за вршење богослужења и проповеди на словенском језику. Све-срдно је помагао организацију и напредак хришћанске Бугарске цркве, а и сам је био врло побожан човек. Фотије га у једном писму назива пресветлим и драгим духовним сином у Христу.² Због своје побожности он се под старе дане покалуђерио и отишао у манастир.

Иако Бугарска црква за Борисова времена није била још сасвим независна од цариградског патријарха, ипак је имала неку врсту аутономије са својим архиепископом у кнежевској престоници Преславу, који је имао право да посвећује друге епископе. Осим овога архиепископа она је имала у то време још 14 епархија са 14 епископа. Као седишта тих епископа спомшћу се ова места: Проват (Праводија), Девелт, Брегалница, Охрид, Београд, Струмица, Велика, Морава, Овче-Поље, Месемврија, Анхијал, Созопол, Червен и Пловдив. Ова организациј Бугарске цркве за време кнеза Бориса још није била словенска, јер су епископи били грчке народности.³ Али његовим настојањем и по његовој жељи били су од Климента и Наума васпитавани словенски свештеници и монаси, између којих су се касније бирали словенски епископи.

Што за свога живота није могао извести кнез Борис, то је касније извео његов син, цар Симеон (892-927). После Борисова

Parologia greacesa СИ, 657.

Цухлевъ. о. с. 360-370

одласка у манастир, на престо је дошао његов старији син Владимир, који је владао само четири године. Како је овај водно развратан живот и чинио разна неваљала дела, то је Борис дошао из манастира и свргао га са престола и поставио млађег сина Симеона. Овај се у раду за државу и правослану веру још више истакао од оца. Био је васпитан у Цариграду, па је хтео да пренесе на бугарски двор сав онај сјај и величину византијских царева и византијске цркве. А заносио се и мшшљу да освоји и сам Цариград и да се крунише за цара Грка и Бугара. У ту сврху он је више пута ратовао с Грцима. Године 913. допро је до Цариграда и опседао га, а 914. године заузео је Андрианопољ. Године 917. потукао је царску војску код Анхијала и присилио Византију да му плаћа данак. Био је заузео скоро цело Балканско полуострво. У његовој власти била је тада цела Маћедонија без Солуна и Албанија без Драча. Охрабрен овим успесима прогласио се 919. год. царем Бугара и Грка. А како се у то време царство није могло замислити без патријаршије, то је он бугарског архиепископа у својој рестоници Преславу прогласио за бугарског патријарха, и тако створио *самосталну словенску народну цркву*, сасвим неовисну од грчке цркве у Цариграду. Он је знао да је грчко свештенство у његовој земљи служило аспирацијама Византије, па га је постелено замењивао словенским - бугарским. Да би створио народну бугарско-словенску цркву, узео је за образац дело словенских апостола Ђирила и Методија. Стога је ширио словенску просвету и културу, помажући ученике словенских апостола, који су преводили све црквене књиге и остала дела са грчкога језика, хтијући се у свему изједначити са Византијом. Још пре прогласа царства и патријаршије Симеон је поставио Св. Климента за првога словенског епископа у Великој, а касније у Охриду, да у тим крајевима организује словенску цркву и постепено истисне грчко свештенство. Он је на двору држао учене људе и давао им иницијативу за рад на књижевности. Није остало скоро ни једно важније дело тадање византијске књижевности, а да га он није дао превести на словенски језик. За његово време истакли су се као први бугарски књижевници: Константин епископ, Јован Ексарх, Григорије Мних и Црноризац Храбар. Они су у првом реду преводили књиге црквеног и богослов-

ског садржаја, а писали су и оригинална дела. Интересантно је на пр. да је Константин епископ, по заповеди самога Симеона, превео на словенски језик четири говора Св. Анатасија Александријског Лрошв *аријана*. То је знак да јевећ у то доба православна вера била потпуно учвршћена у Бугарској и да би је заклонио од сваке јеретичке пропаганде, Симеон је сматрао за потребно да се преведе и ОБО дело против аријана. Из тога круга учених људи који су се окушњали око цара Симеона, нарочито се истиче својим књижевним радом Јован Ексарх. Од његових превода са грчкога треба истаћи *Слово о правојвери*, које је на 150 година пре тога времена написао учени грчки јеромонах Јован Дамаскин. Ово је дело кроз дуги низ година имало великог утицаја на учвршћивање православие вере код Словена. Сличай утицај имало је и друго Дамаскиново дело *Философија*, које је Јован Ексарх превео под *насловом Љубомудрије*. Осим других превода и оригиналних дела Јован Ексарх написао је и прву словенску *Граматику*.

Да Грци нису били равнодушии према подизању самосталне словенске цркве и словенске књижевности на Балкану, лепо се види из Апологије Црнорисца Храбра, „*О пиџсментѣ*“, која је написана као одбрана словенскога писма и словенских црквених књига од нападаја грчкога свештенства. Храбар, савременик цара Симеона, одлично брани словенско писмо и словенски језик против Грка, који су тврдили да се Бог може славити само у три језика и то грчки, латински и јеврејски. Као што се византијска држава борила против самосталних словенских држава на Блакану, тако се и званичка грчка црква борила против словенског богослужења, знајући да ће им се тиме измаћи духовна власт над Словенима. Али цар Симеон је знао да ће моћи сачувати своју државну самосталност само тако, ако се буде путпуно ослободио грчкога утицаја и у црквеном погледу. Стога је свим средствима помагао словенски покрет и радио на отцепљењу бугарске цркве од Цариграда, па и по цену да га прогласе јеретиком. А када је то после великих војничких победа над Византијом и учинио, испословао је дипломатским путем признана царства и патријаршије од стране римскога папе, којему је било у интересу да ослаби моћ византијског патријарха. Стога

су Грци били љути на Симеона, па га цар Константин Порфирогенит у својим списима назива најбезбожнијим Бугарином "*τον ἀθεώτατον Βούλγαρον*."⁴ А није боље мислио ни о Симеоновом наследнику, цару Петру, који је био ожењен унуком византијског цара Романа Лакапена. Порфирогенит пребацује цару Роману што је дао своју унуку *τῷ κυρίῳ Γεῖτροφ τῷ Βουλγάρφ*, па вели да је због тога Роман луд и незналица, а како није од царскога рода, то није ни васпитан на двору, па се је стога и усудио да тако шта учини, изговарајући се да су „и Бугари хришћани и исте вере као и ми". Ово мишљење цара Порфирогенита о Бугарима врло је карактеристично, јер нам он каже да су Бугари хришћани као и Грци, али их он ипак мрзи. А зашто? Зато што су постали силни и јаки на Балкану и основали своје словенско царство на рачун Византије и своју цркву отцепили од грчке и прогласили је самосталном патријаршијом.

Бугарска црква, у великој и моћној бугарској царевини, за време цара Симеона и цара Петра, била је потпуно самостална и савршено организована. Имала је свога патријарха са 19 митрополија и 82 епископије. У своме поседу имала је углавном и српске крајеве, тако да је готово цело Балканско полуострво осим данашње Грчке спадало под бугарску патријаршију, у КОЈОЈ је словенски језик био главни црквени језик, на коме се вршило богослужење и на који су биле преведене све црквене и богословске књиге онога времена. За време цара Симеона расцветала се у његовом царству духовна и уметничка словенска култура тако да се то време његове владавине зове у бугарској историји *златимвеком*. Али тај полет почео је слабити одмах на почетку владавине његова сина Петра, који је због жене био под великим грчким утицајем, а осим тога није имао ни оне способности да управља државом и црквом као његов отац. Његова жена Гркиња и патријарх Дамјан оживели су поново грчку странку у држави. која је била сасвим замрла за време цара Симеона. Тај грчки утицај слабио је и државну и црквену организацију и од моћне

De adm. imp. стр. 33.

ibid. 88.

Цухлевъ, о. с. 479.

Бугарске постала је опет слаба држава, док се њена супарница Византија дизала и јачала. Томе је много допринело и незадовољство бугарскога народа које се испољило одмах на пометку Петрове незаконите владавине. Он није био законити наследник престола већ његов старији брат Михаиле, али је он дошао на престо зато што је био оженљен грчком принцезом. Брата је насилно покалуђерио и отерао у манастир, а он завладао царством ослањајући се на своје пријатеље Грке. И као веран син цркве и васпитан у њеним догмама, сав се био посветио њеном подизању и њеној свестраној организацији под утицајем Грка. Занемаривао је војно и административно уређење државе, а подизао и помагао манастире и у њима многобројне калуђере, тако да се чинило да хоће од државе да створи велико монашко царство. И у томе се угледао на Византију, само с том разликом, што су византијски цареви водили рачуна у првом реду о држави и војсци, па тек онда о манастирима и калуђерима, а Петру је ово последње било на првом месту. Стога је његова држава постајала с дана на дан све слабија, тако да је 967. год. византијски цар Никифор Фока отказао данак који је Византија још увек плаћала Бугарима, и напао је на Бугарску заједно са руским кнезом Свјатославом. После смрти цара Петра (969. г.) Византинци поново нападну на Бугарску и њихов цар Јован Цимискије 971. год. освоји бугарску престоницу Преслав и Бугарску присаједини Византији, а укине и независну патријаршију и потчини је цариградској.

ГЛАВА ШЕСТА

ХРИШЋАНСКА ЦРКВА У ДРЖАВИ ЦАРА САМУИЛА

После смрти византијског цара Цимискија 976. год. подигли су устанак у западној Маћедонији, око Преспе и Охрида, синови кнеза Николе, некадашњег угледног властелина и вазала бугарског цара. Они су ослободили Маћедонију од Византије и основали нову словенску државу на Балканском полуострву. Од четворице синова кнеза Николе највише се истакао у борби против Византије Самуило, који је од 976. г. успешно ратовао и освајао поједине крајеве Балканског полуострва, тако да је око 990. год. био на врхунцу своје моћи, када му је држава имала најшире границе, те је себе прогласио царем, -а државу царевином

Ово огромно словенско царство на Балкану простирало се између три мора: Црнога, Јејејскога и Јадранскога. Осим српских и бугарских земаља, без данашње источне Румелије, у њена су спадале и неке грчке земље. Граница на северу ишла је од Црнога мора Дунавом, па Савом до ушћа реке Врбаса. У Срему је прелазила и преко Саве, јер је и Срем спадао у ово царство. На југу је допирала скоро до Јејејског мора и обухватала целу Маћедонију, Епир и Тесалију. А на западу је ишла обалама Јонскога и Јадранскога мора на север до ушћа реке Цетине, па одавде ударала на ток Врбаса и ишла до његова ушћа у Саву. Према томе у ово Самуилово царство спадала је и Босна до Врбася¹. Престоница овога царства била је најпре у Преспи, а

Б. Прокић, *Постанак Охридског патријархата*, Глас. срп. кр. акад. ХС, стр. 245

касније у Охриду. Ово царство је трајало од 976. до 1018. године, када га је освојио византијски цар Василије II и подложно Византији.

Цар Самуило је врло мудро владао овим великим словенским царством. Он је појединим областима, нарочито српским, дао извесну аутономују, тако да су се неке од њих сматрале као самосталне државе, на пр. Зета, КОЈОЈ је владао његов зет Јован Владимир, или Хум и Требиње, где је господарио Владимиром отац Драгомир. Сличну аутономију имале су вероватно и Рашка и Босна, само нам се нису сачувала имена њихових тадашњих господара. После смрти Самуилове држава је почела нагло пропадати. До коначног слома овога великог царства довели су с једне стране унутрашњи немири и династичке борбе, а с друге стране енергичан напад цара Василија II. Тој пропасти највише је крив Самуилов синовац Владислав, који је убио законитог владара, Самуилова сина Радомира и његову жену, па себе прогласио царем. Да би се осигурао и од стране зетскога кнеза Јована Владимира, на превару га је домамио, па и њега убио. Ова убиства изазвала су револт у целој царству и стога огорчени народ није давао готово никаквога отпора византијским навалама. И тако се догодило да је концем 1018. год. цело ово царство пало у руке византијског цара Василија II.

Цар Самуило био је оснивач не само великог словенског царства, него и словенске патријаршије са седиштем у Охриду. У средњем веку не може се ни замислити царство без патријаршије, па тако је и цар Самуило прогласивши се царем основао и патријаршију у Охриду, где га је нови патријарх овенчао царском круном. У ову су патријаршију спадала осим бугарских и српске земље са једним делом грчких земаља. Границе ове патријаршије поклапале су се са границама Самуилове царевине. Њен почетак пада у време око 990. године, када се спомиње и први охридски патријарх Филип, а њено трајање иде скоро кроз осам столећа, све до 1797. г., када је коначно укинута. За све то време свога трајања она је према политичким приликама мењала и своје границе и своје име. За време Охридске словенске царевине, до краја 1018. год., имала је најшире границе, а звала се *патријаршијом*. Од 1019. год., за време византијске владавине

не, границе су јој нешто мало биле сужене и названа је *архиепископијом Прве Јустинијане*. Њени патријарси од тога времена носе титулу архиепископа. Кад је Свети Сава основао српску архиепископију у Жичи и кад је обновљена бугарска патријаршија у Трнову, онда је и охридска архиепископија спала у доста уске границе, које су се за време турске владавине биле опет знатно прошириле.

Некако у исто време, када је умро цар Самуило (1014. г.), умро је и први Охридски патријарх Филип, а наследство га је патријарх Јован. Овај је био на челу Охридске патријаршије са титулом патријарха од 1015. до краја 1018. г. т. ј. до пропасти охридске царевине, а од 1019. год. па до смрти 1037. год. управљао је охридском црквом као архиепископ. Према томе он је био и *први Охридски архиепископ*.

Цар Василије II био је врло обазрив према освојеним балканским Словенима. Он је поштовао њихове административне обичаје и начин живота, па им је оставио обласне аутономије које су и раније имали, настојећи да на тај начин придобије за себе њихове вође и угледне људе. Стога је задржао и њихово старо верско уређење са седиштем самосталног поглавара цркве у Охриду, променивши му само титулу од патријарха у архиепископа.

Архиепископ Јован искористио је ову наклоност цара Василија према словенској цркви, па је од њега тражио да му остави у власти све епископије које су и раније, за време владавине цара Самуила, припадале охридској патријаршији. Цар му је учинио по жељи и у три маха издао му писане повеље којима га је утврдио као архиепископа и дао му на управу све оне епископије којима су раније управљали архиепископи и патријарси не само за време цара Самуила већ и за време цара Петра. Како знамо из ранијег излагања, Самуиловој држави припадала је и Босна до Врбаса, па према томе и охридској патријаршији. Да ли је Босна још у то доба била посебна епископија или је улазила у састав оне велике епископије са седиштем у Расу, не може се констатовати из сувремених докемената, али је свакако сигурно да се Је излазила у саставу и Самуилове државе и охридске патријаршије.

После смрти архиепископа Јована око 1037. год. на његово место у Охриду поставио је византијски цар Михаиле IV Пафлагонац свога земљака Леона. Овај учени Грк остао је на архиепископској столици у Охриду око 20 година, све до своје смрти, 1056. год. Он је проводио грчко-византиску и антисловенску политику у охридској архиепископији. Патријарси Филип и Јован били су Словени и радили су у словенском духу, а Леон је био Грк који је отпочео рад у грчком правцу. Тако су радили и његови наследници, од којих ниједан није био словенског порекла. Са пропашћу словенске царевине пропао је, после смрти архиепископа Јована, и словенски дух у охридској патријаршији. Без обзира на то да ли је тај дух био словенски или грчки, ваља истаћи да је био *хришћански и православи*. Црквена организација и међу Бугарима и међу Србима била је одлучно проведена и за време бугарских царева Симеона и Петра и за време охридскога цара Самуила, а остала је чврста и чувала православље и касније када су на чело цркве у Охриду дошли и Грци архиепископи.

Ми смо видели раније, како се по доласку Климента и Наума у Македонији почела нагло развијати словенска писменост и књижевност међу Бугарима и Србима. Та књижевност нарочито се је развила за време цара Симеона и носила је на себи печат верскога карактера, који је остао такав још за дуго времена, јер у то време није се мислило на књижевност ради књижевности, него ради хришћанске вере и ради утврђивања онога друштвеног моралног реда који је био у вези са хришћанством. Да је хришћанство већ у то доба било утврђено међу балканским Словенима, види се најбоље по томе, што осим одличне црквене организације и редовног свештенства видимо већ и појаву многобројних испосника, па и светитеља. Зато су одлични примери словенских светитеља из X и XI века: Јован Рилски, Јоаким Осоговски, Таврило Лесновски и Прохор Пчињски. А међу светитеље XI века спада свакако и зетски кнез Јован Владимир, који се крајем X и почетком XI века одликовао хришћанским врлинама. Стојан Новаковић пишући о животу и судбини Јована Владимира каже да се можемо ослонити на *Летопис Попа Дуюњанина* као на озбиљан историјски извор у погледу тих догађаја с

краја X и с почетна XI века, па наставља: „Дукљанин нам црта народ, у коме већ живи хришћанство. Његов краљ Владимир ради као свестан и као потпуно хришћански краљ"... И понашање Косарино баца на целу кућу Самуилову светлост истинитога хришћанскога дома"... „У животу оба двора не види се већ ништа од старијега претхришћанског начина; живот нам тај, по слици Дукљаниновој, изгледа већ скроз проникнут начелима нове вере. Ми пред собом имамо Словене, одане хришћанству, ми их видимо где у њему живе, где им је душа срасла са хришћанским начелима"² Побожности и хришћанској свести цара Самуила молсемо додати и његово подизање храма посвећеног Св. Ахилеју и надгробие цркве оцу и мајци и брату. Око год. 983. кад је победно Грке у Тесалији, Самуило је донео из Ларисе мошти Св. Ахилеја и подигао му диван храм покрај своје престонице на острву Преспанскога језера. На годишњи празниковогасветитеља храму је долазио многобројан народ из целе западне Македоније. Култ овога светитеља пренесен је и горе на север, у Србију. Једна црква светог Ахилеја, касније изговарано Архилије, у данашњем ужичком округу, била је у XIII веку седиште епископа српске народне цркве; варошица зове се још и данас Аршје/ На источној обали преспанскога језера у селу Герману, Самуило је подигао надгробну цркву оцу Николи, мајци Рипсими и брату Давиду. По свој прилици то је била гробница македонских владара. На каменој плочи, која се сачувала до наших дана, записано је да је тај споменик подигао цар Самуило 993. год. На почетку натписа резан је *крст*, а на плочи налазе се још три издубљена места у облику крста, у којима су по свој прилици били постављени метални крстови. И у самом натпису спомињу се *крстови*, јер натпис почиње овако: **† БѢ НИМѢ ШТЪЦА И СЫНА И СТО ДОУДА. ИЗЪ СЛОННАѢ РАБѢ БЖИ ПОЛАГАЖ ПАМЯТЬ ШТЪЦОУ И МАТЕРИ И БРАТОУ НА КРЪСТѢХЪ СИХЪ...**⁴

Ст. Иоваковић, *Први основи књижевности...* стр. 158,161.199

Јиричек, *Ист. Срба I* стр. 162.

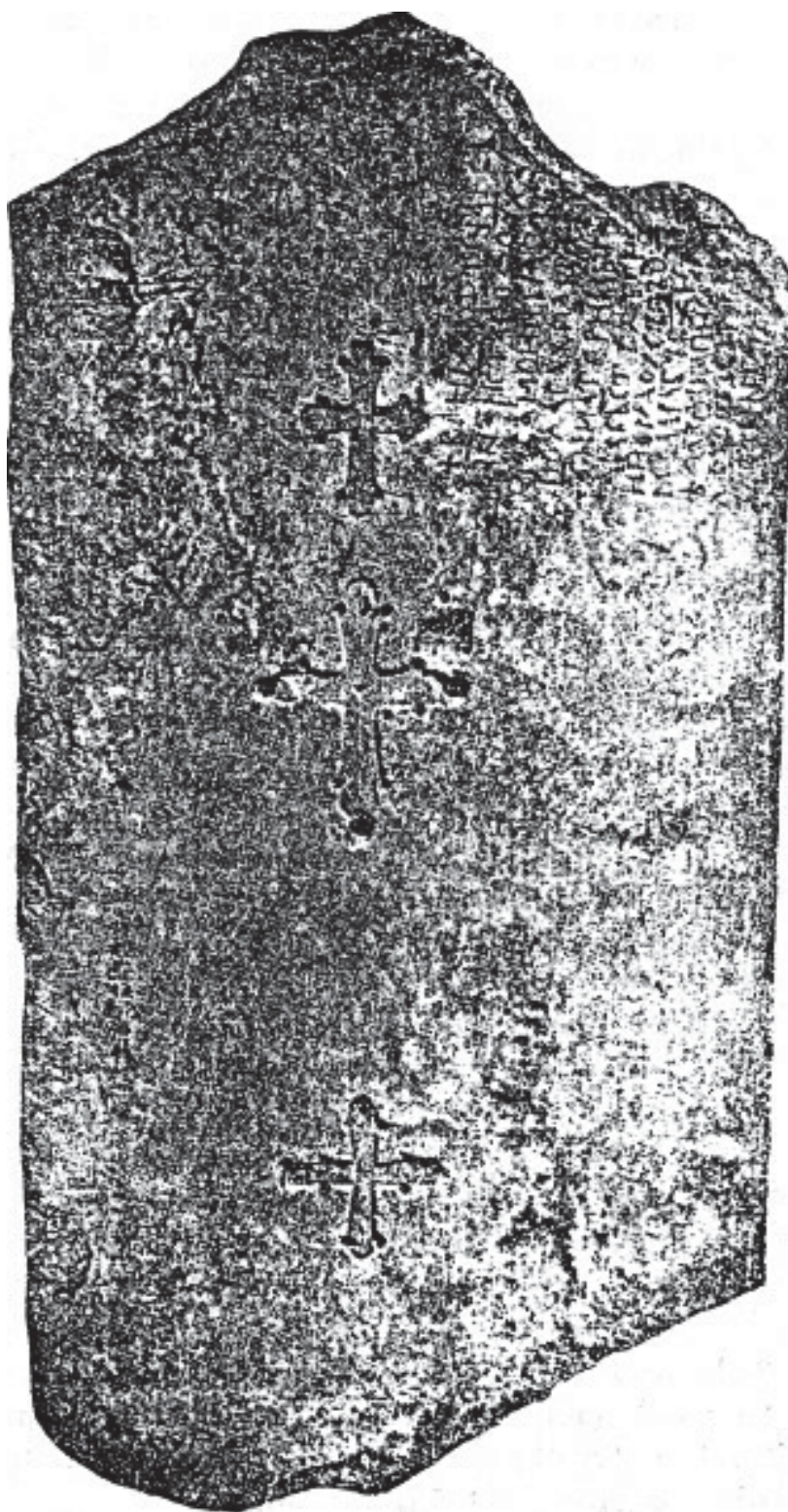
Натпис је протумачен од Јиречека к Јагића историјски и палеографски, у *Aiitiv-yftrslav. Phil XXI.*

Ово је, до данас пронађени, најстарији датирани ћириловски натпис. У томе крају око Преспе и Охрида било је словенско хришћанство утврђено још и пре цара Самуила. Ту су дуго и неуморно радили Свети Климент и Свети Наум. За успомену на тај њихов рад као очигледан сведок још и данас стоји крај Охридскога језера манастир Св. Наума који је подигнут 905. год.

Све ово сведочи да је у Самуилово време хришћанска црква код Јужних Словена била добро организована и чиста од сваке јереси. А да је остала тако чиста и касније, сведок нам је за то охридски архиепископ Теофилакт, који је управљао том архиепископијом од 1084. до 1108. год. и који је под својом духовном влашћу имао све оне епископ ије као и први охридски архиепископ Јован.

Надгробни натпис из 993. г.

Надгробна плоча родителя цара Самуила из 993. г.

Овај учени Грк и црквени писац оставио је иза себе више богословских дела којима је протумачио скоро цело *Света Писмо*. А сачувало се је и око 130 његових писама која је писао разним представницима тадашњих црквених и државних власти. Та су писма врло значајна као извор за историју словенских области које су тада биле под његовом црквеном управом. Иако је Теофилакт као Грк мрзео словенске свештенике и настојао да забрани словенски црквени језик, он ипак нигде ни у својим делима ни у својим писмима не спомиње да би међу балканским Словенима било ма какве јереси. А да је у његово време било каквих богомила међу Бугарима или међу Србима, он би то без сумње ма где споменуо. Не само да би споменуо, него би и писао против тога, јер су и Бугари и Срби спадали под његову духовну власт. Али, он о томе не зна ништа и не спомиње ништа. Њему је позната у то доба сама *латинска јерес*, и он пише против те јереси читаву расправу која у *Patrologia graeca* заузима 28 великих страна. Зар би он ћутке прешао преко *богомилске јереси*, да је она постојала ма где у његовој великој архиепископији? Сем тога од великог је значаја и то, што ни поп Дукљанин у своме *Летопису* нигде ниједном речи не спомиње ни богомила ни патарена, а морао би их споменути да их је било, како то тврде наши историчари. Међутим место тога, он опширно говори о оној лепој хришћанској легенди, о Владимиру и Косари. Догађаји који су везани уз ову легенду свршавају се с крајем владе цара Самуила и његових наследника. Косара је ћерка Самуилова, а Владимир српски кнез из Зете. Ова најстарија и најлепша хришћанска легенда на Балкану, а можда најстарија у словенству уопште, вршила је кроз векове велики утицај на хришћанску цркву у једном огромном подручју, а врши га и данас. И данас је манастир св. Владимира у Елбасану средиште побожности, где се окушвају сва околна племена без разлике вере и народности. Култ Св. Владимира и ова лепа легенда такођер су један од јаких доказа, да је хришћанство било врло рано учвршћено код Јужних Словена и да се међу њима није могла јавити никаква јерес, а најмање богомилска.

ГЛАВА СЕДМА

БОРБА ИЗМЕЂУ ИСТОЧНЕ И ЗАПАДНЕ ЦРКВЕ И КОНАЧАН РАЗЛАЗ 1054. Г.

Да би се могли разумети непријатељски односи између представника Источне и Западне цркве после 1054. године, потребно је у најкраћим потезима изнети историјат разних неспоразума између Рима и Византије од почетка па до коначног разлаза. Када данас из велике временске удаљености објективно гледамо на све те неспоразуме, видимо да то нису биле неке велике и крупне ствари, због којих би се требало препирати, а камо ли ићи тако далеко, па цепати цркву Христову на два непријатељска табора. Али стара мржња између Грка и Римљана испољила се је и сада код уређивања цркве, јер су стицајем прилика и једни и други били први и главни носиоци Христове науке. И тако се због њихових међусобно рђавних односа није могло сачувати јединство цркве Христове. То морамо жалити, нарочито ми Јужни Словени, што нас је судбина бацила на земљиште, где су се у тој борби сукобљавала ова два супротна гледишта - грчко и римско. Та њихова борба оставила је виднога трага и на нашем народном телу. Поделила нас је у две цркве, иако у ствари исповедамо једну исту Христову науку.

У прво време свога уређења хришћанска је црква имала међу епископима три најважнија епископа, који су се касније по главним градовима (*Μητρόπολις*) називали и митрополитима или архиепископима. Ови врховни архиепископи седели су у Риму, Александрији и Антиохији. Први је по рангу био римски. Касније су за врховне архиепископе или патријархе узета још

двојица и то цариградски и јерусалимски. Сад се је ред пореметио. Римски је остао и даље по рангу први, а цариградски је дошао одмах иза њега, јер је Цариград постао новом престоницом царства, па је и његов епископ добио титулу патријарха и други ранг. То је дало повода првome спору између Рима и Цариграда. Иако је то било утврђено на Другом васељенском сабору у Цариграду 381. године, ипак је против тога протествовао римски архиепископ, јер се бојао за свој ранг и за своју јурисдикцију коју је већ био стекао над целим Западом и источним Илириком. Док је црква на Истоку све више постајала државна и била подвргнута царевој вољи, римски је архиепископ тежио за тим да се ослободи царске власти и да буде потпуно независан. То је желео нарочито и због тога што су византијски цареви били више наклоњени источним патријарсима и давали им у јурисдикцију често пута и оне земље које су раније припадале Риму.

Римски су архиепископи почели већ од петогa столећа тражити право првенства и над свима осталим црквама, доказујући да им то право припада као наследницима Св. Петра, који је према њиховом тврђењу био први епископ у Риму. Својим упорним држањем они су постали господари целе цркве на Западу, па су то хтели постићи и на Истоку. А против тога су се борили и византијски цареви и источни патријарси.

Други велики спор између Рима и Византије избио је 484. године због попуњавања архиепископске столице у Александрији. Око тога су се завадили римски папа Феликс и византијски патријарх Акакије. Тај свађа довела до раскола који је трајао 35 година. Кад је дошао навладу цар Јустин I (518. год.), настојао је да измири обе завађене странке. До измирења је дошло, али је тај мир трајао само 34 године, јер је опет за време Петогa васељенског сабора 553. год. дошло до новог неспоразума. Тадашњи папа Вигилије не само да није хтео доћи на тај сабор, него је захтевао да сабор донесе само такво решење које је он предложио. Сабор га није хтео послушати, него га је прогласио збаченим и екскомуницираним. После кратког времена Вигилије се ипак измирио.

Године 588. избио је поновни неспоразум због тога што је византијски патријарх Јован IV Посник додао своме наслову

васељенски - οικουμενικός. Иако се тај наслов и раније давао неким угледнијим патријарсима, папа је ипак против тога протествовао, јер да се тиме патријарх ставља на место Христово. Као патријарх у томе није хтео попустити» то је папа Гргур Велики, да би га посрамио, додао своме наслову титулу *servas servorum Dei* која се у папином наслову и данас налази.

Римски архиепископи, или папе, одувек су се сматрали наследницима Св. Петра и због тога су непрестано тражили примат над целокупном хришћанском црквом. То им нису никада хтели признати источни патријарски, јер су због славе својих великих црквених отаца као Василија Великог, Григорија Ниског, Григорија Назијанзина, Јована Златоустог и других били убеђени да су духовно надмоћнији од представника Западне цркве. Стога су између једних и других непрестано трајали затегнути односи и увек су се тражили нови узроци за свађу и неспоразум. То је доводило све до већег удаљавања Истока од Запада и обратно. Непомирљивост римских папа према Византији нарочито је порасла од 732. године, када је византијски цар Лав Ш Исавријски одузео испод јурисдикције Рима Јужну Италију и Источни Илирик и предао их визангајском патријарху. Осим тога и источни су патријарси били све више нерасположени према папи због његове моћи и великог угледа на Западу. Тај папин углед нарочито је порастао од 755. године, када су му Франци поклонили Лангобардију као *palrimonium Sancti Petri*, те је на тај начин постао и владар једне државе, Његов је углед постао још већи од онога дана када је у Риму крунисао Карла Великог за римског цара. Од тога времена, па кроз цео средњи век, сви су западни владари добијали царске и краљевке круне из папских руку. Све је то изазивало завист на Истоку, а велике претензије на Западу, тако да је коначно довело до раскола између Источне и Западне цркве. Нарочити неспоразум и готово непријатељство настало је око године 860, за време папа Николе I и патријарха Фотија. До неспоразума је дошло у првом реду стога што је место законитог патријарха Игњатија допао на патријаршијски престо лаик и дворски човек Фотије. Папа Никола I нареди да се поведе истрага по овој ствари, али Фотије саове сабор у Цариграду и као врло учен човек изнесе пред сабор

многе ствари противу папе и Западне цркве, такс да тај сабор баци проклетство на папу и огласи као незаконито његово мешање у послове Источне цркве. Ово непријатељство између Фотија и папе Николе I избило је још јаче када је папа 866. године хтео отети Бугарску испод патријархове власти. На позив бугарскога кнеза Бориса, који се 864. г. покрстио, папа је био послао у Бугарску латинске епископе и свештенике, а из земље је протерао грчке. Латински свештеници уводили су у бугарску цркву латински обред и говорили су Бугарима да грчки свештеници нису прави свештеници. Све је то још више изазивало ученога Фотија те је издао једну врло оштру окружницу против Латина и Западне цркве. На ову Фотијеву окружницу одговорили су западни богослови, и затегнутост између Источне и Западне цркве дошла је до врхуца. Већ тада би дошло до коначног прекида између једне и друге цркве, да није дошло до промене на царском престолу у Цариграду и да није умро папа Никола I. На царски престо дошао је Василије I Македонац, који је збацио Фотија и повратио старога патријарха Игњатија и одмах почео радити око измирења цркава. Стога сазове васељенски сабор у Цариград и замоли папу Хадријана II да пошаље своје изасланике. На томе сабору вођена је истрага против Фотија и он је осуђен, али не једнодушно, јер су га неки чланови узели у заштиту. Али одмах после тога сабора дошло је опет до неспоразума ради Бугарске. Бугари су поново тражили грчке свештенике место латинских. Патријарх Игњатије учинио им је по вољи, па им је чак посветио и послао посебног грчког архиепископа Рим се томе противно и претио Игњатију да ће га збацити, али то није ништа помогло. Из Бугарске су протерани латински свештеници и она је остала стално у сфери Грчке, односно Источне цркве. По смрти Игњатијевој 877. г. цар се измирио са Фотијем и поново га довео за патријарха. У то је време био на римској столици помирљиви папа Јован VIII, који је послао своје посланике на васељенски сабор у Цариград 879.Г., надајући се да ће добити барем Бугарску натраг, ако се измири са Фотијем. На томе сабору Фотије је признат за законитог патријарха, и установљено је да се има у обе цркве чувати *Символ вере*, како је утврђен у Nikeји и одређена равноправност римске и цариград-

ске столице. Али кад и после свега овога Грци не хтедоше дати Бугарске под папину власт, дошло је опет до свађе, у КОЈОЈ је папин изасланик, епископ Марин, 881. године бацио анатему на Фотија и прогласио газбаченим и екскомуницираним. И тако је поново настао расцеп између Рима и Цариграда, који је трајао и после поновног збацивања Фотијева. На истоку су сматрали сабор 879. г. као Осми васељенски сабор, а на Западу су га звали лажним Фотијевим сабором. Онај пак сабор од 869. г. на Истоку је поништен, а на Западу вреди као Осми васељенски. *Символ вере* чувао се на Истоку *никејски* без додатка, а на Западу се све више ширио додаток *filioque* - и од Сина - док није 1014. год. уведен и у самом Риму. Осим овога узимале су се још и друге мале разлике као повод за непријатељско држање једне цркве према другој, док није неки цариградски монах Никита Ститат 1053. год. написао врло полемичке књиге у којима је оштро напао Латине и Западну цркву. С њим се је сложио и тадањи патријарх Михаило Кируларије, а тако је мислио и писао и други један источни црквени великодостојник, аутокефални охридски архиепископ Леон. Осим тога патријарх Кируларије био је врло нетолерантан према Латинима, те је затворио све латинске цркве и манастире у Цариграду и околици, а њихове свештенике и монахе протерао. То писање и тај поступак много су разљутили папу Лава IX, те је написао оштро писмо патријарху Кируларију, у коме му пребацује што се усудио поучавати папу који је много узвишенији од њега. Тадашњи византијски цар Константин IX Мономах желео је да измири папу и цариградског патријарха, па је молио патријарха да ублажи своје држање, а писао папи и молио га да пошаље своје изасланике у Цариград, те се ту споразумеју са патријархом и да се уклоне све несугласице између Источне и Западне цркве. Папа Лав IX послуша цара и пошаље своје изасланике којима је на челу био кардинал Хумберт, врло нерасположен према Грцима. Он је оптуживао Источну цркву радиманихејства, донатизма, македонијевства и других погрешака. Шта више оптуживао је источњаке да су фалсификовали *Символ вере*, избацивши додаток *filioque*, који је по његовом тврђењу био и у првом никејском *Символу вере*. Одмах по своме доласку у Цариград, кардинал

Хумберт издао је врло ошгре полемичке списе против Грка, нарочито против патриј арха Кируларија, против охридског архиепископа Леона и против ученог вдриградског монаха Никите Ститата. Посреддеањем царевим Никита је своје списе, писане против Латина, бацио у ватру и сагорео, само да би дошло до измирења. Али то није жтео учинити и патријарх, него је тражио да се цео спор расправи на једном црквеном сабору. Кардинал Хумберт није на то пристао, него је саставио декрет на латинском језику у коме је изнео све прекоре против Грка и анатему на патријарха Кируларија и на све његове присташе, па је ша остажим папским изасланицима однео тај свој спис у цркву Св. Софије и оставио на светој трапези. То је било 16. јула 1054. патријарх Кируларије одмах је сазвао црквени сабор на коме је заюбучено да се анатема коју су оставили папски шасланици баци на њихову главу. Осим тога тај сабор осудио је све противности и разлдае Латина које су они увели у цркву, а нарочито да Дух Свети исходи и од Оца и од Сина и да папа има јурисдикциони примат над целом црквом. Стога су источшци исюбучили из црквене заједнице Латине, а ови опет оптужили су источнике ради раскола. Западњаци и данас називају источнике *шизматницима*, а они н>их само блажим изразом *латинцима*.

То је кратак ереглед размирица и неспоразума између Грка и Латина, између Византа и Рима, који су на крају крајева 1054. године расценили Христову цркву у две цркве: Источну и Западну. Тај расцеп све се више заоштравао, док није узео прави непријатељски став једне цркве према другој. То се нарочито испољавало у оним крајевима где су се граничиле и сукобљавале ове две цркве, као што је то био случај у Босни и Херцеговини.

ГЛАВА ОСМА

РАД СВЕТОГА САВЕ И НЕЗАВИСНОСТ "ЦРКВЕ СРПСКЕ"

Независност Српске православне цркве пада у једно изузетно време, када су крсташи освојили Цариград и уништили велико Вгоантијско царство. Последице тога освајања и уништавања осетиле су се не само на византијској држави, већ и на Источној цркви. Држава се распала у неколико слабих државица, а шпријаршија преселила у Никеју. У Цариграду су засели латински цар и латински патријарх. Стога је потребно нешто рећи и о крсташким ратовима, а нарочито о односима крсташа према Византији и неточној цркви, па ће се тек онда моћи разумети политичке и верске прилике које су настале после оснивања цариградског Латинског царства, као и то каш је у там пршшкама Св. Саво лако успео да испослује независност „цркве српске“.

Под утицајем папе и латинског свештенства у западњим земљама организовали су се крсташи с намером, да пођу на исток, у „свети рат[™]“, да ослободе Јерусалим и Христов гроб од неверних Турака. На оделу су носили пришивен знак крста, због чега су и прозвани крсташима.

Неточна и Западна црква, после коначног разлаза 1054. год., почеле су једна другу сматрати и називати *јеретичком*. Тако су и крсташи сматрали Грке јеретицима и настојали да освоје што више њихових земаља, и на тај начин ослабе моћ Византијскога царства и Источне цркве, и да тамо прошире папину црквену власт. То се опазило већ за време Првога

крсташког рата (1097. г.). Иако су се крсташи били заклели византијском цару Алексију I Комнелу, да ће му предати све градове које буду освојили од Турака, а који су раније припадали Византији, они су своју заклетву прекршили. Предали су му само Никеју, али Антиохију и Јерусалим не дадоше, већ тамо поставите и своју световну и своју црквену управу. Протераше грчке патријархе и свештенике, а поставите латинске. Тамошњи православи хришћани осећали су се тада под њиховом управом горе и теже него под Турцима.

Исто тако за време Другог (И4.г.) и Трећег (1189.г.) крсташког рата, мржња крсташа постелено се преносила са Турака на Византију, јер је она била заштитница Источне цркве. Стога су се крсташи хтели већ тада зауставити на освајању Цариграда. Али што нису учинили тада, учинили су касније, за време Четвртог крсташког рата. Зауставили су се под зидинама Цариграда и освојили га 12. априла 1204. године. Византијски цар и патријарх морали су побећи у Никеју, а крсташи су основали у Цариграду Латинско царство и поставили латинског патријарха

Крсташи су дошли у источне земље с убеђењем да су источни хришћани *шизматички* и *јеретици*, па их стога треба или обратити у праву римокатоличку веру или истребити. Крсташки летописци хладнокрвно приповедају, како су крсташи спаљивали неке хришћанске градове, јер су им становници били упорни. Јерегеди". Они који се нису хтели покорити латинским духовним старешинама, били су кажњавани најтежим казнама. Тако је то трајало све док Грци нису 1261. год. поново освојили Цариград, протерали Латине и повратили раније стање.

Крсташких ратова било је у свему седам и коначно су завршени 1291. год., када су западни хришћани изгубили и последње поседе на Истоку. Али је папска курија и после тога сматрала да латинска црква *de jure* и надаље постоји у тим крајевима, па није престала посвећивати за њу патријархе, архиепископе и епископе, који никада нису отишли на своја места, него су остајали на Западу. То су. т. зв. титуларни римски достојанственици *in partibus infidelium, hereticorum et schismaticorum*.

Освајањем Цариграда од стране крсташких Латина распало се Византијско царство у неколико држава. Основано је латинско царство саседиштем у Цариграду, а имало је своје поседе и на Балканском полуострву и Малој Азији. А у крајевима бившег Византијског царства, које крсташи нису могли освојити, настале су три грчке државе, једна у Никеји, друга у Трапезунту а трећа у Епиру. Грци су живели у уверењу да ће доћи време када ће протерати Латине и опет повратити Цариград и стару славу Византије. Али нису били сложни; међу њима је настала суревњивост, која ће од трију грчких држава наследити Византију. У томе су се нарочито натицале Никејска и Епирска држава. Свака је од њих мислила да ће она и њена династија ослободити Цариград и поново ујединити грчке земље и обновити старо Византијско царство. Тако је мислио никејски цар Теодор I Ласкар (1204-1222) и његови наследници, а слично томе мислили су и епирски деспота Михаиле Дука Анђел и брат му Теодор. И једна и друга држава шириле су се на рачун својих суседа. Никејска на рачун Турака, Латина и трапезунтских владара, а Епирска на рачун Бугара, Латина и Млечића.

Када је епирски деспот Теодор Дука Анђел освојио Солун од Латина и прогласио се царем, чинило се једно време да ће Епирска држава престићи Никејску. Али се касније ојачањем Бугарске, за време цара Јована Асена (1218-1241), срећа променила у корист Никејске државе, и тако је било суђено да никејски цар Михаиле Палеолог освоји Цариград 1261. год. и обнови Византијско царство.

Док се све ово одиграло у раскомаданом Византијском царству као последица Четвртога крсташког рата, дотле су се прилике у српским земљама сређивале и формирале се две независне државе: Рашка и Босна.

Ове две земље, које су раније биле у једној државној заједници за време Часлава, Самуила и Бодина, биле су у верском погледу под утицајем источне цркве и словенског православља Ђирилових и Методијевих ученика. А до године 732. оне су спадале, као и цео Илирик, под римски патријархат, који је њима управљао преко свога викаријата у Солуну, док их те године није одузео од Рима византијски цар Лав III и предао на управу цари-

градском патријарху. Стога је папска курија кроз читав средњи век полагала своје право на цео стари Илирик и настојала да га поврати из руку цариградског патријарха, нарочито после коначног раздвајања Источне и Западне цркве (1054.г). Али то јој није успело, јер је цео Илирик од године 732. остао под утицајем Источне цркве, нарочито од друге половине IX века, када су међу Бугарима и Србима развили своју делатност Ћирилови и Методијеви ученици. Тај утицај био је тако јак, да су и Бугари и Срби после кратког колебања, дефинитивно остали уз Источну цркву. Римска или Западна црква имала је успеха само у приморским крајевима, где је већ од раније било старога романског становништва. Како је и Зета са приморјем чинила једну обласну целину, то је и она била под утицајем Западне цркве, тако да у време Немањина рођења у њој није било правоелавних свештеника. И зато је Немања, који се је родио у Рибници у Зети, за време избегајштва својих родитеља, крштен у тамошњој римокатоличкој цркви „a latiois haerelicis“¹. Касније када му се отац са породицом повратио у Рашку, крштен је по друга пут у православној манастиру светих апостола Петра и Павла, близу старог Раса. Према томе у старој српској држави постојала су оба црквена обрела, источни у унутрашњости, а западни у Приморју и Зети. И стога није никакво чудо, што је Немањин најстарији син Вукан, велики кнез Зете, пристајао уз Западну, а средњи син Стеван, велики жупан рашки, уз Источну цркву.

Велики жупан Немања, оснивач династије Немањића, проширио је своју државу на запад до Јадранског мора, а на исток до Мораве, Струме и Вардара. Својом мудро политиком толико је подигао углед српске државе, да је бацио у засенак све раније владаре, те се једно време веровало да пре њега није ничега било. Његови синови Вукан, Стеван и Растко били, су сваки за се, значајне личности у српској историји, нарочито Растко.

Немања се на Благовести 1196. године одрекао престола у корист свога средњег сина Стевана и повукао у своју задужбину,

¹„Од латинских јеремф. Тако су православни по неки пут називали католике Artav za poq.jugosL III. 1854,7-8

манастир Студеницу, као калуђер Симеон. Пре тога утврдио је најстаријег сина Вукана за великог кнеза у Зети. Стевана је одредио себи за наследника, вероватно под утицајем византијског двора, јер је Стеван био ожењен грчком принцезом Јевдокијом, синовицом цара Исака Анђела, а ћерком потоњег цара Алексија III.

Најмлађи син Растко, под утицајем читања побожних књига, одбегао је на неколико година пре Немањине абдикације у Свету Гору и тамо се покалуђерио, узевши монашко име Сава. Он се са оцем место пута дописивао, па се чини, да се Немања и покалуђерио под утицајем његових писама из Свете Горе, и да је на његов позив, после две године проведене у Студеници, и он отишао у Свету Гору. Тамо су њих двојица развили велику акцију у корист српских калуђера. По дозволи цара Алексија III подигли су и обновили порушени манастир Хиландар и у њега се уселили сасвим српским калуђерима, који сусета дана налазили у Светој Гори. Од тога времена Хиландар је постао средиште српске црквене књижевности, којој је основе поставио сам Свети Сава.

После очеве смрти, 13. фебруара 1200., Сава је остао у Хиландару још осам година. За то време много је радио око унапређивања Хиландара и помогао и оправљао друге сиромашне манастире по Светој Гори. Са братом Стеваном био је у писменој вези и овај му је слао новац за подизање Хиландара и за помагање других манастира.

Што је био старији и искуснији, све је више имао израђеније погледе на црквену и државну политику. Стоганије непрестано седео у својој карејској ћелији као раније, већ је чешће одлазио у Солун, не само манастирским послом, него да стече везе и пријатеље међу тамошњим угледним црквеним и световним лицима. У Солуну је својим новцем обновио и подигао манастир Филокалију, па су га и због тога тамошњи грађани много ценили. А био је врло омшњена личност и код солунскога митрополита, којег је посећивао сваки пут, кад год би долазио у Солун.

У Солуну је за кратко време после очеве смрти био произведен за јеромонаха, а после две године и за архимандрита.

Углед му је растао сваким даном све више, а с угледом и његова лична брига о православној цркви у Србији. Нарочито га је мучила огорчена борба између браће Вукана и Стевана, и Вуканово отворено пристајање уз западну цркву.

Вукан није био задовољан очевом одлуком, што је на престолу оставио Стевана уместо њега. Стога је почео смишљати освету, али није ништа предузимао, док је Немања био у Србији. Чим је овај отишао у Свету Гору, Вукан је одмах почео непријатељску акцију против Стевана. Искористио је и непријатељско држање Мађара према српској држави и настојање енергичнога папе Инокентија III, који је одмах по доласку на папску столицу предузео све мере, да свој утицај прошири на земље и народе источне цркве и да их придобије за католичку веру. Своју пажњу нарочито је посветио српским и бугарским земљама, које леже у старом Илирику, који је 732. год. насилен одвојен од римске курије. Вукан се с поуздањем надао, да ће помоћу папе и мађарскога краља одузети престо брату Стевану. Стога је писао и папи и мађарском краљу. И није се преварио. Они су му помогли, те је протерао Стевана из земље, а он преузео власт у Рашкој и назвао се великим жупаном и очекивао краљевску круну из Рима. Међутим његова слава није дуго потрајала. Стеван је уз помоћ бугарскога цара Калојована победно и истерао Мађаре и Вукана из своје земље и опет се повратио на српски престо. Вукан се повукао у своју ранију управну област и признао Стеванову врховну власт. Верује се да су се њих двојица коначно измирили приликом Савиног доласка у Србију и преноса Немањина тела у Студеницу.

Вукан је имао амбиције да завлада не само Рашком, него и Босном и Захумљем. Стога је после смрти свога стрица Мирослава, који је владао као кнез у Захумљу, денунцирао папи своју стрину и њезиног брата, босанскога бана Кулина. О томе ћемо говорити касније, а сада да се вратимо Св. Сави и његовој бризи за православну цркву у Србији.

После освајања Цариграда од стране Латина настао је метеж и немир на целом Балканском полуострву. Била је велика несигурност и у Светој Гори. И у њу су упадали латински разбојници и пљачкаши. Та несигурност у Светој Гори и брига за

православну веру у српској држави деловале су на одлуку Св. Саве, да се врати у Србију и да са собом понесе Немањино тело у Студеницу. О овој својој одлуци споразумео се и са братом Стеваном. Кад је кренуо из Свете Горе са телом Немањиним, испратили су га светогорски калуђери са великим почастима. Вероватно да су неки од њих пратили Саву све до Студенице. Сам Св. Сава спомиње да су на томе путу сретно прошли, иако је на тим странама, куда су пролазили, још увек владао велики метеж. Код Хвосна, близу грчке границе, дочекала су га браћа са свештенством и властелом. У Студеницу су стигли 19. фебруара 1208. г. и Немањино тело положили у храму у одређени гроб, што га је Немања сам себи за живота саградио.

По жељи народа и брата Стевана, Сава је остао у Студеници као старешина манастира. Ту је написао *Типик Студенички* и *Немањину биографију*. По томе Типику одредио је да калуђери у Студеници имају исто онако живети као и у Светој Гори. Кад је тако уредио манастирски живот, онда се је кренуо и у народ да га поучава и утврђује у православној вери. Народ га је много поштовао и свуда дочекивао са великим почастима, а он је народу помагао и саветима и новцем, па су се у многим местима подигле велике и мале цркве од камена и дрвета. А где се није могла подићи црква, он је наређивао да се подигне велики крст.

У то време почео је размишљати и о оснивању независне српске православне цркве. На својим путовањима по народу уверио се о томе, како би била велика потреба, да се на више места у држави поставе и Срби епископи. Стога је наговорио брата Стевана, да почне зидати велики манастир Жичу, рачунајући унапред да ту буде седиште будуће српске архиепископије. За зидање овога манастира Сава је довео зидаре, мраморнике и уметнике за живопис, из грчке земље. Он је лично надгледао извођење тога посла и Жича је прва црква у српској земљи, која је саграђена и украшена по укусу и упутима Св. Саве.

Васпитан и образован на врелу тадашње православне науке у Светој Гори, он је, веоватно, чим је дошао у Србију, одмах донео и одлуку о оснивању независне Српске цркве, како су то већ раније имали суседни Бугари. На то га је натерала и римокатоличка пропаганда, која је из приморја продирала у уну-

трашњост српских земаља. Познато је да је Вукан, иако кнез Зете, пристајао уз Рим, а и Стеван се је по неки пут колебао, па се у тешким приликама и он обраћао папи. Осим тога организација Грчке цркве, у којој су били епископи грчке народности, није водила рачуна о интересима српскога народа. Грчки охридски архиепископи, под које је спадала Стеванова држава, гледали су само на то да што више материјално искористе српски народ. Сава је све ово тачно уочавао и чекао згодну прилику, да своју одлуку приведе у дело и да на тај начин помогне своме народу.

За време тога свога боравка у Србији, он је као врло окретан, обазрив и тактичан дипломата био од велике користи своме брату Стевану, јер га је овај више пута слао суседним владарима у врло деликатним политичким питањима, која је он увек са успехом свршавао.

Негде под крај осме године свога боравка у Србији, чини се да се Сава у погледу црквене политике разишао са братом Стеваном, те је 1216. године оставив Србију и поново се вратио у Свету Гору и у Хиландару наставио свој стари испоснички живот. Вероватно је да се он наљутио на Стевана ради његова поновног обраћања папи за краљевску круну и титулу, коју је, како тврди Тома Архиђакон Сплитски, и добио из Рима 1217. године. Стеван је то чинио не само из жеље за краљевском круном, него и да би избегао опасност која му је претила од латинског цара и мађарског краља. А вероватно да је био и под утицајем своје друге жене Ане, ћерке Ранијера Дандола из Млетака. Али мало касније, слабљењем латинског царства и унутрашњим заплетима у Угарској, престала је са те стране опасност. Уједно, Стеван се осведочио да од папске курије не може добити црквену независност за КОЈОМ је тежио. Осим тога у земљи је имао велику опозицију и међу свештенством и међу властелом, која није хтела ни да чује за окретање према Риму. Све је то Стевана одвратило од западне цркве, па се измирио са братом Савом и с њим се споразумео, да овај оде у Никеју на двор цара Теодора I Ласкара и тамошњег грчког патријарха Манојла Сарантена, да код њих испослује оснивање независне српске архиепископије. Сава се одлучио поћи у Никеју из више разлога. Пре свега никејски се цар сматрао наследником византијских

царева, а тамошњи патријарх наследником цариградског васељенског патријарха. Осим тога владао је антагонизам између Никејске и Епирске државе и у политичком и у црквеном погледу, па су и Сава и Стеван знали да ће у Никеји лакше добити оно што траже, јер је Никеја желела да за себе придобије што више народа и држава, како би се што пре протерали Латини из Цариграда и обновило Византијско царство. И у својим предвиђањима нису се преварили. Чим је Сава стигао у Никеју и образложио и цару и патријарху тешко стање православне цркве у српској држави и казао им цшљ свога доласка, они су одмах усвојили Савине разлоге, па су донели одлуку, да се српски народ у Стевановој држави издвоји испод Охридске архиепископије и да се за њега оснује посебна независна српска архиепископија. За првога српског архиепископа посветили су Саву, који је још од раније био архимандрит и дали му потпуну власт да уреди Српску цркву по својој увиђавности и да за њу посвети и постави епископе где нађе за потребно.

Овај значајан Савин пут у Никеју био је 1219. године. Из Никеје се вратио у Свету Гору, да тамо припреми све што му је било потребно за његов поновни повратак у Србију. У Светој Гори дочекали су га са великим слављем и поздравили, нарочито Срби калуђери, као првог српског архиепископа. Када је набавио све потребив књиге и остало што црквама треба, и када је између калуђера изабрао оне који ће са собом повести у Србију и посветити за епископе, писао је брату да ће се ускоро кренути на пут. Пролазећи кроз Солун, опет се свратио тамошњем митрополиту и поклонно се гробу св. Димитрија. Митрополит и остали угледни Солуњани дочекали су га и испратили са великим почастима

Како му је у то време брат Стеван био тешко болестан те му није могао лично изићи у сусрет, послао му је у сусрет на грчку границу своје синове са много властеле и свештенства, да га дочекају.

Дошавши у Рас, на двор брата Стевана, дочекан је најсрдачније. Његов долазак угодно је деловао и на болесног брата, те је убрзо оздравио. После кратког времена кад се на двору одморио и кад му се брат потпуно опоравио, сазвао је најугледнију властелу у споразуму с братом, па су се ту договорили, где

ће и у којим странама државе поставити епископе. Кад су то решили, отишли су у Студеницу, јер Жича није била још савим готова. Сава је тамо провес извесно време и посветио многе свештенике и ђаконе и упутио их како ће вршити своју дужност. Убрзо после тога Жича је била готова и живописана и Сава се у њу преселио, јер је с братом и властелом одредио да у њој буде седиште српског архиепископа. У Жичи је посветио за епископе оне од свијих ученика, за које је био уверен да су достојни тога позива, и одатле их је послао свакога на ону страну, како је то већ било унапред одређено. У то прво време установљено је у целој српској држави девет епископија и то: у Зети, Расу, Хвосну, Хуму, Топлици, Будимљу, Дабру, Моравици и Призрену. Од ових девет епископија постајале су од раније само две, у Расу и Призрену, а осталих седам су нове. И у Расу и у Призрену епископи су били грчке народности, а постављао их је охридски архиепископ. Како су епископи постајали од монаха, то су у то доба и њихова седишта била по манастирима. И Сава као архиепископ живео је у једној ћелији манастира Жиче. Није се много одвајао од осталих монаха, већ је заједно с њима и обедовао за једним столом, али је ипак строго пазио да им владање у свакој прилици одговара монашком животу.

На Спасов дан године 1220. архиепископ Сава и брат му Стеван сазвали су у Жичу велики Сабор властеле и високог свештенства, па је Сава ту у Жичи крунисао брата за краља *све српске земље и поморске*. Којом га је круном крунисао и да ли је раније 1217. год., као што спомиње Тома Архиђакон, био крунисан од папског легата, то питање није још коначно решено. Али свакако ово крунисање у Жичи извео је Сава реченога дана и године, па макар то било и по други пут. Од тога времена Стеван носи титулу *првовенчани краљ*.

Монах Теодосије каже, како се тога дана било сабрало код манастира Жиче мноштво народа са свих страна државе и како је краљ био нарочито весео, не толико због крунисања, колико ради тога што је народ видео ову његову цркву како је велика и лепо украшена. После крунисања настало је велико весеље и гозба за богатим трпезама. Сава је заповедно, па су били и сиромаси угошћени и обдарени. Тога дана Сава је говорио народу

своју велику беседу о значају празника Вазнесенија Христова и о хришћанској вери уопште.

Видели смо како је Сава и раније, док је живео у Студеници, место обилазио народ и поучавао га. То је чинио и сада као архиепископ. Путовао је по целој држави и обилазио манастире и епископије. Свуда је радо дочекиван, јер је у народу уживао велики углед и по своме положају и по своме владарском пореклу. Све му је то помогло при организовању српске православне цркве, КОЈОЈ је дао чисто народни карактер.

До оснивања своје независне цркве, српски народ у црквеном погледу спадао је под грчку архиепископију у Охриду. За време Немањине владе спомиње се у Рашкој само један епископ и то у Расу, који је по својој прилици био грчке народности. А 1219. године, када је Сава проводио нову организацију српске цркве, затекао је у Призрену још једнога грчког епископа, кога је сменио и на његово место поставио Србина.

Због тога што је Сава испословао и организовао независну српску цркву и тиме је отцепио од Охридске архиепископије, на њега се много љутио и много га нападао тадашњи охридски архиепископ Димитрије Хоматијан. У своме писму од месеца маја, 1220. године, које је као „архиепископ Прве Јустинијане“ упутио Сави, Хоматијан му каже, да је тај његов посао потпуно незаконит и чуди се, ко му је дао архијерејско достојанство, кад је он само обичан монах Сава, и по његовом мишљењу вели, да би боље било да је као такав и на даље остао међу калуђерима у Светој Гори. Пребацује му што иде као политички делегат свога брата околним владарима, што се пустио у светско славољубље, што иде по гозбама и јаши одабране коње, окићене и опремљене, што путује са парадом уз велику пратњу и води са собом многу свиту. Пребацује му да је незаконито рукоположио многе архијереје и да је радио противно правилима о владању реда монашкога и да је из темеља потресао и сами устав о црквеним пословима уопште. Даље му Хоматијан вели, да га није брига, зашто се он из Свете Горе вратио у своју домовину и каквим се је ту пословима бавио, али га је брига и са правом пита, где и како се је рукоположио за архијереја и за коју се цркву рукоположио? „Ако ли си се као нов архијереј натурно Србији без епископија,

ти знаш врло добро и боље него други да је Србија потчињена престолу Бугарске и да се од архиепископа Бугарске рукополагао које постајао епископ у Србији и архијереј у Расу, и по томе си, канонима противно, постигао достојанство архијерејско и отворено си на силу улазио у туђу област, и из очајањ си пошто пото прекорачио божанствене каноне" .. „Требало је, каже му даље Хоматијан, да си следовао великоме божанском гласнику Павлу *те да не проповедаш онде где Христа већ знају и да не зидаш на туђем темељу* ... „и ко се год руководи богољубивом мишљу, осудио је твоје рукоположење као дело неправилно, противно правоме духу апостолском" ... „Србија се, божјом милошћу, *побожно и хришћански управља* на те*мељу од апостола подигнутом, и о њој се стара архијереј којег су јој свети оци дали. Нису, дакле, по љубави кјеванђелу, него си по славољубљу ускочио у архијерејско достојанство". Нарочито му пребацује што је сменио епископа у Призрену и поставио другога. Наводи поједине каноне, против којих Сава греши, постављајући епископе у туђој аптокефалној области. Позива га да отступи од области које њему (Хоматијану) припадају и да обустави свој незаконити рад, па ће му опростити. А ако и надаље остане при својим дрскостима, онда му прети, да ће га *одлучити од Свете и живоначелне Тројице, „искључићемо те из заједнице верних као преступника светих божанских и канонских заповести*, као кривда који потреса и брка црквени устав, који су још у почетку свети оци узаконили. А тога ради под исту ће *кривицу и одговорност потпасти и они, који с тобом опште, били они у црквеном или световном реду или чину*.

Ето како је охридски архиепископ Хоматијан писао и претио Св. Сави, да ће га одлучити од Свете Тројице и искључити из заједнице верних, ако настави свој рад око управљања и организована независне српске цркве. Тако ће, вели, поступити и са онима који се буду са Савом дружили и општили.

Ово писмо послао је Хоматијан Сави по скопљанском епископу Јовану и наредио му, да се ово што је написано, и усмено каже и тачно образложи.

На ово Хоматијаново писмо Сава није ни одговорио, него је још интензивније наставио свој благотворни рад у српском

народу. Али Хоматијан није мировао, него је и даље радио против Саве и независности српске цркве. У ту сврху добро му је дошла промена на српском престолу. После смрти Стевана Првовенчаног дошао је на престо његов старији син Радослав, који је био ожењен ћерком епирскога цара Теодора, у то доба најмоћнијег владара на Балканском полуострву. Стога је Хоматијан преко епирскога цара утицао на Радослава, па је овај био и у политичким и у црквеним питањима потпуно пао под утицај свога таста и био је склон, да српску цркву опет потчини охридској архиепископији. Сачувано је неколико грчких писама архиепископа Хоматијана, у којима одговара Радославу на нека црквена питања. Радослав је био толико под грчким утицајем да се је на српским повељама потписивао грчки. Већ из тога што се је Радослав у чисто канонским стварима обраћао Хоматијану, а не стрицу Сави као српском архиепископу, вили се да између њих нису били односи најбољи. А ти су односи помућени, вероватно, Хоматијановим интригама. Стога се Сава одлучи да се за неко време уклони из Србије. Пошао је у Јерусалим, да се поклони гробу Хирстову и да посети остала света места у Палестини. Ово му је био тобоже главки цшљ путовања, али се чини да је имао још један врло важан разлог за овај одлазак. Намеравао је да се сврати у Никеју код тамошњег цара и патријарха. То је и учинио. Код њих је поново утврдио дозволу о независности Српске цркве и затражио да српски епископи могу сами себи бирати и посветити архиепископа, да овај не би морао долазити никејском патријарху. Овим се је Сава хтео осигурати против непријатељског држања Димитрија Хоматијана према самосталности српске цркве и против грчке политике краља Радослава. Сава је и овом приликом добро искористио непријателско такмичење између никејске и епирске државе.

На повратку из Никеје Сава се је опет свратио у Свету Гору да посети своју задужбину Хиландар и Србе калуђере. А на путу из Свете Горе за Србију задржао се је неко време и у Солуну, где је посетио тамошњег митрополита и цара Теодора, таста краља Радослава Монах Теодосије споминье, како су му ова двојица много говорили о љубави и измирењу са краљем Радославом. Из овога би се дало закључити, да су ова двојица били добро

упућени у односе између Саве и Радослава и у црквену политику коју је Радослав требало да проведе у српској земљи под утицајем архиепископа Хоматијана и цара Теодора. Али видећи одлучност Савину у овоме питању, настојали су да их измире. Сава је и овога пута био у добром положају. Нашао је подршку у никејском цару и патријарху, а црква му је код куће у Србији била већ добро организована и имала је своје српске епископе, које је он сам посветио и поставио, па су му били потпуно одани. А исто тако и народ је био свим срцем прионуо уз своје епископе и уз свога архиепископа, којег је једва дочекао. Према томе и краљ Радослав није имао куд, него се је помирио са тим стањем и, како Теодосије каже, срдечно је дочекао свога стрица приликом његовог поновног повратка у Србију.

Вративши се у Србију, Сава се одмах кренуо на пут по својој архиепископји, па је обишао поједине епископе и манастире, дајући свуда савете и упутства како треба управљати црквом и народом.

Некако у то доба, у пролеће 1230. год., бугарски цар Асен II победно је и заробио епирскога цара Теодора и заузео читав запад од Адрианопоља преко Скопља и Охрида до Драча. И тако је краљ Радослав пропашћу свога таста цара Теодора изгубио сваки ослонац, а српска га је властела и од пре мрзела због његове грчке политике. Стога почеше радити на томе да га смени и да на престо доведу његова млађег брата Владислава, који је био ожењен ћерком бугарскога цара Асена II, који је желео да на српски престо доведе свога зета Владислава. И ствар је коначно успела. Радослав је свргнут и побегао са женом у Дубровник, а за краља је утврђен Владислав, који је био под великим утицајем свога таста цара Асена II.

Како се је у овој борби између браће држао стриц им Сава, не може се из извора констатовати, једино се зна да су односи између њега и краља Владислава били добри и да је он дао благослов Владиславу, да подигне манастир Милешево у доњој долини Лима. Осим тога зна се и то да је Владислав помогао и друге манастире у Србији и Светој Гори, вероватно у споразуму са стрцем Савом. Монах Теодосије каже, да је краљ Владислав био у свему, што се тиче светих цркава, послушан према светоме

архиепископу. Ово истицање његове послушности према Св. Сави дошло је. свакако отуда, што му раније краљ Радослав није био послушан и што је радио против његове воље.

Иако су односи између Саве и краља Владислава били врло добри, Сава се ипак после кратког времена захвалио на својој архиепископској дужности. Изјавио је да жели по други пут поћи у Св. земљу. Стога је пре свога поласка сазвао црквени и државни сабор у Жичу, на којему су били крал., властела и сви црквени великодостојници. Ту је саопштио своју одлуку и сабору препоручио једнога од најбољих својих ученика, јеромонаха Арсенија, да га изабере и посвете за српскога архиепископа и устоличио га место себе. Ту се је са свима опростио и кренуо на далеки пут. Собой је повео велику пратњу, да му на путу буде од помоћи. Посетио је Јерусалим и остала значајна места у Св. Земљи. Потом је кренуо у Александрију и поново се вратио у Јерусалим, па одатле отишао у Антиохију. У сва три ова места посетио је тамошње патријархе. Враћајући се са тога пута није се свраћао у Никеју, нити се вратио преко Солуна и Свете Горе :сао раније, него се упутио преко Цариграда и Бугарске. Дошавши у Трново, на двор свога пријатеља, бугарскога цара Асена II, био је дочекан са великим почастима и цар му је дао да станује у дворским палатама. Како је тада била велика зима, цар му је понудио да остане код њега све до Васкрса, па кад буде лепо време за путовање да се онда поврати у своју земљу. Међутим Сава се ту разболео и умро 14. јануара 1235. године. Пре смрти позвао је к себи своје ученике који су с њим путовали и заповедно им, да однесу у Жичу и у Студеницу све свете и часне ствари, као одежде, златне свећњаке украшене бисером, књиге златом оковане и друге црквене сасуде и свете мошти, што је покуповао и сабрао на своме путу по Истоку. Написао је и посланицу и по ученицима послао благослов краљу Владиславу и намеснику свога престола архиепископу Арсенију и свој српској земљи. Тако је отпустио већину својих ученика да иду са тим даровима и посланицом у српску земљу, а код себе је задржао мало њих. Од горе споменутих црквених ствари даровао је неке и бугарској патријаршији.

Ово Савино друго путовање у Свету Земљу и похађање три патријарха, јерусалимског, александријског и антијохијског и враћање преко Цариграда и Бугарске, наш историчар, пок. Ст. Станојевић, доводи у везу са прогласом бугарске патријаршије. Он држи да је Сава тамо путовао по жељи бугарског цара Асена II, да испослује дозволу за оснивање бугарске патријаршије. Кад се узму у обзир све политичке и верске прилике на Балкану и Блиском истоку тога времена, па савез Бугарске са никејском државном за прогон Латина из Цариграда и, на послетку, правац свих Савиних путовања, онда ова претпоставка пок. Ст. Станојевића изгледа доста вероватна.

Са свога пута, из Јерусалима, писао је Сава у Студеницу јероманоху Спиррону: „ако боудоу ЖИВ\УТЬНЬ и богъ дасть, до пролѣт!а хоштоу оу Васъ быти". Кад се и то зна да се намеравао вратити опет у српску земљу, онда се с правом морамо запитати: зашто је Свети Сава за живота изабрао себи наследника, посветио га и устоличио за архиепископа? Биће свакако ради тога што је био већ у годинама и намеравао да се повуче са свога положаја, ако се и поврати са тога свога великог и заморног пута. Осим тога размишљао је о будућности Српске цркве и хтео, да она његовим одласком не претрпи никаква потреса у случају, ако би га на путу смрти затекла, јер је знао, да би настала борба око избора новог архиепископа и да би се можда у ту борбу умешала и охридска архиепископија, која је желела да уништи независност српске цркве и да српски народ опет потчини себи. Да је о свему томе размишљао, види се и по томе што је изабрао себи за наследника млађег човека, истом јеромонаха, па је желео да Српска црква живи у миру за дуже времена, јер је претпостављао, да ће тај млађи човек дуго живети и да ће унапредити оно што је он створио и основао. И дојста није се преварио. Архиепископ Арсеније I био је достојан наследник Св. Саве.

Смрт Св. Саве изазвала је велику жалост и у Србији и у Бугарској. Бугари су га сахранили на најсвечанији начин у зидани гроб у припрати црквеној у цареву манастиру. Цар му је више гроба поставио скупочен камен, велике свећњаке и златом оковано кандило. Када је прошла година дана, онда је краљ Владислав послао једнога од својих великаша са писмом своје

тасту, цару Асену II, и замолио га да мујави, када би његови људи могли доћи, да пренесу тело Св. Саве у српску земљу. Према писању монаха Теодосија, цар Асен II није био вољан дати тело Св. Саве, па се о томе водила дуга преписка између њега и зета му Владислава. Међутим у Србији су много наваливали на краља, да се пренос изврши што пре. И крал, се напослетку одлучио да лично пође у Трново. Собой је повео више епископа и игумана и световних великаша. Цар га је лепо дочекао и одвео у цркву, где је Св. Сава био сахрањен, хтијући тиме показати, како је гроб светитељев лепо украшен и како Бугари желе, да код њих стално и стане. Но Владислав и његови људи нису на то пристали, него су одлучно захтевали пренос и цар је напослетку дозволио, па је пренос извршен на најсвечанији начин. Тело Св. Саве дочекали су у Србији архиепископ Арсеније, сви остали епископи и игумани са многобројним свештенством и народом. Уз велике црквене свечаности пренели су га до манастира Милешева, задужбине краља Владислава, и ту га сахранили у сталан гроб.

Због свога светачког живота и огромних заслуга за државу и српску православну цркву, Сава је одмах проглашен светитељем. Већ при преносу његова тела из Трнова у Милешево састављена му је *Служба*, која се том приликом појала и остала да се поје и у будуће на дан његове смрти. У тој *Служби* назива се он *светитељем благим* и каже се да се преноси из стране земље у своју. Рукопис у коме је ова *Служба* сачувана, писан је на кожи, а писао га је неки презвитер Братко у време краља Владислава.

Исто тако у то доба, а поглавито касније, називају га *светитељем* и краљеви и архиепископи српски у својим повељама и говоре о њему и његовим заслугама са нарочитом љубави и захвалности. А после непуних двадесет година од његове смрти написао је његову биографију светогорски јеромонах Доментијан и послао је 1253. год. на дар краљу Урошу. Као савременик и, како се сам назива, последњи ученик Св. Саве, Доментијан је добро познавао живот и рад свога учитеља и описао га верно и опширно. Касније, при крају XIII века, прерадио је ово Доментијаново дело други светогорски монах, Теодосије, настојећи да још више истакне заслуге Св. Саве.

По писању ових близких и даљих савременика може се судити, колико је дело Св. Саве било у народу цењено још за његова живота, а поготово после смрти. Његове заслуге преносиле су се са колена на колена, а његов гроб у манастиру Милешеву био је свето место где је народ долазио да му се поклони и тражи утехе у невољи.

Колико је Милешево било чувено и знаменито због гроба Св. Саве, види се и по томе, што се тамо ишао крунисати 1377. године босански бан Твртко за краља Србије, Босне и Приморја. А касније се 1448. године велики војвода босански Степан Вукчић прогласио *Херцегсм од Св. Саве*, да би на тај начин свој углед још више подигао. По овоме херцегу његова је област прозвана Херцеговином, а некада су је звали и Војводином Св. Саве.

У тешке дане ропства под Турцима гроб св. Саве у Милешеву био је кула светшња у коју је народ упирао очи и надао се спасењу. Тамо се патнички народ на гробу молио, заклињао и напајао снагом, дижући устанке и полазећи у борбу за ослобођење. Стога је окрутни Синан-паша, родом из Млетака, мислио, ако уништи гроб и тело Св. Саве да ће уништити и херојску душу нашега народа. Он се дрзнуо и дирнуо у ту народну светињу и тело Св. Саве пренео у Београд, и уз бесне оргије својих војника спалио га на Врачару 27. априла 1594. године. Али тај пламени стуб, што се тада дизао к небу, загрејао је још већом ватром сва срца нашега народа, а ветар је развејао свети пепео Савинога тела по свима крајевима наше земље и свуда се је осетио нови дух, дух јединства, дух херојства и дух непоколебиве вере у победу правде и слободе.

Када данас гледамо на ту давну прошлост од пре седам стотина година и проматрамо живот и рад Св. Саве, морамо се чудити његовим великим подвизима за свој народ и генијалним погледима у далеку будућност. Као да га је Божја Провидност послала и управљала његовим радом. Он је подигао и учврстио династију Немањића и ударно јаке темеље српској држави. Па и касније, када је ова династија изумрла и када је српска држава пред најездом Османлија коначно пропала, није пропало дело Св. Саве. Остала је чврста организација српске православие

цркве, над КОЈОМ је лебдео дух Св. Саве и давао српскоме народу утехе и наде на боље дане. Његовим духом и овом црквеном организацијом Срби су се давно духовно ујединили, иако су били на више делова разбијени и заробљени под разним туђим господарима. Тај јединствени народни дух помогао је, да се је наш народ коначно својом властитом снагом ослободио и политички ујединио.

Заслуге Св. Саве су за наш народ огромне и не могу се изрећи ма колико великим и похвалним речима. Једно се ипак може казати: Докле год буде нашега народа, дотле ће бити и утицаја дела и духа Св. Саве на нашу народну душу. А нешто више и величанственије не може се ни пожелети. Тај његов велики дух лебдеће над нама и у будућности.

Покрај таквога плодноснога рада Св. Саве и његова огромног угледа и утицаја, богомилство се није могло јавити у српском народу. Нити се јавило, нити му има помена у историјским документима.

ГЛАВА ДЕБЕТА

БАН КУЛИН И НЕЗАВИСНОСТ "ЦРКВЕ БОСАНСКЕ"

Историја Босне до бана Кулина врло је тамна. По доласку Тужних Словена на Балкан, Босна се помиње тек половином X века. Помиње је византијски цар Константин Порфирогенит у своме делу *De admmandando imperio*. Тада, кад је то дело писано (око 949. г.) она је сачињавала једну државу са Србијом, под великим жупаном Чаславом. А после његовсмрти била је једно време под Византијом, док није око 980. г. ушла у велико Самуилово словенско царство. Под овим царством остала је сво до његове пропасти 1018. год. Тада је цар Василије II (976-1025) освојио цео Балкан и с великом војском и флотом запосео читаву Рашку, Босну и Далмацију. Тако је Босна поново пала под византијску власт. После тога била је једно време под зетским владарима Војиславом, Михаилом и Бодином, па опет под Византијом, док се у XII веку није одвојила од Србије и отпочела самосталан живот.

Као први босански владар спомиње се 1154. г. бан Борић, о коме се иначе не зна готово ништа. Интересантно је да Јован Рајић у својој Историји¹ спомшје, да је Немања био ожењен Аном, ћерком босанскога бана Стефана Борића. Према томе Св. Сава би био син једне босанске принцезе.

¹Историја, књ. II стр. 327.

Године 1180. спомиње се први пут бан Кулин, који је вероватно и раније почео владати. Те године шаље му писмо папин посланик Теобалдо и назива га "magno bano Bosine" и моли га да пошаље папи две слуге и коже од куна. Судаћи по томе Теобалдовом писму Кулин је у то доба био у добрим односима са папском куријом, а настојао је да тако остане и после тужбе и денунције кнеза Вукана.

Кулин је био у срдачним односима и са градом Дубровником, што се види из његове повеље од 29. августа 1189. г., којом даје слободу трговања дубровачких грађанима по својој држави. Како је ова повеља најстарији датирани писани српски споменик уопште, а једини који нам је остао од бана Кулина, по којему можемо бар донекле себи представити културне и верске прилике тога доба у Босни, - то ћу је овде у целости навести по Миклошећевом издању² и факсимилу у Вукићевићевој Историји српскога народа:³

**Ѡ У мене Ѡца и сѡа и сѡаго дѡха. Ѡ бань босѡньски Кѡань
присезаю тебеѠ, кнеже КрѡвашѠ, и вѡсѡль граѠань дѡбро-
вѡчань правь приѠтелеѠ быти вамь шѡь селѠ и до вѠка и
правь гон дѡржати сѡь вами и правь вѠрѡ до коле сѡнь живь:
Бьси дѡбровѡчане кире хѡде по моемѡ владанню трѡгѡуке,
годѠ си кто хѡке крѠвати, годѠ си кто мене праволь вѠровь
и правымь сѡрьдѡцемь дѡржати е безь вѡсакоѡ зледи, развѠ
ѡо ми кто да своевь воловь поклонь, и да имь не бѡде шѡь
монѡхь чѡстынниковь силе, е доколѠ ѡ мене бѡдѡ, дати мне
сѡвьѠть и помокь какоѡе и себѠ, колнкоѡе моге безь вѡсега
зѡлога приѡсла, тако ми бѡже помаган и сие сѡо еванѡгелие. Ѡ
Радое, днѠкъ бань писахь сию кинѡѡ повеловь бановь шѡь
рождѡства Хѡва тисѡка и скто и шѡльдесѠть и девѠть лѠть, мѠсе-
ца авѡгѡста ѡ дѡвадесѠть и девѠти днѠ, вѡсѠченне главе Иѡана
Крѡститѡла.**

По овој Кулиновој повељи да се констатовати двоје. Прво, потпуна правилност и вештина писања, како се у оно доба писало, тако да се да закључити, да је словенска писменост продрла

Monumenta sobica, стр. 1-2.

Миленко Вукићевић: Историја срп. народа, стр. 82.

ОНА ПРЪ ДА И СКА ЧИ ТОВА ХА ВЪ ЧА МЪ БО
 ДА МЪ ПИШЕО АН КЪ ПР И СЪ АНЪ ВЪ КНЕ ЖЕ
 ПРЪ ДА И ДЪ М ВЪ СЪ МЪ ГРА КЛА ВЪ А Б ПР СВЪ Т
 А КЪ ВЪ П РЪ ДЪ П РЪ ДЪ Т О ЛЪ ВЪ КЪ Т И ВЪ Ф Е
 ВЪ СЪ СЪ МЪ С О ВЪ Т И А П РЪ ВЪ Т О Н А РЪ Ж Е Т
 ВЪ А М К И П РЪ ДЪ ВЪ СЪ Д О Л О А Т Ъ МЪ Т И Д ВЪ ВЪ
 С К А Д О П Р О ВЪ Ч Е К И П Р Е Х О ДЪ СЪ П О М О Ш И Д А ВЪ МЪ
 СЪ Т РЪ Т О ВЪ СЪ Т О ДЪ И К И Т О Х О ДЪ К РЪ Ч Е Т И Г О
 ДЪ П РЪ ДЪ Д И К И П РЪ В О ВЪ ВЪ Р О ДЪ К П РЪ ДЪ М Л О ВЪ
 ДЪ П РЪ ДЪ А РЪ Ж А Ч Е Л О ВЪ СЪ ДЪ Г А К О ВЪ ДЪ Д И П РЪ
 ВЪ Ч О Д И К И Т О Д А ВЪ СЪ ВЪ ВЪ ВЪ П О Р О ДЪ К Д А И К И
 К РЪ Т О ВЪ СЪ П К Л О Н КЪ Т ВЪ ТЪ Н К И С О ВЪ С И А К Л О И ВЪ
 С И НЪ Т О ДЪ Д А Т К И МЪ СЪ ДЪ ТЪ Л И ВЪ К А ВЪ СЪ К А К О РЪ М О
 СЪ П О Д И П О Р Е М О Т О ТЪ СЪ ВЪ С Е Т А СЪ СЪ Л О Т А П Р И К И
 Г Л А Т А П О Д А И ТЪ С П О М А Г А К Л И Н Е Т О С В О НЪ Т Е А К О
 СЪ П РЪ ДЪ СЪ ТЪ СЪ К А НЪ П Р И А ХЪ ВЪ Н О ВЪ И М А ТЪ К Е ВЪ С О ДЪ
 П А Н О ВЪ СЪ Д О Ж Е С ТЪ Х В А Т К Е С О К А Н СЪ Т О К О С И К
 СЪ С Е РЪ ЧЪ Д А СЪ ВЪ ТЪ А ТЪ СЪ К Х ВЪ СЪ СЪ СЪ Д Т О Д А Т И
 СЪ Д В А Д О С Е Т А К О ВЪ С ТЪ СЪ К А НЪ СЪ СЪ С Е Л Н О РЪ
 СЪ СЪ СЪ ВЪ СЪ К И СЪ СЪ Т И П О ДЪ

Куликова повеља из 1189. г.

Слика натписа и крстова са Куликове цркве
Из Гласника земаљског музеја БиХ, 1898. г.

у Босну још за време Тшрилових и Методијевих ученика, када су из Моравске и Паноније пребегли у југословенске крајеве. Ваш за ту повељу давно је рекао неумрли Јагић ове речи: "Tu se vidi tolika sigurnost i okretnost u pisanju jezika srpskoga slovi ćirilskimi, tolika emancipacija, da, upravo veća, nego li u potonje doba, od upliva crkvene slovjenštine, da nije moguće vjerovati, da ne bi bili u Bosni, Zahumlju, Diokleciji i t.d., već davna prije Kulina počeli pisati ćirilicom, a narodnijem jezikom srpskijem"⁴ Друго, потпуно је утврђена хришћанска вера, јер банов писар повеље, Радоје Дијак, нарочито истиче покрај датума 29. августа, да је то било на „*Усјеченије главе Јована Крститеља*“, а на почетку повеље ставља знак крста. Кулин је дакле био хришћанин. То истиче и Вјекослав Клајић у својој *Povjesti Bosne*, али мисли да је био хришћанин "po svojoj prilici rimskoga obreda, pošto broji godine od "roždestva Hristova", a ne od stvorenja svieta, kako čine srbski vladari i drugi pristaše istočne crkve"⁵ Овај Клајићев доказ одбија Ђоровић као неумесан, па вели: „То, што Кулин датира повеље од рођења Христова није никакав доказ за његово припадништво католичкој вери. То је просто утицај западне дипломатике, који је у Босну дошао преко Дубровника и Далмације, и који се није јуразио само у тој једној особини"⁶ Осим ових разлога Ђоровића могло би се навести противу мишљења Клајићева и оно датирање повеље „*господина епископа цркве босанскѣ*“ од 8. јануара 1404. г., јер и тај епископ датира своју повељу од „*рождства Христова*“, ⁷ а не од створења света, иако се позитивно зна да није био католичке вере. Из саме се повеље види да је то поглавар цркве босанскѣ, а крал, га Остоја у својој повељи пред овом назива „*д/едом цркве босанскѣ*“. ⁸ Ова је „*црква босанска*“ била источнога обрета, што се јасно види из Главе XI ове расправе.

Јагић, *Historija književnosti naroda hrv. i srp* стр. 142

Клајић, *Poviest Bosne*, Zagreb 1882. стр. 57.

Ђоровић, *Баи Кулин, Годошњица Н. Чуп* XXXIV стр. 16.

М. Пуцић, *Споменици српски*, кн. I стр. 50,51.

ibidem, стр. 50.

Да је бан Кулин припадао тој „*цркви босанској*“, види се и из натписа који је био на његовој цркви. Ту цркву подигао је Кулин у своје време, не зна се тачно када, негде код Високога. Натпис је нађен 1898. у такозваној Туштиној њиви под селом Мухашиновићима.⁹ У томе крају налази се и *Моштра*, где је касније био и двор династије Котроманића. То су данас Горње или Доње Моштре у срезу височком. Вероватно је да је и бан Кулин ту негде имао свој двор и своју дворску цркву. Можда у самој Моштри, где је бан Степан Котроманић око 1323. г. издао једну повељу у присутности *деда* Радослава и осталих великодостојника „*цркве босанске*“.¹⁰

Слика и текст тога натписа са Кулинове цркве објављен је у *Гласнику земаљског музеја* у Сарајеву 1898. г. Текст је поново ревидирао Владимир Ђоровић и објавио га са тумачењем у својој студији о бану Кулину. Почетак натписа гласи: **снѣж црквѣ банъ Кулинъ зида** а свршетак: **„ѣъ дан баноу Коулиноу здравне и банн Конслави“**¹¹

Почетак сам навео зато што се у њему изричито каже да је ту цркву сазидао бан Кулин, а свршетак зато, што из њега сазнајемо да се је Куликова жена звала Војислава. Овде ћу споменути, да су особна имена тога времена и у Босни и у Србији чисто народна, без утицаја римске и грчке цркве. Тако у самом овом Кулиновом натпису долази ова народна имена: Кулин, Војислава, Десивој, Криле, Радохња, Вит (од Витомир), Раде и Миогост. Да је и Кулин народно име, иако необично, на то нас упућује помен тога имена међу многобројним народним именима у повељи краља Стевана Првовенчаног,¹² којом дарива манастир Жичу, и у повељи краља Милутина, којом поклања многа села и земљишта манастиру Хиландару.¹³ Дакле то је чисто народно име, а не надимак, како су се неки домишљали.

Гласит зем. муз. 1898. г. стр. 617-622

Гласник зем. муз. 1906. г. стр. 405.

Годишњица XXXIV стр. 27.

Monum. serb. 12.

ibid. 60.

Испод главнога натписа има шест кругова, у којима су уклесана *чегири крста*. За нас су од нарочитог значаја уписане речи на другом и на трећем крсту. На другом крсту пише: „*писахъ азъ лисахъ Десивои криже за бана*“. То значи да је те крстове исклесало Десивој и да их назива, „*крижевима*“. На трећем крсту пише: „*Криле жупанъ, Се писа Радохна крѣстианинъ*“. Из ових задњих речи видимо да су око подизања те Кулинове цркве и њенога украшавања радила и свештена лица, „*босанске цркве*“. То нам сведочи овај *Радохна крѣстианинъ*. Из каснијих повеља банова и краљева босанских у којима се изричито спомиње „*црква босанска*“ и њени верски представници, видимо да су *крстјани* свештена лица и то монаси или калуђери. Носе народни назив *крстјани* место грчких и латинских назива. Народне називе носе и остала свештена лица осим *епископа*. Он као поглавар „*цркве босанске*“ назива се званично *епископом*, а народ га зове *дедом*. (Види посебан део у овој књизи под насловом: „Народни називи свештених чинов у „цркви босанској.“).

Из ова два оригинална споменика, из повеље и из натписа, са цркве, што нам остадоше иза бана Кулина, да се у главном реконструисати верско стање у Босни у то доба. Хришћанска је вера већ давно пре тога времена била у Босни утврђена, јер се ето за њу брине и њен владар, подужући цркву, и њени верски представници, који при томе суделују. Како је Босна у то доба самостална држава, то она има и своју самосталну цркву. Та је црква за разлику од осталих словенских цркава на Балкану, бугарске и српске, названа *босанском*. Иако је њена унутрашња организација била још много раније проведена, вероватно је да је она проглашена самосталном, „*Црквом босанском?*“ тек за бана Кулина, када се Босна подигла на своје властите ноге као самостална држава.

Ми смо раније видели да је Босна до 732. год. била у сфери римске цркве, а од тога времена била је под управом и утицајем грчке цркве у Цариграду, док није за време цара Самуила пала под охридски патријархат. Када је византијски цар Василије I (877-886) око 879. покрстио и оне Србе и Хрвате, који нису били крштени у првом периоду (624-731) онда су бесумње и последњи Босанци примили хришћанство, ако их је још било некрштених.

У то доба пада и рад свете браће, словенских апостола, Тирила и Методија. Њиховим радом и радом њихових ученика коначно је и дефинитивно утврђено хришћанство код Јужних Словена. Томе је највише допринела срећна мисао да се словенски језик уведе у цркву уместо дотадањег грчкога и латинскога. Рад у томе правцу помагали су из политичких разлога и византијски цареви, а то су поготово чинили и бугарски владари, нарочито Симеон Велики, а касније и цар Самуило, под кога је спадала и Босна.

Рекли смо напред како је словенска Самуилова држава заузимала готово све бугарске и српске земље, и како је цар Самуило за ту своју државу основао и самосталну словенску цркву, са седиштем патријарха у Охриду. Та велика словенска држава трајала је нажалост само неких 40 година (976-1018), па ју је освојио византијски цар Василије II (976-1025), али је црквена организација те државе трајала и даље, само што је 1019. деградована од патријаршије на архиепископију. У то доба постојале су још две архиепископије за српске и хрватске земље, архиепископија у Драчу и архиепископија у Сплиту. Охридска и драчка признавале су врховну власт цариградског патријарха, а сплитска је спадала под римског папу.¹⁴ По свему се чини да је Босна остала под охридском архиепископијом све до 1067. године.

Како знамо хришћанска се је црква ради неспоразума између Византа и Рима дефинитивно раздвојила 1054. год. на Источну и Западну цркву, или, како ми то данас кажемо, на православну и римокатоличку.

Срби у Зети дигли су устанак против Византије око 1040. г. па им је успело да се и ослободе под вођством кнеза Војислава. После смрти (око 1051.Г.) овога кнеза дошао је на престо ослобођених Срба његов енергични син Михаиле. Овај је своју државу проширио на Рашку и на Босну, па је почео мислити и о томе да за своју државу добије и самосталну цркву и краљевску круну. Како су се у то доба такмичили између себе Рим и Цари-

Ст. Станојевић, *Карба за самосталност католичке цркве у немањинској држави*, стр. 20.

град, а Михаиле је знао да краљевску круну може добити само из Рима, то се је он приклонио Риму и почео преговарати с папом да добије круну и самосталну архиепископију. Од Цариграда се није могао надати ничему већ и стога, што је његова држава настала устанком и борбом противу Византије. Стога су његови преговори са папом Александром II завршени 1067. године, када је папа потписао одлуку којом се оснива дукљанско-барска архиепископија са седиштем у Бару, под коју су спадале све покрајине и епископије тадање Михайлове државе.¹⁵ Дукљанско-барска архиепископија добила је ове цркве и епископије: Дукљу, Бар, Котор, Балеш, Свач, Скадар, Дриваст, Пилот, Србију, Босну, Травунију.¹⁶ Тиме је Михаиле постао потпун господар у својој држави и није више зависио о архиепископу у Охриду и Драчу, а евентуално ни о ономе у Сплиту.¹⁷ А папска је Курија добија натраг велики део Илирика, који је био одузет 732. г. и поново се утврдила на Балканском полуострву. Касније је папа Гргур VII послао Михаилу и знаке краљевске власти. Ову архиепископију потврдио је 8. јануара 1089. и папа Климент III за време владе краља Бодина, сина Михайлова. И папа Климент III у томе акту спомиње исте епископије као и папа Александар II, само место Балеша стоји Улцињ. И ту се спомиње Босна. Дакле за време зетских владара када је 1067. г. основана дуюњанско-барска архиепископија, Босна је спадала под ту архиепископију у Бару све до смрти Бодинове.

После смрти Бодинове 1101. г. настали су нереди и династичке борбе у српској држави, па су се од Зете одвојиле и Рашка и Босна. Рашка је водила борбу и са Зетом и са Византијом, а Босна са Мађарима. Мађари су око 1137. год. освојили један део Босне око реке Раме, па од тада њихови краљеви носе у својој титули и "гех Рамае", иако су тај крај касније изгубили. Али се Босна од свих својих непријатеља већ тада ослободила и почела живети самосталним животом. Она се у то доба и у црквеном погледу одвојила од дуюњанско-барске архиепископије и осно-

о. с. стр. 23.

ib. 26-27.

ib. 27.

вала своју посебну словенску „*Цркву босанску*“, чија се самосталност нарочито очитовала за време гласовитог и одличног бана Кулина. Већ из онога натписа са његове цркве, где се спомиње *Радохна крстјанин*, видимо да је то она самостална *Црква босанска*, у којој кроз цео средњи век *крстјани* играју врло важну улогу.

Одвајање Босне у посебну самосталну епископију или *Цркву босанску* није никада признато ни од званичне српске цркве ни од римске курије. Званична српска црква била је према тој *Цркви босанској* сасвим равнодушна, барем у почетку, а касније ју је и помагала, као што ћемо видети, против римокатоличке пропаганде. А први владари српски и босански живели су између себе у пријатељству и родбинским везама. Споменуо сам како Јован Рајић пише да је Немањина жена Ана била ћерка босанскога бана Борића. Иако се то не да проверити, ипак је карактеристично, да је то Рајић нашао негде забележено. Али се позитивно зна да је сестра бана Кулина била удата за Немањина брата Мирослава, кнеза хумскога, а Јелисавета ћерка краља Драгутина за босанског бана Степана Котромана, из кога се брака родио бан Степан Котроманић, стриц гласовитог бана и првога босанског краља Твртка.

Међутим римска курија сматрала је Босну и надаље својим црквеним подручјем, па ју је папа Урбан III 1187. год. уступио дубровачкој архиепископији,¹ ради чега је настало трвење између сплитске и дубровачке архиепископије, јер је још пре оснивања барске архиепископије по некоме ранијем папском декрету Босна припадала сплитској архиепископији. Сад када се Босна издвојила у самосталну државу и основала и своју *Цркву босанску*, узбунила се папска курија, нарочито после денунције кнеза Вукана, када се на папској столици налазио енергични папа Иноћентије III. Од његова времена започиње инквизиторски рад у свима земљама које нису признавале папске власти. Тако се по његову наређењу појавише инквизитори и у Босни.

Кад је Немања 1198. год. оставио Србију и по позиву сина Саве отишао из Студенице у Свету Гору, Вукан је одмах почео

смишљати како би се, као законити престолонаследник, дочепао власти и у Рашкој. Стога му је прва брига била да дође у везу са папом Иноћентијем Ш, за кога је пронашао да су и у родбинским везама, по својој жени. Већ током 1198. г. писао је папи и тражио легате да му уреде неке верске ствари у његовој држави. Из папиног одговора од 8. јануара 1199. г. види се да је он у своме писму изјављивао папи своју оданост, „јер сматра римску цркву за матер, коју после Бога изнад свега љуби и поштује". Папа му је, по жехџи, послао легате, али им је наредио да оду и у Стеванову државу и да и Стевану однесу исто такво писмо.²⁰ Стеван је одговорио папи и обећао, „да ће увек остати веран римској цркви, и да ће ускоро и он послати своје посланике папској курији".²¹ Папски легати остали су у Зети и Рашкој пуну годину дана.

У септембру 1199. писао је Вукан папи Иноћентију Ш и известно га о раду папских легата у његовој држави, чијем се доласку много обрадовао. „На крају свога писма Вукан додаје нешто, што баца ружну сенку на њега и његов карактер. Он најме денунцира своју рођену стрину, удовицу кнеза Хумског Мирослава, и њеног брата, босанског бана Кулина", " па каже: "Demum vero paternitatem vestram nolumus latere, quia heresis non modica in terra regis Ungarie, videlicet in Bossina Pullulare videtur, in tantum quod peccatis exigentibus ipse Ban Culinus cum uxore sua et cum sorore sua, que fuit defuncti Miroslavi che (1) mensis (uxor) et cum pluribus consanguineis suis seductus plus quam decem millia Christianorum ineandem heresim introduxit" („Најпоследнећу тајити вашем очинству, што се чини да у земљи краља Угарске, т. ј. у Босни клија *не малајерес*, утолико што је сам бан Кулин, заведен испитивањем погрешака, са женом својом и сестром својом, која је била жена покојног Мирослава хумског, и са многим рођацима својим, увео у исту јерес више од 10.000

Cod. dipl. ПЗ11-312

²⁰ ibidem, 313.

Theiner I. 6; Ст. Станојевић о. с. 83.

²² ibidem, 87.

Theiner, Mon. merid, 1,6.

хришћана".) Даље у истом писму говори, да их је угарски краљ натерао да оду папи Иноћентију, да их испита, па да су се отуда вратили са фалсификованим писмом и приповедају околи, да им је папа одобрио њихову веру. Стога Вукан моли папу да нареди угарском краљу да их потера из свога краљевства.

Зашто је Вукан написао ову денунцију папи против бана Кулина и зашто Босну назива земљом краља угарскога?

Вукан је био владар у Зети, па је настојао да помоћу папе и угарскога краља уклони са престола у Рашкој свога млађег брата Стевана, што му је мало доцније и пошло за руком. Затим је као владар Зете замишљао да на тај начин обнови Бодинову краљевину, којој је, некада, осим Рашке припадала и Босна. А како је он у то доба био искрени присташа Рима и римокатоличке вере, а велики противник Византије, због чије је политике и изгубио престо у Рашкој, то је желео да све српске земље уједини и у верском погледу, па да све потпадне под римокатоличку архиепископију у Бару, у чији је састав спадала и Босна за време краља Бодина.

Српске земље биле су у то доба на прекретници између источне и Западне цркве, и како су раније биле више под утицајем Византије и источне цркве, нарочито после појаве и процвата словенске црквене литературе, - то је превладао утицај источне цркве и српске су се земље коначно окренуле према истоку. Ту је нарочиту улогу играо народни словенски језик у цркви, на који су преким оком гледали и Грци и Латини, нарочито ови последњи, који нису трпели у цркви никаквог другог језика осим латинскога. Све је то допринело, да се је и Босна, када је постала самостална држава, коначно определила за источну цркву, па је у томе смислу провела и своју самосталну верску организацију под именом *Цркве босанске*.

Знамо већ од раније, да су неточна и западна црква, откако су се растале 1054. г., сматрале једна другу *јеретичком*. И када је једна о другој говорила није бирала израза. У томе се нарочито истицала западна црква, када год би помињала своју сестру, источну цркву. Тако се има разумети и оно место у Вуканову писму, где каже како у Босни цвета *не малајерес*, којој је одан и бан Кулин са својом родбином и рођацима. А каква је *то „јерес“*

била, то смо већ видели из Куликове повеље и из натписа са његове цркве.

Поводом овога Вуканова писма папа Иноћентије III писао је угарскоме краљу Емерику, нека опомене бана Кулина, да се одврати од јереси, а ако неће, нека са војском провали у Босну, па је запоседне и из ње протера и бана и оне који неће да се одрекну јереси. На Емерикову опомену Кулин је одговорио да то по његовом мишљењу *није јерес, него права хришћанска вера*, и да ће стога послати у Рим неке своје људе да се пред папом оправдају. И доиста он је то и учинио, замоливши папу нарочитим писмом, да пошаље у Босну своје способне и поуздане људе, да с њима заједно уреде црквене односе.

Да је Кулин исповедао или хтео увести у Босну неку *богомилску јерес*, он се не би ни усуђивао нити би хтео писати папи и позивати његове изасланике да дођу убосну, па да се сами увере о правој хришћанској вери.

На Куликов позив папа јесвојом одлуком од 21. септембра 1202. год. именовано сплитског надбискупа Бернарда и свога дворског капелана Joana de Casamaris, да оду у Босну и да тамо испитају верске прилике. Следеће године у априлу видимо овога папиног капелана у Босни са дубровачким архиђаконом Марином. Надбискуп Берnard није долазио. Ова двојица отишла су бану Кулину и састали се с њим и са првацима *Цркве босанске* у месту Бијелом Пољу крај реке Босне (apud Bosnam iuxta flumen Ioso, qui vocatur Volino Poili)²⁴ Ту су прваци *Цркве босанске*, 8. априла 1203. г., дали писмену изјаву папином изасланику, „да ћемо се придржавати наредаба и заповеди свете римске цркве, и у животу и понашању својем, и да ћемо јој бити послушни и живети по њезиним прописима, јамчећи за себе и за све, који су од наше заједнице, са својим поседом и целим иметком, ако би

Ово Бијело Поље лежи у зеничкој равници између Зенице и Јањића. Ту у близини налазе се и *Миле*, данас само њива на једном платоу с леве стране реке Босне. По положају, традицији и средњовековним надгробним споменицима, вероватно је да је ту био и владарски двор, можда и самог Кулина. На „Милџхъ“ издаване су повеље још од бана Стјепана Котроманића и држан је и станџк на Мил-џхъ вьсе земле Босне“ за врема бана Твртка (Гласник зем. муз. 1906, стр. 410.). А ту у близини налазе се и Јањићи седиште епископа „цркве босанске“

икада убудуће били присталице јеретичке заблуде. *Најпре се одричемо шизме* (abrenuntiamus scismati), којом смо озлоглашени и признајемо римску цркву за своју мајку и главу целога црквенога јединства²⁵

Даље се у тој изјави набрајају извесне појединости шта ће радити у својим манастирима - fratrum conventus, - како ће се исповедати, постити, светковати празнике итд. и обећавају да ће се у будуће звати браћа (fratres), а не крстјани. На крају веле: „А ако би римска црква желела још нешто додати или одузети, то смо готови примите и одржавати“.

Наводећи целу изјаву у бугарском преводу у својој студији: *Беседата на презвитер Козма против богомилите*, бугарски научењак П. Благојевић, доноси о њој овај суд:

„По овој Бјелопољској изјави виде се, да је *Црква босанска* у то време имала своје манастире, монахе и монахиње и монашке старешине, како то, према изворима, јеретици богомили нису имали. Исто тако из ње се види, да су уз манастире биле цркве које нису могле бити без олтара и крстова, и свештеника који су служили, причешћивали, исповедали и делили епитимију. Али се види и то да се све није слагало са обредима у католичкој цркви, па су за то прваци босанских монаха у име своје и свих осталих монаха обећали, да ће убудуће при испуњавању религиозних обреда тачно придржавати наредба и заповеди римске цркве. Из тога факта што су се босански монаси звали *крстјанима* и што су обећали, да неће код себе примати никаква манихеја ни другога јеретика и да неће носити косе и шареног одећа, не може се закључити да су то били јеретици, како мисли Рачки. Напротив, по нашем мишљењу, из те Бјелопољске изјаве се види, да *субосанскимонаси*, који су је потписали, као и они, које су ови представљали, *билиправослави*. Православних словенских манастира и монаха било је у средњем веку не само у Босни, него и у Далмацији и другим југословенским странама на западу. А при томе потписани босански монаси на тој изјави изрично кажу, да се одричу *шизме* и признају римску цркву, т.ј.

²⁵ "In primis abrenuntiamus scismati, quo ducimur infamati, et Romanam ecclesiam matrem nostram caput totius ecclesiastice unitatis recognoscimus." (Theiner Monum. Slav. merid. I p. 90.).

одричу се источне православне цркве и признају западну, католичку цркву."²⁶

Кулин је дакле у то време, због политичких прилика, у којима се је налазио, признао „*римску цркву за своју мајку и главу целог црквеног јединства*". У неку руку склопио унију са Римом. Али и покрај тога црква је босанска живела и надаље својим старим животом. *Епископ или дед цркве босанске* није био присутан на томе састанку у Бијелом Пољу. Он се је држао далеко од тога. Да је та унија била само моментана обмана, види се по каснијем поступању Римске цркве према тој *Цркви босанској* кроз цео средњи век. Она је била и остала самостална православна црква за босанску државу. Како се ширила та држава, тако се с њом ширила и *Црква босанска*. За то нам је најлепши пример Хум или Захумље, о чему се посебно говори у следећој глави.

²⁶ П. Благоев, о. с. 49-50.

ГЛАВА ДЕСЕТА

**ХУМСКА КНЕЖЕВИНА И ХУМСКА
ЕПИСКОПИЈА И ЊИХОВ УЛАЗ У САСТАВ
ДРЖАВЕ И "ЦРКВЕ БОСАНСКЕ"**

Хум или Захумље спомиње се у повељама наших средњо-вековних владара и обично под именем *Хљмьска земля*. Најстарији помен Хума или Захумља долази код Константина Порфирогенита у његовом делу *De administrando imperio*. И он тај крај назива *Земљом Захумљана* - *την Ζαχλούμων χώρα*, а Захумљани да се зову по гори Хуму, управо „они иза Хума-“, а пореклом су Срби - *qui veo nunc illic habitant Zachlumi, Serbi sunt*.¹ Он помиње и тадањег захумског кнеза Михаила Вишевића, који је владао тим крајем отприлике од 910. до 950. год. Михаиле је био у пријатељским односима са бугарским царем Симеоном и хрватским краљем Томиславом. Суделовао је и на црквеном сабору у Сплиту 924. г. У списима тога сабора стоји, и како су на тај сабор дошли и папини изасланици, „који су путовали по далматинским градовима и преговарали са хрватским и српским великашима" - *Dalmatiarum peragrantes civitates et (cum) Chroatorum atque Serborum proceribus conventientes*.³ Под „српским великашима" имају се разумети великаши из Захумске земље који су на сабор дошли са својим кнезом Михаилом. У то доба делила се "spljetska metropolija, odnosno biskupije njezine, u dva dijela: hrvatski i zahumski, t. j. zapadni i istočni, u prvom bijaše vladaocem

Раčki, Documenta стр. 407.

Јиричек, Ист. Срба 1,145.

Раčki, Docum. стр. 190.

hrvatski kralj, u drugom zahumski knez uz srpske velmože.⁴ Михаиле је био независан од рашких великих жупана. О његовим наследницима не зна се ништа.

Захумље је касније било под династијом дукљанскога или зетскога кнеза Стефана Војислава,⁵ док није после смрти краља Бодина (1101) дошло под рашке жупане. За време великог жупана Стевана Немање у Захумљу је владао његов брат Мирослав, који је носио титулу *кнеза хумскога*. Он се спомиње први пут 1180. год., аумројеоко 1198. г. Био је у непријатељским односима са римском куријом. У своју земљу није хтео пустити папског легата Теобалда. Иначе је био побожан православији хришћанин као и брат му Стеван Немања. У долини Лима подигао је манастир Св. Петра и обдарио га многих земљишним поседима на Лиму, Тари, Неретви и у околини Стона.⁶ Како је био побожан хришћанин, види се и по томе што је пре свога потписа на повељама пред своје име стављао и знак крста, а једном се око тога знака и потписао овим речима: „кръсть кнеза Мирослава“. О његовој хришћанској побожности сведочи и оно уметнички написано *Еванђеље* што га је њему у част - кнезоу великославномоу Мирославоу сыноу Завидиноу - писао Глигорије Диякь, које се до данас сачувало и може се видети у Музеју Кнеза Павла.⁸

Мирослав је био ожењен сестром бана Кулина, и из тога је брака рођен Андрија, велики кнез хумски. Он се на својим повељама, „по начину византијских приватних повеља потписује около крста, исто као некада Немања и Мирослав“ . Андрија је признавао врховну власт краља српскога. Св. Сава је у његовој области основао *хумску епископију* са седиштем у Стону, у манастиру Св. Богородице. Ова епископија била је врло важна, јер је требала да штити православну цркву у тој области од

Раčki, Rad. jug. ak. LVI, 78.

Јиричек, Ист. Срба, I стр. 155.

Јиричек, о. с. 194.

Cod. dipl. II, 202,247.

О овоме Еванђељу види мој чланак у Календару *Просвети* за 1936. годину.

Јиричек, о. с. 221

римске пропаганде. Стога су тамо постављани за епископе угледни учени људи. Први епископ, кога је изабрао и поставио сам Св. Сава, био је Иларије, вероватно један од његових одличних ученика. А касније видимо на тој столици и једног из саме владалачке куће Немањића. То је епископ Сава, син Стевана Првовенчаног, који је после смрти архиепископа Арсенија постао и сам архиепископ као Сава П.¹⁰ Са епископске столице у Стону дошао је за архиепископа и наш познати средњовековни учени писац архиепископ Данило.

За време кнеза Андрије владао је у западном делу Захумља, од Неретве до Цетине ратоборни кнез Петар,¹¹ за кога Тома Архиђакон каже "potens et bellicosus sed non sine infamia heretice pravitatis".¹² За Тому Архиђакона и овај је кнез Петар јеретик исто онако као и словенски апостол Методије. После смрти Петрове (1227.Г.) владао је у том западном делу његов синовац Тољен, коме нестаје трага 1239. г. После његове смрти кнез Андрија проширио је своју власт и на тој страни и задобио целу област коју је некада држао његов отац кнез Мирослав. Али после Адријанине смрти (око 1250. г.) његов син и наследник Радослав не носи више титулу кнеза, већ само жупана и назива се у повељи од 1254. г. „веран клетвеник господину краљу угарском". Тада је он приступив савезу Дубровчана, Бугара и Мађара против свога рођака краља Уроша. Али су српски владари после тога ову хумску област поново сасвим запосели и у њој су постављали за намеснике људе из најближе владалачке околине. Тако је на пр. за време краља Милутина био хумски намесник његов син Константин. Српски су краљеви поклањали хумској земљи велику пажњу и редовно су попуњавали епископску столицу у Стону. Без сагласности хумског епископа није се извршивала никаква важнија државна одлука. Тако краљ Милутин потврђујући повељу свога оца и дајући села и земљишта манастиру Хиландару у Св. Гори, вели да се је о томе договорио са краљицом мајком Јеленом, са архиепископом Јевстатијем

годишњица X 66

Вл. Ђоровић, Мостар и Херцеговина, стр. 14

¹² Thomae Archid. Historia salonitana, cap. 29

другим и са свима српским епископома. Ту се набраја 12 епископа, међу којима на петом месту стоји *епископ хумски* Јевстатије.¹³ А други пут исти краљ, потврђујући земљишта која је мајка му Јелена дала манастиру Свете Богородице Ртачке у Боки Которској, вели да су томе акту били присутни, осим остале властеле, архиепископ барски Марин, *бискуп хумски* Јован, епископ зетски Михаиле и бискуп которски Думуња.¹⁴ Из овога се да закључити, да је обдарени манастир био католички и да су томе акту присуствовала четири црквена достојанственика и то два католичка и два православна, чије се епископије сучељавају у томе крају. Значи да је епископија хумска долазила све до Котора, иначе присусгво епископа Јована овом приликом не би било потребно.

После смрти краља Милутина 1321. г. настале су у Србији немиле борбе око престола. То је ослабило српску власт у Захумљу. Нека су се властела бунила и хтела се прогласити независном. Све је то дало повода босанском бану Степану Котроманићу да се умеша у те борбе у своме суседству и да искористи ту прилику, па да прошири своју државу најуг и изиђе на море. Он је убрзо запосео област Крајину на мору и горње Захумље. За се је придобио и неке властеоске старешине, који су му помагали у запоседању Захумља. Из његове повеље, писане после 1323. г. видимо да је он већ држао „од Саве до мора, од Цетине до Дрине“, а у повељи наводе се између остале властеле и властела „од Загорја жупан Познан Пурђић с братијом, од *Неретве* Вук Вучковић с братијом.“¹⁵ Загорје и Неретва обоје су у Захумљу. Овом повељом поклонно је бан Степан нека земљишта кнезу Гргуру Стипанићу да му се то никад не порече, што не би испитала *Црква босанска* - „што би не опитъль цръквъ босаньскъ“. А томе су сведоци многа властела па и она од *Заторја* и *Неретве*.

Већ од 1326. г. цело се Захумље, осим Стона и Пељешца, налази у рукама босанскога бана. Кад је дошао на владу у Србији

Thomae Archid. Historiasalonitana, cap. 29.

ibidem 69.

Гласник зем. муз. 1906, стр. 406

млади-краљ Душан, покушавао је да од Босанаца поврати Захумље, али није успео. Како је према томе Стон био одсечен од српске државе, то га је краљ Душан 1333. г. продао Дубровчанима, са Превлаком и целим приморјем од Превлаке до Дубровника. Дубровчани су се обвезали за то плаћати годишње 500 перпера краљу и његовим наследницима. Ту продају потврдио је краљ Душан повељом од 22. јануара 1333. г., али се чинило да је и бан босански полагао своје право на то, јер је већ био господар Захумља. Стога су Дубровчани и од њега добили сличай продајни уговор, склопљен у Сребренику 15. марта 1333. г. И њему су обећали плаћати за Стон и Превлаку 500 перпера годишње и то за вечна времена и њему и његовим наследницима, по мушкој лози, „ако и не буде господа хумској земљи”.¹⁷

Поменуо сам раније како је бан Степан Котроманић поконио нека земљишна добра Гргуру Стипанићу и како се у првом реду позива на *Цркву босанску*, да она за то јамчи, па истом онда поједина властела. А која је то *Црква босанска* види се из једне друге његове повеље из истога доба. Та је повеља писана у Мојштри око 1323. г. „преддедом великим Радославом и пред *гостем* великим Радославом и пред *старцима* Радомиром и Жунбором и Влчком и *пред свом црквом* и пред Босном”.¹

То је дакле она *Црква босанска*, КОЈОЈ је на челу *дјед* или *епископ Цркве босанске*, а свештеници *гости* и *старци*. А каква је та *Црква босанска*, види се из заклетава истога бана, које су потпуно *хришћанске*.¹⁹

Из ранијег излагања видели смо да је Захумље било у саставу српске државе и да је припадало источној цркви. Неточна црква у томе крају била је организована и пре Св. Саве, а његовим оснивањем *хумске епископије* са седиштем у Стону 1219. г. потпуно је и утврђена.

Српски су владари, почевши од Немање, поклањали нарочиту пажњу тој области. Кнежеви, жупани и намесници били

Mon. serb. 103.

ibidem 105.

Гласник зем. муз. 1906. г., стр. 405.

ibidem 403,406,407,408

су у тој земљи редовно из владалачке лозе Немањића, а видели смо из те лозе и једнога црквеног поглавицу, епископа хумскога Саву.

Ако би рачунали само оно време од када је кнез Мирослав поставлен за хумскога кнеза (око 1170. г.), па до заузећа те области од стране босанаца (1326. г.), то видимо да је Хумска земља била под чисто православним владарима и епископима равно 156 година. Кроз то време свакако се је учврстила у своје православлу, све да се је раније и колебала између Истока и Запада. А сада када ју је освојио босански бан Степан Котроманић, није имала шта да мења, јер је и он православији хришћанин и по мајци Јелисавети потомак Немањића. Према томе хумска земља улазећи у организацију и област босанске државе, издвојила се је из државне и црквене организације српске државе и ушла је у нову црквену организацију самосталне *Цркве босанске*. Ми смо то већ видели из неких повелџа бана Степана Котроманића.

Интересантно је да Рачки овоме бану признаје православље, иако његову *Цркву босанску* проглашује патаренском или богомилском. А још је интересантније да тај исти бан изјављује папином изасланику Герарду, кад је овај од њега тражио у име папе, да прогони „јеретике“ у својој земљи, - да он то не сме чинити ради „шизматика“, које има као суседе своје земље, па би „јеретици“ позвали те „шизматике“ у помоћ.²¹ Из тога цитата Рачки закључује да су јеретици - патарени, а шизматици - православији. Само нам није растумачио, каква је то веза између тих шизматика и босанских јеретика, па да би их они били готови и оружјем бранити? То нам није разумљиво и због тога, што знамо, да су у то доба (1339. г.) још увек били затегнути односи између српскога и босанскога двора ради хумске земље. Кад би ипак ти српски *шизматници* притекли у помоћ босанским *јеретицима*, то значи да их веже заједничка вера, иако су поделљени у две посебне државе и две самосталне цркве. По томе што се спомињу посебно јеретици, а посебно шизматици, Рачки закључује да су то две посебне вере. Према тој логици могли бисмо

²⁰ Rački, Bogomili i patareni, издање Срп. кр. ак. стр. 432
Rački, ibidem 431.

закључити да су исГо тако */'еретшц* и *патарени* две посебне вере, јер се на стр. 429 тога његова дела спомињу *haeretici et patareni*²², *haeretici et schismatici*²³, *infideles et schismatici*²⁴, *manichei* · итд. има и врло увредљивих израза, као на пр. *pestiferum virusschismatis* - кужни смрад шизме.²⁶ Па кад се може и тако вређати, онда није чудо што се употребљавају по два израза, да се искаже какви су то јеретици - ти проклети шизматици.

Доласком дакле босанске државне власти у хумску земљу, дошла је тамо и *Црква босанска*, али се у верском погледу није ништа променяло, осим што је *хумска епископија* укинута, а њено подручје пало под *босанскога епископа*. Стога је неки калуђер касније кад је преписивао „Сиж>дш“ илн „Обредисповедања вере и проклињање јеретика“²¹, уметнуо међу јеретике и „бана Стефана“ и „вси Јеретици босњанци и хљмьсци“, јер је слушао за традицију, да је тај бан отцепио хумску епископију од српске архиепископије и припојио је *Цркви босанској*. Стога су му јеретици и бан и сви Босанци и Хумљани који су се отцепили од Српске цркве. Тако је мислио неки непознати калуђер, занесен у преписивање „Синодика“. Али званична *Српска црква* није тако мислила. Иако је средњовековна српска црквена књижевност доста развијена, ипак у њој не налазимо нигде ни спомена о каквим *богомилима* у Босни, ни нападају на *Цркву босанску*. Него шта више налазимо да су те две цркве биле у пријатељству. Мало пре сам навео случај како је бан Степан одбио предлог папиног изасланика да прогони своје поданике, *јер би они могли позватиу помоћ шизматике из суседне земље*. Дакле ти шизматици из Србије волели су и бранили своје једновернике, чланове *Цркве босанске*. А то није једини случај. За то нам је најлепши доказ писмо Јоана Капистрана од 4. јула 1455. г. папи Каликсту III, у коме се тужи на српскога деспота, како је

²² Acta Bosnae, стр. 18,33,217

²³ ibidem 36,39,40

²⁴ ib.55

²⁵ ib.243

^{26*} ib. 191.

Споменик срп. кр. ак. XXXI, стр. 5

велики непријатељ католичке вере, како покрштава католике и наноси им велику штету преко својих калуђара, qui omnino dicunt Spiritum sanctum non procedere scilicet a filio; qui negant purgatorium esse..., који стално тврде да Дух свети не произилази и од Сина; који поричу да има чистиште... Осим тога он извештава папу како се босански фрањевци ту же не само на српскога деспота, него и на *српскога митрополита*, који забрањује „босанским јеретицима“, да прелазе у римску веру. Кад би ти „босански јеретици“ доиста били неки „јеретици“, зар би било могуће, да се митрополит српски за њих заузима? Да, са гледиштаримокаатоличке цркве они су исто тако јеретици као и тај српски митрополит који их брани од римске пропаганде. Ради важности овога места у томе писму навешћу га у целости: "МиШ ex illis haereticis Bosnensibus, qui fidem tenuerunt Patharenorum, audientes verbum Dei convertuntur ad fidem romanam, sed a metropolitano Rascianorum et allis non permittuntur reconciliari, de quibus multi moriuntur extra fidem, magis volentes extra fidem mori, quam veram Romanam fidem suscipere."^{2R} „Многи од оних јеретика босанских, који су држали веру патарена, слушајући реч Божју, обраћају се у римску веру, али им *српски митрополит и остали не дозвољавају да се уједине*, од којих многи умиру изван вере, више волећи умрети изван вере, него примити праву римску веру“.

Овде у овом писму од великог је значаја онај глагол reconciliari, што значи: *опетсеујединити, здружитисе*. А шта се може ујединити или здружити? Оно што је једном било заједно, па се раставило и разјединило. А то су Неточна и Западна црква. Према томе босански Јеретици" нису прави јеретици, него „шизмагици“ као и они у Србији, који се могу ујединити са римском црквом. А да је то тако, види се и по томе, што су ти јеретици „држали веру патарена“, т. ј. оних, који верују да Дух свети проиходи само од оца - procedit a Patre, па су због тога од стране Латина и прозвани Paterinima.

Rermedžin, Acta Bosnae, стр. 225. У Ферменцина задње речи овога цитата гласе: "quam eorum Rascianorum fidem suscipere", *што апсолутно нема никаква смисла*. По моме дубоком уверењу у оригиналу мора да стоји: "quam veram Romanam fidem suscipere"

Да су то збиља и у Босни и у Србији само *разједињени* од јединства свете матере Западне цркве, како то мисле Латини, види се и из писма Ладислава кнеза од Пожеге, од 25. фебруара 1437. г., којим сведочи, да је викар Босне, фратар Jacobus de Marchua, папин инквизитор, повратио многе од тих разједињених у католичку веру. За тога фратра вели се у томе писму, да је био „папски инквизитор у споменутој краљевини Босни и крајевима Србије, као и у осталим суседним крајевима, који су *растављени одјединства* свете матере цркве" - *papalis inquisitor pes non in predicto regno Bosne et partibus Rascie, ac in ceteris circumvicinis ab unitate sancte matris ecclesie separatis.*²⁹

Исто тако и папа Мартин V у своме писму од 17. јула 1421. г., фратрима викарије босанске вели, како су они у крајевима Босне, Рашке, Бугарске и Влашке, где живе *многи шизматици помешали са католицима*, обратили неке од тих шизматика у веру католичку.⁴⁰

Из ових речи папе Мартина виде се да су фратри викарије босанске радили на обраћању *шизматика* не само у Босни, већ и у Србији, Бугарској и Влашкој. А како се под шизматичима разумевају само православици, тј. *расколници* или *разједињени од римске цркве*, то се овим писмом признаје да су и Босанци такви јеретици. А како у то доба у Босни нема неке треће осим *Цркве босанске* и *Цркве западне*, онда из тога јасно следи, да је *Црква босанска - православна* или са римскога становишта - *шизматичка*, исто као и она у Србији, Бугарској и Влашкој.

Ова мала дигресија била је потребна зато, да би се могло лакше разумети спајање *хумске епископије* са *Црквом босанском* које је изведено без икаквих потреса. А то се могло тако лако извести само зато *што су и епископије хумске и епископија босанска биле једне те исте вере*. Једина је разлика међу њима била у томе, што је *Црква босанска* више чувала стару традицију - словенску, примљену још од ученика Методијевих, а *Црква српска* била је због васпитања свога оснивача, Светога Саве, више под утицајем грчким. Отуда у *Српској цркви*: калуђери,

Acta Bosnae, стр. 159

ibidem 115.

попови, протe, а у *босанској*: крстјани, старци и гости, док је *епископъ* заједничко име и у једној и у другој цркви, а народ га је звао *дедом* и у Боши и у Србији. Да га је народ тако звао и у Србији, види се по томе, што га и данас тако назива у неким крајевима Србије и Јужне Србије.

Од времена када је Св. Сава основао хумску епископију (1219. г.) са седиштем у Стону, па док Босанци нису освојили Хумску земљу (1326. г.), изменило се на епископској столици девет епископа,³¹ чија су имена по хронолошком реду овако забележена: 1. Иларије, 2. Методије, 3. Теодосије, 4. Никола, 5. Сава, 6. Јевстатије, 7. Јован, 8. Данило и 9. Стеван. Тих девет епископа били су чувари православие цркве и народа у својој дијацези. Чували су и народ и цркву од римске пропаганде која је настајала да из приморја и приморских градова продре у унутрашњост српских земаља. Стога су полизали многе православие богомоље у разним местима. Тако се приповеда за епископа Николу да је нарочито радио на томе, да би латински дубровачки епископ био лишен сваке црквене власти у српским земљама. Овај епископ учествовао је при преносу тела Св. Саве из Трнова у манастир Милешево. Епископ Теодосије одликовао се у томе што је бранно самосталност српске цркве противу потчињености охридској архиепископији. Епископ Јован бранио је своју дијацезу од пропаганде латинског корчуланског епископа. Последњи епископ Стеван преселио је из Стона у манастир Св. Петра на Лимуг " што га је у своје време подигао кнез Мирослав. И тако је православији манастир Св. Богородице у Стону остао само са неколико калуђера, које су касније Дубровчани протерали, кад су купили Стон и Превлаку од краља Душана. Хумски епископи седели су у том манастиру од 1219. г. а православији калуђери још и од раније. Они су, како каже један католички писац, „окужили шизматичким калом цело Стонско полуострво": "totam peninsulam labe schismatica infecerunt"³²

Ник. Милаш, Стон у средњим пскопима, стр. 55

³¹ Милаш. Стон. стр. 55-58.

³² Farlati. Illyricum sacrum, IV, стр. 327.

Дакле, како се из свега досад изложеног види, Хумска земља била је, а кад је придружена Босни, потпуно православна. И православна је остала и касније за време босанских владара. Онако како су српски владари имали у хумској земљи своје, готово полунезависне кнежеве, жупане и намеснике, имали су их исто тако и босански владари. Само су кнежеви и војводе босанских владара у тој земљи убрзо постали тако моћни, да владар није могао без њихова пристанка извршити ни једне своје знатније одлуке. Под крај XIV и скоро цео XV век, све до коначног пада те области под Турке, у њој су господари војводе из властеоске породице Косача. Ко им је родоначелник није познато, али браћа Храња и Влатко Вуковић синови су свакако некога кнеза или војводе Вука из племена Косача. Војвода Влатко Вуковић познат је због свога учествовања у Косовском боју. Краљ Твртко поверио му је босанску војску да је води на Косово у помоћ кнезу Лазару.³⁴ Његов брат Храња имао је два сина Сандаља и Вукца. Сандаљ се спомиње од 1392. г. као господар хумске земље и носи титулу војводе босанског, а мало касније „милостию божимъ велики воевода босански“. Сандаљ је био ожењен Катарином, синовицом Хрвоја Вукчића, а ћерком његова брата Вука Вукчића, кога је краљ Твртко био поставио са титулом бана за свога намесника у Далмацији. Хрвоје и Вук Вукчић синови су Вукца Хрватинића кнеза Кључког. То су властела босанска из Доњих Крајева, са седиштем најпре у Кључу, па после у Котору (данашњи Котор-Варош) и Јајцу. Удовица бана Вука, баница Анка, живела је код ћерке Катарине на двору великог војводе Сандаља. То је она баница Анка што се често помиње у преписци између Сандаља и Дубровника, како оставља новац и накит на чување у општини дубровачкој. Сандаљ се касније, по други пут, оженио удовицом Јеленом Балшићком, ћерком кнеза Лазара, која се такође спомиње у Сандаљевим повељама.

Поред херцега Хрвоја, који је имао у својој власти северо-западни део Босне и скоро целу Далмацију са Сплитом до реке Цетине, Сандаљ је постао најмоћнији великаш босански. Јиречек је утврдио да су „његове земље биле од ушћа Неретве до

Види мој чланак „Босанци у косовском боју“ у календару „Просвета“ за 1940.

Лима и од долине Раме до Котора: град Благај (код Мостара), Нови и Рисан у Боки Которској, Невесиње и Гацко унутра у планинама, Коњиц на горњој Неретви, Горажда са градом Самобором на Дрини, град Соко на саставу Таре и Пиве, где је често летовао, Плевље с околином и манастир Милешево, град Оногошт (Никшићи) и предео Дробњацци на планини Дурмитору у данашњој Црној Гори. У северној Далмацији држао је Скрадин. Као дубровачки и задарски грађанин имао је палате у оба града."³⁵

Велики и моћни војвода босански Сандал, умро је 1435. г. не оставивши иза себе директног наследника; наследио га је синовац му Стјепан Вукчић. Овај амбициозни велики војвода босански понаша се већ у почетку као самосталан господар у својој области и назива је државом. Ту наслеђену област нешто је и увећао према северозападу, па је држао Дувно и један део Ливањскога Поља. Угледајући се на херцега Хрвоја, и он се у јесен 1448. г. прогласио херцегом и, да би тој својој титули дао још већи значај и верски ауторитет популарнога светритеља у својој области Све. Саве, почео се писати *Херцог од Светога Саве*. Његова цела титула из тога доба гласи:

„Дилостю Бжжншнѣ мнѣ господинѣ Стѣпанѣ Херцегѣ шде Светога Саве, господарѣ хѣмски и приморски, велики боевода рѣсага босњскога, кнезь дрињски и веће...”³⁶

У истој тој повељи, писаној 19. јула 1453. г., где се тај великаш назива *херцегом Светога Саве*, он се заклинѣ овако:

„да херцегѣ Стѣпанѣ закланнѣ се въ Господа Бога вседръжителѣ штыца и сина и светога дѣха и въ прѣчистѣ ево Богоматерѣ и въ снаѣ честнаго и животворещаго крѣста господниѣ и въ дѣ евангелисте и въ бѣтѣ апѣстола врѣхвна и въ Ѡ избраниѣхѣ божниѣхѣ и въ все свете шде вника Когѣ згодивше...”³⁷

А још пре те заклетве у *истој повељи* да би утврдио оно што је уговорено, вели:

Лиречек, Ист. Срба, И, стр. 110.

³⁶ Mon. serb. 457.

³⁷ Mon. Serb. 463

„И НА ТОМ ПОСТАВИСМО СВѢДОКЕ И СРЕДИТЕЛЕ ВѢРЕ НАШЕ ДѢДА БОСАНСКОГА И Ш НИМЪ ·НІ· ПОГЛАВНИИѢХЪ КРЪСТІАНЪ И ·НІ· НАШНИИѢХЪ ПЛЕМЕНИТѢХЪ ВЛАСТЕАЬ...“³⁸

Дакле назива се *херцегом од Св. Сава* и *куне се по чисто православно начину*, а за уговор ставља као сведоке „*среди-теле вјере наше, дједа босанскога и с н>им 12 поглавитих крстјана*“. Sapienti sat! Херцег је православи хришћанин као и његов светитељ Св. Сава у манастиру Милешеву, а православи су и управљачи вере његове епископ или дјед босански и његови крстјани. И оно је један доказ више да је организација *Цркве босанске* прешла на област негдашње хумске епископије. Променило се није ништа осим назива свештених лица.

О херцеговом православлу писао сам ја и раније, у мојој расправи *Средњовековна црква босанска*, штампаној у *Прилозима* за 1924. г., а која излази у овој књизи као Глава једанаеста. Тамо ће се наћи још знајачнијих доказа о његовом православлу. Али да би се коначно и неверие Томе сведочиле о његовом православлу навешћу овде почетак његове повеље од 10. априла 1454. г. који гласи:

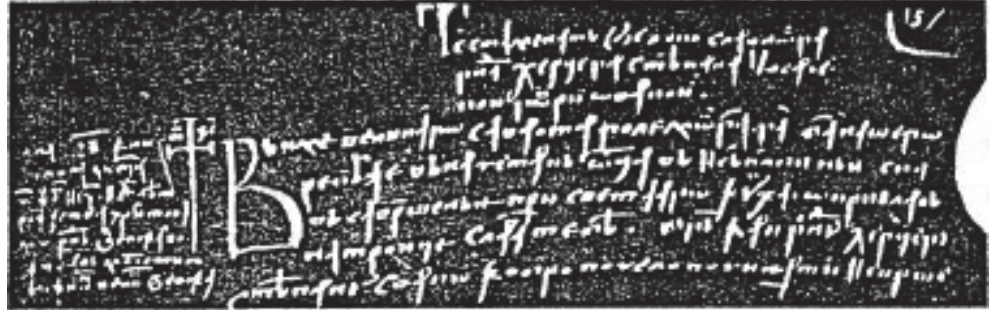
† ☩ ВЕЛЕМОЖНА СИЛОШ ПРѢСВЕТАГОШ ДУХА, БОЖЕ СЛАВНИ НА ТРОНЦѢ, НА ШТЫЦИ ЖЕ РЕКЪ И СИМЪ И СВЕТНИМЪ ДУХЪ, ПРѢСВЕТА ТРОНЦЕ НЕРАЗДѢЛИМА, СЛАВА ТЕБѢ, ИЖЕ НА ИМЕ ТВОЕ ВСЕ ВРШИМОШ, И ТОВОЮ УЗДРЪЖИМОШ ЗЕМЛЮ И ВЛАДАНИЕ, КОЕ Е НАМ БОГЪ ДАШ, СМИСЛАСИВШ У НАШОН ПАМЕТѢ, КОЛНЦѢМЪ МИЛОСРЪДИЕ-МЪ БОГЪ ЛЮБИ НЕРАВЪ ЧЛОВѢЧЪ, ПОСЛА СВОГА ЕДИНАГОШ СИНА У ВЕЛНЦНЕХЪ ЛЮКАХЪ, ДАСВОЕ ИЗБАВИ ИЗЪ ГРНЕХА, И ПО УСКРЪСЕНЮ, КАДА ХОТѢ ВЪЗНТИ НА НЕБЕСИ, ДА СѢДЕТЬ Ш ДЕСИЮ ШТЫЦА, БОЖАСТВАНОМЪ РИЧЕЧЮ РЕЧЕ АПО СТВЛОМЪ СВОИМ: МИСЬ ДАЮ ВАМЪ, МИРЪ УСТАЛІАМЪ ВАМЪ.“³⁹

Зар има неко ко сме да и после овога прогласи херцега Стјепана богомилом?

Све његове повеље почињу са знаком крста. Да се и то очигледно види доносимо овде у факсимилу почетак његова тестаментa.

³⁸ Mon. Serb. 461.

³⁹ Mon. serb. 465-466.

Почетак Тестаментa Херцега Стјепана

Кад се све ово зна смешно је говорити о неким богомилима у земљи популарног херцега Стјепана, а најмање о томе да би тобоже и он био богомилске вере. Видели смо да је у тој земљи још од десетог века било утврђено православље и да је остало тако очувано кроз читав средњи век, па и даље.

После пада Босне и Херцеговина у Турске руке многи су се Босанци и Херцеговци одселили у Далмацију и Хрватску. У историјским документима ти се исељеници помињу као православни Срби. Међу исељеницима било је и властеле. Тако се зна за херцеговачког војводу Владислава, сина херцега Стјепана, да се са својим људима настанио у Хрватској, у Великом и Малом Калнику више Крижеваца. Тамо су ти исељеници основали и своју црквену организацију, којој је једно време био на челу сам тај Владислав, „херцег од Св. Саве“, као старешина *цркве Св. Богородице* код данашњег села Глоговнице под Калником.

У поузданим документима тога времена забележено је да су ти исељеници, као и њихов херцег Владислав, били православне вере. Они су раније, у својој старој постојбини, били обеђивани од стране римске пропаганде као „јеретици“, од чега је Рачки створио „богомиле“, а сада, после доласка Турака, видимо их да се исељавају као православни хришћани. Из тога јасно произилази да је средњевековна „*Црква босанска*“ била православна.

ГЛАВА ЈЕДНАЕСТА¹

СРЕДЊОВЕКОВНА "ЦРКВА БОСАНСКА" БИЛА ЈЕ ПРАВОСЛАВНА

1) **Приступ.** Питање о старој средњовековној „босанској цркви“ није још до данас правилно решено. Његову је решењу најближе био др Божидар Петрановић у својој расправи *О/шш-ли, црква босанска и крстјани*, коју је издао у Задру 1867. Исте године у I књизи Rada jugosl. akad. приказао је то дело др Фрањо Рачки, и није се сложено са Петрановићевим решењем, већ је одмах почео да пише ново дело о тој ствари. То своје дело објавио је Рачки у VII, VIII, и X књизи *Рада југосл. академије* под именем *Bogomili i ratareni*.

Како је Рачки већ у то доба био на гласу као ваљан историчар, то је његово дело примљено као дефинитивно решење тога тако значајног питања о старој „босанској цркви“. Сви наши каснији историчари, па и сам учени Константин Јиречек, били су под утицајем Рачкова дела. Сви су Рачкове резултате једноставно преписивали, тврдо верујући *in verba magistri*. И тако се догодило, да се кроз читавих педесет задњих година у нашој историјској науци одржава и повлачи једно сасвим погрешно решење тога тако значајног питања.

Како је могуће да то питање тако погрешно реши баш Фрањо Рачки, који је иначе врло заслужан за нашу историографију? Посве једноставно. Рачки, као католички свештеник,

Ова Глава штампана је раније као посебна расправа у „Прилозима за Књижевност, Језик, Историју и Фолклор“, кн>. IV, 124. и награђена од Срп. крал. академије (Годишњак XXXII, стр. 148.)

искрено је поверовао латинским списима папских инквизитора и мисонара, држећи да је у њима права истина И на темељу таква два три латинска списа и онога што се зна о грчким и бугарским богомилима, те о француским катарима и албигензима, и о талијанским патаренима или публиканима, - саградио је своју расправу о "босанској цркви", назвавши је богомилском или патаренском.

2) **Извори Рачкога.** Као главни извори за догматичко веровање *босанске цркве* служили су Рачкоме она два латинска списка, што их је нашао у мљетачкој књижници Св. Марка и објавио у I књизи *Starina*. У уводу уз ове *Priloge za povjest bosanskih Patarena* расправља Рачки о писцима и изворима, који говоре о догматичком веровању западних катара и патарена и источних богомила, па констатује, да свака земља, у којој се у средњем веку ова секта била укоренила, има по који споменик о догмама секте. "Bugarska ima slovo pora Kozme, Grčka carevina razpravu Euthymija, Italija djela Bonacursa, Reineria, Monete, i Grgura, Franceska Eberarda, Ermenegarda, Alana i Stjepana, Njemačka Eckberta, ista pače Španjolska prispjevak biskupa Luke.

А Босна? Зар није било сличних списа и за ову земљу, у којој се ова секта удоми концем XII века, гдје се најдубље она укориени и најдуже сачува? гдје су уз нју пристajали владаоци и вељеможе; гдје је имала посебну и државном влашћу признану цркву? гдје су проти нјој кушана сва она средства, којими се послужила једна и друга црква у Бугарској, у бизантинској carevini, у Италији и Францезкој, као што су *inquisicia* и *križarske vojne*?"².

Питајући се тако, зар да и Босна нема таквих списа, изјављује Рачки, да их је нашао у мљетачкој књижници. Први, опширнији, носи натпис: "*hic sunt puncta principalia et auctoritates extracte de disputatione inter christianum romanum et patarenum bosnensem*"; а друга много краћи: "*Isti sunt herrores, quos communiter patareni de bosna credunt et tenent*". Први је читава расправа, а други само преглед те кривоверске науке. Нема сумње, вели Рачки "да се овом расправом побивају чланци вјере босанских Patarena. А не мањом сумњом даје се тврдити, да је ова расправа писана била за

porabu katoličkog svećenstva u Bosni, komu se njom htjelo dati u ruke bogoslovno oružje proti tamošnjim heretikom inquisitori haereticae pravitatis u Bosni bijahu od druge polovice XIII vieka redovnici sv. Franje; za to mislim da je ova prepirka sastavljena po kojem članu ovoga reda za porabu svojih drugova".

Већ само ово констатовање, којом је приликом овај спис настао, побуђује сумњу у веродостојност његова садржаја. А после Рачкових речи о унутрашњој садржини тога опширнијег списка, - ова сумња постаје оправдана. Успоређујући тај спис са другим списима те врете на западу, Рачки вели овако: *"Ova se rasprava ne razlikuje od ostalih ove vrsti zapadnih proizvoda ni oblikom ni sadržinom. Ona je razdijeljena u 32 glave kojima su na kraju dodane dvie primjetbe, razjasnujuće gl. 3, 17 i 26. Unjih se pobijaju glavni članci sekte i to do glave 15 u formi razgovora i prepirke između patarena i katolika tako da oba prepiruć se brane svoju vjeru navodeć odnosna mjesta iz Sv. Pisma. Ovaj je način, kako vidjesmo, bio objubljen kod protukatarskih pisaca na zapadu, iz kojih je jamačno i naš bosanski polemik izvadio gragju za svoju raspravu"*

Ваш у овим задњим речима и лежи главни чвор целога питања о тако званом богомилству у Босни. У својој борби против *"босанске цркве"* папски су инквизитори употребљавали иста она средства како и на западу против катара и патарена, стављајући „босанску цркву" у исти ред са овим сектама на западу, и називајући њене чланове: јеретицима, патаренима, шизматицима, манихејима и т.д. У тој борби они нису бирали средства, па су стога истину често пута извртали и догађаје измишљали, само да би њима ствар ишла у прилог. Тако се је и догодило, да су инквизитори, који су имали ширити католичку веру у Босни, приписивали народној босанској цркви све оне погрешке и крива догматичка веровања, што су их налазили код разних западних верских секта.

Нашим даљним разлагањем, ми ћемо ову тврдњу и доказати.

Starine 1,99-100

о. с. Курзив је наш.

Да би се видело, каква су догматичка веровања инквизитори подметали „босанској цркв[^]“, навешћемо овде целокупан краћи спис, што гаје Рачки објавио у "Starinama", 1.138-140, и за који каже, да је то "kratko izbrajanje članaka vjere bosanskih Patarena.." Тај спис гласи у оригиналу овако:

Isti sunt herrores, quos communiter patareni de bosna credunt et tenent.

1. In primiš, quod duo sint dii, et quod maior deus creavit omnia spiritualia et invisibilia, et minor, silicet lucifer, omnia corporalia et visibilia.

2. Item negant christi humanitatem et dicunt, eum habuisse corpus fantasticum et aereum.

3. Item dicunt, beatam mariam angelum, non hominem extitisse.

4. Item dicunt, quod christus non vere passus et mortuus fuit; item nec vere rasurrexit; item nec cum vero corpore celum ascendit.

5. Item condempnant anticum testamentum excepto psalterio. Et omnes patres veteris vestamenti, patriarchas et prophetas, dicunt esse dampnatos, et quotquot fuerunt ante christum. Item sanctum iohannem condempnant baptistam; dicunt esse dampnatum. Item dicunt legem moysi a dyabolo fuisse datam, et dyabolum moysi in igne apparuisse.

6. Item dicunt, romanam ecclesiam esse ydoloruml; et quod ydola adorant, qui sunt de illa fide.

7. Item dicunt, se esse ecclesiam christi et successores apostolorum, habentes de se ipsis unum, qui dicit se esse vicarium christi et successorem sancti petri.

8. Item negant baptismum aque, et dicunt, quod non datur in ipso remissio peccatorum. Item dicunt, quod pueri ante annos discretionis nullatenus possunt salvari.

9. Item negant resurrectionem corporum, et dicunt, quod corporaliter non resurgemus.

10. Item negant sacramentum corporis christi; item confirmationem; item extreme unctionis. Item negant sacramentum matrimonii, et dicunt, quod nullus in matrimonio salvari potest. Item dicunt, lignum vite (esse) mulierem, de quo comedit adam, et eam cognovit; propter

quod expulsus fuit de paradiso. Item dampnant sacramentum penitentie; et dicunt, quod quisunque peccavit, oportet quod iterum rebaptizetur. Et omnia peccata dicunt esse mortalia, et nullum veniale.

11. Item dicunt, non esse purgatorium.

12. Item dicunt, luciferum ivisse in celum, et seduxisse angelos dei ita, quod in terram descenderent, et lucifer inclusit eos in humana corpora. Item dicunt, quod anime hominum sunt demones, qui ceciderunt de celo, qui peracta penitentia in corporibus, uno vel pluribus successive, revertuntur in celum.

13. Item condemnant ecclesias materiales, picturas et imagines, precipue sanctam crucem.

14. Item nelemosinas fieri pronibent, et dicunt, quod non est imeritorium helemosinam dare.

15. Item negant iuramentum, et dicunt: nec iuste nec iniuste licet iurare.

16. Item condemnant iudicium, quod fit per ecclesiam, et penarum, tam spiritualium quam corporalium, inflictionem; silicet quod non liceat persequi malos, nec aliquem pro iustitia occidere vel excommunicare.

17. Item occisionem animalium dicunt esse peccatum mortale. Item condemnant esum carniium et omnium, que ex carne traducem habent dicentes, omnes esse dampnatos, qui comedunt carnes, vel caseum, vel ova, et similia huiusmodi.

У преводу овако:

Ово су заблуде, које опћенито патарени босански верују и држе:

1. Међу прайма, да постоје два бога, и да је већи бог створио све духовно и невидљиво, а мањи т.ј. Луцифер све телесно и видљиво.

2. Исто тако негирају човечанску природу Христову, и веле, да је он имао фантастично и зрачно тело.

3. Исто тако тврде, да је Блажена Марија била анђео, а не чељаде.

4. На исти начин тврде, да Христос није у истину трпио и умро; и да није у истину ускрсно; нити се је с правим телом узнио на небо.

5. Исто тако одбацују стари завет, изуевши псалтир. И кажу за све оце старог завета, патријархе и пророке да су проклети, и сви колико год их је било пре Христа. Исто тако одбацују Јована Крститеља и кажу да је проклет. Исто тако тврде, да је Мојсију закон био дат од ђавола, и да му се је ђаво у огњу показав.

6. Такође тврде, да је римска црква, црква идола, и да идоле поштују они, који су те вере

7. А за себе тврде, да су црква Христова и наследници апостолски, и да имаду једнога између себе, који за себе тврди, да је намесник Христов и наследник светога Петра.

8. Исто тако негирају крштење водом и кажу, да се у крштењу не даје опрост од грехова. На исти начин тврде, да се дечаци никако не могу спасити пре него одрасту.

9. Такође негирају ускрснуће телеса и тврде, да нећемо телесно ускрснути.

10. Исто тако негирају светост тела Христова, исто тако миропомазање (confirmationem); па и јелеосвећење (масла). Такође негирају светост брака и кажу, да се нико не може у браку спасити. Такође тврде, да је жена дрво живота, с којега је окусио Адам и н,у упознао, и да је због тога био истеран из раја.

Исто тако бацају светост покајања, и кажу, ко год шта погрешити треба да се поново крсти. И веле, да су сви греси смртни и ниједан опростив.

11. Исто тако тврде, да нема чистиштва.

12. Такође тврде да је Луцифер ишао на небо, и да је тако завео божје анђеле, па су сишли на земљу и он их је затворио у људска телеса. И тврде да су људске душе демони, који су пали с неба, који ће се, кад сврше покајање у телесима, у једној или у више, постелено повратити на небо.

13. Исто тако осуђују материјалне цркве, слике и иконе, а особито свети крст.

14. Исто тако забрањују да се чини милостиња, и тврде, да није вредно давати милостињу.

15. Такође и заклетву бацају, и кажу: није дозвољено клети се ни право ни криво.

16. Исто тако бацају суђење које бива од стране цркве и одређивање казни било душевних било телесних; то јест да не вал>а прогонити злочинаца, па некога због правде убити или искључити (из цркве)

17. Исто тако кажу, да је убијање животиња смртни грех. Стога осуђују јеђење меса и свега што из меса потиче, говорећи да су сви проклети који једу месо или сир, или јаја или што томе слично.

3) Побиање извора Рачкога. Ето то су главке тачке тобожњег догматичког веровања средњовековне "босанске цркве", како су их написали папски инквизитори, и по којима је Рачки, углавном, и написао своје дело. Рачки је овим и оваквим изворима потпуно веровао, и сваку несугласицу с н>има знао је на свој начин протумачити. У томе погледу врло су интересантна његова тумачења т.зв. *Хвалова рукописа*.

На истом месту, где говори о овим латинским списима, описао је Рачки и рукопис *Хвала крстјанина* из године 1404. на крају рукописа налази се ова белешка:

V X?a<иь ХрвОЕ, БЕЛИКТ слдвнТ воевода восаньскы.

„Ка или оца и сина и свЕтога д*Ха, а *tm* СЕ КНЫГЕ напнсашЕ шть поукуы Хвала крѣстгѣнина на ПОЧТЕНТЕ славнолоу

ГОСПОДИНО ХФЬВОЮ, ХЕРЬЦЕГОУ СПЛ*ЕТЬСКО<ИОУ И КНЕЗОУ ШТЬ
 ДОЛЬНИХЪ Крлн иннижъ «ННОГКИЪ ЗЕ<Нла<ИЪ, ТЫ<ИЪЖЕ <ИОЛОУ ЕН,
 БФАТЫЕ, КТО БОУДЕ Прочитат? Сне писжо, ацје чесо не Оу<ИЫЛЬ
 коудЕ съвршитн БЪ СНЕЛЬ писанин, простытЕ, а ЧТОУЦЈЕ по<и-
 ннаитЕ тога, кожоу СЕ пишашЕ, а тсара толико колико Ѣ ва<иъ
 рааоу<иыти шть тога «иЕцыобства, а писаниу СЕ и ДОСВОЫШИШЕ въ
 л-вто рождьства Хрктова .ч8.н.д. л-вто, БЪ дни Е п и с к о в
 п ь с т в а и н а с т а в н и к а и с ь в р ь ш
 ы т Е л а ц 9 ь к в ь ı в о с а н ь с к о и г о с п
 о д и н а д т д d Р а д о ж - в р а . "

Исписавши ову белешку, Рачки наставља овако:"Oya nam bilješka svjedoči, da je rukopis pisan rukom Hvala "krstjanina" za Hrvoja velikoga vojvodu bosanskoga i hercega spljetskoga i to god. 1404. Ali ona nam ujedno svjedoči, da je rukopis potekao iz pera bosanskoga Patarena, te da imamo tim pred sobom patarenski spomenik". Даље расправља Рачки о називу „крстјанин“, па закључује: "pisac dakle bolonjskoga spomenika bijaše patarenske vjeroispovesti". А за епископа или дједа „цркве босанске" вели, да се под тим именом "ne može razumievati ni katolički ni iztočni u Bosni već jedino paterenski."⁶

Исто тако нашао је и за војводу Хрвоја једнога сведока, који каже, да је и он „патарен", па настављајући говор о самоме споменику, тврди за н>, да је "bio pisan od Patarena i za Patarena", а да се томе "ne protivi ni njegov sadržaj"⁷.

Износећи садржај тога Хвалова рукописа, Рачки често пута наилази на ствари, које се потпуно противе патаренском догматичком веровању, како је то горе изложено у оном латинском спису. Али свеједно, Рачки прелази преко тога, јер је он већ унапред закључио, да је то споменик писан од патарена, а за патарена, па се све несугласице даду оправдати. Он наилази на ствари које јасно сведоче, да је то споменик писан за православну цркву, али он тога не види или неће да види. Навешћемо његове речи, па да се види, је ли то патаренски споменик? Он вели:

о. с. 102

о. с. 103

"Red poslanica nije, kako se odavle vidi, onakav u našem rukopisu, kakav je u vulgati, *već kakav je u grčkih kodeksih.*"

Из светих књига старога завета има наш рукопис свих 150 Давидових псалма, а на крају *пѣсань давидова кроме чысла, егда единь бра се съ голыѣтомь. Онда slijedi devet pjesama: пѣсань моисиова бѣ исходи сыновѣ израилевѣ, пѣсань, моисиова о вторымъ законы, молитва анне, пѣсань пророка абакоума, пѣсань исаие пророка, пѣсань ионьны пророка, пѣсань трехъ отрокъ знание, азарые и мысаило, пѣсань светые богородице'.)*⁹

Што се рукопис не слаже са вулгатом, но је ОНаКаВ, "kakav je u grčkih kodeksih", потпуно је разумљиво, јер је писан за православно цркву. А да је писан управо за православно цркву, доказује баш оних девет горе наведених песама. *Тихдевет песама доданих „Псалтирѣ“ додају се и дан данас „Псалтирима“, који се употребљују православној цркви. По овим песмама састављен јет.зв. канон јутрења (катавасија), по реду како је прописан по црквеном уставу православне цркве. Такав канон јутрења има само иједино обред православне цркве.*

Осим тога у овим се песмама спомињу и славе Мојсије и остали пророци а по латинским изворима "босанска је црква" презирала *све оце старога завета, патријархе и пророке и све коликогод их је било пре Христа*".¹¹

У П књизи "Starina" Ђ. Даничић је познатом својом тачношћу описао овај *Хвалов рукопис* и сранио га с осталим старим рукописима те вреће. Из овога Даничићевог савесног радавиди се јасно, да је тај рукопис *писан за православно цркву*. Између осталог, навешћемо само један пример. По *Хваловуру-Јкмшсуодређени апостоли и еванђеља*, које треба читати у изве-

Курзив је наш

⁹ о. с. 104

¹⁰ Конст. Никольский: Посobie къ изучешю устава богослужешя православной церкви, С. Петербургъ 1907, стр. 292. При овом и још неким другим тумачењима обредног и догм, карактера, помагао ми је колега ректор богосл. г. Дим. Јанковић, на чему му и овом приликом захваљујем.

Види пету тачку горе наведеног лат. списка.

сне дане преко године, *потпуно се слажу с апостолима и еванђељима, који се утедане идан данас читају у православној цркви*, а такав поредак није ни у једној другој хришћанској цркви, ни католичкој ни протестантској, а камо ли у богомилској, која није ни имала црквених обреда.

Прегледајући овај рукопис у оригиналу, Рачкоме су нарочито упале у очи свете слике, којима је рукопис украшен, па вели, да би се то могло навести против његова мишљења. Он наводи по реду све свете слике, како су у оригиналу; ту су: Свети Тадеј, Св. Симон Јуда, Св. Вартоломеј, Св. Јаков, Св. Павле и св. Петар, Исус Христос опкољен анђелима, Св. Андреја, Св. Јован Еванђелист, Св. Јаков и Св. Филип, Св. Матеј и Св. Тома, Св. Матија и Јован Крститељ, Исус Христос на крсту с матером и учеником Јованом, Св. Дева Марија са Спаситељем на крилу. То су слике на првих дванаест страна; а у самом тексту има такође више слика. Такс се у тексту налазе ове слике: Арханђел Гаврил и Марија, Матеј Еванђелист, а изнад њега „град крепости“, „Исус Христовог благосиља 12 апостола“, Марко Еванђелист, Јован Еванђелист, Вознесеније Христово: Исус у облацима, опкољен анђелима, десном руком благосиља, а левом држи књигу; доле су његова мајка и 12 апостола; за тим долази: Св. Стјепан како га Жидови каменују, па Св. Павле. Испред посланица насликани су: Св. Јаков, Св. Петар, Св. Јован, Св. Јуда и Св. Павле. Пред Псалтирем насликан је пар Давид, како клечи с књигом у руци, а поред њега је на земљи круна. Пре песме „Въ исходи“ насликан је пророк Мојсије, а испод њега народ.¹²

Ето то су свете слике, којима је Хвал крстјанин украсио свој рукопис. Оне нас, вели Рачки, не занимају с уметничке стране, "već nas занимају s gledišta dogmatike i simbolike patarenske". Ова је секта презирала цркве и иконе, а нарочито крст. "Jedno se i drugo izričnima svjedočanstvi potvrđuje o grčkih i bugarskih Bogomilih. I o bosanskih Patarenih veli naš kraći izvor: "item condemnant ecclesias materiales, picturas et imagines; et precipue sk. crucem;" a to se isto razabire iz obširnega izvora u gl. 9 "de materialibus ecclesiis," i gl. 11 "de cruce". Jeda li se dakle dadu one slike u Hvalovu rukopisu u

¹² Starine, 1,106-107.

sklad dovesti s ovom naukom sekte? ako ne, zar da rukopis nije bio, kao Sto sudimo po drugih znakoviti¹³ pisan od Patarena za Patarena?

Cienim, da se je secta tečajem vremena i glede hramova i sltika odaljila od strogoga tumačenja svoje prvobitne nauke.

После свих горе наведених доказа, који јасно и бистро сведоче, да Хвалов рукопис није нити може бити патаренски, — Рачки ипак закључује да јест. Место да посумња у веродостојност горњих латинских извора, он доноси горњи наиван и ничим неоснован закључак.

Тај његов закључак примили су и остали наши историчари, па га употребљују увек, кадгод у домаћим изворима наиђу на такве доказе, који су потпуно супротни горњим латинским изворима. Никоме није ни на ум пало, да испита вредност тих латинских извора. Штавише, и наша најбољи историчар, пок. Константин Јиречек, верујући потпуно Рачком и његовим латинским изворима, пише у својој *Историји Срба* између осталог и ово: „Босански Патарени нису хтели још ни у 15 веку да знају за *крст, иконе, зидане цркве, олтаре, звона, моћи*, те су римокатоличке хришћане називали идолопоклоницима”.¹⁵ За ове тврдње Јиречек се у примедби испод текста позива на Рачкога и на његове горње латинске изворе.

Како Рачки није могао баш никако да растумачи оних светачких слика у Хвалову рукопису, он се утиче једној врло наивној тврдњи, која нас управо зачуђава. Он вели: "Drugo je ne priznavati slika kano čest vjerskoga štovanja i sustavni dio božjih hramova, kano što ih Bogomili, Katari i Patareni ne priznavaše, - a drugo uvrstiti ovakove umotvorine u knjige pobožne" .

Да ли се овако што може веровати? Зар би ико смео тврдити, да ће „јере:-ик и богомил" Хвал крстјанин сести, па месецима сликати слике светаца и пророка, у које не верује и које презире? Зар би богомил украшавао своју књигу тако мрским стварима, као што је знак часнога крста, за који они кажу, да је то ђаволски

Само по Хвалову називу „крстјанин", и по називу бос. епископа „дјед" о. с. 107. Кузив је наш

Ист. Срба, 1911,214

¹⁶ Starine 1,108

знак? ("signaculum crucis characterem esse diaboli")¹⁷ Зар би богомил сликао Св. Јована Крститеља, за којег каже, да је проклет¹⁸ и да је претеча Антихриста?¹⁹ Та смела тврдња била би потпуно једнака оној, као кад би неко данас тврдио, да је неки побожни муслиманин украсио свој Коран крстовима и хришћанским иконама.

Сиромах Хвал крстјанин, кад је писао своју књигу и из највеће побожности сликао по њој слике светаца, није могао ни помислити о томе, да ће га једнога дана прогласити јеретиком и безбожником. Он није ни појма имао о ономе, шта су о њему и његовој браћи писали на западу латински инквизитори.

Да се нису чланови *"босанске цркве"* *"odaljili od strogoga tumačenja svoje prvobitne nauke"*, како то Рачки тврди, - то се може лако доказати, а тиме уједно доћи и до закључка, да су *сви ти западни латински извори*, који говоре о *"босанској цркви"*, *потпуно неистинити*. За то нам као особит пример може да послужи *"Kardinala Ivana Torquemada rasprava protiv bosanskim Patarenom"*, што ју је издао Рачки у XIV књизи *"Starina"*, а на коју се позивље и Лиречек у својој *"Историји Срба"*.²⁰

Рукопис ове Торквемадине расправе нашао је Рачки у ватиканској библиотеци, а вели за н> да потиче из друге половине 15 века Ова је Токвемадина расправа, каже Рачки *написана 1461.* године, када је босански крал> Стефан Томаш послао папи тројицу својих угледних свештеника - *"патарена"* *"da budu ondje ili obraćeni ili po zakonu kažnjeni"*²¹ U Rimu бјеже предани тројци кардинала, од којих је један био поменути Иван Тбрquemada, да их упуте у вјери кршћанској и одврате од кривовјерства". Као тумач између њих и овога кардинала био је неки Луџа де Тblentis. Пошто су ови босански изасланици упутили кардинала *"o vjeri i naucih bosanskih Paterana"*, то је он *"obziruć se na nauku paterensku, svakomu*

Starine, XIX12

¹⁸ Starine, 1,133,139

¹⁹ М. Г. Попруженко: Св. Козмы презвитера слово на еретики, Одеса, 1907, стр. 22.

²⁰ о. с. 214;

²¹ Starine, XIV, 3

²² ibidem

članku njihove vjere suprotstavio protivan nauk katoličke crkve".²³ Расправа је поделена у 50 чланака, који обухваћају "sve krive nauke "bosanske crkve" gleda boga, duhova, čovjeka, spasitelja, staroga i novoga zavjeta, iztočnoga grieha, crkve, pape, svetotajstva, molitava i obreda crkvenih i života vjernika".²⁴ У овом ватиканском рукопису налазе се све оне криве науке тобожњих босанских јеретика, као и у оним мљетачким списима, само што је овај по Рачковом уверењу још важнији, јер има "pred mletačkim prednost u tom, što mu je povod i postanak posvema jasan, te se isključuje pretpostava, da je Patarenom irože bit nješto podmetnuto. Nauka Patarena u rimskom (vaticanskom) 'spomeniku je posvema jasno izložena, pa se svako krivo shvaćanje isključuje".²⁵ Ти босански јеретици у Торквемадиној се расправи консеквентно називају "Manichei". На крају рукописа налази се изјава тих босанских изасланика, да се одричу своје јеретичке вере и примају католичку, уједно обећавајући, да ће настојати, да поврате вери и науци римске цркве све оне, који су заслешњени манихејским кривоверством, а нарочито Босанце (promittimus, quod omnes, quos Manicheorum erroribus excecatos noverimus, potissime Bosnenses, ad romane ecclesie fidem et doctrinam, quantum commode poterimus, revocabimus et inducemus.)²⁶ Изјава је потписана у Риму 9. маја 1461.

Дакле, како Рачки рече, наука у „босанске цркве“ у овоме "rimskom spomeniku posvema jasno izložena, pa se svakako krivo shvaćanje isključuje", а уједно се тиме, ми ћемо додати, искључује и Хвалов рукопис из т. зв. патаренске књижевности, јер је писан 1404, па се ни на који начин не може и не сме веровати, "da se sekta тецајем времена i glede hramova i slika odaljila od strogoga tumačenja svoj; prvobitne nauke", кад се ево те своје првобитне науке, како римски рукопис каже, држи још и године 1461.

Према томе само једна од ове две тврдње може бити истинита: или је Хвал крстјанин, пишући своју књигу и сликајући по њој слике светаца, хотимично "босанској цркви" подметао

ibid

о. с. 4

о. с. 5

о. с. 20.

православно веровање и православне обреде, - или су јој римски инквизитори и овај Торквемада подметали јеретичко веровање западних катара и патарена? Треће не може бити. Морамо дакле доказати, шта је истина

Ако докажемо, да Хвал крстјанин није ништа подметао „босанској цркви“, но да је искрено и побожно писао праву истину, - онда је тиме доказано двоје: *прво, да је „босанска црква“ православна, и друго, да су списи папских инквизитора о „босанској цркви“ неистинити.*

А можемо ли за то навести какве доказе? Можемо, и то врло јаке и по својој вредности прве врете, за које се не може рећи, да су проблематични као списи папских мисонара. То су многобројне домаће повеље босанских владара и властеле почевши од конца 12. века, па све до у другу половину 15. века Осим тих повеља имамо и других врло важних извора, пред којима морају пасти све тврдње и све комбинације, створене на темељу латинских извора *Сви наши домаћи извори говоре у прилог Хвалова рукописа, а потпуно су контрадикторни и млетачком римском латинском рукопису.*

Када бисмо хтели веровати горњим латинским изворима, онда бисмо морали прогласити фалсификатима све домаће споменике од Кулинове повеље и каменог натписа на његовој цркви, па све до, тестаменту госта Радина. Али ми то нити смемо нити можемо. Остаје нам дакле једино то, да још једном поновимо нашу тврдњу, да су папски инквизитори, „босанској цркви“ подметали догматичка веровања правих јеретика, било западних, било источних, и да су њихови списи у погледу „босанске цркве“ потпуно неистинити. А баш ти латински списи и били су Рачкоме за његову расправу алфа и омега, били су му извори првога реда, а све је домаће изворе презрео и занемарио. На темељу тих латинских списа он је и написао делу своју расправу *Vogomili i Patareni*, и на тај начин створио је једну фантастичну причу о старој средњовековној „босанској цркви“. Ту његову причу нарочито је популарисао Вјекослав Клајић у својој *Poviesti Bosne*, а примили су је за голу истину и остали наши историчари, те све до данас влада у нашој историјској науци.

4) Домаћи извори. Пођимо сада да прелистамо и прегледамо само неке домаће изворе, па ћемо се одмах осведочити, да средњовековна „босанска црква“ верује у праве хришћанске догмате, који су потпуно супротни свему ономе, што се налази у горњим латинским списима.

Почећемо са најстаријим спомеником, са повељом бана Кулина. Повељу је писао по заповеди бановој дијак Радоје, „од рождества Христова тисућа и сто и ос'мдесет и девет љет, мјесеца августу двадесетидеветид'н, усјеченије главе Јована Крститеља“. Дијаку Радоју, како се види, није било доста, што је означио датум повеље, но је још додао, да је то било на „Усјеченије главе Јована Крститеља“. Овакав додатак показује, да је Св. Јован Крститељ био врло поштован и његов празник врло уважаван. Као што Јагић рече за Куликову Повељу, говорећи о писмености у Босни, да су стари Босанци "već davno prije Kulina bana počeli pisati ćirilicom, a narodnijem jezikom srpskijem", - исто би се тако могло рећи и за хришћанску веру у Босни, да је већ давно пре Куликова времена била учвршћена и организована, јер се друкче не би могло објаснити истицање Св. Јована у горњој повељи.

И Рачки признаје, да је Кулин у то доба био православи хришћанин. Али и старосрпски натпис на каменој плочи са Куликове цркве, који се нашао код Високога, сведочи да је у то време хришћанска вера у Босни била потпуно учвршћена. Иначе не би бан Кулин са својом женом Војиславом подизао цркве, нити би је имао коме подизати, кад не би народ те цркве поштовао и у њој се молио Богу. Осим тога овај је натпис важан за нас и због једног другог врло важног питања. Видели смо, како је Рачки Хвала Јгрсг/аЈшнапрогласио јеретиком-патареном, само зато што се зове *крстјани*, а међутим овде на овоме Кулинову натпису налазимо једнога *Радохњу крстјанина*. На плочи има врло лепо израђених шест крстова. На трећем крсту налазе се написане и ове речи: „ti писа Радохна к^ъсп^ннь“ Дакле

Јагић: Хисторија књижевности, стр. 142.

Rad VII, 138.

²⁹ Гласник зем. музеја, 1898, стр. 618.

Радохња крстјанин учествује код подизања банове цркве и на плочи која је украшена крстовима исписује наједноме од њих и своје име. Је ли могуће да је то био богомил или патарен, који тако поштује крст и учествује код подизања цркве?

Као што је у то доба у Босни било учвршћено православље, тако је било учвршћено и у Хуму (данашњој Херцеговини), где је владо Немањин брат *кнез Мирослав*, за којим је била удана Куликова сестра. Да је и кнез Мирослав био побожан хришћанин, види се већ и по томе, што је при потписивању пред своје име стављао знак крста, а једном се око тога знака и потписао овим речима: *крѣслѣкнеза Мирослава*,³⁰ А његову хришћанску побожност засведочава и оно гласовито *Еванђеље*, што му га је управо на уметнички начин написао *Григорије дијак*, да и не спомињемо његова манастира, што га је у долини реке Лима подигао Светом Петру.³¹

Све је ово било потребно истаћи, па да се види неозбиљност и неистинитост онога Вуканова писма, којим се хтео препоручити папи Иноћенту III Под речи "heresis" у томе његову писму има се свакако разумели православље, јер се Вукан у то доба приклонио био католичкој цркви. А у томе се смислу има разумети и она конфузна латинска листина од 1203. (ако уопће није фалсификат), где се босански шизматици у присутности бана Кулина обвезују, да ће се држати одредаба римске цркве.³³

Овом приликом морамо још једну ствар разјаснити: а то је *Немањин прогон богомила*. Наши историчари тврде, да је Немања из своје државе протерао *богомиле* и да су ови побегли у Хум и Босну, где су одмах раширили своју веру. Међутим ова је тврдња потпуно неприхватљива, јер на то нам не даје права ни само оно место у Немањиној биографији, на које се наши историчари позивају, а осим тога томе се противе и друге чињенице. У VI глави те биографије, што ју је писао син Немањин

³⁰ Smičklas: Codexdipl. 11,202,247.

Иречек, Ист. Срба Ј, 194. Та манастирска црква била је по доласку Турака претворена у џамију, а у лето 1923. опет ју је српски патријарх Димитрије посветио за цркву.

³² Smičklas, o.s. 334

³³ Codexdipl.111,24,25.

Стефан Првовенчани, говори се доиста, да је Немања протерао некакве јеретике, *којине исповедају Христа сина, божјег*.³⁴ На какве се то јеретике односи и куда су ти јеретици из Немањине државе отишли, о томе нема ни спомена Из тога места, које је пуно фраза као и цела биографија, не може се извести закључак, који је извео Рачки, а по њему и остали наши историчари, да су то били баш богомили и да су пребегли у Хум и у Босну. Осим тога видели смо, да је хришћанство у то доба и у овим земљама било утврђено, па би бан Кулин поступио против таквих јеретика исто онако као и Немања, а да и не говоримо о Мирославу, брату Немањину. Дакле не може бити ни говора о томе, да би се у то доба увукла каква јеретичка вера у ове земље, јер и касније, из времена Кулинових и Мирославових наследника, па кроз читав средњи век, даде се констатовати, да такозвана „*црква босанска*“ има особине православие хришћанске цркве, а нема ништа заједничко ни са источним богомилима ни са западним катарима и албигензима.

А да је то тако, видеће се из нашега даљњег разлагања.

Велики бан босански Матеј Нинослав, по свој прилици непосредни наследник бана Кулина, био је православи хришћанин, иако за њега вели Рачки, да су му и родитељи и рођаци били патарени,³⁵ а он као "glava državne vlasti, рођен u secti, ostade u njoj, dižuć joj svojim primjerom ugled."³⁶

Међутим нам се бан Нинослав представља у својим повељама у сасвим другој светлости. У тим повељама наилазимо на таква места хришћанске догматике, која су употпуној супротности са оним латинским списима, на темељу којих је Рачки написао своје дело. На пр. повеља од 22. марта 1240. почиње са знаком крста и речима: „Въ име отца и сына и светога дѣха аминъ“, а бан се са својим властелом куне овако: „8 господа бога нашега Ису Христа и пресвету Богородицу девию владику Марию и 8 чѣстѣни животворещи крѣсть и 8 света божја евангелиа и 8 светога Бласи, блаженога мѣчѣника, и 8 вѣси свете 8годивыие

³⁴ Šafarik: Pamatky, 1,1873: život Sv. Symeona, str. 7.

³⁵ о. с. 150

³⁶ Rad, VII, 145,146.

Богу..."³⁷ Св. Влахо (Blasius) заштитник је Дубровачке републике, па се и он узима у заклетву, јер се повеља издаје Дубровчанима, у којој се бан заклиње, да ће с њима живети „у вечном миру и љубави."

Овако се може заклињати само прави хришћанин, код којег је хришћанска вера потпуно развијена.

А како је било у Босни, тако је било и у Хуму. Хумски кнез Андрија слично се куне у својим повељама као и Нинослав, а потписује се около крста као и његов отац кнез Мирослав. Његов син жупан Радослав куне се „8 господина Бога и 8 чьстьни животворещи крьсть господнь и 8 свет8 Богородиц8 Дввию Марию и 8 свето евангелие Божие и 8 тш светихъ отьць иже въ Никеи и 8 светихъ мѣченикѣ Власи, Дмитръе и вьсе свете 8годивьше Бог8 ..."³⁹ Овај додатак Св. Великомученика Димитрија сведочи, да се ту мисли православна вера, јер се великомученик Димитрије светкује само у источној православној цркви.⁴⁰ Св. Димитрије често се спомиње у босанским повељама, а чини се да је био и заштитник Хума. Наједноме натпису из 14. века, који се нашао близу села Доње Дрежнице, на ушћу реке Дрежнице у Неретву, налазе се између осталог и ове речи: „*Се писарабѣ божји и светаго Димитриѣ*"⁴¹

Споменута повеља хумскога жупана Радослава писана је 22 маја 1254.

Према свему горе наведеном не може бити ни говора о доласку каквих јеретика из Немањине државе у ове крајеве, јер сто јасно видимо, да се с поштовањем чува православна вера против које устају угарски краљеви и римске папе.

Да се не би рекло, да су се само владари држали хришћанства, а прости народ да је примио богомилство, - на такав приговор рећи ћемо ово: уз владаре у горњим се повељама спомиње и властела, а прости је народ био тако овисан о својој властели,

Miklosich: Mon. serb. 28

Mon. serb. 24,34,35.

о. с. 44.

Гласник срп. уч. др., св. 18, стр. 356/7

Л>. Стојановић: Записи 1,44.

да није смео ништа учинити без њихова знања, а камо ли одрицати се своје вере.

Видели смо како се још за бана Кулина при зидању његове цркве спомиње један члан хијерархије, Радохња крстјанин, а касније, око године 1323., завреме владе Степана Котроманића, јављају се и остали чланови хијерархије, па и сам назив *"црква босанска"*. Бан Степан са својим братом кнезом Владиславом, издаде кнезу Влкосаву Кључком, једну повељу, којом му поклања две жупе у Доњим Крајевима: Бањицу са градом Кључем и Врбању са градом Котором (данашњи градови у Бос. Крајини: Кључ и Котор-Варош). Тај се поклон утврдио *„прѣдъ дѣдомъ великимъ Радославомъ и прѣдъ гостемъ великимъ Радославомъ и прѣдъ старѣцемъ Радомиромъ и ЖХнѣборомъ и Вльчкомъ я прѣдъ вѣсомъ црѣквѣомъ и прѣдъ Босномъ"*. То је све свршено „на /НОНѣрГ⁴³ и повеља се написала у кући госта великога Радослава..⁴⁴

У то је време бан Степан Котроманић владао и хумском земљом, што се види из једне његове друге повеље. Том повељом поклонно је он нека земљишта кнезу Гргуру Стипанићу, за који се поклон каже, да му се не може ни порећи ни одузети, што не би испитала *„црква босанска"*. (ѣо ЕЙ ГѣНЕ шпитѣъ црѣквѣ восанѣскѣ.) Овоме су поклону присуствовали као сведоци жупани, кнезови и војводе са разних страна државе, која се, како вели на крају повеље, простирала од *Саве до мора и од Цетине до Дрине*. Сведоци су били из ових крајева: од *Босне, од Заторја, од Неретве, од Раме, од Думна, од Доњих Крајева, од Усоре, од Соли, и од Треботића*. Сви су они сведоци чланови, *„цркве босанска"* и сви сведоче, да се овај поклон не може поништити, ако то не би испитала, *„црква босанска"*.

Мало касније исти бан Степан с мајком Јелисаветом изаје једну повељу кнезу Влкцу, оцу Хрвоја Вукчића. Повеља се завршује проклетством: ,4 тько tt ПОФЕЧЕ, да β ПФОКЛЕТЪ

Гласник зем. музеја, 1906,405.

Данас Горње или Доње Моштре у срезу Височком.

Богомили нити су имали нити су признавали хијерархије.

Гласник зем. музеја 1906,406.

**Бѣ(го)мъи с(и)номъ его и причистомъ матерю его и чьстннмъ
жнботворешнмъ кръстом и четнрѣмъ евангелстн и дѣманадесте
апѣсто(ло)ма и четнрѣмъ десетн мѣченнкобѣ”.**

После смрти бана Степана Котроманића тражили су кнезови Кључки, да им се њихови поседи потврде и од новога бана Твртка. И доиста налазимо такву једну повељу, издану Влатку Влкославићу, којом му кнез Владислав, жена му Јелена и малодобни им син бан Твртко потврђују све оне поседе, које је имао за живота бана Степана И у овој повељи налази се при крају врло значајна клетва, ако се не би обећање одржало: „**А тко ѣе то порѣѣн, а нн прѣтворнтн, да Э проклетъ штыцемъ и с(и)номъ и д(с)хошъ с(е)внн и мат(е)рню б(о)жншмъ и четнрѣмъ ев(а)ѣсанстн и дѣманадесте ап(с)с(то)лома и седмьдесетъ и седмн нзѣбракннн и всѣмн б(о)гѣмъ згоднвшнннмъ сн вѣкъ и с грѣдѣцн, а да е причестннкъ Нюдѣ скарштсвомѣ, кон прѣда с(и)на б(о)жнѣ на распетн за а сребрнѣхъ пѣнези, и кон нзанѣа зглѣше: пропнн, пропнн, пропнн, – кръвь на немъ и на чедѣхъ его.**”⁴⁶

Овај посед Влатка Влкославића потврђен је још једном на нароној скупштини 1354, „*къда би станькъ на Милѣхъ*”⁴⁷ *все земле Босне и Дольнихъ край и Загориѣ и Хльмьске земле*”.⁴⁸ Потврдили су га бан Твртко и мајка му Јелена, заклинјући се са свом присутном властелом „на мопехъ и на еваньпели”. На крају повеље стоји иста онакова клетва као и она мало пре горе наведена.

Овакове и сличне овима заклетве и клетве налазе се у исто доба и код наших владара у Србији, код којих такође при важнијим одлукама суделују црквене поглавице.

Све оно напред наведено доказује, да је цела Босна и Хумска земља била хришћанске вере и за време бана Степана Котроманића и за време његова наследника, синовца му бана Твртка.

О. С. НО.

Миле код Јањића, крај реке Босне.

о. с. 110;

о. с. 411.

Представници те хришћанске вере у *самосталној*, цркви *босанској* били су: *дѣдъ, гости, старъци и крѣстьни*.

После горе наведених хришћанских догмата, смемо ли „цркву босанску“ назвати јеретичком, само због тога што се њени верски представници називају народним именима? Не, не смемо, доиста не смемо. Зато ћемо навести касније и још јаче доказе.

И Рачки, иако није у своје време познавао неких од ових горе цитираних повеља, ипак вели за бана Степана и брата му кнеза Владислава, да су били "članovi iztočne crkve"⁵⁰ *Али они се его, како видесмо, и као чланови источне цркве заклињу пред поглавицама „босанске цркве“.-дједом, гостом и старцима*. Према томе потпуно је јасно, да и „босанска црква“ спада у источну цркву, као год што тамо спадају *игрчка, српска, бугарска, румунска и руска црква*. Али Рачки, да је познавао горње повеље, не би нипошто рекао за бана Степана и брата му Владислава, да су били "članovi iztočne crkve" па макар сви догматички докази говорили за то. Свима тим доказима нашао би он какво било оправдана, па би „цркву босанску“ ипак назвао богомилском или патаренском само због тих народних назива босанскога свештенства.

И за бана Твртка вели Рачки: "sliedio je vjeru svoga oca t.j. iztočnu crkvu, te je ova ne samo u Bosni podupirana bila državnom vlašću, nego si tiem nov ugled i upliv steče. Neuspjeh dogovora između Rimske stolice i srbskoga dvora o sjedinjenju utvrdi položaj iztočne crkve u Bosni"⁵¹

Иако је Твртко "sliedio vjeru svoga oca, t.j. iztočnu crkvu", ипак римски папа вели за њега, да "sliedeć odurne stope svojih praroditelja, koji su bili većinom raskolnici i krivovjerci, goji i brani heretike stičuće se u Bosnu, kano gnjusno stecište s raznih strana svijeta"⁵² Из ових се речи јасно види, да су ти "heretici" православии као и бан Твртко.

Rad, VII, 178

Rad, VIII127.

⁵² ibidem

А да су римске папе и угарски краљеви сматрали јеретцима и кривоверцима и оне Србе у Србији, види се не само по томе што су их такс називали, него и по томе, што су против њих припремали и крсташке ратове.⁵³ Чланови „босанске црквѣ* били су исте вере као и чланови „српске црквѣ* тј. православие вере, а за римскога папу и једни и други били су шизматици и јеретици. Како су се пазили ти чланови српске и босанске цркве, види се из овог случаја: кад је једном папски изасланик наговарао бана Степана, стрица Тврткова, да у својој држави почне прогонити јеретике, он му је одговорио, да то не може и не сме, јер би они позвали у помоћ шизматике из суседних земаља⁵⁴

Кад је бан Твртко ојачао и проширио своју бановину, отишао је у манастир Милешево, на гроб Св. Саве, и тамо се окрунио краљевском круном, као крал» српски и босански. Као унук Јелисавете, жене деда му Степана Котромана, а ћерке српскога краља Драгутина, - држао је да после смрти цара Уроша има право и на српски престо, па вели за свој одлазак и крунисање у манастиру Милешеву: „Идох в српскују земљу, желаје и хоте укријепити пријестол родитељ мојих и тамо идшу ми вјенчан бих Богом даровании ми вијенцем на краљевство прародитељ моји⁵⁵. У истој овој повељи, из које извадисмо ове Тврткове речи, вели он како су му дошли посланици дубровачки „въ славни дворъ кралѣвства ни ТрьстивнициИ", где су се он, мајка му Јелена и краљица Доротеја заклели, да ће се увек држати уговора, склошњена тада са дубровачким посланицима. На тај уговор присегли су се са својом властелом у трстивничкој цркви Светога Гргура, која је по свој прилици била уједно и дворска црква, посвећена заштитнику династије Котроманића, Светоме Гргуру Назианском. И да би овај уговор боље потврдили, „арйселусмо прѣдъ светымъ еуангелшемъ и прѣдъ чѣстнимъ крѣстомъ Христовѣмъ въ цркви светаго ГригИра.⁵⁶

о. с. 132,151.

о. с. 121

Mon. serb. 187

Mon. serb. 190.

Григорије Назиански или Богослов спада међу источне црквене Оце и светкује се у источној православној цркви.⁵⁷ У писаним повељама босанских банова из породице Котроманића назива се овај њихов заштитник „свега Гргур“. Тако на пр. Степан Котроманић пише за се: „азъ банъ Стгъпанъ, а зовомъ светога ГръгХра рабъ“⁵⁸ а његов брат Владислав вели за себе: „азъ рабъ божи и светога Гргура“⁵⁹ Исто тако назива се и бан Твртко, док није постао краљем: „азъ рабъ божи и светога ГръгИра, а зовомъ госпдинъ банъ Твртъко“.⁶⁰

Уједној одгорњих повеља, где се на тај начин спомиње свети Гргур, бан Степан извршује државни акт пред поглаварима „босанске цркве“: „дедом, гостом и старцима“. Према томе ти поглавари „цркве босанске“ не могу бити какве друге вере осим хришћанске и то по неточном обреду, јер је Свети Гргур источни светац, исто као и Свети Димитрије, којег Босанци много спомињу и славе.

А да је тај свети Гргур доиста Григорије Назиански, види се јасно и по новцима босанских краљева. Тако на пр. на новцима краља Твртка I, Твртка II и краља Томаша налази се сједне стране лик светога Гргура, а около овај латински⁶¹ натпис: "S. Gregorius Nazzenus"⁶²

Новац краља Твртка I са ликом Св. Грегорија Назазена

Јевсевије Поповић, Опћа цркв. историја, 1,613.

Гласник зем. музеја, 1906,408.

⁵⁹ о. с. 409

⁶⁰ Fermendžin: Acta Bosnae, 34.

⁶¹ Латински је натпис и на новцима српских владара. Види: Годишњица VI, 19,38.

⁶² Гласник зем. муз. 1905,27-45

Не може дакле бити никакве сумње, да је то један те исти Свети Гргур, и онај у писаним владарским повељама и онај на краљевским новцима.

Кад је бан Твртко у манастиру Милешеву крунисан краљем српским и босанским, почео је од тога времена своје имену напред додавати име *Стефан*, као што су то чинили владари у Србији из породице Немањића, чији је патрон био Св. Стеван Архиђакон. По Твртковом примеру тако су чинили и сви остали краљеви босански, али су ипак задржали светковање и поштовање Светога Гргура, чији су лик и име имали на својим новцима, и којима су посветили своју дворску цркву у Трстивници.

Сви босански владари до последњега и претпоследњега били су православни хришћани. То се види готово из сваке њихове повеље. Претпоследњи владар босански *Стефан Томаш Остојић*, бојећи се турске навале, а уздајући се у помоћ од папе, Угарске и Млетака, *примио је католичку веру*. У име папе с њима је много и дуго расправљао о томе преласку хварски бискуп Тома,⁶³ док га напослетку није наговорио, да се одрече вере својих отаца и да прими католичку. За њега вели папа, да је *први између краљева босанских примио католичку веру* и да ју је јавно исповедао. (...primus inter reges Bosnae sanctam fidem catholicam acceptaverit, ipsamque publice confessus fuerit.)⁶⁴

Крал> Стефан Томаш био је још у августу 1446. године православне вере, јер је тада издао једну повељу браћи Драгишићима и поклонно им нека села у Доњим Крајевима. Тај им се поклон, вели крал, у повељи, не може порећи ни одузети: „*што не би (било) огледано господином дидом и црквом босанском и добрими Бошњани. И с тим са всим више писаним придасмо их господину диду Милоју и дидукон (после) дидау руке црковне*”⁶⁵

Касније кад је прешао у католичку веру, при оваквим његовим државним актима суделују представници католичке вере. Тако на пр. када је 18. децембра 1451. издао повељу Ду-

Rad VIII, 149.

Theiner Mon. Ung. II, 237 (по Рачком).

Mon. serb. 440.

бровчанима у Бобовцу, обавезујући се, да ће их помагати против херцега Степана, заклео се је на тај државни уговор „*придѣ ѡтвѣмѣ лигатомѣ бишкѣпомѣ хварьскимѣ и придѣ упъцемѣ кѣш\удомѣ и капеланомѣ Мариномѣ*. . Осим тога и он и његов син стављају на своје новце лик *Гргура папе* место лика Св. Гргура Богослова.

Својим преласком у католичку веру краљ Стефан Томаш силно се преварио у рачуну. Помоћи коју је очекивао од папе и католичких владара није добио, а у земљи је изазвао против себе велико незадовољство народа. Народ га је омрзнуо и одбио се и од њега и од његова сина наследника. А последње свега тога биле су за краљевину трагичне и тешке: Босна је кукавички пала у руке Турака, више из ината издана и предана, него освојена.

Да је „*црква босанска*“ била хришћанска и православна, можемо се осведочити и из повеља властеле босанске. Узећемо у обзир само најглавније представнике властеле и то са разних страна босанске државе, како би се видело, да је *цела Босна и Херцеговина припадала т.зв. „босанској дрлвѣ“*.

Већ смо пре споменули, да је велики војвода босански и херцег сшѣтски Хрвоје Вукчић, господар *Доњих Крајева*, био припадник „*босаясл:еяраВе*“, а из његове повеље, писане у граду Звечају на Врбасу, 15. јануара 1404, види се, да је био хришћанин, јер се заклиње „*ЛУУСТЗВИВѣ рѣци на светомѣ евангелию и на часномѣ крѣсти Христевѣ*“; на почетку повеље означен је крст, а повеља почиње речима: „*ва име оца и сина и светога духа*“⁶⁶ Сем тога Хрвоје је подизао и цркве, што се види из онога записа Хва*ла крстјанина где каже да је своју књигу писао „*у храму Хрвоје, великога војводе босанског*.“

Господар *источне Босне* војвода Радослав Павловић, син Павла Раденовића, кад год је слао своје посланике у Дубровник каквим послом, увек се међу њима налазио и по који представник „*босанске црквѣ*“ Тако се међу његовим посланицима спомињу: *крыгпанинѣ Влатко ТИмърлипѣ*,⁶⁸ *Радинѣ крытанинѣ* *Радел^а*

⁶⁶ о. с. 450.

⁶⁷ о. с. 252.

⁶⁸ Mon.serb. 306,323.

крѣсташиѣ⁷⁰ Радинѣ старецѣ⁷¹ и Радинѣ крѣспанинѣ Вѣкшипѣ⁷² Дакле из тога се види, да је без сваке сумње и војвода Радослав припадао „босанској цркви“. а из његових повеља види се, да је био прави хришћанин. Све његове повеље почињу са знаком *крста*, а код неких се на крају уз датум додаје и празник, када је писана. Тако на пр. уз две повеље има покрај датума и додатак: „*на благовѣстѣ*“, јер су обе писане 25. марта и то једна 1397.⁷³, а друга 1433⁷⁴. А једном уз повељу од 24. априла 1421. има и овакав додатак: „*д четврѣтакѣ по юрѣвидневи*“.

Осим истицања ових чисто хришћанских празника, у његовим повељама налазимо и других хришћанских особина. Ми ћемо узети само једну његову понајвећу и понајважнију повељу, од 25. октобра 1432, којом је, после рата, склопио мир са градом Дубровником. Повељу је писао по његовој заповеди његов крѣпанинѣ дѣлакѣ Остоја. Дакле један свакако од њему најближих људи а судећи по имену, прави Босанац. С овим кућанином Остојом ишао је у Дубровник на преговоре, још уз двојицу властеле, и *Радин крѣтјанин*, свештеник „босанске цркве“. Из ове повеље навешћемо само три места, из којих се јасно види, да су сви они људи, као и војвода Радослав и син му Иваниш, прави хришћани.

Повеља почиње са знаком крста, а почетак јој гласи овако:

*ѣ О велеможна сило пресветога духа, Боже славни ва-
троице, ва отци жерекуисинуи Светому Духу, пресвета троице
нераздјелима, слава тебје, иже ба име твоје все вршимо, и
тобоју уздржимо земљу и владаније, које Бог нам дао, смисли-
смо у нашој памети, колицијем милосрдјем Бог љуби нарав
чловјечу, посла свога сина слаткога у велицијех муках, да их
избави из грѣјеха, и по ускрсенију, када хтје узити на небеса,*

о. с. 323,368.

о. с. 393.

ibidem

о. с. 397.

о. с. 229

о. с. 376

да сједе здвснују отца Бога, божанственом речју рече апостолом: мир дајувам, мир остављам вам...¹⁵

При крају повеље војвода Радослав и син му кнез Иваниш са петнаест одабране властеле из свога подручја, заклињу се овако:

Ротисмо се и заклесмо се на светом евангелиу Божијем и на часном животворештем крижу Господњуреченијем кнезу, властелем и всој опћини града Дубровника и њих останку а Господа Бога вседржитеља и в пречисту Богородицу и в 4 евангелисте и в 12 светих апустол врховнијег и в 70 изабранијех Божијих и 318 светих отаца, иже сун в Никеји и в все иже од вијека Богу угодивше.¹⁶

А ако се не би уговора држали, проклињу се овако:

Тадајда смо ми господин војвода радосав и син ми кнез Иваниш и наше натражије и наши посљедни проклети Богом живим отцем и сином и светим духом и всими светијем и од вијека богу угодившеми више именовали, и да смо причтени к Јуди Скаријотском, који прода сина Божија Исуса на распетије и к оним који упијаху: пропни, пропни, и к оним који му кладјеху трнов вијенац на главу и да паде крв на њих и на чедијех њих, и да смо се одрекли Бога и анђела милосјтивнога на дан судњи и вијере коју вјерујемо.¹⁷

Ова места јасно доказују, да се ту ради о правим хришћанима и да не може бити говора о каквим патаренима или богомилима.

И син Радослава Павловића, војвода Петар, спомиње у једној својој повељи „*цркву босанску*“ и своје многопочтене стројнике: Господина госта Радосава Брадијевића и старца Радосава, а вели, да се је заклео на еванђељу и „*на мо Пехъ*“ и то „*а изабраниданъ свети недилЯ по кбичаню*“.

Као што су господари и властела северозападне и источне Босне били чланови „*босанс/ге цркве*“, тако су били чланови те

M. serb. 366-367

o. c. 371

ibidem

Mon serb. 472.

цркве и господари Захумља или данашње Херцеговине. Тако на пр. велики војвода босански Сандал. Хранић и синовац му, велики војвода, а касније херцег од Св. Саве, Степан Вукчић (херцег Шћепан) - били су чланови „босанске цркве“, али ипак прави хришћани.

Војвода Сандал, са својом браћом Вукцем и Буком и синовцем Степаном заклинју се уједној својој повељи на овај начин:

*„Ротисмо се и заклесмо на часном и животворештем крсти Господњи в четири евангелисте и с 12 врховних светих апустол и в 318 светих отац, иже сут ва Никеју, и ва васих од вијека светих Богу угодивших и в душе наше.“*⁷⁹

А ако не би одржали тога уговора, онда се проклињу овако: *„да смо проклети и завезани живим Богом и причистом и всими више писаним светими, и да смо отпадници праве вире, и да смо причтени Јуди, који изда Сина Божија на распетије, и да се невірници назовемо прид всакога господина земалнога и в дан смрти и приминутија нашега, и в судњи дан да не имамо помилованија прид лицем Божијим.“*

Осим овакових и сличних хришћанских особина у тексту, Сандаљеве повеље почињу такође знаком крста. Али и по неким другим знацима види се, да су Сандал, и његова породица били побожни људи. Међу његовим сребрним и златним стварима и накитом, које ја давао на чување и оставу граду Дубровнику, налази се и *„една иконица злата... сь вбра30Мв госпогје пръчисте.“*⁸¹ А кад је хтео да му се донесе натраг ова иконица, послао је по њу *старца Дмитра, свештеника „босанске цркве“*.

Како је Сандал, био побожан човек, разабире се и по томе, што је постно часни пост и што знаде и називе недеља тога поста, како се називају у православној цркви. Иначе не бисмо могли разумети, да он заједну своју повељу из године 1410. каже, да је писана *„8 први «торникъ по, сридопостиы»*⁸⁰

⁷⁹ о. с. 290-291

о. с. 291

Пуцић, Спом. срп. II 50

⁸² Mon. serb. 275.

А да су он, његова породица и властела и народ његове области били православији хришћани, види се и из тестаменту његове жене Јелене, кћери кнеза Лазара. Она на пр. оставља „*мошти свете*“?⁸³ што су при њој, Владиславу, сину војводе Степана; једну *златну икону својој* сестри Деспини, а ако би ова преумрла, онда Јелени, жени војводиној; цркви св. Георгија у Горици оставља олово, да се покрије, а подигла је и нову цркву, где ће јој бити гроб, посвећену пресветој Богородици. Владислав и мајка му Јелена имају да се брину за ту цркву. Да се све изврши, како је у тестаменту написано, она моли и заклиње свога синовца војводу Степана, да се побрине за то. Она га заклиње овако: „*ва светују тројицу јединосуштнују и неразделимују и ва страшан суд ватораго пришаствија сина Божија, јегда приде ваздати комужде по делом Уело*“⁸⁴

Јелена, кћи кнеза Лазара, а жена Сандаљева, била је без икакве сумње православна хришћанка. Ако она оставља *свете мошти* Владиславу, сину свога синовца војводе Степана, онда нема сумње, да је и Владислав православији хришћанин, као што је и његова мајка Јелена, кћи Балше Балшића. А судећи по оном преклињању, којим Сандаљева жена Јелена преклиње свога синовца, да јој изврши тестамент, види се, да је и војвода Степан православији, као год што су му и жена и син. Осим тога јасно је, да је и народ у њиховој области православне вере, јер иначе не би Јелена поправляла једне и полизала друге нове цркве, кад би тај народ био богомилске или патаренске вере. Црква се подиже народу, да се у њој моли богу.

И Сандаљев наследник, велики војвода босански, а касније херцег Степан, био је такође побожан човек. И у његовим повељама налазимо сличне хришћанске особине као и у Сандаљевим.⁸⁵ Уз те и такве хришћанске особине спомиње он и своју „*цркву босанску* и њенога епископа-д/еда и остале представнике те цркве, па покрај свега тога ипак се назива: „*божјом милошћу херцег од Светога Саве*“.⁸⁶ Би ли било могуће, да се он

⁸³ о. с. 415.

⁸⁴ о. с. 417.

⁸⁵ М. serb. 460,463,468,465.

тако назива и да поштује Светога Саву, кад би био богомилске или патаренске вере?

Осим тих имамо и других доказа, да је и он доиста био православији хришћанин. Он је на пр. године 1454. подигао православну цркву у Горажду, посвећену Св. великомученику Георгију, што се види из натписа на тој цркви. Аутентичност тога натписа утврдио је Иларион Руварац у Гласу XIV Срп. крал. академије. Да је Горажде припадало доиста у област херцегову, види се из једног писма општине дубровачке упућеног војводи Сандаљу,⁸⁷ а што је црква посвећена Св. Георгију, изгледа да је то било херцегово крсно име, јер је и она црква у Горици, што је спомиње у своме тестаменту жена Сандаљева Јелена, посвећена истоме свецу. Његова хришћанска побожност нарочито се види из његова тестамент, јер оставља десет тисућа дуката „за моје душицу на славу и на службу божију”⁸⁸ а сину своме Степану оставља: „моћи моје и иконе које су при мени ношене, оковане златом и сребром и бисером начишане.”⁸⁹

При прављењу овога тестамент били су присутни тројица његових „слуга и укућана”, како их он назива, и то: митрополит милешевски Давид, који је и писао тестамент; гост Радин и кнез Прибисав Вукотић. Митрополита Давида и госта Радина назива он у тестаменту „редовницима СВОЈИМ”,⁹⁰ што Дубровчани преведоше на латински „*ex religiosis meis*”,⁹¹ „wflb редовниковъ моехъ”, како је у оригиналу.

Већ сама ова чињеница, што херцег Степан назива ову двојицу својим редовницима довољан је доказ, да је гост Радин свештено лице једне исте вере као и митрополит Давид. Пошто се митрополит Давид назива милешевским,⁹² т. ј. манастира Милешева, где је био гроб Светога Саве, јасно је, да је био

о. с. 457.

Пуцић, I, 180

Пуцић Д 124.

о. с. 125.

Пуцић, II, 126

о. с. 132.

о. с. 128

православији хришћанин; а пошто су и он и гост Радији у исто доба редовници херцегови, - то је онда и према томе и гост Радији православији хришћанин. А гост Радији је свештено лице „*босанске цркве*“ па ако је он у исто време херцегов редовник са митрополитом милешевским Давидом, - онда из тога потпуно и јасно следи, да је и „*босанска црква*“ православна.

Из свега досадашњег разлагања види се да су уз „*цркву босанску*“ пристајали и босански владари и велика и мала властела, и то на *читавом подручју данашње Босне и Херцеговине*. Разуме се ТОЈ је цркви припадао и прости народ, који је био исте вере као и његова властела. У исто време констатовали смо да је та „*црква босанска*“ по своме догматичком веровању била православна.

5) **Тестамент госта Радина.** Да је та црква доиста била православна, то се даде још понајбоље утврдити по *тестаменту госта Радина*, свештеника те цркве.

Тестамент госта Радина нашао је у дубровачком архиву Др. Ђиро Трухелка и издао га у *Гласнику Земаљског музеја* за годину 1911. Трухелка је и после овога тестаментa остао при старој претпоставци, да је „*црква босанска*“ била патаренска, иако нема апсолутно ни једнога доказа за то. Наилазећи на поједина догматичка веровања, у чисто хришћанском духу, а која се потпуно противе онаковом богомилском или патаренском веровању, како је то изложио Рачки у својој расправи, - Трухелка тумачи та места одприлике на исти онај начин, како је и Рачки тумачио *Хвалов рукопис*.

Овде чемо изнети из тога тестаментa неке ствари, по којима ће се јасно видети, да је гост Радин био прави хришћанин.

Радинов тестамент почиње *знаком крста* као и повеља босанских владара Радин оставља 600 дуката „за *својудушуда седаду на службу божју*“, ⁹⁴ и то на тај начин, да се 300 дуката преда његову нећаку госту Радину Сеоничанину, да их он подели: „*крштенијећ Р*, који су праве *вјере апостолске*, правијем крстјаном кметем и правијем кметицама крстјаницама, који да за

М. serb. 459.

Гласи, зем. муз. 1911,372,

моју душу у сваки велики дан и свету недељу и свету петку на земљу кољена покљечуће говоре свету молитву божју, да би нас избавио господ Бог од гријехов нашијег и помиловао на страшном судишту".⁹⁵ То се има делити нарочито „старијем кметеми кметицам"... „како когавидии зна од нашега закона или слијепа или хрома или млобна или убога, како кога видећи: никому три перпера, а никому четири, а никому пет, а никому шест, а никому седам, а никому осам."

А „*мрснијем људима*" што овде не може ништа друго да значи него католицима и то: „прокаженијем, слијепијем, хромијем, гладнијем и жеднијем, и старцем и старицам" има се такође поделити 300 дуката Ових триста дуката има да разделе двојица Дубровчана: Андрушко Соркочевевић и Тадиоко Маројевић. И једнима и другима, и онијем „*од нашега закона*" м „*мрснијем људима*" требадаседелинавелике благе дане:" „у свету недељу, и у Свету Петку", а нарочито: „на дан светого Рождества Христова, на Св. Благовјештеније, на Св. Воскресење Господње, на дан Св. Георгија, *мога крснога имена*, на дан св. Вознесенија Господња, на дан Св. Петра и на дан Св. Павла, на дан Св. Стјепана Првомученика, на дан Св. Михаила Архангела, на дан Св. Дјеве Марије, на дан Свијех Свитијех".⁹⁶

Осим дељења милостиње на те велике празнике „/ша/Ј се и свијеће жећи за душу моју, госта Радина, у храмовима Божијим."⁹⁷

Изредавши остале новчане своте шта коме оставља, одредио је још и 140 дуката: „за храмь и за. гробъ гдѣ ми кости бйдѣ иле/«.«⁹⁸

Кад је Твртку Брајановићу исплаћено ових 140 дуката, у латинској потврди заведено је ово место овако: "pro sepultura ipsius Radini gost et pro capella, quam suo testamente šibi construi ordinavit". Дакле он је наредио, да му се направи црква, у којој ће његове кости почивати.

ibidem

⁹⁶ о. с. 373.

ibidem

⁹⁸ о. с. 374.

После ових овако јасних хришћанских особина, што их налазимо у тестаменту госта Радина, нема дакле никакве сумње, да је гост Радин био православи хришћанин као и његов у Христу брат митрополит милешевски Давид.

Да је Радинова вера доиста била православна, види се већ по томе, што је назива, „*правом вером апостолском*“ \

У дефиницијој источне православне вере овај назив долази на првоме мјесту. Прве недеље ускршњег поста у православној се цркви свршава т. зв. *обред православља*, и у томе обреду, за православну веру, долази ова дефиниција: „Сја вѣра апостолскаја, сјавѣраотеческая, сјавѣраправославная, сјавѣравселеную утверди.“⁹⁹

„*Правијем крстјаном кметем и правијем кметицам крстјаницам*“ не може ништа друго да значи но општи назив за кмете - сељаке хришћанске вере, јер се и данас у православном народу чује реч *крстјанин* место хришћанин, а код католика *кришћанин*. А да се то тиче баш сељака кмета види се и по томе, што се наглашује, да се та милостиња дели нарочито старијим кметима и кметицама. Пошто се знаде, да се у оно време народ делио на властелу и на кмете - сељаке, разумљиво је да се баш наглашује, да се дели сиромашним, слепим и хромим *кметима од нашега закона* јер властели, која је добро стајала, таква милостиња није била ни потребна.

Пошто је тако прецизирао, коме од *нашега закона* треба делити, сетио се је и католика -*мрснијехљуди* и то: прокаженијех,¹⁰⁰ слепих, хромих, гладких и жедних, стараца и старица (исто као и код кмета од нашега закона), па додаје празнике, када се све има делити једнима и другима. Одмах иза тога казује, где се новац налази, од којег се има дати 300 дуката нећаку му госту Радину, а 300 дуката Андрушку Соркочеву и Тадиоку Маројевићу. Код свога је нећака прецизирао, да има да дели сиротињи од *нашега закона* а код ове двојице Дубровчана нема тога преци-

⁹⁹ Конст. Николснй: Пособје къ изучешю устава богослужешя правосл. церкви; стр. 588.

¹⁰⁰ Да се ти прокажени односе баш на дубровачку сиротињу, болесну од лепре, види се по томе што се многи спомињу пред капијама Дубровника (Јиречек, Ист. Срба, II, 56).

зирања при крају, те према томе она горња напомена, да се има делити и *мрснијем људима*, не може ништа друго значити но *католичкај скротињи у Дубровнику*.

Да се под овим речима није мислило на неке нарочите људе „патаренске“ вере, као што то држи Трухелка, види се већ и по томе, што је пре тога гост Радин завршио наређење о својим верским пристамама рекавши: „*како кога види и зна од нашега закона*“. А осим тога уз те *речи* „*мрснијем људима*“ нема никаква прецизирања, ко су ти људи, као што се за оне од нашега закона каже, да су кмети. Из свега дакле излази, да су *мрсни људи - католици*.

У оно време нису били у обичају данашњи верски називи православии и католици, него су се људи испомагали другим изразима. Према томе нам је посве разумљиво, што гост Радин назива своје верске присталице „крстјанима, који су праве вере апостолске“ и људима „од нашега закона“, а дубровачку католичку сиротињу- мрснијем људима, који уз прописане постове једу мрсна јела, а не посте онако чисто, као људи „од нашега закона“. За такав докуменат морао се је наћи један згодан израз, да се избегну увредљиви изрази као латинин, шокац ит.д., који су се по свој прилици и онда употребљавали.

Није тачно ни оно тумачење Трухелке, што се тиче светковања петка. По његову мишљењу, то би био један чисто „патаренски“ обичај, „којим би се патаренство битно разликовало од католицизма и православља“, а осим тога тиме би се добио и Један нови тумач, зашто се патаренство тако лако стопило с исламом.¹⁰¹

Међутим то је тумачење погрешно. Из самога се текста види, да Радин није светковао баш сваки петак но онај који се може звати „света петка“, као и „света недеља“, а таквих петака има неколико и данас у православној цркви, док их је у оно време могло бити још и више. А било их је без сумње и у католичкој цркви.

Покојни В. Јагић приказао је у своме „Архиву“ ово издање Радинова тестаментa, па вели за светковање петка ово: „Светко-

¹⁰¹ Гласи, зем. муз. 1911,369.

ваиѣ петка покрај светковања недеље основно је у старим црквеним одредбама. Еузебије у *Vita Constantini* говори о: *της κν—ριακής την ημέραν καί παρασκευής νομοϋεσίαν τιμών*. У апокрифном причању о ходу Мајке Божје у пакао стоји међу највећим неопростивим греховима такођер и тај (по једном српском рукопису из XV века): „*иже в црков неприходитв свету/у недјељуи в петак*.“¹⁰²

Овове можемо додати још нешто што се потпуно слаже с наређењем госта Радина: Стојан Новаковић издао је, у *Starinama IV*, један стари текст о светковању дванаест петака, који се морају светковати и постити. Рукопис је, вели Новаковић, ако не старији, свакако из прве половине 14. века, из тога текста видимо само ове речи:

„*Сих же петак 12 подобајет крстијану сбљустије постом и молитвоју јединоју днем хљеба и воде вкушајуште; аште ли възможнојест, то и милостињу давати*.“¹⁰³

Осим тога што се смисао ових речи потпуно слаже с наређењем госта Радина, имамо у њима и потврду за то, да се православни хришћанин назива *крстјанином*, исто онако као и у Радинову тестаменту.

У предговору тога издања Новаковић вели и ово: „Из Милићевићева списа *Живот Срба сељака* (Гласник XXII) познато је, да се спомен о светковању тијех петака сачувао до данас у народу“.

Из свега тога произилази, да се је петак некада светковао у православној цркви, и да се неки од њих светкују и данас.

Вероватно је, да се је у Радиново време светковао петак и у католичкој цркви, нарочито код Дубровчана, јер то произилази и из самога тестаментa, а имамо за то једно сведочанство и из каснијега времена

Дубровачки песник из 16. века, Никола Наљешковић, почиње прву од својих „*Пјесама богољубниХ*“ овим речима:

¹⁰² *Archivf. si. phU. 33, 1912, 587.*

¹⁰³ *Starine, IV 27*

„Госпође поштене, *данасје дан петак*,
 Тријеби је да ождене свјетовне мисли свак,
 И мисо да стави са сву моћ на муку,
 Која нас избави худоби из руку.“¹⁰⁴

Из овога јасно следи, да је и код католика петак био дан поста и молитве, када треба одбацити све световне мисли и предати се само мислима на муке Исусове, којима нас је избавио од прародитељског греха.

Да је песник под овим речима мислио баш на обични петак, а не можда на Велики Петак, види се већ и по томе, што даље има песму под оваквим натписом: „Пјесан која се поје у Велики Петак, кад се адорава Свети Криж“¹⁰⁵

Дакле није тачно мишљење Трухелке да је Радиново светковање петка нешто посебно и различите од православног и католичког светковања. Према томе не вреди ни његов извод о тобожњем „такс лаком стапању „патаренства с исламом“, него напротив то светковање петка још више доказује, да је гост Радин био у старим традицијама православне цркве.

И оне речи: „*на земљу кољена поклучуће*“ нису ништа особито, но су и оне у православном духу. За то имамо доста примера али ми ћемо овде из старијег времена навести само један: у *Псалтиру* Божидара Вуковића штампаном у Млещима 1520. г. у врло побожном поговору јеромонаха Пахомије долазе и ове речи: *Тъмъже колѣнъ прѣклонъ молю се..*“ Ово није ништа необично јер побожни православни хришћани, који се редовно моле Богу, они уједно и метанишу, нарочито уз часни пост. А познато је, да православији Руси клече на светој литургији код неких молитава, а и ми православији Срби код свакога благодарења и призивања Св. Духа где свештеник позива на клечење у овој јектенији: „Паки, паки, преклонше кољена, Господу помолим сја.“

Дакле узевши све у свему тестаменат госта Радина написан је у чисто православном духу. У њему апсолутно ни једне речи која би се ма у чему противила догматици православне

¹⁰⁴ *Stari pisci*, V, 109.

¹⁰⁵ о. с. 151.

цркве а нема апсолутно ни једне чињенице која би ма чиме, оправдавала убрајање госта Радина у какву јеретичку цркву, а најмање у патаренску или богомилску.

б) **Надгробии споменици и црквине.** Од директних доказа, да је средњовековна, „>осансд2 црква” била православна, споменућемо још средњовековне надгробие споменике, а потом ћемо прећи на индиректне доказе, који ће нас још више утврдити у нашем уверењу.

Велике надгробие споменике, у средњем веку зване: *коми или билиг*, а сада познате под именом *стећци или мрамори, подизалајевластела својим покојницима, на својој племенитој земљи*, „на својој племенитој баштин[^] или „на свомплемениток^{^106} Ових средњовековних споменика највише има у Босни и Херцеговини, али их има и у Србији све до Косова, па на југ преко Црне Горе све до у Албанију, а има их и у каменитој Далмацији. Њихова распрострањеност зависи од земљишта каквоје. Где је земљиште каменитије, тамо их више и има, а где нема камена, нема ни њих. Зато су у северној Босни ретки, а много гушћи у средњој и јужној, а нарочито у каменитој Херцеговини.

Вук их је описао у своме *Рјечнику* код речи *стећак* онако, како их је видео на своме путу кроз Далмацију идући од Синђа у Имоцки. Кад је запитао тамошње сел>аке католике у селу Загвозду, какво је то камење, одговорили су му: *старовирско*. Према томе остала је традиција у народу, да су то надгробии споменици старе вере.

Слично томе и наши босански католици називају та гробл>а с великим мраморима *грчким гробљима*, нарочито у оним селима, где данас нема православног становништва О томе сам се лично осведочио у Кисељаку код Високога, где сам на једном таквом средњовековном гробљу у лету 1921. затекао сељаке у подне како се између стећака у хладу дрвећа одмарају од пољскога рада. Међу њима је био и старац од 75 година Тадија Михачевић, којег сам распитивао о овоме гробљу. Не знаде ми

¹⁰⁶ И данас то чине богаташи по градовима, дичући велике мраморне споменике, док сиротиња по селима бележи грбове својих драгих дрвеним крстом.

ништа рећи већ да таквих, „*машета*” има идући и према Сарајеву и према Бусовачи, а народ их, вели, *назива грчкимтробљима*.

И овај назив без сумње потсећа на то, да су то гробља грчке вере.

Како рекосмо ове велике стећке или мраморе подизали су својим покојницима велика и мала властела. Владислав Скарин, кустос Земаљскога музеја у Сарајеву, вели о томе овако: „Величина камења и њихова често брижљива обрада, доказ су, да су подигаути великим трошком новца или људске и животињске снаге. Све то нису могли учинити сиромашни људи него имућни или богати, моћни по својим великим приходима и силни бројем својих кмета”¹⁰⁷

Многа ова средњовековна гробља описана су у „*Гласнику зем. музеја*” и издани су многи натписи са факсимилом и сликама стећака, за што има великих заслуга бивши директор Сарајевског Музеја, Др. Ђиро Трухелка.

Неки историчари прозвали су ове средњовековне споменике богомилским или патаренским, према својој теорији да је „*босанска црква*” била тејеретичке вере. Међутим истих таквих споменика налазимо и у земљама, које нису потпадале под власт „босанске цркве”, а осим тога и сами споменици потпуно поричу такове, ничим неосноване, закључке. Да су такви закључци произвољни и неосновани, лако ћемо доказати.

Прегледамо ли те споменике, који имају натпис, наћи ћемо готово на свима непосредно пред самим натписом *знак јтрса*,¹⁰⁸ а натпис често пута почне речима: „*ва име оцаи сина и свегаоадуха*”. Каткада је на стећку с натписом или без натписа изрезан и посебан *велики крст*.¹ Осим тога налази се међу тим **надгробним** споменицима **баш** и **самих већих илманих**, па и *огромних*¹¹ камених крстова.

¹⁰⁷ Из једнога нисма

¹⁰⁸ Гласник. Зем. муз. 1891: стр. 93,86,193,386,394; 1892: стр. 26,27,31, 110-114,215,248; 1893: стр. 93,95,97. Види и у осталим „Гласницима”

¹⁰⁹ о.с. 1891: стр. 94,99,370-375. Такс и у осталим „Гласницима”.

¹¹⁰ о.с. 1892: 28;1895: 274,568;18%: 327.

¹¹¹ о.с. 1891:384,1895:265,273.

¹¹² о.с. 1891: 54; 1892:25; 1893:96; 1895:275,277.

Да то иксу богомилски или патерински споменици, очито су докази и то, што се често пута налазе око православних цркава и у близини њиховој, а где данас таквих нема, налазе се по неки пут у самоме гробљу трагови црквеног темеља, које народ назива црквинама. Тако на пр. у средњовековном гробљу у Згошћу, у срцу Босне, које покрај већих и мањих надробних споменика разнога облика има и неколико огромних стећака, налази се у средњој гробљарушевина мале цркве, оријентиране према истоку. Народ зове цело гробље, „Црквина“¹¹³ Из овога гробља потичу два најлепша орнаментована мрамора, што их се до данас нашло у Босни. Чувају се у дворишту Земаљског музеја у Сарајеву. О једноме од њих написао је студију кустос музеја Милан Карановић и доказав да има све православне особине.¹¹⁴

У селу Крушеву, у срезу столачком у Херцеговини, налази се средњовековно гробље са око 40 мраморова, и на почетку самога гробља налазе се остаци мале цркве са апсидом на неточној страни; пред црквом се је нашла зидана гробница са два људска костура.¹¹⁵

На Гласинцу код села Бјелосанића има уврх западног руба цесте стрменит обрежак, који се назива „Црквином“* Овај је вис озго раван, а на њему се налази око сто средњовековних споменика, већином стећака. При крају тога зараванка били су остаци веће цркве т.зв. „црквина“, од које су аустријски војници употребили камење, па на истом месту подигли споменик за успомену на бојеве и окупацију Босне 1878. Судаћи по положају „црквине“ и по прилазу к њој, црква је била окренута према истоку, а и надгробни споменици окренути су по православном начину, т.ј. главе на запад, а ноге на исток.¹¹⁶

Пошто је баш туда ишао стари средњовековни друм, то је по свој прилици на томе месту, што се данас зове „Црквином“, стајала она средњовековна знаменита црква на Гласинцу, код

¹¹³ о.с. 1891, стр. 127-140

¹¹⁴ Мила Карановић, *Гробна црква, графички наоружана на средњовековном споменику*, Сарајево 1934.

¹¹⁵ о. с. 1892,110.

¹¹⁶ о.с. 1891,331-332

које је била царина, и која се спомиње једанаест пута у записима дубровачког архива од 1404. до 1430. године.¹¹⁷

Гласинац је у то време спадао под непосредну власт кнеза Павла Раденозића, а после његове смрти г. 1415, под власт његова сина Радослава Павловића. Из нашега пређашњег разлагања видели смо, да је војвода Радослав припадао „*босанској цркви*“ као и отац му кнез Павле, који се као дете васпитао на двору краља Твртка.¹¹⁸

Исто тако у срезу билећком код Вран>е Дубраве и у Горњем Селу налазе се у средњовековном гробљу развалине и трагови малих цркава.

Да су наша средњовековна гробља са великим каменим плочама и стећцима доиста православна, види се и по томе, *што су на неким местима тамо иданас православна гробља, а негде уз то и православие цркве*. Тако на пр. у знаменитом средњовековном гробљу на *Влађевици* код Рогатице, где су се наша она два велика споменика с натписима, један војводе Влатка Влађевића, а други војводе Миотоша¹²⁰ - и данас се *сахрањују православи Срби*. А тако се ради и у дубничком гробљу у Српској Калесији у зворничком срезу, у гробљу на Превији код Хрељин града на Гласинцу¹²² и у великом гробљу код Грахова.¹ А на неким таквим гробљима, осим тога што се православи сахрањују, *постојејош и православије цркве*. Такви су случајеви у срезу билећком у селу Врхпољу¹²⁴ и у селу Милавићима,¹²⁵ и у срезу невесињском у Фојници.¹²⁶

¹¹⁷ о.с. 1892, стр. 100

¹¹⁸ Пуцић, Спом. Срп. 1,32,60.

¹¹⁹ Гл. зем. муз. 1895,272,277.

¹²⁰ Стојановић, Записи III, бр. 4773 и 4774.

¹²¹ Гласник зем. муз. 1891,193.

¹²² о.с. 332.

¹²³ о.с.1892,274.

¹²⁴ о.с. 1895,266.

¹²⁵ о.с. 569

¹²⁶ о.с. 1896,325.

Без сумње, једних и других случајева има више, али ми наведосмо ове, за које се сигурно знаде.

У споменутом селу Врхпољу, *где се налази православна црква у средњовековном гробљу*, названа Аћимова црква, нашао се у томе истом гробљу врло знаменит натпис на једном великом споменику, који је висок 210 см, дуг 190 см, и широк 200 см. „Дуге стране тога каменог колоса украшене су аркадијама, а изнад њих је над усуканим траком ред розета. Ону једну уску страну попуњује диљем све висине један од најзнаменитијих натписа, што су досада (до 1895) пронађени у Босни. Исписан је у 22 реда, а знаменит због тога, јер нам пластичким начином приказују одношај *босанских велможа* према њиховим вазалима. *Овдје именована велможа чувеније босански велики војвода Сандаљ?*¹²⁷ *Према томе је споменик подигнут и натпис на њему исписан пре године 1435, када је умро војвода Сандаљ**.¹²⁸ *На почетку самога натписа изрезан је крст, а онда натпис почиње овако: „Въ дни г(оспо)д(и)на вое(во)де Сандъла а сей лежи кнезь Покраѣць Оливеровићв...”* ит.д.

Данашња црква на томе гробљу, подигнута свакако касније, лежи без сумње на темељима старе цркве, која је ту била у време Сандаљево. А да је доиста и онда била, на то нас упућује „црквина” у Згошћу и она на Гласинцу, где су без икакве сумње биле цркве у она давна времена, када су се око њих сахрањивали стари Бошњани и полизали себи оне велике камене споменике.

Овај огромни споменик кнеза Покрајца Оливеровића из конца 14. или из почетка 15. века и православна црква, која се данас покрај њега диже, – јасно сведоче, да је кнез Покрајац био православне вере као и његов господар војвода Сандаљ, о коме смо већ пре говорили. Друкче не бисмо ни могли довести у склад данашњу православну цркву подигнуту усред огромних средњовековних надгробних споменика

Сличај овоме, нашли смо још један врло карактеристичан случај за православне оних, који почивају под тим каменним споменицима. У селу Вукосавцима у зворничком срезу

¹²⁷ о. с. 1895,267

¹²⁸ о. с. 1895,267

живи и данас једно племе православие вере са презименом *Стаковићи*. А у истоме томе селу близу садањег православног гробља налази се у огради крај пута старо гробље са 12 велики мраморова. Наједноме од њих, који је дуг 180 см, а широк и висок по 90 см, налази се натпис мало окрњен, али се ипак јасно може прочитати: „*Ста/говиАѢ на съвои земли племенитои поставите наѡ...*”¹²⁹ Још на Једноме мрамору има натпис, али врло оштећен, но и ту се може реконструисати презиме *Сгаковић*. Овај нам случај јасно доказује, да суданашњи Стаковићи потомци старих средњовековних Стаковића, који су на истом месту становали и сахрањивали се у породичном гробљу „на својој племенитој земљи”. Осим тога овај нам случај доказује и аутохтоност племена Стаковића.

Да је и овај крај припадао под управу „*босанске црквѣ*” имамо и за то доказа. У селу Богутову, у срезу бељинском, на једноме средњовековном стећку спомшће се и један свештеник „*босанске црквѣ** - *гост Рашкоје*.”¹³⁰

Овај случај подизања споменика свештенику „*босанске цркве*” није осамљен. Имамо један врло карактеристичан случај, који јасно сведочи, да је гост „*босанске црквѣ**” био свештено лице православие вере. То је стећак над гробом *госта Мишљена*, који се налази на једној малој узвисини код места Пуховца, три сата неточно од Зенице. На стећку је овај натпис: „*а се лежи добри Господин гост Мишљен кому бише приредио по уредби Аврам своје велико гостољубство. Господине добр, када придеш прид Господа нашега Исуса Христа једнороднаго спомени и нас својих рабов писа ГМ*”¹³¹

Из натписа се јасно види, да се гост Мишљен као правоверии хришћанин после смрти враћа у *крило Аврамово*, а писар га моли, да спомене и „*нась СВОЈИХБ рабовь*”, када дође пред Господа нашега Исуса Христа. Ове се речи могу односити само на *правоверног свештеника који се је и за живота молио за своје верне, икојије веровао, даће се вратити у крило Аврамово*.

¹²⁹ Гласник Зем. муз. 1895,347.

¹³⁰ о.с. 348.

¹³¹ Гласник Зем. муз. 1894,778

Све ово што смо досада рекли и навели о средњовековним надгробним споменицима босанским, очито су докази за то, да су наши стари Бошњани, који су те споменике полизали, били православие вере, а нису ни знали, шта су то богомили или патарени.

7) Херцегове поданике Турци **називају хришћанима**. Наши историчари веле, да је нарочита заштитник и пријатељ патарена био херцег од Св. Саве Степан Вукчић¹³² и да су к њему пребегли из Босне многи патарени, када им се је краљ Стефан Томаш покатоличио.¹³³ Вероватно је, да су многи Босанци после тога случаја пребегли херцегу Степану, али не као патарени, већ као православи хришћани, као што је био и њихов заштитник херцег Степан.

За то ћемо навести још један врло важан доказ баш из тога времена.

После пада Новог Брда Турци су потпуно запосели јужну Србију и узели неке пограничне делове источне Босне, где је био постављен за султанова намесника војвода Исабег Исаковић. Дубровчани су од њега тражили, да им дозволи слободу трговања по српским земљама, и он им је 14. новембра 1454. издао повељу на то. У тој повељи вели им овако: на путу им не сме учинити нико никакве запреке ни штете, ни *мусломанин ни христанин*, па носили њихове товари људи херцегови или људи војводе Владислава, у сваком им је случају вера царева и војводе Исабега.¹³⁴

Из овога следи да су људи херцегови у то доба били христјани, односно православи хришћани, јер да су били какве друге вере, били би и названи тим другим именем.¹³⁵

Дакле узевши све у свему, можемо зајучити, да *нам сви досада наведени домаћи извори, као извори прве врте, доказују сведоче, да је средњовековна „босанска црква“ била право-*

¹³² Лиречек - Радоњић, Историја Срба, II, стр. 149.

¹³³ Рачки, Rad, VIII, 159, 166.

¹³⁴ Гласник зем. муз. 1911, стр. 12.

¹³⁵ Овде треба споменути да у Боши није нико, никада и нигде нашао записано или ма како споменуто име богомил или име патарен.

славна. То су досада били директни докази, а сад ћемо прећи на индиректне доказе.

8) „Босанска црква” утопила се у цариградском патријархату. Самосталне средњовековне „босанске цркве” нестало је онога часа када је нестало и босанске државе. Држава се је утопила у великој и моћној османлијској империји, а самостална босанска црква у великој васељенској патријаршији.

Турци као освајачи нису насилно ширили своје исламске вере. Тога присиљавања било је тек у каснијим вековима и то не од стране правих Турака но од наших потурица. У прво време Турци су били врло толерантни према освојеним хришћанима, чак може се рећи толерантнији него што су биле поједине хришћанске вере једна према другој. Мудри султан Мухамед II није поступио са освојеним хришћанима као Сигисмунд са хуситима ни као Карло V или Филип II с протестантима ни као Луј XIV с хугенотима, но је свакоме оставио слободу исповедања његове вере.¹³⁶ Цариградском патријарху дао је турски султан готово неограничену власт над свима хришћанима у пространој турском империји. У султанову берату којим подељује права цариградском патријарху стоје и ове речи: „Заповедамо митрополитима и архијепископима свију градова наше велике империје, а исто тако свима игуманима, свештеницима и монасима, и уопће свима поданицима грчкога обреда, да се обраћају патријарху у свима делима, која подлеже његовој јурисдикцији, да се уважава његов пастирски авторитет, да се слушају његова наређења, да му се покорава сагласно према правилима његова чина и обвезама религије.¹³⁷ Осим тога да нико никога не смије натеривати да прими ислам.¹³⁸

Једном речи, све што се је тичало управљања вернима у црквеном погледу, било је остављено на вољу патријарху. У то се није мешала турска власт, нити је уврдила шта ново, већ је пустила да се живи и управља, како је то и пре освојења било.

¹³⁶ А.П. Лебедевъ: История греко-восточной церкви подъ влас-пю Турокъ, С. Петербурге, 1904, стр. 99.

¹³⁷ о. с. 104

¹³⁸ о. с. 111

У оно време када је пала Босна под турску власт, моћ цариградског патријарха на Истоку била је готово онако велика као папска на Западу. Стога, „*босанска црква*“ дошавши под управу цариградског патријарха, губи донекле своје национално обележје, *али сеуједно за увекрешава ирмске пропаганде*, која је кроз два три столећа настојала, да је приведе у крило западне цркве. Оно што се је могло чинити за време слабих босанских владара и самосталног епископа „*босанске цркве*“, а уз издашну помоћ угарских краљева, - сада је најједном престало. Нема више у Босни римске пропаганде, нити има спомена о босанским јеретицима, шизматицима, богомилима, патаренима, манихејима и свим могућим именима чланова „*босанаге цркве*“, како су их називали римски инквизитори. Тај нагли преокрет: нестанак римске пропаганде у Босни и утапање „*босанске цркве*“ у цариградском патријархату, где су се утопиле и друге две самосталне цркве, српска и бугарска, - произвео је смешну комбинацију код наших историчара, т.ј. да су чланови „*босанске цркве*“ листом прешли на ислам! Па запитајмо се, да ли је и то могуће?

9) Порекло **босанских муслимана**. Познато је, да су римске папе, рачунајући Босну у своју западну сферу, настојале свим силама још од времена раздвајања цркава, на Источну и Западну, да босански народ приведу у крило римске цркве, па ипак им то није пошло за руком, иако су уза се имали издашну помоћ угарских краљева, који су више пута против Босне водили и крсташке ратове. При свем томе Босанци су сачували своју „*босанску цркву*“ све до конца своје политичке самосталности.

Турци су затекли доста мали број католика, који су се налазили понајвише око рударских места, *док је огромна већина босанскога народа припадала босанској цркви*.

Је ли могуће, да цео тај народ, који се вековима борио за ту своју „*босанску цркву*“ и веру, на једном ту своју веру погази и да листом прими ислам? То апсолутно не може бити већ и због тога, што од стране освајача, како смо горе видели, није било у томе погледу никаква присиљавања.

Кад би то била истина, нема сумње, да би нам савременици и то забележили, јер то би био један епохалан догађај, да једна цела краљевина одмах после турског освојења мења своју веру и узима сасвим нову, сасвим различиту и непознату веру свога освајача. Зар то не би зачудило и папу и сав западни свет, који је тада дрхтао пред силним Османлијама? Зар их не би збунио тај догађај, да се је османлијска вера најједном повећала за тако велики број? Зар се не би папа зачудио, да су ти босански јеретици на једном прешли у ислам, а столећима су се њему одупирали и нису хтели примити католицизма, који им је много ближи од ислама? *Зар све то не би изазвало баш ни једнога савременика, па да нам забележио тај тако важан догађај?*

Међутим, о томе немамо ни једне белешке. Шта више, имамо приличан број забележака о прелазу на ислам појединих чланова из које фамилије, али о каквоме скупном прелазу нема ни спомена. Па и ти појединачни случајеви, што су се догађали и што су нам забележени, били су прелази из православие и из католичке вере, и то више из прве него из друге, јер је она била боље организована, па стога и боље чувана. А осим тога, из већега броја могло је бити и више прелаза, јер је познато да је у балканским земљама од увек било више православних неко католика.

Нико, никада и нигде није забележио да би било у Босни и Херцеговини каквих прелаза на ислам са које друге вере осим са православие и католичке. А и ти прелази на ислам нису били многобројни, нарочито у првом почетку, јер је потпуно сигурно, да Османлије то нису силом ни захтевале. *Ислам се је ширио полако и постелено и то не само у Босни, него у свакој балканској покрајини, којом су Османлије били завладали.* Осим тога постепеног ширења ислама међу освојеним словенским становништвом, исламски је елеменат знатно појачаван и правим Турцима, који су после свршених ратова у великом броју остајали у балканским земљама, где су са турским чиновницима и гарнизонам појачали турско становништво по варошима и варошицама.¹⁴⁰ Ти прави Турци, од којих је знатан број и у Босну дошао и ту стално остао, с временем су се пословенили и изјед-

¹⁴⁰ Цвијић, Балканско Полуострво, 1,180.

начили с оним рођеним Босанцима, који су ради господства и власти примили ислам.

Од свих покрајина данашње наше краљевине¹⁴¹ највише се муслимана данас налази у Босни и Херцеговини. Ко би помислио, да су сви ти муслимани прави потомци оних старих Босанаца, који су по доласку Турака примили ислам, - тај би се љуто преварио. *Данашњи муслимани Боене и Херцеговине нису сви староседиоци, но увеликом бројудосељеници из других покрајина.* А да их се је највише скупило баш у Босни и Херцеговини, то су собом донели историјски догађаји.

Познато је, да су под османлијском власти биле некада све данашње балканске земље: Грчка, Бугарска, Србија, Босна, Херцеговина, Далмација, један део Хрватске, цела Славонија, Срем, Бачка и Банат, па чак и Угарска све до Будима. У самоме Будиму поносно се је уздизала џамијска мунара и глас мујезина разлегао се по Мађарској равници. Та османлијска власт у тим земљама није била годину или две, није била децениј или два, - већ у неким на столећа. Са османлијском власти ширио се и ислам. Али кад је та власт почела опадати и Османлије почеле губити ове земље једну за другом, - онда су и муслимани из дотичних земаља селили заједно са османлијском власти у оне границе, у којима се та власт још држала. „Чим је једна покрајина била ослобођена од Турака, ови су се с војском или после повлачили, и такве миграције ни до данас нису престале. Одлазе махом без роптања, сматрајући то као судбину, кismet. Тако се после ослобођења Угарске турско становништво знатним делом повукло у Босну и Србију. Пошто је Србија ослобођена и сукцесивно увећавана, мухамеданско становништво, растурено по варошима, насељавало се у Босну, у стару Србију и Македонију, опет највише у вароши.“¹⁴²

Из свих горе побројаних земаља и покрајина, изузевши Грчку и Бугарску, ми имамо у Босни и Херцеговини муслиманских досељеника. А ако се запитамо, зашто су се селили баш у

Краљевина Југославије. Прим. прир.

² Ј. Цвијић, о.с. 180.

Босну и Херцеговину, одговор је сасвим лак: зато што је Босна и Херцеговина најдуже остала под османлијском власти.

Многе муслиманске породице у Босанској Крајини доселиле су из Лике, а неке од њих чак и из Будима (Будимлићи) што и сами приповедају. Северна Босна појачана је досељеним муслиманским елементом из Славоније и Срема, а истомна досељеницима из Србије. Још имаљуди у животу (1923) који памте последње досељавање муслимана из Србије, а има живих и скамних тих доселеника у округу тузланском, па и у самом граду Тузли.

О досељавању муслимана у тузланску област драгоцен је материјал дао др. Ристо Јеремић у својој одличној расправи: „*О пореклу становништва тузланске области.*” Из те одличне радње, која је написана после дугогодишњег испитивања, навешћемо само ове податке:

„Муслимани су се досељавали у област као чиновници из Турске и као мухацири из Угарске, Славоније, Далмације, Хрватске, Србије и Црне Горе. У Сребреницу, Зворник, Бијељину, Јању, Јањаре, Брезово Поље, Брчко, Орашје, Бос. Шамац, Грачаницу, Тузлу дошло је мноштво мухацира из Ужица, Сокола, Ваљева, Шапца, Београда, Крупња, Лознице, Лешнице за време првог, после другог устанка и након предаје градова У Брчком, Градачцу, Тузли, Зворнику и њиховој околици има досељеника из „Унђуровине”, од Будима и Темишвара Мухапири су се збијали нарочито по варошима и око градова Сокола, Сребреника, Маглаја, Грачанице, Градачца, Теочака, Кушлата, Зворника, а за најновије мухацире из Србије су основана и нова места, Бос. Шамац и Брезово Поље.”¹⁴³ Даље наводи Јеремић доселенике из Лике, Црне Горе и Старе Србије и наводи презимена појединих породица, по којима се види, одакле су пореклом, на пр. Араповићи, Београдлије, Будимлије, Ваљевци, Лознице, Ужичани, Шапчани и т.д.

Кад бисмо имали овако савесно прикушњене податке и из других области Босне, истом бисмо онда видели, како је смешна тврдња неких историчара, који су писали, да су сви данашњи

¹⁴³ Гласник Географског друштва, свеска 7 и 8, стр. 148.

босански муслимани потомци оних старих средњовековних босанаца, који после турскогосвојења оставите своју „богомилску јерес" и „листом пређоше на ислам". Многима би се отвориле очи, па би видели, да су сасвим други разлози, зашто је у Босни и Херцеговини такс велики број муслимана.

А зашто, аналогно томе, муслимани нису иселили и из Босне и Херцеговине, када су ове земље 1878 окупирали Аустријанци? Нису зато што је Аустрија добила мандат, да ове земље само привремено запоседне, па су се муслимани тврдо издали, да ће се осмаклијска управа опет повратити. Али и покрај тога што се је у то веровало, ипак су многи муслимани иселили из Босне и Херцеговине и отишли у Турску царевину. Муслимане је дакле у Босни после окупације задржавала с једне стране вера у повратак Османлија, а с друге стране тврдо обећање, да им се неће дирати у веру и иметак. А у оно време када је Аустрија освојола Лику, Славонију, Срем, Бачку и Банат, - они се тамо нису могли никако одржати, јер им вера није била призната, а осим тога натеривали су их, да пређу у католицизам.

После овога разлагања држим, да је свакоме јасно, да је горња тврдња о преласку целе „Цркве босанске" у ислам потпуно нетачна и да је смшшњена само ради тога, што се „Црква босанска" после уласка Османлија у Босну никако више не спомиње. Место „*босанске цркве*" на једном се јавља у огромном броју православље и то у *непрекинутом низу села на читавом територију Босне и Херцеговине, баш свуда онде, где су пре тога били чланови „босанске цркве*". Овом констатацијом утврђене су дае истине. Прво: „*босанске црква*", којој је припадао готово читав народ Босне и Херцеговине са својим владарима и властелом - није била јеретичка већ православна Друго: појава православног елемента у апсолутној већини одмах иза османлијског заузећа Босне, доказује нам, да су ти православци - они првашњи „јеретици" и чланови „*босаяс/е цркве*".

Зашто је нестало „*босанске цркве*"? Нестапо је зато, јер је нестало и босанског крал>евства „*Босая<жа црква*" била је самостална православна црква, као што је: грчка црква, српска црква, бугарска црква, румунска црква, руска црква и т. д. Свака балканска држава, како у средњем, тако и у новом веку, настојала је, да

буде слободна и независна и у црквеном погледу, како је била и у политичком. Стога налазимо у средњем веку уз самосталну босанску државу и самосталну „*босанску цркву*“ Њена судбина слична је судбини охридског патријархата Обадвоје пропада са политичком власти. Она са пропашћу босанског краљевства, а охридски патријархат са пропашћу Самуиловог Охридског царства.

„*Босанска црква*“ се, како смо већ споменули, одмах после османлијског заузећа Босне и Херцеговине сјединила са „српском црквом“ под влашћу охридског архиепископа и цариградског патријарха, а касније кад је обновљена 1557. г. српска пећска патријаршија, ушла је и Босна у њену организацију.

10) **Чланови „Босанске цркве“** исељавају као православни хришћани. Да је средњовековна „*црква босанска*“ била православна, доказују нам и најранија исел>авања Босанаца и Херцеговаца у Далмацију и Хрватску. Они тамо исељавају као православни Срби, а не као какви богомили и јеретици. Да су ти исел>еници баш чланови старе „*босанске цркве*“, и то се даде доказати. За то нам као класичан пример служи исељавање Босанаца у хрватски Жумберак и у неке крајеве Словеније.

Данашња Босанска Крајина, која се у средњем веку звала *Доњи Краји*, била је насељена искључиво члановима „*босанске цркве*“. То се лепо види из повеља босанских владара, који су у тим крајевима некој властели поклањали жупе и села. Те жупе и та села била су насељена члановима „*босанске цркве*“, *јер се она изричито помиње као чуварица и заштитница тих владарских дарова*. Тако на пр. бан Степан Котроманић и синовац му бан, а касније краљ, Твртко поклањају некој властели поименице многа села у доњим Крајевима¹⁴⁴ која и данас постоје и то у срезovima: Кључком, Санском, Варцарском, Јајачком, Бугојанском, Котор-Варошком, Бањалучком и Тешањском. Готово иста села понављају се и у повељама краља Стефана Томаша. Дакле та села која се помињу у повељама 14. и 15. века не само да и данас постоје, него су и дане у великој већини случајева насеље-

¹⁴⁴ Гласник зем. муз. 1906, стр. 405-410.

¹⁴⁵ Mon. Serb. 440.

на православним елементом. Пре, за време босанске самосталне државе, становници тих села били су припадници „босанске цркве”, што се јасно види из горе споменутих владарских повела. А ако се запитамо, да ли су данашњи становници тих села потомци оних старих становника из времена 14. и 15. века, односно, да ли су данашњи становници православии Срби у тим селима потомци оних припадника „босанске цркве” ~ држим да се може под сигурно одговорити, да у већини случајева јесу. Као разлоге за то наводим ово: да су по освојењу Босне од стране Османлија ти припадници „босанске цркве” листом прешли на ислам, уверен сам, да би данас у свима тим селима становници били исламске вере, јер их османлијска управа не би терала са њихова посела, па место њих доводила и насељавала православие Србе и то како хоће неки бивши званични аустро-мађарски историчари - чак из Србије. То је једно. А друго: Да су сви Стари становници из тих села иселили, па место њих да су доселили други, зар би било могуће, да та села сачувају до дана данашњега своја имена онако непромењена, како су их имала у средњем веку? Држим, да ни то није могуће, јер по научним истраживањима Јована Цвијића ми имамо много доказа за то, да су исељеници из једнога краја, насељавајући се у другом празном крају, давали својим новим насељима иста онаква имена, каква су у староме крају оставили. Такав би случај морао бити и овде. Међутим, то није. Погледајте само карактеристична и необична имена села, која се спомњују у првој половини 14. века, па и данас постоје под тим истим именима. На пример: *Пећи, Присјека, Ксзица, Саница, Бравец, Пишћеница, Сриједа, Врбљани, Доорња, Чечава*, Сва ова наведена села и данас су насељена искључиво православним Србима. А у селима: *Биљани, Кијево, Ч'сл'и, Суходо* измешани су православии и муслимани. Кад би се испитало порекло становништва, уверен сам, да би се констатовало, да су ти муслимани досељеници, као што се зна, да су католици у средњевековном селу *Кљевци* доселили после окупације из Лике, па су измешани с православнима, који су у већини.

Осим тога зар би било могуће, да исељеници из тих крајева, који су били насељени искључиво припадницима „босанске цркве”

црквѣ бежећи испред османлијске власти, долазе у Хрватску као *православних хришћани*! Зар има неко, ко би могао веровати, да су их тамошње католичке власти превеле из „богомилске“ или „патаренске“ вере у - православлѣе?

А ми имадемо непобитних доказа, да су неки исељеници из тих крајева оставили своја огњишта одмах у другој години иза турске окупације, која је била тек 1528. године. Дакле на пуних 65 година касније него им је остала Босна пала у руке. То је и узрок, да се је баш у Босанској Крајини сакупио тако огроман број православних Срба, који су се из унутрашњости Босне повукли тамо под управу угарске хришћанске власти.

Кад су Турци освојили Босну, дошли су на северозапад до Јајца и Јуџуча. Осим ових градова заузели су још неке утврђене градове у долини Врбаса идући од Јајца према Бањој Луци. Ту се изричито спомиње утврђени град Звечај, чије рушевине и данас постоје под и;тим именом. У томе Звечају оставили су Турци, као заповедника посаде, потурченог Србина Михаила Константиновића, родом из Островице у Србији. Он је касније, избавивши се из руку османлијских, настанио се у Пољској и тамо написао „*Турску историју или хронику*“. С турском војском учествовао је као јаничар у освајању Босне, па нам је забележио неке појединости, које су врло драгоцен материјал за историчара.¹⁴⁶ Он сам приповеда, да је угарски краљ Матија одмах у јесен 1463. провалио у Босну и да је освојио од турака Јајце и Звечај. „А што је год било Турака у Јајцу и Звечају, мало се који од њих вратио у Турску, јер је краљ Матијаш хтео њих повести са собом; а ја хвалио сам Господа бога, што сам се тако с поштењем вратио натраг међу хришћане“¹⁴⁷

После тога прогона Турака 1463. Јајце је остало са својим северним залеђем у рукама угарске краљевине све до споменуте године 1528. као јајачка бановина.

И у осталој Босни нису Турци у почетку били тако јаки. То се најбоље види из онога смелог похода угарске војске, која

¹⁴⁶ Михаиле Константиновић у своме делу место спомиње верске прилике у Турском Царству, па да је нашао какве *богомиле* у Босни, нема сумње, да би их барем споменуо.

¹⁴⁷ Гласник срп. уч. друштва, ХУИИ, стр. 149.

је под водством деспота Вука Гргуревића (Змај-Огњеног Вука, унука деспота Ђурђа Бранковића), јајачког бана Петра Доција и хрватско-славенског бана Владислава Егерварија, провалила у децембру 1480 све до Врхбосне (данашњег Сарајева) и нагнала у бег и самога босанског пашу, Даут-пашу. Три је дана шљачкала Сарајево и околину, па се онда повратила са многим заробљеницима.¹⁴⁸

Касније кад се је Турска оснажила, па кад јој је успело прећи Дунав и Саве, а нарочито после успешне битке код Мохача (1526)- почела је ширити своје границе и према северозападу, те је 1528. поново освојила тврди град Јајце и раширила своје границе преко целих Доњих Крајева, данашње Босанске Крајине. У то доба почиње и јаче исељавање крајишких Срба у Хрватску и даље на север у Словенију.

Прва већа сеоба била је 1530. године у Жумберак. То исељавање није ишло глатко, иако је на то био пристао аустријски владар, јер су се томе противили тамошњи становници староседеоци. Босанци нису ишли без претходнога одобрења и преговора са аустријским властима. Тако је гламочки војвода, син Владислава Стипковића, са још неколико кнезова и харамбаша ишао лично цару Фердинанду, да га замоле, да исељеници буду примљени на аустријско земљиште.¹⁴⁹ Аустријске су им власти обећале све могуће привилегије и Срби су се у великом броју кренули, да под хришћанском, аустријском управом, потраже своју нову домовину. Кад су у касну јесен 1530. прешли у Жумберак и настанили се на пустом, необрађеном и ненасељеном земљишту, по њивама и шумама,- наишли су на велики отпор тамошњих становника из околице, нарочито католичких спахија, који су то земљиште сматрали својим власништвом. Иако је цар Фердинанд два три маха издавао наређења крањској влади, да се досељени Срби Босанци приме и населе, ипак то није ишло, те су Срби досељеници готово целе четири године остали тако рећи под ведрим небом и ту страдали од невремена и зиме. Деца, старци и жене умирали су у масама, а тако им је

Др А. Ивић: Историја Срба у Угарској, стр. 12.

¹⁴⁹ Др А. Ивић: О првој срп. сеоби у Жумберак, стр. 6

исто страдала и стока, што су је собом дотерали из Босне. Стално насељење једва је проведено истом у марту 1534.

У тој првој сеоби Срба Босанаца у Жумберак било је преко 350 кућа, а жквели су у великим задругама, па је у једној купи било по неколико браће, сваки са својом женом и децом.

Ови десељени Срби из северозападне Босне чували су своју православну веру све до друге половине 17. века, када су присилно поунијађени. Језичне особине сачували су све до данас. Говоре штокавским дијалектом јекавскога изговора исто тако као и православији Срби у Босанској Крајини, па се налазе као мала оаза међу својим кајкавским суседима

Потешкоће на које су одмах у првом почетку наишли ови први исељеници из Босанске Крајине, деловале су на њихове сународнике код куће, па су се ови примирили и остали под турском управом, грчевито чувајући своја стара огњишта, па макар нешто и трпели, јер ето није било много боље и онима, који су се иселили.

А да су ови босански исељеници доиста и старицом из Босне, т.ј. да су они потомци оних чланова, „осанслге *црквѣ*” из 14. и 15. века, јасно је и по самом времену, када су се иселили и када су Турци оне крајеве освојили. Али имаде и других знакова, по којима се то даде закључити. Имена њихова сасвим су једнака старим споменицима из тих крајева Тако на пр. Радоје, Вук, Драгослав, Милош, Станиша, Вукомир, Драгиша, Вукосав, Јурај итд. Један од њихових првака и војвода зове се Јурај Радивојевић. Ваш ово име *Јурај најбољи намједоказ, да. су то аутохтони Босанци и припадници старе, босанске цркве*, а не досељеници из Србије у Босну, па тек онда из Босне у Жумберак, како то хоће да докажу неки назови историчари који тврде, да су босански Срби досељени из Србије. Зар би се могло претпоставити, да би било таквих породица, које би на турски позив дошле из Србије у Босну, па да одмах одатле беже од турске управе и склањају се под аустријску власт? Да је горњи гламочки војвода Јурај Радивојевић баш стари аутохтони Босанац, *доказује баш његово име, које је специјалитет босански*. Грчко календарско

¹⁵⁰ Сви подаци о овој сеоби узети су из горње Ивићеве расправе.

име Георгије у нашим старим босанским споменицима редовно се пише Юраи, а у споменицима, који потиче из Србије, ово се име пише *Гурьгь*. Данашња имена Ђорђо, Ђурађ, Ђуро, (ово последње и код католика) уобичајила су се код нас у Босни много касније, док је у средњем веку име *Јурај* долазило често и било у обичају, о чему се свако може уверити из старих босанских повеља Чак се спомиње и један кнез *Јурај Радивојевић 1435. године*; дакле потпуни и имењак и презимењак овога нашег војводе Јурја Радивојевића, који је 1530. оставио свој стари завичај негде у Гламочким врховинама и потражио други бољи и мирнији у Жумберку.

Неки од ових Срба Босанаца одселили су и даље на север у Доњу Словенију. Њихово се село зове *Бојанци*, срез Чрномел у близини Новог Места Има их и данас око 50 кућа, а деле се на три племена: Врлиниће, Радојчиће и Кордиће. Врлинићи славе Св. Ђурђа, Радојчићи Св. Николу, а Кордићи Св. Лазара Међу њима живи традиција, да су се тамо доселили пре 350 година, што би се од прилике слагало са сеобом Срба Босанаца у Жумберак.¹⁵²

Интересантно је, да се међу првим жумберачким досељеницима спомнџе и неки Радоје Кордић. Врло је вероватно, да су данашњи Кордићи у Бојанцима, ако не потомци, а оно свакако рођаци тога Радоја Кордића. А да су и Бојанчани стариком из Босне, упућују нас на ту веројатност и имена села у Босни: Кордићи и Радојчићи, која и данас постоје. Прво у срезу горњовакуфском, а друго у срезу травничком.

Срби Бојанчани, иако се налазе са свих страна опкољени Словенцима, ипак су све до данас сачували и православну веру и народну српску свеег. А исто су тако сачували и „свој лепи стари *јекавски говор, одело и обичаје*“.¹⁵¹ У Жупанићевој расправи „*Жумберчани и Мариндолци*“ налазе се неколике женске слике, чија се народна ношња готово на длаку слаже са

¹⁵¹ Mon. serb. 383.

¹⁵² Податке о Бојанчанима дао ми је рођени Бојанчанин г. Симо Врлинић, сада трговац негде у Америци.

¹⁵³ Др. Н. Жупанић: Жумберчани и Мариндолци, стр. 9.

ношњом наших сеоских жена из т.зв. босанске Врховине: из срезова Гламоча, Варцар-Вакуфа, Јајца и Јуџуча. У томе су погледу нарочито карактеристичне слике под бројевима 8,11 и 12.

На осмој слици ношња оне удате жене из породице Рада-товића у Жумберку, па на једанаестој слици стара празнична ношња девојке Савке Кордићеве из села Бојанаца у Словенији, - живо нас подсећа на нашу народну женску ношњу из горе поменуте врховине. И то подударање у ношњи, нарочито код женскиња, један је од врло јаких доказа, да су Жумберчани и Бојанчани стариком из Босне, а уједно и то, да су данашњи православни становници у Босанској Врховини староседиоци, који су ту били и за време самосталне босанске државе и, „*босанске цркве*”. Да је ово моје мишљење и закључивање тачно, тј. да су Срби православни у тим крајевима аутохтон елеменат у већини случајева, - сведоче и најновија истраживања насеља дра Боривоја Ж. Милојевића. објављена у XIII књизи *Насеља*.

Осим ове сеобе Срба Босанаца у Жумберак и даље на север у Словенију, било је и других мањих и већих сеоба у Далмацију и у Хрватско Приморје.

Ово моје мишљење потврђују и научна истраживања Јована Цвијића¹⁵⁴

Ове сеобе Срба Босанаца према северу и западу биле су после турског освојења унутрашње Босне 1463., па после освојења Херцеговине 1482., а нарочито после освојења Босанске Крајине 1528., где су се пре тога биле повукле многе породице из унутрашњости Босне пред инвазијом турском.¹⁵⁵ Без сумње неки су се Босанци насељавали по Далмацији и раније, за време самосталне босанске државе, јер је Далмација с отоцима неко време припадала босанској кралевини.

Ови Срби исељеници из Босне и према северу и према западу редовно су православне вере. *Нико никада и нигде није забележио какве богомиле или какве патарене.* А да их је било, макар и не у тако огромном броју, као што то наши историчари

¹⁵⁴ о.с. стр. 162 и 167.

¹⁵⁵ Јиречек, Лет. Срба, II, 226.

тврде, без сумње би се међу исељеницима из Босне барем једном споменули. Међутим спомена им нема апсолутно нигде, ни у Босни ни изван Босне. Па где су онда? У лажним документима средњовековних папских инквизитора и у расправи *Фрање Рачкога Богокилии Патарени*, одакле су их наши старији историчари унели у своје историје и школске књиге, а наставници су ту причу даље по школама препричавали. И тако се догодило, да сва наша интелигенција/која је прошла кроз средњу школу, знаде причати о босанским богомилима, и верује, да су се утопили у исламу. А међутим сва традиција босанских муслимана староседелаца, словенског порекла, - чисто је православна. Они на пр. и данас, као муслимани, на неки начин светкују неке православне свеце као: Илин-дан, Ђурђев-дан, Огњену Марију ит.д. Може се рећи, да готово нема муслиманске куће, у којој се на неки начин не прославља Ђурђев-дан. Сетимо се само на тај дан оних излета по околици вароши, кићења кућних и авлијских врата цвећем и милодухом, везања љуљашки, па девојачког свирања уз хармонике и веселог певања по цветним башчама и воћњацима. Све оно, што весели млада срца православних Срба, кад осване Ђурђев-дан, - то исто видимо и на лицу муслиманске младежи. Па је ли то случајно? Ја држим да није. Остали су то обичаји од стгрине, па се чувају и данас.

Осим тога у по некој старој муслиманској породици сакривале су се и чувале иконе крснога имена, а још и данас у неким породицама живи традиција, ко су били њихови православни прадедови. Тако на пр. Ризванбеговићи приповедају, да су потомци Ивана и Ђурђа Црнојвића, а муслиманска породица Опијачи у селу Црнићима, у столачком срезу, поносе се тиме, што потичу од старе херцеговачке властееоске породице Милорадовића. Пре десетак година¹⁵⁶ био је још у животу неки Хамза Опијач, који би обичавао рећи, кад би пролазио покрај старе средњовековне православне цркве на Ошанићима код Стоца: „Ово је задужбина мојих дједова!“ Традиција каже, да је ту цркву подигао Храбреј Милорадрвић.¹⁵⁷

¹⁵⁶ Пре 1921. г.

¹⁵⁷ Ово ми је приповедао г. Милан Ковачевић из Стоца

Дакле и традиција, где је има, православна је, а не богومилска.

Па би ли било могуће, да баш без икаква трага нестане тако јаке и организоване „босанске цркве“, која се кроз неколико векова борила и бранила против насртаја римских папа и угарских краљева? Не, апсолутно није могуће. Та црква живи и данас. Њу сачињавају и чувају православии Босанци и Херцеговци, који су је чували и бранили и у средњем веку.

11) **Старост „Боснаске цркве“ и римска пропаганда.** Православна, „црква босанска“ стара је управо толико, колико је старо и хришћанство у Босни и Херцеговини. Време и начин увођења хришћанства међу балканске Словене тамно је и стоји на претпоставкама, али утврђивање тога хришћанства без сумње припада словенским апостолима Ђирилу и Методију и њиховим ученицима После напорног и готово безуспешног рада међу панонским и моравским Словенима, а нарочито после смрти Методијеве, ученици његови повукоше се на Балкан, међу балканске Словене, где наставите свој благотворни утицај, ширећи писменост словенску и утврђујући хришћанску веру на словенском језику. Словенска Служба божја утврдила се тада код свих балканских Словена: данашњих Бугари, Срба и Хрвата

Римске папе и њихови латински свештеници настајали су, да и овде угуше словенско богослужје на исти начин и истим средствима, како су то чинили у Моравској и Панонији, за жива Ђирила и Методија. Али овде им није сасвим успело, јер нису имали толико помоћника као горе. Тамо где су имали више ослоња у романском елементу, као што је случај био у Далмацији и Хрватском Приморју, - тамо су и успели да прошире свој утицај и да код Хрвата заведу у цркву латински језик место словенскога. Међутим у унутрашњости Балканскога Полуострва, где је словенски елеменат био од почетка компактан и многобројан, папини експоненти нису могли имати никаква успеха. Али у своме настојању ипак нису попуштали, нарочито у ономе делу Балканскога Полуострва, који је, по некој црквеној деоби између Истока и Запада, спадао у западну папску сферу, камо је спадас цео стари Илирик, па према томе и наша Босна Стога од времена раздвајања Црква на Источну и Западну ви-

димо да римске папе настоје свим силама, да придобију Босну за себе и да тамо униште православље које су утврдили Методијеви ученици. У прво доба главна је разлика била између Источне и Западне цркве, што се Неточна црква строго држала Никејско-цариградског Символа вере без *filioque*. Због овога Символа вере и због словенске Службе божје немачки су бискупи и нападали Методија и оптуживали га папи, да шири криву Јеретичку веру.¹⁵⁸

А како је било горе у Панонији и Моравској за време Методијево, тзко је касније било и у Босни. Разни противници словенске службе и источнога православља денунцирали су Босанце код папе, а овај је, држећи се свога старога права на ове крајеве, слао своје инквизиторе и позивао у помоћ угарске краљеве, да искорене из Босне тобоже криву веру. Како су први босански владари били доста слаби, то је папа уз помоћ угарских краљева и успео, да у Босну доведе фрањевце и да се ови тамо прилично добро учврсте, пропагирајући и ширећи католичку веру на рачун православие босанске цркве. Али да су се босански владари ипак оштро опирали папи и његовим настојањима, види се и по томе, што никада нису дозволили, да се оснује католичка босанска бискупија са седиштем у Босни, него су босански католички бискупи увек седели у Ђакову, на територију угарских владара

Не зна се тачно, којом се је приликом и када се је Босна отцепила од Србије и основала своју посебну државу са посебном династијом, али по свему излази, да је то било некако у оно време, када су се дефинитивно раставиле наше цркве на Источну и Западну, или како ми то данас зовемо, на православну и католичку.

Како рекох, хришћанство је по неточном обреду са словенском Службом божјом још пре тога било у Босни утврђено и Босна је по свој прилици заједно са Србијом спадала под утицај охридског патријархата, односно архиепископије. Сад кад се је отцепила од Србије у самосталну државу, отцепила се је и од те црквене заједнице и основала своју *самосталну* „босанску

¹⁵⁸ Jagić, *Entstehungsgesch. d. kirchensl. Sprache*, Berlin, 1913, стр. 55.

*црквр**, исто онако као што је мало касније Св. Сава основао *самосталну*, *српску цркву*. Да нам се је којом срећом сачувало име оснивача самосталне „босанске цркве”, као што се је сачувало име Св. Саве, оснивача „српске цркве”, - не би ни настала сумња о томе, да ли је та, „*босанска црква*” била православна или јеретичка. За „српску цркву” Св. Сава је најјаснији доказ њенога православља, иако су инквизиторичесто пута називали јеретичким именем. „*Босанска црква*” нема на жалост свога Св. Саве, да демантује клеветања папских инквизитора, на темељу чега су је прогласили јеретичком и историчари нашега времена. Али ипак те клевете демантују њени побожни чланови из средњег века, чије је право хришћанско православно веровање остало записано у њиховим списима, на њиховим гробовима и њиховим црквама.

Средњовековна „*босанска црква*”, која је основана у исто време са самосталном босанском државом, сачувала је све оне хришћанске особине, које је примила још од ученика Методијевих.

Још из тога времена, када се је настојало превести са грчкога језика све црквене изразе и свему дати право словенско обележје, потичу и прави словенски називи свештеника¹ те цркве. *И само ти народам називи једина су разлика између средњовековне самосталне босанске и самосталне српске цркве.*

Када се је после пропасти Србије и Босне „*босанска дрлжа*” заједно са „*српском црквом*” преко Охридске архиепископије утопила у Цариградском патријархату, онда су и код нас у Босни превладали грчки називи, јер су нам за владике долазили Грци, и тако је са самосталном „*босанском цркво*”[^] нестало и њенога последњег и јединог разликовања од старе „српске цркве”.

12) **Називи свештених лица у православној босанској цркви у Средњем веку.** Средњовековна православна босанска црква, по својим народним називима свештених лица, носи на себи чисто словенско обележје. Стога је потребно најпре рећи нешто о њеноме постанку и њеној прошлости, да би се то обележје могло лако разумети.

Свака православна држава у средњем веку имала је и своју самосталну православну цркву. Тако је бугарска држава имала своју, српска своју, руска своју, босанска своју, грчка своју итд. А слично томе имају и данас. Свака самостална држава има и своју самосталну православну цркву.

Негде у XII веку Босна се одвојила од Србије и основала своју посебну државу, која је дуго времена била бановина, док се бан Твртко I Котроманић није прогласио краљем и овенчао се краљевском круном на гробу Св. Саве у манастиру Милешеву. За све време своје самосталности, и као бановина и као краљевина, Босна је имала и своју самосталну „*босанску цркву*“, која се тако звала за разлику од осталих, исто тако самосталних, православних цркава, као што су у то доба биле српска, бугарска, грчка итд.

Када су Немци, после смрти словенског апостола Методија, 885. г., протерали његове ученике из Моравске, они су се разишли по југословенским земљама. За неке од њих знамо поименце где су дошли и где су наставили свој словенски рад. По раној појави словенске писмености и црквене књижевности по Бугарској и Мађедонији и на крајњем западу, по Далмацији и Хрватској, можемо слободно закључити да је та писменост и књижевност донесена од стране Методијевих ученика и у централне југословенске земље, у Србију и Востру. На то нас упућују већ и сам језик и писмо Куликове повеље од 1189. г. и оно лепо и уметнички писано Еванђеље, посвећено хумскоме кнезу Мирославу, брату Немањину.

Босна је, пре него се је одвојила од Србије, била једно време заједно са Србијом под владом охридскога цара Самуила и његових наследника 976. до 1018. године. Тада је спадала и под Охридску патријаршију. Под том патријаршијом, односно архиепископијом остала је и после 1018. године, за све време византијске власти, све док није постала самосталном државом. А поставши самосталном државом, отцепила се од Охридске архиепископије и основала сама за се своју самосталну *босанску цркву*, као што је то учинила и Србија за време владе Стевана Првовенчаног. Стеванов брат Свети Сава основао је самосталну *српску цркву*, отцепивши је од Охридске архиепископије. Та-

дашњи охридски архиепископ Грк Димитрије Хоматијан напао је због тога Светога Саву и замало што га није прогласио јеретиком. Босанска држава била је далеко на северозападу и мирно се развијала у својим планинама под популарним и заслужни баном Кулином. Под његовим протекторатом организовала се је и православна *босанска црква*, на челу са својим епископом, кога је народ звао и дедом.

Покрај свих насртаја од стране римских инквизитора и мађарских краљева *босанска црква* се одржала све до пропасти босанскога кралеваства 1463. године када је заједно са српском црквом опет потпала под Охридску архиепископију, а тиме и под васељенску штријаршију у Цариграду.

Босанска црква док је била самостална и далеко од Византије и грчкога утицаја, чувала је и првотне словенске називе за своје свештејство онако како су јој то донели први словенски учитељи, ученици свете браће. У томе погледу имала је чистије словенско обележје него и бугарска и српска црква.

Називи свештених лица у средњовековној босанској цркви нису ништа друго него народни словенски називи, који одговарају уобичајеним народним грчким називима у грчкој цркви.

Поглавица „*босанске цркве*“ званично се је називао *епископом*, а народ га је звао и *дедом*. Тако се у једној босанској повељи, која је *писана у господина епискупа на Јањићих* 8. јануара 1404. год. вели у тексту *епискѡпъ цркѡкве босанъске*, а Хвал крстјанин исте те године каже да је у храму војводе Хрвоја довршио своју књигу „въ дни епискѡпства и наставника и сввршитела крѡквы босанъскои господина дѡда Радомѡра.“ У повељама световних лица епископ *босанске цркве* назива се само народним именем *двѡдъ* или *дидѡдъ*. Ове речи у запису Хвалову да је дед Радомир *епископ, наставники сввршитељ босанске цркве* означавају, како ми је то рекао један наш велики црквени достојанственик, „правога православног хришћанског епископа, који има потпуну црквену власт и то власт управљања (епискупства), учења (наставника) и свештено-служитеља (свршитеља)“.

Остала свештена лица у *босанској цркви* била су *гост, старац и крстјанин*.

Гост је свештено лице које по рангу долази одмах иза епископа или деда. По досадашњем нашем знању гост је био од прилике као неки архијерејски намесник, који је имао власт надзора над нижим свештенством и над вернима у једноме крају и тамо се је од времена до времена појављивао као *гост* у домовима свештеника и у крстјанским манастирима, одакле је и добио своје име.

Старац је обичан свештеник мирскога реда, оно што је у грчкој цркви *πρεσβύτερος*, одакле је и потекао овај словенски превод *старац*. О томе ћу ниже још говорити.

КрстЈакин је монах ¹⁵⁹или калуђер који је живео у манастиру у заједници са осталим крстјанима или сам негде у неком пустом месту. Он је испосник, аскета, који се одрекао света и световног живота, па узео на се крст *Господњи* и пошао за Христом, према оној Христовој речи из Св. Писма: „Ко хоће за ином да иде, нека се одрече себе *узмекрст свој* и пође за мном. (Еванђеље по Марку, VIII, 34).

Босанском црквом управљао је *епископ* или *дед* са 12 *стројника*. Стројници су били гости и старци. Ова црквена управа утицала је и на државну управу. Никакав важнији државни акт није се могао спровести без одобрења ове црквене управе. *Стројник* је народна реч која и данас живи у Јужној Србији и употребљава се у смислу управљања, уређивања. Ових 12 босанских стројника су свакако свештена лица, јер се и данас у православним словенским црквеним књигама каже: „строит љ таинь Христовихь”.

Под утицајем Грка, који су нам долазили за епископе код нас су се данас уобичајили грчки називи за свештена лица као на пример: *испа* или *поп* од грч. *πάπας*; *јереј* од грч. *ιερεύς*; *презвитер* од грч. *πρεσβύτερος* прота од грч. *πρώτος*, према томе још и *протојереј* и *протопрезвитер*, даље *епископ* од грч. *επίσκοπος*; *архиескоп* од грч. *αρχιεπίσκοπος*; *митрополит* од *Γρι,μητροπλίτης*; *патријархоцгрч. патриάρχης*; *ђакон* од грч. *διάκωνος*; *архиђакон* од грч. *ἀρχιδιάκωνος*.

¹⁵⁹ Jireček: Staat imd Gesellschaft...III, 45.

Сви ови грчки називи свештених лица исто су тако народни називи према духу грчкога језика као и они словенски у „босанској цркви“ према духу словенског језика. тако на гр. *πάπας* значи отац - духовни отац; *Ιερεύς* значи посвећен, свет - одатле свештеник; *πρενβύτερος* значи старији - одатле у босанској цркви *старац прότος* значи *први*, тј. први међу свештеницима; *επίσκοπος* изведено је од глагола *επίσκοπέω*, а значи надзирати, према томе *επίσκοπος* је оно свештено лице које врши надзор у црквеној организацији и управља црквом; *αρχιεπίσκοπος* је старији од епископа; *μητροπολίτης* дословно значи *главноградски*, а мисли се *епископ*. Тај је назив настао овако: у прво време хришћанства епископ који је становао у главном граду - *μητρόπολις* једне провинције назван је *μητροπολίτης* - митрополит, и признат је као најстарији међу епископима дотичне провинције, и имао је право позивати епископа на седнице у своме граду. *Πατριάρχης* значи *праотац* у народном грчком језику. У прво време хришћанства давало се ово име као почасни наслов угледнијим епископима, док није добило данашње значење поглавице једне цркве. Реч потиче још из претхришћанскога доба, јер су се праоци људскога рода и израњскога народа називали *патријарсима*, што не значи ништа друго него праоци или *прадедови*. Према томе није никакво чудо што су наши стари у Маћедонији, Бугарској, Србији и Босни према словенском народном језику називали своје епископе дедовима. Тако се и данас у Јужној Србији уз други народни израз *владика*, за епископа, додаје и реч *деда*, па се каже *деда владика*. Од глагола *διακονέω* што значи служити, помагати изведена је именица *διάκονος* са значењем помоћник или слуга, тј. онај који помаже у црквеном служењу епископу и презвитору.

Овде морам још једну ствар истаћи да се види како су се *народна називи* одомаћили и остали до данас као називи за највеће црквене поглавице. У првим вековима хришћанства називали су римскога и александријскога епископа једноставним народним називом по грчком језику *παπάς* а по латинском *пара*, што значи отац. Александријом је епископ касније назван

патријархом, а римски је све до данас задржао тај стари народни назив са додатком *Св. Отац*, па се назива *Свети Отац Пана*.

Кад римски првосвештеник може и данас носити народни назив *papa*, зашто и наш босански епископ не би имао право носити народни назив *дед*, што није ништа друго него *патријарх* по духу грчкога језика.

Наши први словенски учитељи настојали су да све црквене називе преведу на словенски језик и да нађу оригиналне словенске изразе. Тако је, ето, и средњовековна православна *босанска црква* сачувала словенске називе за своје свештенство све до краја своје самосталности. А и данас ми употребљавамо готово редовно народну реч *владика* место грчке епископ, па никоме не пада на ум да би владика прогласио јеретиком.

13) Постанак и значење речи „*patareni*“. Западна црква прогласила је на Сплетском сабору 1059. г. и *словенскога апостола Методија јеретиком*, "qui multa contra catholicae fidei normam in eadem sclavonica lingua mentiendo conscripsit."¹⁶⁰ И од тога времена називала је јеретицима све оне, који су се држали као апостол Методије никејскоцариградског *символа вере без filioque*. Осим разних назива, као јеретици, шизматици, манихеји итд. створен је у то доба у латинском и талијанском језику и нови назив *patareni*, што ништа друго не значи него оне људе, који верују према никејскоцариградском Символу вере, да Дух Свети произилази само од оца, *ex patre = patareni*. Тим су називом називани православни хришћани нарочито у оним земљама, које су по некој историјском праву спадале под управу римскога папе, где би се требало веровати да дух свети произилази од *оца и сина*, "ex patre filioque".

Отуда и наши Дубровчани кад пишу латински или талијански зову наше свештенике, „*босанске црквѐ** - *patareni*, о чему се сватко може уверити из разних средњовековних докумената Ми ћемо овде навести само један пример. Једном су Дубровчани 14. фебруара 1423. расправљали у *consilium rogatorum*, како че даровати посланике Радослава Павловића и то јарслане Тумр'ка и Радина и кнезове Будисава и Вукашина, па у тексту који је

¹⁶⁰ Rački, Documenta, str. 204.

латински писан називају их овако: "duobus patarenis et duobus laicis", тј. - „двојици свештеника и двојици световњака”.

Ово моје мишљење о поставку и значењу речи *patareni* бесумње је једино исправно, а да се и историјски доказати. Шидак пише да је тако мислио и неки Кислинг још 1749. године.¹⁶² Рачки, па и Шидак мисле да је најлогичније оно тумачење, које је тој речи дато у Диканжовом речнику. Тамо је протумачено да је назив *patareni* постао од имена *Pataria*, како се некад звало предграђе Милана, тако названо по трговцима старетинарима, који су трговали са старим стварима. Рачки вели да су ти трговци још 1276. г. називани *patari*, а Шидак пише да су тим надимком називане присталице папе Гргура VII који је увео целибат и да је од тога времена тај израз остао у употреби као погрдна ознака за јеретике уопште; у томе смислу, вели да су га употребљавали и стари Дубровчани за вернике „*босанске цркве*”.¹⁶³

Пре свега нелогично је да би верски назив *patareni* могао настати од назива старетинара једнога предграђа, па макар њихов назив *ришан* био и погрдног значења. То би имало јсмисла само у томе случају, да су ти милански трговци старетинари, *званиришан*, основали неку посебну јеретичку веру. Међутим то није случај. Вероватно је да је неко дошао на ово тумачење стога, што је и назив *patareni* првотно постао баш у Милану и то за тамошње православне грчке колонисте, па сетивши се *patara*, довео то у везу, иако *тмеђу patara i patarena* нема и не може бити никакве везе, ни по значењу ни по облику речи.

А да је у Милану и целој Ломбардији било грчких колониста у великом броју и пре раставе цркава (1054.г.), сведок нам је за то Константин Порфирогенит, који каже да су и у његово време биле тамо грчке колоније и да је грчки цар имао у својој власти целу Ломбардију, којом и сада (т.ј. у његово време) владају цареви романа (Грка)... *ο όέ βασιλεύς κατέσχε την πάσαν Αογγυβαρόίαν καϋώϊ και σήμεραν παρά των 'Ρωμαϊύύνβα—*

¹⁶¹ Гласник Зем. муз. 1911, стр. 359.

¹⁶² Rad jug. akad. 259. str. 145

¹⁶³ ib. 146.

οιλέύύν όεσπόζεται. ¹⁶⁴ Према томе је највероватније да су ови грчки колонисти у Ломбардији после раставе црква од стране Римске цркве први пут тамо у Милану названи *patareni*, јер се нису хтели одрећи свога источног учења о исходу Св. Духа само од Оца- *ex solopatre*. Ко није хтео признати римско "filioque", тј. да Дух Свети проиходи „и од Сина“\ проглашаван је јеретиком и назван *патареном*, као што су и Латини од стране Грка названи *иопаториш*. (Види Главу IV).

Да су баш ови грчки колонисти у Милану и Ломбардији били названи патаренима, види се и по томе што је тих патарена највише биле у западном делу горње Италије ¹⁶⁵ и што је и у Милану и у осталим ломбардијским градовима било слободно становати патаренским епископима. ¹⁶⁶ Већ сама ова чињеница да су ти Ломбардијски „патарени“ *имали своје епископе*, јасан је знак да су то били хришћани, и то грчки колонисти источног обреда. Даље се констатује да је 1277. године пошло за руком двојици инквизитора да *патарене у Сермиону измире* се римском црквом. ¹⁶⁷ И овај израз *да се измире*, показује да су то хришћани, јер се не би могли измирити, кад би били потпуно различити од следбеника Римске цркве. Дакле, ради се о хришћанима источнога обреда, који се налазе у сфери римске цркве, а неће да јој приступе. У томе смислу употребљавали су и стари Дубровчани назив *patareni*, када су у талијанском или латинском језику дошли у прилику да говоре о верницима „*босанске цркве*“, нарочито о њиховим свештеним лицима. Кад се зна да је Босна у црквеном погледу, пре него је основала своју самосталну, „*босанску цркву*“\ једно време спадала и под Дубровачког архиепископа, онда није никакво чудо, да су Дубровчани, као ревностни католици, израз „Гягеш упртребл“ авали за Босанце у оном смислу, како су га примили из Италије. Овај назив за босанске вернике, који су после раставе Црква остали при источном обреду, много је блажи од израза „*шизматници*“, а

¹⁶⁴ De Adm. imp. Бон 1840, стр. 60,62.

Раčki: Bogomili i patareni, издање Српк. кр. ак., стр. 413.

¹⁶⁶ Раčki, о.с. стр. 418

¹⁶⁷ На истом месту.

поготово од израза „Јерегаци“. То се очито види из употребе тога изразардмган, како су га стари Дубровчани употребљавали. Они су према босанском свештенству показивали извесну пажњу. Да наведем само један пример њихових односа према госту Радину. У новембру 1455. г. дубровачка опћина пише врло љубазно писмо овоме црквеном великодостојнику „босанске цркве“, у коме му и кнез и властела изражавају своје пријатељство и обећавају да ће га са његовим кућанима и слугама радо примити, када год буде хтео доћи у Дубровник. Ако буде хтео доћи, они ће му, веле за њега, његове кућане, слуге дати подобну кућу без најма и помагаће га новцем, док буде код њих. Исто тако обећавају му и слободу вероисповедања, па веле: „за колико би прѣстаѣ мѣно нами, и чимъ би био конь насъ, да не бХдеХсилованъ одъ никогарь изити изъ вѣре, кою вѣрХе, рази ако би немй Угодно било“. А да је гост Радин био православие вере, о томе не може бити никакве сумње. То нам сведочи у првome реду његов *Тестамент*, о коме је раније било говора у овој књизи. А то се види и из тестаментa Јелене, удовице Сандаљеве, која сведочи да је старац Радин (1442 г. пре него је постао гост) био с њом у горчанској цркви Св. Тројице.¹⁶⁹ Што ће старац Радин у цркви, ако није био хришћанин? О православљу госта Радина сведочи нам и милешевски митрополит Давид. Овај митрополит писао је 1466. г. својом руком *Тестамент* херцогу Стјепану, у коме херцег изричито каже да су гост Радин и митрополит Давид његови редовници (одъ редовниковъ моѣхъ господина гости Радина и господина митрополита Давида)¹⁷⁰ Ваш то што је Тестамент писао сам митрополит Давид и том приликом госта Радина назвао редовником херцеговим исто онако као и себе, најбоље нам показује да је гост Радин био православи хришћанин, јер се иначе митрополит Давид не би хтео идентификовати с њим.

¹⁶⁸ Mon. serb. 473.

¹⁶⁹ Mon. serb. 417. Ова је повеља и писана у Гочранима 25 новембра 1442.

Пуцић: Спом. срп. II стр. 126.

Тако је дакле овај латински и дубровачки назив *patareni* завео у блудњу наше историчаре, па су мислили, да то значи некакве праве јеретике.

14) Дубровчани сматрају босанску и српску цркву једном. Међутим баш исти ти Дубровчани, непосредни суседи Босне, који у латинским и талијанским списима тако називају свештенике, „*босанске цркве*“, - знали су врло добро, каква је то црква. Из једнога савременог сведочанства произилази, да су они и босанску и српску цркву сматрали једном те истом црквом, која би се требала да сједини са западном Римском црквом. То се лепо види из овога писма кардинала Ивана Стојковића, рођенога Дубровчанина, а папинога посланика и председника на верском сабору у Базелу у Швајцарској (1431-1447), којим се је у име истога сабора обратило на општину свога роднога града Дубровника, „*da nastoji u bosanskoga kralja Stjepana Tvrtkovića, Sandalja Hranića, Radosava Pavlovića, i srpskoga despota Gjorgja Brankovića, da izašalju svoje zastupnike na sabor, jer se radilo o združenju Istočne crkve sa Zapadnom.*“¹⁷¹

Општина је на овај предлог свога суграђанина одговорила 5. октобра 1433, да је ту његову жељу саопштила и у Босни и у Србији, али да је засада остала без успеха.

На томе Базелском сабору, који је заседао дуго времена, расправљала су се сва могућа црквена питања, а сабор је сматрао себе највећим црквеним авторитетом, којем се мора чак и папа покоравати.¹⁷⁷ Ту се је говорило и о разним Јеретицима, па и о четким хуситима, али није било ни речи о каквим босанским јеретицима, него се, напротив говорило о измирењу Источне и Западне цркве, при чему се у Источну цркву убрајала и српска и босанска црква, и то од стране самога председника тога сабора, човека рођенога Дубровчанина, којему су биле врло добро познате верске прилике и у Босни и у Србији. Да је, „*босанска црква*“ била каква права јеретичка црква у смислу богомилском,

¹⁷¹ Rad jug. akad. VII, стр. 235; R. Matković, Prilozi k trg. polit. hist. republ. dubrovačke.

Јевсевије Поповић: Општа црквена историја, II, стр. 85.

1%

без сумње не би *кардинал* Иван Стојковић тражио с њоме измирења, него би је на томе сабору осудио и проклео.

15) **Закључак.** Из свега досадашњег разлагања јасно произилази, *да је средњовековна, „ босанска црква ” била - православна.*

Сви документа који су зато наведени, без сумње су тачни и оригинални, а има их још много који овде нису ни поменути. Међутим, она два-три римска документа, која говоре о њеном јеретицизму, не само да су по своме поставку проблематични, но су према оригиналним домаћим документима сасвим контрадикторни, а напред сам и хронолошки доказао, да су потпуно неистинити. Шта више, може се сасвим поуздано устврдити, да *уопште нигде нема ниједнога озбиљног документа,¹⁷³ који би могао пољуљати ове моједоказе о православљу средњовековне „ босанске цркве ”.*

Стога се надам, да ће се овом расправом за вазда уклонити она бајка о некаквим босанским богомилима, која се још увек препричава по нашим средњим школама и уноси у школске књиге, па се на тај начин одржавају у блудњи читави нараштаји, а без сумње је дошло већ и време, да и ову бајку избришемо из наше народне историје.

¹⁷³ Овде сам мислио на разне Синодике и на криво тумачење неких записа о којима се говори у XIV и XV Глави ове књиге.

ГЛАВА ДВАНАЕСТА

СТАРИ ПИСЦИ И ПУТНИЦИ О БЕРИ ЈУЖНИХ СЛОВЕНА

Ако прелистамо историјска дела старих писаца, нарочито византијских, и белешке путника, који су током неколико последних столећа Средњег века ударали преко Балканског полуострва, - наћи ћемо у њима доста вести о Јужним Словенима међу тим вестима често пута има бележака и о њиховој вери, што је за нас, овом приликом, од врло велике важности.

1) **Константин Порфирогенит.** Најстарије вести о вери код Срба, Хрвата и Бугара, после њихова покрштења, долазе опет код познатог византијског цара *Константина Порфирогенита* у његовом делу *De administrando imperio*, које је написао око 950. године.

У томе делу пише он како су Срби и Хрвати примили хришћанску веру у два маха, једном за време цара Ираклија (610-641), а други пут за време цара Василија I (877-886). У његово време, око 950., *били су сви хришћанске вере.*

Говорећи о Бугарима, а нарочито о цару Петру (927-969) своме савременику, каже да су Бугари исте вере као и Грци: *...., και το χριστιανονξ είναι και τονξ Βονιγάρουξ όμοπιστονξ ημών*" , „и да су и Бугари хришћани исте вере као и ми".

Његов сувладар, Роман Лакапен, дао је своју унуку за жену бугарскоме цару Петру. По писању цара Порфирогенита о тој ствари, види се да му то није било право, је су Грци мрзели

Бугаре, али он ипак не говори ништа о томе, да би у Бугарској било какве секте у то доба, као што је богомилска, како то тврди Презвитер Козма у својој *Беседи*, да се је јавила и развила баш за време цара Петра.

Да је Порфирогенит и те како водно рачуна о верским приликама код Јужних Словена, види се и по томе, што спомиње за Нератљане да су се последњи покрестили и да су их раније, као некрштене, њихови суседи звали *Поганима*.² Стога би он бесумно спомунуо и богомилску јерес у Бугарској, кад би је било, нарочитом приликом, када критикује свога сувладара Романа, што је дао своју унуку за бугарскога цара Петра. Али о томе нема ни речи, већ вели: „Бугари су хришћани и исте вере као и ми”.

2) **Лав Дијакон**, византијски историчар, из друге половине X века, савременик презвитера Козме и Константина Порфирогенита, који је био у Бугарској и добро је познавао, каже за Бугаре, да су *исте вере као и Грци*? Не спомиње међу њима никаква јеритичког покрета. О богомилима нема ни речи.

3) **Јован Скилица**, који је написао *Историју Византије* од 811. до 1057. г. и који опширно описује бугарско-византијске ратове од краја X века, па до коначног оствојења Бугарске 1018. г. не говори ништа о каквој јереси у Бугарској нити спомиње богомила. Он шта више на једном месту *истине православље* и побожност цара Самуила и вели за њега да је из Ларисе пренео у Преспу мошти Св. Ахилеја и саградио за тога свеца велик и леп храм у Преспи, тадањој својој престоници. Тај храм био је већ у то време добро познат у целој Јужној Србији и на годишњи му празник ту се сакупљао многи народ из целе области.

4) **Охридски Архиепископ Теофилакт**, по народности Грк, који иначе није волео Словене, спомиње у једноме своме писму исти тај храм и његов годишњи празник. Његова архиепископија у то време, од 1084-1108. г., обухватала је целу Јужну Србију, Србију, Босну и данашњу западну Бугарску. У целој тој његовој огромној архиепископији није било тада никакве јереси.

Тамо, стр. 341.409.

L. Diacon, *Historiae*, Bon, lib. V cap. 3, p. 79.

Благоев, *Беседа на презв. Козма*, стр. 33

Византијски писца, историчари и хроничари XI и XII века, не спомињу богомила ни у Византији ни на Балкану. Оно што спомињу Зигавин и Ана Комнена, не спада у историју. О њиховим белешкама о богомилима расправио сам у посебној глави ове књиге под насловом: *Истина, о богомилима*.

5) **Јован Кинам**, византијски историчар, директни настављен Ане Комнене, написао је историју Византије од 1118. до 1176. године, и у њој не спомиње богомила. Он би их свакако споменуо да их је било, јер је волео да расправља и о верским питањима. Тако на пр. он опширно говори о некоме Димитрију, који је у Византији био започео догматичко учење, да је Христос мањи од Бога Оца. Имао је, вели, и присталица за такво учење. Шта више због тога је био оптужен и патријарх Лука, али се је оправдао. А крфски епископ Јован и неки монах Иреник били су због тога учења анатемисани и брисани из црквених књига.⁶

Кинам је важан и за нашу историју, јер има доста података и о Србима тога времена. Спомиње и Босну и босанскога *εξάρχων* - принцет Борића и вели за њега како је помагао угарскога краља у рату 1154. г. Не спомиње његову веру.⁷

6) **Француски путписац** 1308. год. описује византијску царевину, и Албанију, Србију, Бугарску, Рутенију, Пољску и Чешку. Овај путопис писан латинским језиком 1308. год. издала је пољска Краковска академија 1916. г. под насловом: *Anonymi Descriptio Europae orientalis*, а године 1923. издао га је бугарски ученјак Д. Делчев у Софији у *Годишњаку Софијског универзитета*, историјско-филолошки факултет, књига ХГХ, 4 под насловом: *Едно средновековно описание на българските земи*.

По томе бугарском издању, ја ћу цитирати овде шта тај Француз каже о верским приликама у српским и бугарским земљама. Он је припадао оном реду католичких калуђера, које је у XIII и XIV веку римска пропаганда слала у источне земље да шире католицизам међу тамошњим *шизматичима*. И као такав

ibid.33

Cinamus, *Epitome rerura ab Joanne et Alexio Comnenis gestarum*, Bonaе, 1836, стр. 251-257

⁷ ib. 131.

пропагатор он је провес дуже времена на Балкану и у Угарској, па су му тадање прилике у југословенским земљама биле добро познате. Из његова извештаја види се да су у то време на целом Балканском полуострву становници *православие вере* или како он каже *шизматници*, а само су у Приморју католици. Он изричито каже да су све становници у Тракији као и у Рашкој, Србији, Бугарској, Рутенији, Георгији *шизматници*, као и сви источни народи, изузевши Кипране и Арменце, међу којима такођер има много *шизматика*. - Omnes sunt Scismatici perfidi et ab eorum scismate derinantur omnia scismata inter ceteres nationes scismaticas, videlecet in Rasia, Servia, Bulgaria, Ruthenia, Georgia et omnes nationes orientales, que christi nomen invocant, exceptis cypresibus et armenis, iter quos etiam multi sunt scismatici.⁸

А сад да видимо које крајеве убраја овај Француз у Рашку, а које у Србију. У специјалној глави он говори о српској краљевини, па каже: Краљевина Рашка има два дела Први и главки део је *Рашка*, који се тако зове по реци Рашкој, а састоји се од три провинције: *Хума*, *Дукље*, и *Приморја*.⁹ Други део ове краљевине зове се *Србија* и састоји се такође од три провинције: *Босне*, *Мачве* и *Крајине* (Marcia)¹⁰

У овој краљевини увек је био један краљ, а сада су два Онај што влада у Рашкој, већи је и зове се Урош (тако се, вели, зову сви краљеви Рашке), а друга Стефан влада у Србији која граничи са Угарском.

Говорећи о верским приликама у српској, односно рашкој краљевини, каже да су њени становници у Приморју чисти католици као Латини, а у осталим деловима краљевине *невери и шизматници*, па стога превише прогоне горе споменуте католике и врло много руше и уништавају цркве Латина, нападају и заробљавају свештенике и врше многа друга нечувена злочинства, и због тога су речене цркве тако сиромашне. - "In hac maritima regione habitatores (eiusdem) sunt puri catholici et quasi latini. Ceteri autem eiusdem regni et rex sunt scismatici perfidi et ideo nimium

На наведеном месту, стр. 24.

ib. 33

¹⁰ ib. 35.

persequuntur dictos catholicos, et permaxime ecclesias latinorum destruunt, dissipant, et invadunt prelatos et captivant et plura unexquisita mala faciunt et ideo dicte ecclesie sunt pauperes".¹¹

Да би те шизматике у српској краљевини још више оцрнио и да би тиме још лакше склонно Карла де Валоа, брата француског краља Филипа VI, да дигне крсташку војску против српског краља и његових шизматика, каже за њих да су не само шизматици, него и најгори јеретици, заражени од јеретика, који у те крајеве беже од лица инквизитора, па су стога још више опасни хришћанима и католицима - "pretr hoc etiam quod sunt scismatici sunt et heretici pessimi, infecti ab hereticis, qui fugiunt ad partes illas a facie inquisitorum et ideo magis sunt infesti christianis et catholicis".¹²

За разумевање овога места врло је поучна ова таутологија, где католике назива „хришћанима и католицима". Као год што овај двоструки назив значи само једну праву *католичку веру*, тако и онај горе израз „шизматичи и јеретици" значи само једну те исту - *православну веру*. Ако су хришћани, онда су и католици, ако су шизматици онда су и јеретици. Такви двоструки називи за православие, налазе се често у старим списима римокатолика На пр.: heretici et patareni,¹³ heretici et scismatici,¹⁴ infideles et scismatici¹ итд. О томе је било говора и раније у овој књизи.

Горе смо споменули, да он тврди за *све становнике* у Тракији, Рашкој, Србији, Бугарској, Рутенији и Георгији, да су *шизматичи*, а овде то понавља за Рашку и Србију, па поново тврди, да су у тој краљевини сви становници са краљем заједно *шизматичи* који су уједно и јеретици, а само у Приморју да су прави католици. Дакле види се по самој стилизацији, да је овде хтео да са већој тенденцијом истакне неверништво становника у српској краљевини, како би их што јаче оцрнио пред својим господарем, да га лакше крене у крсташки рат против њих. А да је на то мислио, види се и по томе, што вели за Србе да су стасити

ib.34.

ib.34.

Fermendžin, Acta Bosnae, стр. 18,33,217.

¹⁴ ibidem 36,39,40.

ibidem 50.

и леџи, али да нису храбри. - "Homines regni dicti sunt proceres et pulchre stature, tam viri quam mulieres, sed viri nullius fortitudinis sunt ad arma, unis enim probus in armis pelleret Lex iis".

А да би ту краљевину доиста требало освојити за католичку цркву, он износи за то још један разлог, а то је, да у те крајеве пред лицем инквизитора беже јеретици и ту се склањају код тих *шизматика* и њиховог крађа, због чега су још више опасни католицима. Само нам он овде не рече, какви су то јеретици и одакле беже испред инквизитора?

Пре тога он нам је казао, да *Србију* сачињавају три провинције: *Босна*, *Мачва* и *Крајина*, и да у тој Србији, па према *томеиуБосни*, живе *шизматичи*. Иако се зна, да тадањој Драготиновој Србији није припадала цела Босна, него само њезин североистични део, ипак је карактеристично, да писац, спомињући Босну, није споменуо ни богомила ни патарена, него само *шизматике*. Исто тако рекао је и за *Бугарску* да су и у њој све сами *шизматичи*. Па кад су *шизматичи* и у Босни и у Хуму и у осталим српским покрајинама, па и у Бугарској, онда се питамо откуда беже ти јеретици и зашто беже баш *шизматичима* у српску краљевину? Не изилази ли јасно из целог овога списка, да се ту ради само о православнима, који су са становишта католичке цркве и *шизматичи* и *јеретици*? *Шизматичи* су зато што су се раставили од католичке цркве, а *јеретици* зато што се не слажу у неким догмама.

О овоме спису написао је Вл. Ђоровић чланак у *Прилозима* за 1924. г. под насловом: „Један нови извор за српску историју из почетка XIV века”. Ђоровић је на свој начин протумачио оне речи у овоме спису, где се каже за Србе да су "preter hoc etiam, quod sunt scismatici sunt et heretici pessimi, infecti ab hereticis qui figiunt ad partes illas a facie inquistorum". - „Осим тога што су *шизматичи*, они су и најгори *јеретици*, заражени од *јеретика*, који беже у те крајеве испред инквизитора". Он тумачи ову пишчеву фразу овако: „Ови *јеретици*, у то време, који се склањају у област Хума и суседних земаља, нису сигурно нико други него

¹⁶ Анонимус, 36: „Људи споменутог краљевства су стасити и леџи, и мужеви и жене, али мушки нису у оружју храбри, па би један добар војник натерао њихових 50 у бег."

богомили".¹⁷ Даље наставља па каже: „Овај податак из описа видно истиче разлику између јеретика и шизматика; и он је један од јаких аргумената против оних, који мисле, да су странци босанско богомилство криво схватили не знајући, да је оно тобож идентично с православљем.¹⁸

На ову задњу тврдњу Ђоровића одговор се налази напред, где сам ово место растумачио примерима самих станаца који православие називају и овако: *heretici et patareni, heretici et scismatici, infedeles et scismatici* - „јеретици и патарени, јеретици и шизматици, неверници и шизматици". Према томе, ако Ђоровић држи, да се из горње фразе „видно истиче разлика између јеретика и шизматика", онда се по тој логици видно истиче и разлика између *јеретика и патарена* - *heretici et patareni*, - па ако је тако, могли бисмо се с правом запитати, ко су у овој задњој фрази јеретици, а ко су патарени? Ако су патарени богомили, како то неки историчари тврде, ко су онда у тој фрази јеретици? На све ово одговор је само један: *Све ове фразе односе се само на православие*. Нема ту никаква разликовања. То је само таутологија погрда, и ништа више.

Прва тврдња Ђоровићева, да су ови јеретици, који се склањају у области Хума и суседних земаља, сигурно богомили, може се са много аргумената још лакше одбацити. Пре свега, откуда се то зна и како се то може тако лако тврдити, када то не каже ни тај анонимни писац. А кад би он и то изричито тврдио да су то богомили, морали бисмо се упитати, да ли би то било могуће? Како би богомили могли наћи уточишта код православних? А да су у то доба у Хуму доиста били православии, *то нам тврди тај анонимни писац*, а то знамо и из других историјских факата. То сам расправио у посебној Глави: „*Хумска кнежевина и хумска епископија*" и доказао да је цела хумска област била све до године 1326. саставни део Србије, са својим епископом који је спадао под српску архиепископију. Дакле ни говора не може бити о каквим богомилима у Хуму. А кад би била тачна Ђоровићева претпоставка, да су богомили „овамо најуг бежали гоње-

ни и из Србије и из Босне", ¹⁹ онда би значило да су у Хуму сами богомили или барем у већини. У то време кад је овај анонимни француски духовник писао своје забелешке, Хум је био под Србијом и имао свога православног епископа још од 1219. године. Према томе је ова претпоставка апсолутно нетачна, јер ако би их било у Србији и ако би их отуда прогонили, они се не би смели склањати у Хуму, јер је Хум до 1326. г. саставни део Србије. А ако су у то доба прогоњени из Босне, па се склањали у Хум код православних хумских епископа, онда то значи да би ти босански јеретици били исто то што су и хумски *шизматници*. Дакле једне вере, што сам ја и доказао говорећи раније о хумској епископији и њеном уласку у састав *Цркве босанске* после 1326. г. А ако би били прогоњени из Босне после 1326. г., како би се могли склањати у Хуму, кад је Хум од тога времена у босанској држави? Ето докле иду разне нелогичности које се плету око тих несретних богомила, *чије се име није никада и нигде нашло на целом територију Босне и Херцеговине*.

Неки историчари још увек живе у заблудама Рачкога, па пишу и говоре о *богомилима*, где год римска црква говори о *јеретицима* у нашим земљама, не водећи рачуна о томе да се под тим јеретицима разумевају само православии.

Ђоровић да би поткрепио своје тумачење овога места у анонимном писцу, додаје: „Сравни, на пример, шта каже за Албанезе, да нису "пес pure catholici, пес pure sismatici"... „ни чисти католици, ни чисти шизматици".²⁰ међутим у оригиналу се то не говори о Албанезима, него о становницима у Куманији, Стофаниту, Полату и Дебру, које он назива провинцијама, које су подложке Албанезима, па настављу: "homines istarum provinciarum non moventur de loco ad locum, sicut prefati albanenses, sed habent stabiles manciones et opida, nec sunt pure catholici, nec pure scismatici".²¹ „људи тих истих провинција не крећу се од места до места, као споменути Албанези, него имају стална насеља и градове и нису ни чисти католици ни чисти шизматици". Дакле,

¹⁹ ib.68.

ib. 69.

Anonymus, 28

говори се о људима КОЈИ ИМЗЈУ ссоја стална села и градове и вероватно живе измешани као католици и шизматици, па кад би им неко проповедао реч божју у католичкој смислу лако би постали чисти католици. Тако се има разумети то место, а не као да су ти људи неке половичне вере, која није ни католичка ни шизматичка. Римска се црква у оно доба бринула о својим вернима, и чувала их у чистоти вере. Ни онда није могло бити неких половичних католика, него су били или католици или шизматици. Тако на пр. за Албанезе тврди други један савремени путописац француски да су *католичке вере*.²²

Пошто се ове примедбе Ђоровића односе специјално на овај спис анонимног писца, то сам о њима овде и говорио, а о другим његовим тврдњама и примедбама говори се у посебној глави, под именом: *Критика*. (Види Јогавор)

Овај анонимни француски духовник посведочио нам је да су у његово доба били *свуда православни или шизматици у свима балканским земљама* осим Приморја и Албаније. А то је за нашу тезу доста. Богомиле не спомиње нигде.

7) **Буркард** или **Брокард** био је католички редовник доминиканац, који је око 1308. г. био упућен на исток да међу „шизматичима“ проповеда католичку веру. На томе своме мисионарском послу провеш је, како сам каже, двадесет и четири године и кад се вратио у Авињон, написао је 1332. г. дело на латинском језику под насловом: "Directorium ad passagium faciendum ultra mare".

Ово дело управио је Брокард на свога краља Филипа VI де Валоа, да га склони на то да организује нови крсташки рат против шизматика на Балканском полуострву и неверника у Св. Земљи.

У овоме Брокардовом делу има врло драгоцених података о верским приликама у српским и бугарским земљама тога времена, који нам сведоче, да су и *Срби и Бугари били православне вере*, а о каквим богомилима нема ни спомена. Писац је врло добро познавао прилике на целом Балканском полуострву, па што је записао, то му можемо и веровати. О томе он сам каже

²² Годишњица Ник. Чупића, XIV, 32.

овако: „У овој књижици нећу ја писати само оно што сам чуо од других, већ оно *што сам видео и сазнао кроз више од 24 године*, што проведох у земљи неверничкој, проповедајући веру католичку” Ако сумути, „*неверниц*”, најбоље се види по том, што “*наресе расправља о кралју Србије као највећем невјернику свега истока*” Стога писац упућује, како би се освојила не само Св. Земља, него и оне православне државе, које стоје између католичких европских земаља и муслиманских држава Мале Азије, а нарочито се спомиње Србија и Византија.

Каквих све предлога има у овој књизи, навешћу само нешто да се види, колика је била мржња овога католичког калуђера према православним Грцима. Он предлаже како би се најлакше заузео Цариград и грчко царство, па кад би се већ једном освојио, како би га требало одржати. Стога он, у томе случају, предлаже, прво да се спале или прогнају сви Латини, који су се одрекли своје вере, па примили православље; друго да се сви грчки калуђери, који не би хтели примити католичке вере, пошаљу на запад; треће да свака грчка породица одгоји по једнога сина у латинском духу; четврто да се спале све грчке књиге итд.

За нас ће бити од нарочите важности подаци који говоре о вери у српским и бугарским земљама. Тако он спомиње Грке, Рутене, Бугаре, Словене и Влахе, па каже за њих да их је „све секта грчка својим погрешним и шизматичким заблудама обавила и са собом к паклу повукла”.²³ Под Словенима овде мисли он на Србе, јер раније говори о Скловенији (Esclavonia),²⁶ па каже да у њу спадају Русија, Србија, Хум, Хрватска и Срем. Када би се освојио Цариград, онда би се сви ови шизматички народи одрекли своје исповести и ујединили са католицима.

Споменувши Далмацију каже да се у њој прави хришћани, т. ј. католици, а одатле кад се уђе у краљевину Рашку, пролази се

²³ Годишњица Николе Чупића, XIV, 4.

²⁴ Rad.jugosl.akad.XLII.161.

Годишњица, XIV, 16.

²⁶ Овде се не мисли на данашњу Словенију, него на све српске и хрватске земље.

све до Цариграда кроз градове и области у којима живи *народ непокоран Риму*. За Албанију вели да у њој живе људи побожни и *покоряй Цркви римској*.

Ако би се пошло у тај крсташки рат на Исток, писац скрепе нарочиту пажњу на то, „да се ни са краљем рашким ни са царем грчким не чини нити какав уговор нити савез. Први је разлог зато што оба та владоца страшно мрзе католичку веру; а други је разлог што су католичке калуђере, проповеднике и францишканце, које је Апостолска Столица слала у њихову земљу, да их поврате вери, и да им објасне веру католичку, злостављали, тукли и вређали својим наредбама и заповестима. Али ја не велим само да они презиру праву веру и одричу је се, што је истина, него они још привлаче и заводе у своју злоћу и наше, ко били да били, и молбама и обећањима, и милостима и почастима и претњама. То се види по женама, које за њих удају наши жалосни Латини, јер с тим женама они неће да живе, *докле се не одреку католичке вере* и не пристану на њихову проклету јерес”.²⁷

Брокард се неколико пута навраћа на краљевину Србију и говори о томе како би је најлакше било освојити. А освајање ове краљевине много би олакшали њени становници Арбанаси и Латини, који су под вером, заповестима и наредбама цркве римске,²⁸ јер су они љуто притиснути несносним и веома суровим господством властеле словенске, коју веома мрзе и презиру. „И они сви, и сваки појединце, као да би се посветио, кад би могли руке умочити у крв поменутих Словена. Кад би само видели каквога год владоца од стране Француске, који би к њима дошао, они би га узели за свога војводу и за свога војног поглавара против поменутих проклетих Словена, *непријатеља истине и вере наше*.”²⁹

Ето тако тај католички калуђер и проповедник *праве вере* распаљује страсти против српске краљевине и проклетих шиз-

²⁷ ibid. 22-33.

²⁸ ib. 32.

ib. 33.

ib. 33.

матика; па да је у то доба било још и несретних богомила ма где на Балканском полуострву, он би их сигурно споменуо, да још више потакне француског краља на крсташки рат против неверника. Али их он нигде не спомнџе, него су му свуда само шиизматици, против којих позива у крвави бој.

8. Брокијер. Равно после сто година, од како је Брокард написао своје дело, Бургоњски војвода Филип Добри, послао је свога поузданог човека Бертрандона де ле Брокијера у Турску и у Св. Земљу, да проучи тамошње прилике. Брокијер се кренуо на пут у фебруару 1432. г. и провес на путу скоро две године, 1432-1433, о чему је водио забелешке, али их је довео у ред тек 1455. године, после 22 године од путовања. Исти Филип Добри поново се 1454. г. заветовао да ће поћи на Турке, па се сетио Брокијерова путовања и заповедно му да га напише. Овај је то и учинио 1455. године и исте те године, по заповеди Филипа Доброг, преведено је и Брокардово дело с латинскога на француски језик.

Брокијер је путовао у Св. Земљу морем, а отуда се вратио сухим преко Цариграда, Дренопоља, Пловдива, Софије, Пирота, Ниша, Крушевца, Сталаћа, Београда и дал>е преко Угарске. Врло су занимљиве његове белешке са султанова двора у Дренопољу. А има драгоцених опажања са целога пута од Дренопоља до Београда. За нас су од нарочите важности његове белешке о вери становника на томе путу.

У Пловдиву је био с пролећа 1433. г. и вели да је то доста велика варош, насељена већином Бугарима, *који су вере православие*.³¹ Путујући кроз Бугарску каже: „Ми смо овде онде ноћивали код Бугара хришћана"... А кад је са својим сапутницима дошао у деспотовину Ђурђа Бранковића, каже како је лично видео деспота с његовим синовима и другом властелом и вели да је био и на двору деспотову, где „бијаше много деспотових људи, лепе и крупне госпде с дутом косом и великом брадом, *јер су они сви закона грчкога*".³³

³¹ **Годишњица, XIV, 50.**

³² *ib.* 54.

³³ *ib.* 55.

Проматрајући на своме путу турске војнике који нити изгледају добро, нити су опремљени како треба, Брокијер вели: „чини ми се да је велик срамота што је хришћанство покорно таким људима”.³⁴ А „казао сам већ како Турке служе силом многи хришћани: Грци, Бугари, Македонији, Арбанаси, Словени, Расијанци и Срби, поданици деспота Расије, и Власи, за које ми је казано да би они сами грдно оштетили Турке и одустали од њих, чим би видели да се против Турака крећу у великом броју хришћани, а нарочито Французи”.³⁵

Према Брокијеровом писању види се да је он много либералнији према православнима него његов претшасник, пре сто година, Брокард. Њему би главно било да се хришћанство ослободи од Турака, без обзира на то, да ли је то хришћанство Источне или Западне цркве.

Интересантно је да Брокијер спомиње Босну неколико пута. Кад је био на султанову двору у Дренопољу вели, како је тамо видео једнога господина из Босне, који беше дошао султани да му преда краљевину Босну. Путујући из Дренопоља уз Марицу срео је на путу око 15 људи, везаних тешким ланцима око врата и око 10 жена, заробљених мало раније при некаквом упаду турском у Босну. Кад је био код Крушевца, вели за реку Мораву да долази из Босне. Исто тако кад је био у Београду, вели за реку Саву да тече од Босне. А и посланик војводе Миланског, с којим је био на султанову двору, спомињао је краљевину Босну, да је треба уступити римскоме цару Жигмунду. Дакле на томе његовом путу од Дренопоља до Београда било је доста говора о Босни и да је она у то доба, како је приказују римски инквизитори, била чисто богомилска, он би то и чуо и забележио. Али о томе нема ни речи.

9) Себастијан Ћустинијани, млетачки посланик на угарском двору од 1499. до 1503. године извештава своју владу 19. маја 1500. год. о своме састанку и разговору са херцегом Петром од Св. Саве (Duca Piero di S. Sava), који је тих дана дошао у Будим из Турске. Петар је унук херцега Стјепана Косаче. Ћустинијани

ib. 50.

ibidem 60.

каже да му је Петар између осталог рекао и ово: „Сви хришћани Турчину потчињени са великом жудњом изгледају, да овај краљ (угарски) дигне оружје против Турака, јер би они одмах све Турке протерали из својих земаља, то јест из *Босне*, Србије и других места, у којима хришћани станују. И рече да зна поуздано, да су сви хришћани у *Босни* закључили да се од овога пса ослободе и да се лате оружја, и чекају само знак кад се Његово Величанство, овај краљ од Будима, крене да пође на ову најсветију војну. И чим чују да јеово учињено, одмах ће исећи Турке или их истерати из своје земље. И готови су да служе овоме краљу без икакве плате, само нека се он лати овог предузећа против Турака Има више од 40.000 Босанаца у добу од 15 до 60 година, који ништа друго не желе и не очекују, него један такав покрет итд. А како сад заиста намеравају да устану против турчина, то су њега (херцега Петра) из поштовања према његовим старим, наименовали за свог старешину итд.”

Овај извештај млетачког посланика врло је поучан. Пре свега из њега се види да у Босни у то доба станују хришћани и да су сви ти хришћани закључили да се ослободе од Турака. Друго, виде се, за оно доба, врло велики број Босанаца, спремних на устанак против освајача. Треће, нема богомила, нити су Босанци тако лако прелазили на ислам, јер да су лако прелазили, не би их тада било преко 40.000 спремних на устанак.

10) Запис од 1517. године, у манастиру Св. Тројице код Плеваља чува се рукописна књига *Псалтир*, писан у Сарајеву 1517. године. На самој књизи стоји записано да је свршена 7025. или 1517, год. „въ мѣсте Брѣхоубосьню рѣкомемь Сараеву. Тогда бо въ тие дни, въ той землы бвше великое оумножен! агарньскихъ чедь, а православие въери христианскы въ тожде земли великое оумалеше...”

Према овоме запису та је књига написана у Сарајеву 54 године после пада Босне под Турке аli година пре пада Босанске Крајине, и писац те књиге тврди, да је „тада у те дане у тој земљи Босни било велико умножавање агаренских (муслиманских)

људи, а православие хришћанске вере, у истој земљи, велико умањивање..." По стилизацији, рекао бих, да је умножавање агаренских људи долазило отуда штосу се досељавали, јер иначе би рекао да се агаренска *вера* умножавала а велико умањивање православие хришћанске вере било је вероватно из два разлога. Прво да су неки прелазили у ислам, а друго да су се расељавали и бежали под хришћанску власт у Далмацију, Доње Крајеве и у Славонију. Како било да било, само нема богомила, него су православии хришћани. А после 54 године *не би их могло нестати*, да их је било.

11) Људевит Ђерва Туберон - (Ludovicus Cervinus, vulgo Cervarius Tiibero) - дубровачки писац из друге половине XV века Припадао је реду бенедиктинаца и живео у Дубровнику. Умро је 1527. г. Овај Дубровчанин, иако је био римокатолички свештеник, био је врло толерантан према православнима и осуђивао је оне који су о њима ружно говорили и називали их погрдним именима

Епископ Милаш износи многобројне примере у својој студији *Стон у средњим вијекovima* о прогону православних у дубровачкој републици и каже да је прочитао и проучио многе писце који су о томе писали, па вели да је нашао да сви оно много хвале републику ради непријатељског држања према православнима и „да сви они имају најружније изразе кад спомињу православие, *којередовно мијешају* са јеретцима, особито богомилима". А „једини је, каже, изузетак између свих тих старијих дубровачких писаца Људевит Ђерва Туберон"³⁸ који осуђује римокатолике ради нетолеранције према православнима и назива то лудошћу што убрајају православие међу безбожнике и злочиним окаљане и што их називају шизматицима, које треба одлучити и од светих тајни,, *иако обецркве* (само да нема опасне препирке речима) исто мисле о Богу, разликујући се једна од друге једино церемонијама, а не и религијом". - "quamquam utraque ecclesia (modo absit verborum pernicioza contentio) idem de Deo sentiat, caerimoniis tantum non autem religione altera ab altera diferens".³⁹

³⁸ Стон у средњим вијекovima, стр. 70

Ове белешке повадно је Епископ Милаш из дела овога дубровачког писца које се зове: *Commentaria suorum temporum*. За нас је од нарочитог значаја, што овај Дубровчанин из друге половине XV века не зна за *богомиле или патарене*, него само за *православие*, „које, каже, наши зову *шизматичима*” - quos nostri schismaticos vocant”. Он зна само за *две цркве* - *utraque ecclesia*... - а да је било богомила у херцеговој земљи, у непосредном суседству Дубровника, он би то бесумње и споменуо и забележио. Не би говорио само о *двема црквама*.

Епископ Милаш каже да „овај учени и беспристрасни бенедиктинац није ништа рекао против римске цркве, па је ипак ово његово дело, кад је изишло треће издање, одлуком римске курије од 11. маја 1734. године, ушло у *Index забрањених књига*”. Забрањено је само зато што се у њему проповеда толеранција према православној цркви.

12) **Бенидикт Курипешкић**.⁴⁰ Године 1530. ишло је посланство аустријскога краља Фердинанда турскоме султану у Цариград. Кренуло је 21 августа из Љубљане на југ преко Словеније и Хрватске у Босну, па преко Босне, Србије и Бугарске у Цариград. Вође посланства били су Josif von Lamberg и Никола Јуришић, а као тумач служио им је Словенац Бенедикт Курипешкић. Овај потоњи описао је цео тај пут, нарочито кроз Босну, Србију и Бугарску. Иако је Босна била већ тада освојена од стране Турака и сачињавала саставни део турске царевине, Курипешкић је ипак назива „краљевином Босном” - "Khiinigreich Wossen". - У овоме путопису има драгхщених података о тадањим приликама у тим земљама, кроз које је посланство пролазило. Нас нарочито интересују конфесионалне прилике тога времена на целом Балкану, а особито у Босни. Онај северозападни део Босне, од прилике, данашња Врбаска бановина, пао је под Турке само на две године пре овога путовања, тј. 1528., а дотле је био, од 1463., под Угарском.

³⁹ ib. 70.

⁴⁰ Itinerariura der Botschaftsreise des Josef von Lamberg und Niclas Jurischitz durch Bosnien, Serbien, Bulgarien nach Konstantinopel 1530, Innsbruck, 1910.

Да би се знао правац путовања, кроз Босну и даље према Цариграду, навешћемо знатнија места која се у путопису спомињу. Тако се спомињу редом Кладуша, Крупа, Каменград, Саница, Јуџ, Герзово, Прусац, реке Врбас, Плива, Лашва, Желџница, Лепеница, село Кисељак, село Блажуј, па град Врхбосна.

Од реке Уне до града Врхобосне Курипешић зове тај део Босне Доњом Босном (Niderwossen), а одатле даље Горњом Босном (Oberwossen).⁴¹

У тој Доњој Босни нашли су, каже, три нације и три вере, прво су стари Босанци, римокатоличке вере, које је Турчин оставио и њиховој вери. Друго су Срби, које они називају Власима, а ми их зовемо Чичама или Мартолозима. Они су дошли од Смедерева и грчкога Београда, khreichisch Weissenburg,⁴² а вере су Светог Павла. *Ми их поштујемо као добре хришћане, јер налазимо малу разлику од римске вере.* Трепа су нација прави Турци и то ратници и чиновници, који врло тирански владају над горе споменутих поданицима хришћанима. Ипак их је турски цар досада оставио и њиховој вери, да обрађују земљу, осим оних који су из младости или лакомислености примили турску веру. Дозволио им је да могу задржати своје свећенике, цркве и остале уредбе.⁴³ Али им Турчин не дозвољава цркава поправљати ни нових градити да би их тако присилио што пре у своју веру. Стога су споменути хришћани обадвају сталежа "beider stendt" незадовољни и лако би се покренули одатле у хришћанске крајеве. Често смо их видели пред собом, како уздишући гледају према небу, а не смију с нама говорити. А ако би који од њих могао тајно и проговорити са којим од наших, рекао би: „Ах, како смо ми са великом жудњом очекивали да нас ви помогнете и ослободите, ми би се радо повукли у ваше царство од овога тиранског притиска, али ето сад видимо, да се и ви предајете турскоме цару и тражите мир.“⁴⁴

о. с. 34.

⁴² ib. 35.

⁴³ ib. 35.

⁴⁴ ib. 36.

У Горњој Босни спомињу се Мокро, Рогатица, Вишеград, Прибој и Нови Пазар. Становници су те земље од две нације, Турци и Срби. Срби имају своје свештенике и цркве по хришћанском реду.

Курипеша се поново враћа да говори о краљевини Босни, па вели, да су многи Турци ратници и чиновници добили од турскога цара поседе за своју службу, које они називају *тимар* и да су од Прусца до Врхбосне настањени у својим дворовима, а и Хусреф-бег паша има свој стан у Врхбосни. Они над Србима владају са великом тиранијом.

Краљевина Босна према својој величини, дужини и ширини, није добро насељена. Ја сам за то, вели, нашао три узрока. Прво, што се ту већ много година умире од куге; друго што Срби, Чичи и Мартолози беже ради нових и неуобичајених намета и великог и неподношљивог притиска од стране власти;⁴⁵ а треће и највише је узрок, што турски цар из тога младог и окретног народа узима своје јаничаре и најбоље чиновнике и више им верује него правим Турцима. А ови се доиста по окретности и лепоти много разликују од правих Турака, јер су већи, лепши и окретнији, зато их турски цар и узима и свој двор и стога их је све мање у Босни.

Покрај друмова су најслабија насеља, јер су ови сироти људи напустили своја имања и поља и повукли се у брда далеко од друмова, због тога што им Турци, пролазећи друмовима амо и тамо, силом узимају све што имају.⁴⁶

У Горњој Босни нашли смо много цркава и српских свештеника и манастира са српским и грчким калуђерима, крстове на гробовима и друге хришћанске знаке, при чему наслућујемо, како су нам и сами истинито рекли, да су се у ранија времена њихов краљ и господа јуначки борили ради хришћанске вере и витешки је бранили, и да их Турчин није могао друкчије освојити, него их је морао оставити у њиховој хришћанској вери.⁴⁷

ib. 43.

ib. 44

⁴⁷ ib. 45.

Ови Срби које као хришћане нађосмо, много су нам љубави исказивали, а пришао би нам и по неки стари човек, који би говорио млађима: Гледајте, овакова су господа била и у овој земљи *за време наших отаца*. Ах, Боже, ми смо се увек уздали ви ћете нас опет ослободити, а сад ето идете и ви да се турскоме цару предате. Ми видимо да ће турски цар постати господар свега света. Али вас молимо, будите постојани у вашој хришћанској-вери; чините као што и ми чинимо, у свакој невољи будите постојани у вери.

Кад су дошли на Косово, Курипешиић бележи историју и јуначка дела Милоша Обилића. На Косову су му Срби, такођер *вера Светога Павла*.⁴⁹

Из Србије су прешли у Бугарску. Курипешиић спомиње Софију, Дренопоље, Пловдив и извесна мања места. Бугари су такођер *вере Светога Павла*, као и Срби, и имају своје цркве и свештенике.⁵⁰ Путујући кроз Романију - турску царевину - Курипешиић каже да су свуда на друмовима сретали хришћане, Србе и Бугаре, *хоји суистевере*, и који су их свуда лепо примили.⁵¹

17. октобра 1530. г. стигли су у Цариград. Пошли су из Еденбурга 21. јула и стигли су у Љубљану 28. јула. А из Л>убл>ане су кренули истом 22. августа и непрестано путовали, изузевши преноћишта, све до Цариграда. Тај пут од Љубљане до Цариграда прешли су за 56 дана. Из Цариграда су пошли натраг 22. децембра и вратили се истим путем. У Љубљану су стигли 9. фебруара 1531. године, дакле за 49 дана Што су се вратити за 7 дана пре, има се приписати бољем познавању пута.

Курипешиић је на овоме путу прешао Босну два пута, од северозапада према југоистоку и натраг. Том приликом забележио је да је у Босни нашао две хришћанске вере, православну и католичку у Доњој Босни, а у Горњој Босни, од Врхобосне на исток, само православну. То је тако и данас.

ib. 46.

⁴⁹ ib.51

⁵⁰ ib. 53.

ib.55

На своме путу он спомиње и град Врхбосну, где станује Хусреф-бег паша. Интересантно је да он не каже да је Врхбосна већ у то доба била прозвана Сарајевом, као што се види из онога записа из 1517. године.

Турске су вере били, како он каже, само прави Турци и то ратници и чиновници. А од хришћана мало их је примило турску веру и то из „младости и лакомислености“. Иначе су га хришћани уверавали, да их Турчин не би могао ни освојити, да их није оставио у њиховој хришћанској вери.

Курипешић на томе своме дугом путу од *Кладуше до Цариграда* нигде не спомиње да би у тим земљама било макар и раније, какве друге вере осим *православие*, а у Доњој Босни православие и католичке. А да је било раније несретних богомила у Босни и Бугарској, који су тобоже прешли на ислам, он би то сигурно забележио. А да их је било раније, било би их и тада, јер се вера не мења као кабаница. Ништа није теже него преврнути вером. Стога су Турци и купили по Балкану даровиту хришћанску децу и одводили их у Цариград, тамо школовали и као децу проводили у ислам. А код куће је мало њих из „младости и лакомислености“, како вели Курипешић, примало ислам.

Кад су били близу Кључа, видео је два пуста градића - дворца - Гребен и Соколове Гнездо покрај којих станују многи Мартолози и овчари. Тај крај био је овчарски онда као и данас. И ти Мартолози и овчари бесумње су се ту налазили и раније, за време босанске самосталности. У Курипешићево време Босанци су бежали испод турске власти, што и он изричито спомње. А да су из тога краја бежали одмах иза 1528. г. када су Турци освојили Јајце и Доње Крајеве, види се по томе што Курипешић вели за село Заблаће више Јуџуча, да је пре кратког времена имало 80 кућа, а сад нема више од 7 или 8.⁵²

Интересантна је његова изјава да су Срби, које он назива Чичима и мартолозима, у Доњу Босну дошли из Смедерева и Београда. Из свега се види да он меша веру и народност, те од три вере у Доњој Босни ствара одмах и три нације: босанску, српску и турску. Католици су му босанске нације, православии

⁵² ib. 29.

српске, а муслимани турске. Прешавши из Аустрије у Босну, Курипешић се је први пут срео с православним елементом у Доњим Крајевима, а не могавши то себи на други начин представити, закључио је да је тај део босанског народа дошао из Смедерева и Београда. Ми знамо да је иза турског освојења Балкана било сеобе и бежања испод турске власти, али не у томе правду, него у правцу одјуга према северу и од југоистока према северозападу. Осим тога томе се противи осим правца и она превелика даљина од Смедерева, па рецимо до Кључа и Јајца у Босни. Кад би Смедеревци после пада Смедерева 1459. године збиља остављали своју земљу и бежали, онда би свакако, како је и природно, пребегли у Угарску, која им је у непосредној близини, само преко реке Дунава, а не би остављали својих плодних поља и равница, па преко целе српске и босанске Посавине путовали у северозападни, планински, брдовити и неплодни крај Босне. Курипешић који је у свим земљама, кроз које је до тада прошао, видео само католике, није то могао друкчије да схвати, него баш тако, како је и приказао, јер је знао да тамо у Смедереву и Београду живи исти народ са том вером Св. Павла. Томе његовом мишљењу се противи и разлика у говору и у оделу народа око Смедерева и онога у Босанској Крајини.

Што се овога тиче Курипешић сам себи протууслови говори о Горњој Босни, од Врхобосне па даље. Он каже да је тамо нашао две нације и две вере: Србе и Турке; веру Св. Павла и турску веру. За ове Србе у Горњој Босни он не каже да би били одакле дошли, него шта више каже, да они одатле беже због силних намета и због тога што капетани турски с њима тирански поступају - *Die herrschen iiber die Surffen mit grosser Tiranpeu.* (Они владају над Србима великом тиранијом.)

Шта више из целога његова путописа јасно се види да су ти Срби у Босни старинци и да су ту били и за време слободне краљевине Босне, јер се сећају својих краљева и своје госпде, говорећи то млађима: „Видите, таква су господа била и код нас у овој земљи за *отаца наших.*”⁶⁴ Ови исти Срби приповедали су

ib. 43.

ib.45

Купрешићу, како су се борили и како се боре против Турака, *'само да очувају своју веру*. И опомињали су посланство да буде постојано у хришћанској вери као и они.

Курипеша каже да они т. ј. Аустријанци називају Србе Чичима и Мартолозима. По његовом казивању Чичи и Мартолози били би исто. Он каже да је код Кључа нашао многе мартологе и овчаре. На другим местима их не спомиње. А како је Кључ већ према граници, то је и разумљиво да се тамошњи хришћани називају тим именом, јер су вршили дужност мартолога. Мартолози су хришћански, поглавито граничарски или планински војници, којима је турска управа, одмах по освојењу дале нека автономна права, а они су имали дужност да чувају и пазе државне границе. Пошто је само име грчкога, а не турскога порекла, и пошто се врло рано помињу, вероватно је да су такову неку службу вршили планински и у време византијске владавине, па су онда Турци ту исту установу примили, где су је затекли, а где је није било, увели су је по том примеру.⁵⁵ И овде у овим брдовитим и планинским крајевима Босне завели су Турци ту установу одмах иза освојења, давши им као неку врсту автономije, само да признаду турску власт, јер сам Курипеша каже, да је још у оно доба било крајева у Босни, које никаква сила није могла освојити.⁵⁶ Стога је у оним крајевима око Јуџа од вајкада било слободних српских села, *која нису никада била спахинска*.

Осим осталих старих писаца и путника, и Курипеша нам је дао сјајне и веродостојне податке, *да у Босни, пре доласка Турака, није било никакве друге вере осим православие и римокатоличке*. Ко говори и расправља о неким богомилима, тај живи у великој заблуди.

Ст. Новаковић, Турско царство, стр. 171-170.

Itinerarium, стр. 45.

ГЛАВА ТРИНАЕСТА

РИМСКА ПРОПАГАНДА ПРОТИВ СВИХ НАРОДА ИСТОЧНОГА ОБРЕДА

У Глави седмој ове књиге приказао сам разне неспоразуме, који су често пута доводили и до оштре борбе између Источне-грчке и Западне-римске цркве, док нису коначно довели до расцепа 1054. год. Овде, у овој Глави, приказаћу укратко наставак те борбе, или боље рећи, настојање римске цркве да поврати под своју црквену власт све оне земље које су јој после 1054. г. отпале, а нарочито оне које јој је још 732. г. одузео византијски цар Лав III. Још од тога времена води се огорчена борба између Рима и Византа, која је после 1054. г. само појачана и прешла у право непријатељство. Обе цркве, више из политичких него из верских разлога, почеле су једна другу мрзети и називати јеретичком, иако за то нису имале правога узрока, јер се оно мало ситних догматичких разлика између њих лако могло отклонити, само да је било добре воље и с једне и с друге стране, и тако би се сачувало јединство цркве на срећу свију хришћанских народа. Али се, нажалост, водила безразложна и бескомпромисна борба, која није још ни данас сасвим престала и која ремети слогу и душевни мир многих хришћана.

После 1054. г. Рим је хтео да очисти цео Запад од грчких „јеретика“, па су стога настали прогони свију Грка, који су још од раније били насељени по обалама и острвима Средоземнога и Јадранскога мора, по Италији, Шпанији и јужној Француској. Док се цркве нису коначно раздвојиле, ови су грчки колонисти у тим крајевима трпљени и сматрани хришћанима исте вере, али

после 1054. г. римска их је цркве почела прогонити. Због тога су сазивани и сабори римских и грчких епископа из јужне Италије, на којима се расправљало о исхођењу Св. Духа и Грцима се доказивало да је једино правилно учење римске цркве, да Дух Свети исходи и од Сина - *filioque*. Грци то нису хтели признати, него су остали при своме учењу да Дух Свети происходи само од Оца.¹ И тако их је римска црква почела сматрати јеретицима.

Рим је настојао одвратити од тога учења не само те грчке колонисте, него и све друге народе који су остали под утицајем византијске цркве. Да би проширила своју власт и на Источне земље, римска је црква искористила случај када су Турци освојили Јерусалим и Св. земљу. Тада је она организовала крсташе и упутила их на исток, да те крајеве ослободи од Турака и уједно изврши своју мисију према „јеретицима“ источне цркве. Крсташа су од првога часа сматрали источну цркву шизматичком и јеретичком, па су се према њој и понашали непријатељски. То њихово непријатељско држање према источној цркви испољило се нарочито за време Четвртога крсташког рата када су освојили Цариград 1204. г. Они су одмах протерали грчког патријарха и у Цариграду су поставили Латинско царство и латинског патријарха. Иако су у тим крајевима остали као господари 57 година, ипак нису могли постићи жељеног циља. Грчка се црква одржала покрај свих прогона и искушења што их је претрпела за то време. Тај притисак од стране римске цркве осетиле су и остале цркве источнога обреда, које је требало одвратити од „грчке шизме“.

Док је тако римска црква развијала своју акцију на истоку против грчке цркве, дотле су се на Западу јављали извесни покрети, у крилу саме римске цркве, као протести против поқварености свештенства. Међу тим покретима било их је сасвим невиних, али их је римска црква сматрала злочином против цркве и прогонила као јерес. Тако на пр. по папиној забрани нико осим свештеника није смео сим читати Св. Писмо, нарочито ако би оно још било и на којем народном језику. Стога је сваки онај сматран грешником и јеретиком, који би то чинио. Али су то

ипак чинили религиозни људи и против црквене забране, јер су желели да дознају науку Христову из правога извора. То се нарочито јављало у јужној Француској, где је свештенство било доста покварено, па му народ није много веровао. Тако се најугу Француске 1106. г. јавио неки *Петар Бријски*, који је проповедао против поквареног свештенства и тражио да сваки свештеник буде прави следбеник Христов. Свуда куда је прелазео и проповедао, Петар је стекао велики број присталица; али га је званична римска црква због тога оптужила, па је 1126. г. осуђен на смрт и спаљен.² Мало касније јавио се сличай проповедник и у Италији, неки *Arnold de Brescia*, који је такођер спаљен 1154.г.³ А *Петар Валдес*, богати трговац у Лиону, заповедно је око 1173. г., да му се преведе Нови завет на француски провансалски дијалекат, да би га могао с разумевањем читати. Као побожан човек он је тај превод стално читао и научно га напамет. После је путовао по Прованси и народу тумачио Св. Писмо. за тај посао нашао је он и многе следбенике који су му помагали, али им бискупи убрзо забранише тај рад. Валдес се стога обратило папи и молио га да му дозволи, да оснује заједницу еванђелских проповедника, што би било корисно за саму цркву, али место дозволе био је 1184. г. избачен из римокатоличке цркве заједно са својим следбеницима. „Оно што је су проповедали Валдес и његове присталице, које је народ прозвао „Лионски сиромаси" и који су касније постали чувени под именем *Валдензи*, било је безазлено и у суштини ни најмање против цркве, него једино управљено на побољшање."⁴ Али их је римска црква ипак прогонила, иако се од ње нису у догми готово ништа разликовали. Валдензи су се из Француске раширили и по Италији.⁵

У јужној Француској, нарочито око града Албиа или Албиге, био је у XII веку велики број Валденжана и Катара, који су по имену тога града прозвани *Албигензима*. Римска је црква

Emil Lučka, Torquemada. стр. 29.

ibid. 31.

ibid. 31.

Jevs. Popović, o. c. стр. 119.

против њих водила и крсташке ратове, а на њиховом обраћању и истребљавању нарочито се одликовао ред доминиканаца.

Катар су, судећи по њиховом имену, припадали оним следбеницима, који су се ослањали на источну-грчку цркву. То нам показује и њихово грчко име *катари* - *καῦαροί*. Тако су некада сами себе звали ... *τον? λέγοντας εαυτούς καῦαρού?* Аријевци, Македонијевци, Саватијевци и Новацијани, за које патријарх Фотије каже, да су на цариградском сабору *поново примљениу правуверу*.⁶ Катарии, *οι καῦαροί* водесвоје порекло још из половине трећега века, када је 251. г. презвитер Новацијан био изабран за римскога епископа, а припадао је т. зв. ригорозној странци, која је била иступила из опште цркве и називала своје присталице *чистима*, *οι καῦαροί*.⁷

Тако је било по свој прилици и сада на Западу, када су неки епископи протестовали код папе против извесних неморалних појава и покварености свештенства, па су их стога заједно са њиховим присталицама прозвали ироничним именем „чисти“ - *ο καῦαροί* како су се некад називали Новацијан и његови следбеници. Званична Римска црква сматрала их је јеретицима и прогонила, иако у ствари нису били јеретици. Али је у то доба сваки онај, који се у свему није покоравао папи и званичној Римској цркви, био проглашаван јеретиком, па макар он у истину био најбољи католик. Тако се често пута догађало да су проглашавани јеретицима и поједини владари, па и сами бискупи. Због прогона таквих, јеретика" и установљена је т. зв. инквизиција. Њу је установио учени и енергични папа Иноћентије III. Као инквизитори касније су се нарочито истакли доминиканци и фрањевци. Они су у свои истраживању били самостални и у власти неограничени. Први инквизитори били су постављени у Тулузи, где су вршили своју дужнот и одатле одлазили у друге градове, па позивали на суд, испитивали, бацали у тамницу и спаљивали. У својој превеликој ревности често су пута кажњавали и праве католике.

patr. graeca, CIV, col. 624

Јевс. Поповић, о. с. 1,361.

Emil Lučka, о. с. стр. 54.

Око 1315. г. инквизиција је у јужној Француској углавном престала, јер је дотле истребила све што је било противно званичној римској цркви. Али је зато трајала у Шпанији све до краја XVIII века. Тамо је била уперена против Јевреја и арапских муслимана, а често и против католика, политичких противника. У XVII веку она је тамо била на врхунцу своје моћи и није била зависна ни од самога краља. Била је апсолутни господар и противник свакога напреднијег покрета.

Папа Иноћентије III, за чијег су времена крсташи освојили Цариград, обратно је нарочиту пажњу на Источне земље. Дошао је у везу и са српским владарима и настојао да их придобије за римску цркву. Али како то није ишло милом, покушао је и силом преко мађарског краља. Политику овога папе наставили си и његови наследници, на Западу против свакога напреднијег покрета у властитој цркви, те против Јевреја и муслимана, а на истоку, нарочито у словенским земљама, против Источне цркве. Они су ту цркву сматрали јеретичком, а осим тога су полагали исвоје право на балканске земље још од онога времена, када је под власт римске цркве спадао готово цео Балкан, са главним градовима Скопљем и Солуном. Према томе није никакво чудо да је енергични папа Иноћентије III започео борбу на два фронта, и на Истоку и на Западу. На Истоку је хтео уништити „грчку јерес“ и за себе придобити све оне земље, које су биле још 732. г. одузете испод јурисдикције Рима. А на Западу је преко својих црквених доглавника хтео угушити сваку слободоумнију мисао, која би се појавила у католичкој свету.

Својом окретном политиком овај је папа успео да за римску цркву придобије бугарског цара Калојована, којег је папски изасланик кардинал Лав 1204. г. у Трнову крунисао златном круном, коју је донео из Рима Калојован је тада прекинуо црквене односе са грчком црквом и из своје државе протерао све епископе грчке народности, и место њих поставио Бугаре.⁹ Бугарска је црква остала под папином јурисдикцијом око 30 година, док то није прекинуо цар Асен II, испословавши јој 1234. г. самосталност преко грчког двора у Никеји. Против тога је про-

тествовао римски папа и позивао мађарског краља да поведе крсташки рат против Бугара. Али је све то било узалуд. Бугарска је црква ипак остала самостална и православна. И када је под крај XIV века пропала бугарска држава, онда је бугарска црква поново дошла под грчку патријаршију у Цариграду.¹⁰

Римска је курија настојала и Румуне одвратити од православља, па је стога и међу њих слала своје инквизиторе, али је и тамо остало без успеха. Исте године када је бугарска црква добила самосталност, писао је папа Гргур IX угарскоме краљу Бели IV и опомшљао га на заклетву коју је дао папи, да ће у својој држави обратити у католичку веру све Румуне шизматике или ће их протерати и уништити.¹¹ Но краљ Бела није успео. Те прогоне Румуна наставили су његови наследници, и успели су само у толико, да је једини молдавски кнез Ладислав 1370. г. примио римокатоличку веру и дозволио да се у Серету оснује латинска епископија. Али је румунски народ и надаље остао при своме православљу и није се могао придобити заримску цркву.

Исто тако папа је слао своје инквизиторе и Русима, с намером да их придобије за Римску цркву. Ови папски покушаји код руских кнезова почели су још у XI веку и непрестано су трајали кроз цео XII век, а настављени су врло енергично почетком XIII века, за време папе Иноћентија III. Овај је папа обећао краљевску круну галичкоме кнезу Роману, ако пређе у католичку веру. Али кад је то овај одбио, папа је и у овом случају позвао мађарског краља да то изведе силом. Римска курија није успела код Руса ни онда, када су Монголи провалили у руске крајеве и када је Русима требала папска помоћ. Истом половином XIV века, када је руски крај око Галича и Лавова дошао под пољску управу, успело је Римској цркви да неке од тамошњих Руса преводе у унију.

Римске папе нису остављале у миру ни Великорусе око Новгорода. И тамо су они слали своје инквизиторе и обећавали краљевске круне великоруским кнезовима, само да приме католичку веру. Али када то ови нису хтели, онда су, по папиној

¹⁰ Јевс. Поповић, о. г. стр. 29.

ibid. 30

¹² ibid. 31

жељи, шведски краљеви ратовали против њих и силом их хтели натерати у католичанство. У тим борбама за православну веру, против папе и Швеђана, нарочито се је одликовао половином XIII века новгородски кнез Александар Невски, прозван тако што је на реци Неву потукао Швеђане. Руска црква прогласила га је стога свецем.¹³

Исто онако као што су Мађари, по позиву папе, дизали крсташке ратове против Босне и Србије, тако су чинили и Швеђани против северне Русије, али и једни и други без успеха.

Ово деловање римске цркве код Руса и Румуна споменуо сам само узгредом да се зна да су папе настојале одвратити од „грчке шизме“ и „јереси“ не само Грке и балканске Словене, него и друге народе који су приликом деоба цркава остали уз Источну цркву. И према Русима и према Румунима употребљавали су исте методе као и према Србима. Слали су им своје инквизиторе, па кад ови нису могли успети, онда су позивали суседне католичке владаре, да поведу крсташке ратове против тих неверника.

Папа Иноћентије III, који је основао инквизицију, обратно је своју нарочиту пажњу на Босну и Србију, које су граничиле са католичким елементом, с југа из Албаније, са запада из Далмације и са севера из Хрватске и Славоније. Била му је добро дошла свађа између Немањиних синова, Вукана и Стевана. Дописиво се и са једним и са другим. Како је Вукан био кнез у зетској области, која је била више католичка и имала своју надбискупију у Бару, то се је он лако одлучио за папу и Римску цркву. А Стеван се једно време колебао између Источне и Западне цркве. У једном своме писму, које је послао папи - *patrio suo spirituali*, назива га „својим духовним оцем“. Али ваљда под утицајем брата Саве, који је у то доба био калуђер у Св. Гори, и са којим се чешће дописивао, остао је ипак при Источној цркви. По наговору папином Мађари су и против њега водили крсташки рат и једно време били га свргли с престола и поставили Вукана. Али народ и властела били су уз њега па су га опет повратили.

Кнез Вукан, одредивши се за Римску цркву, хтео је искористити папину наклоност према себи, па му је писао, да је у Босни завладала велика јерес, којој је наклоњен сам бан Кулин и банова сестра, удовица хумскога кнеза Мирослава. Вукан се није устручавао да уз бана денунцира и своју рођену стрину, јер се надао да ће на тај начин помоћу папе и мађарског краља добити Хум и Босну. Али у томе није успео. Мудри бан Кулин позвао је сам папске изасланике да дрђу у Босну и да се сами увере да је то права хришћанска вера, а не јерес. Из истражног записника што су га папски изасланици саставили са баном потписали, види се да се прваци босанске цркве одричу, „д/шл/е“ и признају Римску цркву за своју мајку. Тако је бан Кулин избегао борбу са мађарском војском и осујетио намере Вуканове.

Папин изасланик Јован де Казамарис поводом ове истраге известно је папу посебним писмом од 10. јуна 1203. год. о верским приликама у Босни, па вели да је баш тада умро босански епископ и да би то место требало сада попунити једним Латинином.¹⁴ Значи да је почивши епископ био словенског порекла и да је те епископе нерадо гледала Римска курија. А што су се Кулинови прваци одрекли „шизме“ значи да су се одрекли *православа* и примили *унију*. Али се по свему чини да на ту унију није пристао ни народ ни свештенство. Иначе се не би могли разумети даљни прогони „босанске цркве“. Кад је прошла ова прва опасност, Босанци су из своје средине изабрали себи новог епископа, који је наставио управљање „босанском црквом“, исто онако као и онај ранији. Није дошло до постављања латинског епископа. И тако су Босанци поново отпали од Римске цркве, па их је она и надаље сматрала јеретицима.

Интересантно је да Вукан у своме писму папи (1199. г.) није казао, каква је то јерес што се је појавила у Босни, нити је казао, када се је појавила. Шта више појава те јереси није ни њему била јасна, јер вели „чини се да клија не мала јерес у земљи краља Угарске, то јест у Босни“ - "heresis поп modica in terra regis Ungarie, videlicet Bossina, pullulare videtur"¹⁵ Ајош је интересан-

Theiner, Mon. Slav. merid. 1.19.

Smičiklas, Codex diplo. II. стр. 334

тнiје оно, што је исти папа писао угарскоме краљу поводом тога Вуканова писма, а вероватно и поводом некога извештаја од стране црквених власти из Сплита. Он пише краљу, како је чуо да је бан Кулин дао сигурно склониште у заштиту *патаренима*, које је недавно протерао сплитски архиепископ из Сплита и Трогира, и да бан излаже и себе и своју земљу њиховој опачини и да их поштује као католике, шта више и изнад католика, називајући их аутономним хришћанима.¹⁶ Стога папа позива краља Емерика, да бану заповеди да протера те јеретике из Босне, а ако овај то неће, да краљ протера и њега и њих и да им одузме имање. На ову опомену Кулин је затражио од папе да се ствар испита И због тога је папа 1202. г. писао Бернаруду, архиепископу сплитском, да оде с његовим капеланом Иваном де Касамарис у Босну, да извиде шта је у ствари. У томе писму папа пише да се у земљи бана Кулина задржава множина неких људи који су осумњичени збогосуђене јереси гагара¹⁷ Пре две године папа је писао краљу Емерику, да се у Босни под Кулиновом заштитом налазе протерани патарени из Сплита и Трогира, а сада их у овоме писму назива катарима. Оба назива *патарени* и *катари*, свакако се тичу следбеника источне цркве, што се најлепше види из оне исправе писане у Бијелом Пољу, крај реке Босне, 8. априла 1203. г. када су се ти исти, осумњичени *патарени*, односно *катари*, одrekli *шизме*. Они изричито веле: „У првом реду одричемо се *шизме* због које смо осумњичени и признајемо Римску цркву, мајку нашу, за главу целог црквеног јединства"...¹⁸ Дакле, *патарени* или *катари*, протерани од стране Римске цркве из Далмације, склонили су се у Босну, под заштиту Куликову, па се у Босни пред својим прогонитељима одричу *шизме*. Шта друго могу означавати поменути називи него следбенике источне цркве. А да је то доиста тако, одмах ћемо разјаснити.

Већ на почетку ове главе споменуо сам, како је Римска курија одмах после раставе цркава 1054. г. хтела очистити западне крајеве од грчке *шизме*. Она је то чинила не само по Далма-

Писмо папе Иноћентија III од 11. окт. 1200. Codex dipl. II, 351.

Codex dipl. III, стр. 14.

¹⁸ Cod. dipl. III, стр. 24.

цији и Хрватској, где је било и међу Хрватима следбеника Источнога обреда са старословенским језиком. О томе нам даје веродостојне податке Тома Архиђакон. Он каже како је у Сплиту одржан црквени сабор 1059. г. на коме је забрањен словенски језик и словенско писмо у цркви, које је некад *пронашао јеретик* Методије. После тога су све словенске цркве затворене и словенски свештеници удаљени од службе божје. Нарочито се настојало око 1063. г., за време сплитског архиепископа Лауренција, да се истреби *шизма* из Далмације и Хрватске.¹⁹ Интересантно је Томино приповедање о готском (словенском) епископу Цедеди у Далмацији, кога су сами Словени изабрали себи за епископа. Папа Александар II звао га је себи да га одврати од *криве вере*, и кад је чуо да су га Словени у Далмацији, при повратку, дочекали као свога папу, одмах је за њим послао свога кардинала Јована, да истреби безбожну *шизму* из словенских крајева.²⁰ Мало касније, 1075. г. послао је папа Гргур VII у Далмацију свога посланика архиепископа Гирарда, да извиди стање Римске цркве у тим крајевима. Кад је био у Сплиту, Гирард је нашао у тамници некога презвитера Вука, како већ *дванаест година*, по папиној заповеди, лежи окован у тешко гвожђе ради безбожног злочина *шизме* коју је са Цедедом ширио по крајевима Далмације и Хрватске... "propter scismatis nefarium scelus, quod cum Ceddeda exercuerat in regionibus Dalmatiae atque Chroatiae."²¹ Пошто је папа Александар на самрти рекао да се ослободе сви они, који су по његовој заповеди били у тамници, то је и Гирард ослободио презвитера Вука, који се пре тога морао заклети на еванђељу, „да неће никада поново пасти у заклетвом одречну јерес и кад из ових крајева оде да се никада неће повратити". Овај презвитер Вук, оптужен ради *шизме* био је по свој прилици из Босне и у Босну протеран, као и они *патерени*, што их помиње папа Иноћентије III у своме писму краљу Емерику. Ово закључујем по томе што је Гирард одржао синод код Солина са свима поименце

¹⁹ Toma Archid. historia Salonitana, Zagreb, 1894, str. 49.

о. с. стр. 52

о. с. стр. 54.

²² На истом месту.

набројаним епископима из Далмације и Хрватске, међу којима нема суседног епископа из Босне. Према томе Босна није суделовала на томе синоду, те би се могло закључити да је већ тада била у крилу *шизме* и да је презвитер Вук био њезин припадник.

Ми смо видели раније, кад смо говорили о хумској кнежевини, како је исти Тома Архиђакон писао и за хумскога кнеза Петра да је моћан и ратоборан „али да није без срамоте јеретичке гнусобе" - "sed non sine infamia heretice foeditatis."²³ А исто тако вели и за некога сплитскога кнеза Бујсена да је племенит, богат и моћан, па је ипак био заштитник и присталица јеретика - "fautor tamen herelicorum erat."²⁴

Судећи по целокупном писању овога ученог католичког писца из прве половине XIII века, може се слободно закључити да се и у Босни и у Далмацији ради о борби Римске цркве против т. зв. *шизме*, односно против верника Источнога обреда са старословенским језиком у цркви, што он назива *безбожним злочиномшизмеикугомјеретицизма*. То се лепо види из његова писања о двојици браће родом из Апулије, Матији и Аригодију, који су били врло добри сликари и златари, па су радећи у Босни „упали у понор јеретичке куге". Из саме стилизације види се да се ради о словенској служби, јер вели за ову браћу да су били добри познаваоци и латинске и *словенске* знаности, па су *тако* обманути ђаволом упали у понор јеретичке куге. Да нису знали словенске знаности, то им се не би догодило. Дошавши из Босне у Сплит, ширили су ту словенску знаност и јеретичку веру, али их је од тога одвратио сплитски архиепископ Бернارد, па су били и они и њихове присталице очишћени од јеретичке зараза - "ab heretica sunt contagione mundati."²⁵

Из целога дела Томе Архиђакона не можемо видети да је у тадањој Босни било каквих других јеретика осим *шизматика*, а то су, како се зна, верници Источне цркве, који су од Стране Римске цркве називани не само *шизматима*, него и патаренима, катарима, манихејима, јеретичима уопште, па и неверници-

о с. стр. 103.

о. с. стр. 102.

о. с. стр. 80

ма (*infideles*). Ови су називи узимани место пута по два заједно да се што јаче искаже *шизма* - отпадништво од Римске цркве.

После оиога одрицања од *шизме* 8. априла 1203. године Босанце није нико узнемиривао неких тридесет година, иако је било покушаја у томе правду 1221. г. Али ти покушаји остали су само пушта жеља и ништа више. Папа Хонорије III писао је из Латерана 3 децемба 1221. г. своме капелану Аконцију, који се тада налазио у Угарској, да позове краља Андрију да са католичким свештенством поведе мађарски народ у крсташки рат против Босне.²⁶ Али се то није могло извести ради рђавих политичких прилика које су тада владале у Угарској. Слично писму као Аконцију, датирано само два дана касније, послао је папа и острогонском надбискупу.²⁷ Све је било узалуд. Стога се Аконције кренуо из Угарске у Сплит, да отуда припреми крсташки рат против Босне. Али се ни Хрвати нису одазвали његовом позиву. Тома Архиђакон вели да је Аконције ипак сам отишао у Босну и тамо дуље времена радио за католичку веру - "*multo ibi tempore pro statu catholice fidei laboravit*".²⁸ Отуда се вратио не свршивши никаква посла.

Папа Хонорије III покушао је још у два маха да нешто учини за католичку цркву у Босни. Једном преко Дубровчана, писмом од 12. марта 1222. г.,^{*7Q} а други пут преко калочкога надбискупа, писмом од 15. маја 1225. г.^{oA} Али све је остало само на покушају.

Истом године 1233. учињен је од стране Римске курије озбшњан напор, да се Босна приведе у крило Римске цркве. Папа Гргур IX писао је своме изасланику кардиналу Јакову који се тада налазио у Угарској, да пође у Босну и свргне тамошњега епископа који јавно брани јеретике и да у тако пространој области постави два до четири нова поуздана епископа Кардинал је са собом повео и неке доминиканце који су сад први пут дошли

Codexdipl. III, 196.

о. с. стр. 198.

Hist. Salon, стр. 98.

Cod. dipl. III. стр. 210.

³⁰ о. с. стр. 242.

у Босну. У Босни је цео народ са баном Нинославом и епископом припадао „босанској цркви“. Оптужен епископ „босанске цркве“ био је сада свргнут са свога положаја, иако је доказивао да није јеретик, а бан Нинослав, слично као и бан Кулин раније, покорно се папи и Римској цркви, само да отклони војну опасност од своједржаве. Наместо свргнутогбосанског епископа, постављен је нов и то неки Немац из Вестфалена Johannes (Јоханес) доминиканац, који је по свој прилици ишао у Босну са кардиналом Јаковом. Он је већ друге године молио папу да га реши ове тешке дужности, јер, како сазнајемо из папина писма од 20. септембра 1235. г., многи су доминиканци, његови другови, у Босни погинули.³¹ Босанци се нису дали преводити у католичку веру. На поновне молбе папа га је у пролеће 1237. г. решио те дужности и поставио за босанског епископа другога доминиканца, неког Пожу, непознате народности. Да би се тај нови католички епископ босански могао издржавати и имао место за становање, херцег му је Коломан 1239. г. поклонно Ђаково са већим комплексом земље све до Саве. Од тога времена католички епископи, од папе именовани као босански, станују стално у Ђакову и отуда воде пропаганду против народне „босанске цркве“. То траје тако све док Турци не освојише Босну. Откада су се цркве раставиле на Источну и Западну, и откада је Римска црква започела борбу против Источних цркава, никада католички бискуп није становао у Босни, јер у прво време ту и није било римокатолика. При подели цркава Босна је цела остала уз Источну цркву, а вероватно да се и раније служила источним обредом, како су га донели и утврдили ученици Ђирила и Методија. Да није тако било, не би у Босни за време бана Нинослава изгинули многи доминиканци и не би се у њој на више места силом подизале тврђаве, да се у њима заштите крижари и мисионари, које су у Босну слали угарски краљеви и угарски католички надбискупи ради ширења католичке вере.

За време бана Нинослава било је још неколико нападаја на Босну и њезину „босанску цркву“, али су сви ти нападаји јуначки одбијени, и Нинослав је и даље владао као „бан босански вели-

ки", нимало се не базирујући на то што се његову земљу путем наредаба делили и другима поклањали папа и угарски краљ. Под конач његове владе тужи се папа Иноћентије IV, у своме писму од 27. августа 1248. г., да је црква и епископија босанска толико упала у јерес - *in perfidiam haereticae pravilatis* - да више и не спада Римској црви.³²

После смрти бана Нинослава, око 1250. г., настале су тешке прилике за бановину Босну. Угарски краљеви почели су се још јаче мешати у њене унутрашње прилике и делити је на извесне баштинске делове у које су постављали за намеснике своје сроднике. За то време је и Римска курија појачала своју акцију против „цркве босанске“. Папе су стално писале угарским краљевима и надибскупима да дижу крсташке ратове против Босне и босанских јеретика, да би их обратили у крило Римске цркве. На северној граници Босне, у Ђакову, становали су титуларни босански бискупи, којима је једина дужност била да помоћу папних инквизитора, најпре доминиканаца, а после фрањеваца, управљају римокатоличком пропагандом у Босни. Та бискупска столица у Ђакову редовно је попуњавана, и на њој се до пада Босне под Турке изменило двадесет и два бискупа, од којих ни један није био словенског порекла.³³

Како смо раније видели, папа је одређивао и слао у Босну доминиканце, од којих су неки и животе своје оставили у њој, проповедајући веру католичку. Али њихов рад није имао успеха, каквом се папа надао. Стога је папа Бонифиције VIII одредио 19. априла 1298. г. да се за инквизиторе у словенске земље на Балкану пошаљу и редовници Св. Фрање. Папа се није ограничио само на Босну, него је одредио да се фрањевци пошаљу и у крајеве Србије, Рашке, Далмације, Хрватске, Босне и Истре, покрајине Словенске.³⁴ Доминиканци су били незадовољни што се, за њима шаљу фрањевци, па је између њих често долазило до свађе, што је шкодило самој ствари, због које су и једни и други долазили у наше крајеве. Стога је папа Јован XXII одредио 1. јула

³² Theiner, Mon. Hung. 1.204, kod Račkoga, B. i P. стр. 410.

³³ F. Šišić: Historijski pregled katol. biskupije bosanske do god. 1701.

³⁴ Acta Bosnae 17

1327. г. да доминиканци више не врше инквизиције међу Јужним Словенима. То право и дужност дао је папа само фрањевцима. Интересантно је, да је и овај папа проширио рад фрањеваца на исте оне земље као и папа Бонифације VIII, додавши да се инквизиција врши против свију Трансилванаца, Босанаца и Словена. Под истим датумом писао је и угарском краљу Карлу Роберту, да помаже фрањевце у њиховом раду против јеретика у горе поменутиим земљама.³⁶

Ова три папска писма јасно нам сведоче да је Римска курија водила католичку пропаганду не само против „цркве босанске," него и против осталих „јеретика" у југословенским земљама. А ти јеретици нису били нико други него православии или са гледишта Римске цркве - шизматици. Да се ове папске нредбе односе баш на православие, најбоље се види по томе, што се инквизиција протеже и на Србију и Рашку, где није било никаквих јеретика, откако их је Немања протерао,³⁷ ако их је уопште и протерао.

А да су босански „јеретици" и српски „шизматичи" једно те исто, лепо се види из трију писама папе Бенедикта XII, што их је писао једнога дана (28. фебруара 1430.Г.) Герарду, генералу фрањеваца, угарскоме краљу Роберту и босанском бану Стјепану Котроманићу. Из писма упућеног Герарду да сеустановити, како је исти известно папу, да ће се у Босни ипак моћи нешто учинити за католичку веру, јер га је по препоруци угарског краља лепо примио босански бан и „радо је од њега слушао речи католичке истине и спаса". Из разговора је дознао да би бан био склон прогонити јеретике у својој држави, само кад би га у томе помогли папа и угарски краљ, јер иначе то не би смео чинити „ради шизматика, које има као суседе своје земље, па би поменути јеретици позвали те шизматике у помоћ, ако би дознали да их треба истребити из речене земље."³⁸ Уз ово писмо папа шаље Герарду и она друга два, да преда једно угарскоме краљу, а друго

Cod. dipl. IX, 348.

ib. 350.

Rački, Bog. i Pat. 415.

Cod. dipl. X, 526.)

босанском бану. У краљевском писму папа позива краља да подупире бана и Герарда у ширењу католичке вере у Босни и уништавању јеретика. А бану пише да га је Гарард известно о његовој наклоности, да се у Босни „опет успостави божански култ, који је, „како се каже“, оданле био потпуно уклоњен, ради многих Јеретика КОЈИ тамо станују”, па му препоручу³⁹ да у томе смислу поради са Герардом и угарским краљем.

Како се из ових писама види, бан се врло опрезно и дипломатски понашао према папином легату, давши му на знање, да би суседни шизматици прискочили у помоћ његовим људима, ако би их он почео прогонити. А ако ти његови љути, т. ј. босански јеретици, нису били исте вере као и суседни шизматици, т. ј. и једни и други православие вере, како би се они могли надати, да ће их ови бранити против католичке пропаганде? И ово је један доказ више да је „црква босанска“ била по вери исто што и „црква српска“.

И бан Стјепан Котроманић био је православие вере. То тврди и Рачки,⁴⁰ а види се и из његових повеља.⁴¹ Ове повеље уједно доказују да је бан припадао „босанској цркви“, јер се у њима јављају и њени црквени великодостојници.⁴² А тиме се више *versa* доказује да је и „црква босанска“ била православна. А што би друго и могао бити син Јелисавете, ћерке краља Драгутина? Из савремених извора не може се зајучити да би бан Стјепан био католичке вере као што неки историчари тврде.⁴³ На темељу тога што Герард каже да је бан приликом њихова разлогора „радо слушао речи католичке истине“, не може се тврдити, да би бан био прешао у католичку веру. То може значити само израз пажње и поштовања према папином легату, и ништа више. Ко ме би и зашто би бан Стјепан у Босни био католик, када су му сви поданици били православие вере? Што вреди за бана Стјепана, то вреди и за бана Твртка, за којег

³⁹ *ib.* 525.

Рачки, *Вог. і Pat.* 429.

Гласник зем. музеја, 1906, стр. 403-408.

ib. 405.

⁴³ Ђоровић, *Хисторија Босне*, стр. 261 и 275.

Торовић такође тврди да је био католик. Када се владари и данас управљају по вери својих поданика, па прелазе у њихову веру, ако случајно нису исте вере, како би се могло друкчије поступати у средњем веку? А онда се пазило на разлику вере више него данас. То нам најбоље показује дубровачка пропаганда у Стону и у Конављима, о чему ћу мало касније говорити.

Имамо јасних доказа да је римска пропаганда била уперена не само против Босне, него и против свих југословенских земаља. Одредбе у Законику цара Душана, донесене против *латинске јереси* очито су уперене против римске пропаганде. Да је та пропаганда увек била жива и водила акцију на целом Балкану, види се из многобројних папских писама и наређења. Дабоме, ми не можемо овде цитирати сва та писма, нити је то сврха ове радње. Главно је да се покаже да је римска курија стално и упорно радила против источних цркава, све док нису и српске и бугарске земље пале под окупацију Турака. Тада је и та пропаганда једно време престала.

Папа Климент VI писао је 1. септембра 1351. г. надбискупу писма у Драчу и Дубровнику и бискупу у Трогиру, да одврате од јереси станов'нике у Рашкој, Албанији и Sclavoniji и у осталим околним крајевима. Каже како је чуо да се тамо неки називају хришћанима, а да су противни хришћанској вери, да шире опасну шизму ("*perniciosa scismata*") и уводе нове секте и сију различите јереси, на пр. „Они лажно упорно тврде, да Дух Свети не происходи и од Сина, него само од Оца, не пазећи на то, како држи и учи света римска црква, мајка и учитељица свију верних."⁴⁵ Дакле, удара се на главку разлику шизме, што Неточна црква не признаје "*filiqoue*" у *Символу вере*.

Нападаји на Босну продужени су и за време бана Твртка. Папа Иноћентије VI писао је 24. априла 1360. г. бискупу босанском Петру у Тзакову, да предузме све мере против јереси у Босни. Вероватно да је у томе смислу писао и угарском краљу Људевиту. Припрема крсташке војске на Босну изведена је за

ib. 302.

Cod.dipl.XII,СТр.33.

Theiner Mon. Slav. merid. I, p. 240.

три године, јер је у лето 1363. г. сам краљ Људевит крено са великом војском против бана Твртка и провалио у Доње Крајеве до тврдога града Сокола на извору Пливе. Босанци су се јуначки бранили и победили Људевитову војску. Овај није хтео остати при томе, већ је преко лета спремио нову војску и у јесен је послао у Босну под вођством острогонскога надбискупа Николе. Ова војска прешла је преко Саве и продрла до града Сребрника, где је још јаче потучена него Људевитова код Сокола.⁴⁷ И ова два рата вођена су не само из политичких, него и из верских разлога. То знамо из једне повеље краља Људевита, писане 1364. г., где он каже како је сам лично водно једну војску, а другу надбискуп острогонски и то ради тога, што је у Босни цветала небројена множина јеретика и патарена - *quod ubi in regno nostro Bosnae innumerabilis multitudo hereticorum et patarenorum pullulasset.*⁴⁸ Овде упада дзоје у очи, једно да католички надбискуп води крсташку војску против бана Твртка, који је тобоже католик, и друго да је та војна уперена против „јеретика и патарена“. Ко су у тој фрази „јеретици“, а ко су „патарени“? На то би нам можда могли одговорити они, који тврде да се из фразе "*heretici et schismatici*" да закључити да су „јеретици“ богомили, а „шизматичи“ православии. Ако је тако, ко су онда у горњој фрази патарени?

И после ове Тврткове победе над Мађарима, Римска курија није пустила на миру ни њега ни његову земљу. Папа Урбан V непрестано је опомињао ђаковачког босанског бискупа Петра да енергичније ради преко фрањеваца, како би се што јаче проширила католичка вера у Босни. Ту је пропаганду помагао и угарски краљ Људевит, чијом се помоћи хвале инквизитори, који су радили у Босни, Србији и Бугарској.⁴⁹ Исти овај папа обраћао је 1367. године Латинима у Дубровнику, Задру и Драчу да раде против „јеретика и шизматика" - "*hereticos et schismaticos*" - Албаније и Рашке, а писао је (1369) и надбискупима у Дубровнику и Сплиту, да забране католицима свако дружење са „јере-

⁴⁷ F. Šišić, Glasnik zem. muzeja, 1903, стр. 322-324.

⁴⁸ Smic.Cod.dipl. XIII, 358.

⁴⁹ Cod. dipl. XIV, 150

тицима" босанским.⁵⁰ Ова овако енергична пропаганда од стране папе Урбана V вероватно је и довела до свађе између бана Твртка и брата му Вука. Вук се је надао да ће помоћу папе и Мађара отети престоље Твртку, па је слично поступио, као и некада Вукан против Стевана Првовенчаног. Стога је 1368. г. писао папи и препоручивао се да ће примити католичку веру, ако га папа препоручи угарском краљу да он од сада као католик влада Босном место брата Твртка, који је јеретик као и сви досадањи владари босански. Папа Урбан V писао је краљу Људевиту 1369. г. и препоручио му Вука. У томе писму вели папа за бана Твртка да „следи одурне стопе својих прародитеља и да помаже и брани јеретике у оним крјевима, а свим силама прогони млађега брата, именем Стефана, зато што је прешао на католичку веру и светост Латина - "sequens suorum progenitorum vestigia detestanda, ac fovens et defendens heareticos ad illas partes, vexabat omnibus contumeliis fratrem juniorem Stephanum nomine, propterea quod ad catholicam religionem et scra latinorum transierat".⁵¹ На ове папине речи, извађене из његова писма, додао је Фарлати за Твртка, да „је био заражен јересима и шизмом грчком и да је прогонио католике на какве год је начине могао."⁵² Али ова пропаганда против Твртка није успела, јер је имао уза се сву властелу, народ и „цркву босанску".

Да Твртко није био католик, види се не само из горе наведених речи, него и из друга два писма истога папе. Папа Урбан V није имао поверења у бана Твртка, па је стога 8. априла 1370. г. писао угарском краљу Људевиту, да нареди Твртку да се ћерка некадањег хрватског кнеза Глигорија, која се налази у гостима код Твртка, преведе са босанског на угарски двор, или да се врати родитељима, јер је дознао да је Твртко намеравао, против воље родитеља, да је уда за шизматика, сина рашког краља. Папа наглашава да би то било зло за душу те девојке и њених родитеља, а неправда за хришћанску (т. ј. католичку) веру. Моли краља да је уда за католика.⁵³ Истога дана пише папа и бану Твртку и

ib. 218.

Farlati, *Illyricum sacrum* IV, p. 61: Theiner, *Mon. Hung.* II, pag. 91-92.

⁵² Farlati ib. 61.

захтева од њега да ту девојку врати родитељима или пошаље на угарски двор, јер не може дозволити да је он уда за јеретика. У писму које је упутио краљу Људевиту, папа га назива „/ *Христу предрагим* синод*“, а у ономе, што га је посао бану Твртку, назива бана само из учтивости „*драгим сино* ^“. Да је Твртко био католик, назвао би и њега као и Људевита, и не би према њему имао тога неповерења у питању удаје једне католичке девојке, за коју се толико заложиио, само да не буде изгубљена за католичку веру.

За време Тврткова владања, нарочито после седамдесетих година XIV века, када је отклонио утицај супарника брата Вука и његових присталица, у Босни се не осећа јача агресивност римске пропаганде као раније. Нарочито не са севера из Угарске и Ђакова. Али се зато осећа притисак с југа, од стране Дубровчана и то не директно на босанско земљиште, колико на Стон и околицу, који су били од 1333. г. у дубровачком поседу.⁵⁵ Чим су Дубровчани купили Стон и стонско полуострво од краља Душана и босанског бана Стјепана Котроманића, одмах су тамо почели прогонити православие свештенике и постављати латинске, да тамошњи народ преводе у католичку веру.⁵⁶ При томе превођењу Дубровчани су често пута употребљавали и силу, јер већ од почетка XIII века православији нису имали никаквих права на земљишту Дубровачке републике.⁵⁷ Да би коначно истребили православие из Стона и околице, довели су тамо 1344. г. фрањевце, који су се већ пре тога одликовали као инквизитори и мисионари по Босни, Србији и Бугарској. Од тих фрањеваца из Стона остала је једна неправда, писана 1394. г., из које дознајемо да пре тога времена на 300 година није ту било ни једнога католика А сада (1394) заслугой Дубровачке републике фрањевци веле да су успели да сав онај шизматички и јеретички народ обрете у римокатоличку веру „па и данас обраћају све оне који свакодневно

Cod.dipl.XIV,cTp,249.

ib. 249.

Mon.serb. стр. 103-107.

Милаш: Стон у сред, вијековима, стр. 63.

⁵⁷ ib. 73.

долазе из *шизматичких земаља* у ону земљу" - "Et usque modo convertunt venientes quotidie de terris schismaticorum ad terram illam."⁵⁸

Ми знамо да је у Стону било седиште српских хумских кнезова, Мирослава и осталих, а од 1219. г. и седиште хумских епископа. Кад је босански бан Стјепан Котроманић 1326. г. присајединио Хум бановини Босни, протегаво је на Хум и црквену власт епископа босанског, па је од тада „црква босанска“ владала и над Хумом, све до коначне пропасти босанске краљевине. У Хуму су, без икакве сумње, становници били православне вере, над којима су од 1219. г. вршили црквену власт хумски епископи, са седиштем у Стону, а од 1326. г. над њима су ту власт вршили епископи босански и „црква босанска“. Шта се из тога може закључити? Само то да је и „црква босанска“ била православна као и „црква српска“. А то нам сведочи и ова франјевачка неправда од 1394. г. у којој фратри тврде да су и тада обраћали у католичку веру оне, који су долазили у тај крај, „из *шизматичких земаља*“. А које би то могле бити шизматичке земље? У првом реду Хум, па онда Босна и Србија. Дакле Хум је и 1394. г. био православији, а из других извора знамо да је *тада био* под управом „цркве босанске“.

Као према Стону и стонском полуострву, Дубровчани су исто тако касније поступали и према Конављанима. Они су још од почетка XIV века на разне начине настојали да добију Конавље у свој посед,⁵⁹ што им је коначно и пошло за руком тек 1427. г.⁶⁰ Чим су га добили, одмах су тамо увели своју управу и почели проводити аграрну реформу, а као ревносни католици приступили су и акцији око превођења тамошњих православних у католичку веру. Иако су тамо затекли углавном само православно становништво, они се на то нису нимало обзирали, већ су се држали начела "сuius regio illius religio", па су одмах поступили као и раније у Стону. Довели су франјевце и подигли франје-

Acta Bosnae, стр. 55.

Др. Р. М. Грујић, Конавли под разним господарима од XII до XV века (Споменик Срп. кр. ак. LXVI стр. 18-35.

⁶⁰ *ib.* 35.

вачки манастир, а помоћу аграра почели пропшити православно становништво и његове свештенике.⁶¹ Помоћу папске инквизиције и угарских краљева успели су да својом безобзирном управом убрзо преведу готово сав тај народ у католичку веру. Што се није хтело покатоличити, побегло је у тербињски крај. Већ у половини XV века хвалио се један дубровачки посланик пред папом Николом V, како у земљама дубровачке републике нема ни једног „шизматика“, већ сви поданици исповедају римокатоличку веру.⁶²

Дубровачка република није трпела на своме земљишту друге вере осим католичке. Стога су се слуге и слушкиње, које би долазиле на службу у коју кућу дубровачку из т. зв. шизматичких земаља, морале одрећи православие вере, пре него наступе службу, а заклети се да ће извршавати све прописе латинске цркве за све време, (пет или седам година), док су у служби. Учење православие вере називало се у Дубровнику "perniciosi dogmi", а вера кугом.⁶³ У мржњи према православним свештеницима ишло се тако далеко, да би се пут, којим би у Дубровнику прошао православији свештеник, посипао сламом и та се слама палила, да би се тиме тај пут раскужио.

При таковој мржњи на православну веру у суседном латинском Дубровнику, који је *nota bene*, све своје богатство стекао тргујући са српским земљама, није никакво чудо, што су се од стране Латина сви православији у Босни, Србији и Бугарској проглашавали јеретицима, и против њих се слали инквизитори да их преводе у католичку веру.

Споменуо сам горе, како се у Босни после седамдестих година XIV века, за живота Тврткова, није осећала она агресивност римске пропаганде као раније. То је било без сумње ради тога што је Твртко ојачао и средио своје прилике у унутрашњости земље, па се нису усуђивали ударати на њега ни папа ни угарски краљ. Али Римска курија ипак није мировала, већ је

ib. 115.118.

ib 115-118.

ib. 74.

ib. 75.

тајно радила, нарочито у северозападним периферијским крајевима Тврткове државе. Тако на пр. папа Гргур XI пише 15. јула 1374. г. фрањевцима и дозвољава им да могу подићи неколике цркве и основати манастире у крајевима Книна, Врљике, Врбаса и Саве ради обраћања „јеретика и шизматика“ у тим крајевима у католичку веру и ради чувања у тој вери оних који су већ били обраћени.⁶⁵ ово нам папино писмо каже, како су крајеви око Врбаса и Саве, па чак и они око Книна и Врљике били и у Твртково доба православие вере. Стога није никакво чудо, да су становници баш из тих крајева, одмах после турскога својења исељавали у Хрватску као православији Срби.

После смрти Тврткове Курија је развила јачу акцију око ширења католичке вере. Ми ћемо овде навести само неколико примера, из којих ће се видети како је та акција била проширена на цео Балкан, а напослетку сконцентрисана на претпоследњег босанског краља Томаша Остојића, који се из страха од Турака и под утицајем папиних обећања коначно покатоличио.

Из писма папе Мартина V од 17. јула 1421. г. видимо да су његови инквизитори, Мала браћа викарије босанске, много урадили за католичку веру у Босни, Рашкој, Бугарској и Влашкој, где станују многи „шизмалиш“, помешани са католицима - "plures schismatici misti cum catholicis."⁶⁶ - Овако осамљен израз „шизматичи“ не може ништа друго значити него *православие*, па према томе су и они други изрази за вернике из *горњих земаља* као на пр., јеретици и шизматичи“, „јеретици и патрени“ употребљавани само као таутологија за исти појам.

У провађању пропаганде против „шизматика“, нарочито је био активна и енергичан папа Евгеније IV. Његова писма из 1444. и 1445. г. казују нам да је он неколико пута слао своје инквизиторе "heretica pravitatis" у Угарску, Босну, Молдавију, Бугарску, Рашку, Славонију, Влашку и Трансилванију, да у тим земљама *сузбију* „*кужни смрад шизмѐ**“ - "pestiferum virus schismatis", да не би окужио оне народе који су недавно примили унију свете Римске цркве.⁶⁷ Своју нарочиту пажњу обратно је

краљевини Босни, у којој су тада биле настале размирице око наслеђа престола, и у којој су почели продирати Турци и утврђивати се у Врхбосни. То стање папа је добро искористио, па је сву своју акцију сконцентрисао на новог краља Томаша Остојића, да га покатоличи. Обећао му је и круну и помоћ против Турака. У тој акцији папу је нарочито помагао хварски бискуп Тома, који је провес у Босни, с времена на време, седам година, највише се бавећи око краља да га наговори на прелаз у католичку веру. И коначно су успели. Краљ се покатоличио и признао папу за несумњивог викара Христовог и јединог наследника Св. Петра.⁶⁸ Стога је папа препоручио краља Мађарима (писмом од 30. јула 1446. г.) и похвалио се да га је коначно учинио католичким хришћанином, после многих различитих саветовања, што их је с краљем водио бискуп хварски Тома.⁶⁹ Из другог једног папиног писма види се да је краљ Томаш био *први* између краљева Босне, који је примио свету католичку веру и јавно је исповедао, одрекавши се јереси манихеја. „Јерс манихеја“ је православна вера, у којој је краљ Томаш био рођен и одгојен. То нам сведоче и речи Фарлатијеве написане за истога краља: „бијаше родом од одних, који су следили обред а можда и грехове Грка“ - "erat ab illis orindus, qui ritues et fortasse etiam errores Greacorum sequebantur."⁷¹ Да је и овај краљ, пре покатоличења, припадао „*цркви босанској*“ јасно се види из савремених повеља, а нарочито из једне, коју је сам издао некој властели и потврдо им поклоњена имања с изјавом, да им се то не може порећи, што не би било „огледано господином дидом (епископом) и црквом босанском“⁷² До његова времена то је била једина црква у Босни, а откад се он покатоличио, почиње се организовати и црква католичка. Он је настојао да што више своје властеле и народа преведе у католичку веру, али у томе није успео.

ib. 183,184,186,191.

ib. 198.

⁶⁹ ib. 202.

⁷⁰ Theiner, Mon. Hung. II, 327.

Illyr. sacr. IV, 67.

Mon. serb. 440.

Против његових настојања бунио се и народ и свештенство „цркве босанске". Зна се да је одмах после његова покатоличења настао покрет међу Босанцима да беже и селе у војводину Св. Саве и у деспотовину. Међу властелом ретки су били они који су примили католичку веру. Тако папа Евгеније IV у своме писму од 23. октобра 1446. г. хварскоме бискупу Томи помиње да је у Доњој Босни у оним крајевима, „једини католички властелин" Петар Војисалић - "solum in illis partibus catholicum principem".⁷³ Шта више догађало се и то, да су нека властела хватала и хапсила папине легате. Тако је војвода Твртко Станчић учинио са неким Дубровчанином Јоаном де Градис, кога је папа био послао у Угарску, Босну и Србију. Писмом од 21. априла 1457. г. папа Каликст III моли краља Томаша да заповеди томе своме војводи да пусти поменутог легата⁷⁴

Ниједан од ранијих владара босанских није се толико дописивао с папама и био с њима у толиком пријатељству као краљ Томаш. А то је и разумљиво, јер је он био *први* од владара босанских који је примио католичку веру и који је настојао да сав свој народ покатоличи. Стога га папа Пије II и назива (у писму од 2. августа 1461. г.) у *Христу* *предрагим сином* *правим католиком* - "carissimus in Christo filius Stephanus Thomas, rex Bosne illustris et vere catholicus"⁷⁵ како до тада ниједан папа није никада назвао ниједнога владара босанског. Али то краљево покатоличење било је од врло великих и рђавих последица по краљевину Босну. Да тога није било, вероватно је да Босна не би тако лако пала у руке Турака. Цео се народ дигао против свога краља. Једни су бежали херцегу Стјепану, а други српском деспоту. Настала су била тешка времена и по „цркву босанску".

После пада Босне под Турке нестало је и „цркве босанске", али није нестало и њених верника. она се спојила са суседном и истоверном „црквом српском", или непосредно са епископијом у српском Дабру, од чега је настала Дабробосанска епархија, а епископ сезвао „дабро-босански". Нестало је политичких грани-

⁷³ Acta Bosnae 203.

ib. 230.

⁷⁵ ib. 243.

ца између Србије и Босне, па је нестало и посебних цркава. Обе земље пале су у турско ропство, па се је народ у њима сјединио у невољама и надама, и није више било места двома посебним црквама. А исто онако како се 1326. г. лако спојила хумска епископија са „*црквом босанскојР*“, тако су се и сада падом под Турке лако спојиле српска и босанска црква, јер их је спајала иста вера њихових верника.

Покрај многобројних доказа, који су нам остали у писаним споменицима верника „*цркве босанске*“, и ово њено спајање са „*црквом српском*“ један је од најјаснијих доказа да је та црква била православна.

Пишући ову *Главу* није ми сврха била да напишем исцрпну историју римске пропаганде против свих народа *источног обреда*, већ да у најкрупнијим цртама покажем, да је Римска курија једнако поступала према сви тим народима. Нису јој били већи жертици Босанци од Руса или обратно. Она је настојала да све те народе привуче бар у унију, ако не и сасвим у католичку веру. А што је толико ударала баш на Босну, сасвим је разумљиво, јер је Босна непосредно граничила са католичким елементом и са запада и са севера, а осим тога била је и под политичким утицајем угарских краљева, који су због својих цшњева помагали Римској курији као и она њима. Да није било тога блиског суседства и да су босански владари били јачи и политички самосталнији, не би било тих толиких нападај на „*цркву босанску*“. Али и покрај тога она се ипак одржала у целокупности својој све до турскога освојења Босне, да се одмах потом утопи у једноверној и суседној „*цркви српској*“, са којом је заједно касније ускрснула у обновљеној Пећкој патријаршији 1557. године.

ГЛАВА ЧЕТРНАЕСТА

ИСТИНА О БОГОМИЛИМА, ПРЕМА ИЗВОРИМА КОЈИ О ЊИМА ГОВОРЕ

Извора о богомилима нема много. И оно што их има, нису сви критички проучени и не зна им се права вредност. Стога ћу покушати да их прикажем у њиховој правој светлости.

Ових извора има на три језика, на латинском, грчком и старом словенском. На латинском имају свега три списка, а потичу од папских инквизитора и говоре о „јеретицима" у Босни у Средњем веку. На њих се је у главном ослонио Фрањо Рачки пишући своје *gesio Bogomili i Patareni* и по њима је он средњевековну *босанску цркву* прогласио *богомилском*. Његови резултати били су примљени и у нашој и у страној науци. За дуго времена није се нико нашао да критички проучи његову концепцију и изворе по којима је радио. Тек у новије време почело се и о томе расправљати.

Три латинска списка, на чијем је темељу Рачки саградио своје дело о богомилима, нашао је у Италији, и то два у Библиотеци Св. Марка, у Венецији, а трећи у Ватикану. Овај трећи је, шта више, и датиран са 9. маја 1461. године, а говорив о вери *манихеја* у Босни у то време.

Сва три ова списка критиковао сам у мојој студији *Средње-вековна Босанска црква* и доказао да су неисправни и да се не могу применити на *цркву босанску*.¹

¹ Прилози за књижевност, језик, историја, фолклор, књ. IV, 1924. Види Главу XI у овој књизи.

И академик др Јован Радонић утврдио је да Рачки није био објективан при употреби латинских списа.

Да је Рачки при писању овога свога дела био сасвим некритичан, доказао је и Јарослав Шидак у својој студији *Problem "bosanske crkve" u našoj historiografiji od Petranovića do Glušca*, која је штампана у *Radu Jugosl. akademije* књ. 259. Проучивши дело Рачкога и све изворе, на којима је саграђено, Шидак је дошао до закључка, да "svaki dublji pogled u problem "bogumilstva" otvara u koncepciji Račkoga nove praznine, otkriva nova protivurečja, posvjedočuje uvijek iznova nedovoljnu objektivnost njegova stanovišta u pitanjima religioznog karaktera."³ И после свега дошао је до резултата који се "sastoji prije svega u potpunom odbijanju koncepcije Račkoga kao historijski neispravne."

Пошто сматрам да сам у XI глави, где се говори о *Средњовековној босанској цркви*, доказао неисправност ових латинских извора, то о њима нећу овде више ни говорити, него ћу прећи на словенске и грчке изворе и показати њихову праву вредност. Неке је од њих употребио и Рачки у своме поменутом делу, а на њих су се позивали и други историчари, не улазећи дубље у суштину саме отвари.

Међутим када се ови извори детаљно проуче, лако се долази до уверења да су и бугарски и византијски богомили једна обична *мистификација*. Да је то тачно, показаћемо на самим изворима.

Већ је бугарски професор Н. П. Благоев, проучавајући *Беседу презвитера Козме*, дошао до врло интересантних резултата. А ја сам, проучавајући овај предмет, његове резултате утврдио и другим доказима.

Проф. Благоев је доказао да је *Беседа презвитера Козме* спис политичке природе и копија једног старијег грчког списа.

Презвитер Козма живео је и писао своју *беседу* у X веку, за време бугарскога цара Петра (927-969. год.). Догматичко учење, што га Козма приписује своме противнику попу Богоми-

Срп. кр. ак. Посебна издања кн.. LXXXVII стр. XIV

Rad. Jug. ak. 259. str. 60.

ibidem, str. 175.

лу, он је једноставно *превео*, или *преписао* из готова превода, са грчкога језика из списка Петра Сицилског, што га је овај писао око 870. године о догматичком веровању малоазијских манихеја.

Благоев је у својој студији⁵ на странама 7#, 29, 20 и 21 изнео *паралелне текстове* словенске из Козмине *Беседе* и грчке из списка Петра Сицилског, *који се до невероватности слажу један с другим*. А како је Петар Сицилски много раније и живео и писао пре Козме, то је јасно, да је Козма од њега узео податке за своју *Беседу*. То је несумњиво утврдио проф. Благоев. А ја сам пошао од њега још даље. Упоредио сам спис Петра Сицилског о манихејима и спис патријарха Фотија о истом предмету. И за чудо, наишао сам опет на преписивање једнога од другога. А ко је од кога преписивао, рећи ћу, док кажем нешто и о једном и о другом писцу и о њиховим делима.

Петар Сицилски рођен је на Сицилији, по чему је и назван Сицилским. Био је врло учен човек као и Фотије. Кад су Сарацени освојили Сицилију, побегао је у Византију. Због своје ванредне учености био је врло омиљен код цара Василија I (867-886) и његових синова Константина и Лава, па су му стога више пута поверавали разне важне послове. Тако су га 870. године послали у град Тибрику у Арменији ради измене заробљеника. Тамо је провео девет месеци и свршио поверени му посао. Сам приповеда да је тамо затекао много *манихеја* који су се тада звали *павлићани*, названи тако по Павлу Самосаћанину - из Самосате - који је после смртне казне Манесове наставио његову јеретичку науку. Дружећи се са манихејима, за тих девет месеци, Петар Сицилски је, како сам каже, упознао њихову науку и написао њихову историју и догматичко веровање. Осим тога каже да је о њима добро упућен и од многих православних који тамо живе. Одлучио се писати о тој јереси зато, што је од самих павлићана чуо, „како намеравају послати неке од ових у бугарска места, да *одвратенеке од православие вере* и привуку својој интимној и нечистој јереси“, - "d>s μέλλονσιν ἐξ αὐτῶν ἐκείνων ἀπο—στέλλειν ἐν τοῖς τόποι? Βουλγαρίας τον ἀποστήσαίτινας τῆ\$

*δρῦοόόξον πίστεως καίπρότ την οίχείαν καίμεμεαμμένην
αἵρεσιν ἐπισπάσασῦαι.*"⁶

Ове су речи узете из писма Петра Сицилског што га је писао бугарском архиепископу Петру, као пропратно писмо, уз свој спис о историји и догматици манихеја, да би бугарски архиепископ био упућен у ту јерес и да би знао од ње бранити и чувати свој православији народ, ако би се то обистинило, те неки од ових манихеја, збшља дошли у Бугарску.

Овај спис Петра Сицилског свакако се налазио у једном или више примерака у Бугарској патријаршији, те је био познат и Јовану Ексарху, а вероватно и другим ученим Бугарима тога времена. Можда је био и преведен пре него га је презвитер Козма употребио за своју *беседу*.

Поменуо сам да је Козмино дело политичке природе. Проф. Благоев тумачи то овако: Бугарски цар Симеон имао је два сина, старијега Михаила и млађега Петра. Михаило је био законити наследник престола, али је цар Симеон одредио за наследника млађега сина Петра из политичких разлога, јер је овај био ожењен грчком принцезом, а Михаила је присилио да се покалуђери и оде у манастир. Овај царев поступак створио је у народу две странке: опозицију која је бранила законита права престолонаследника Михаила и опортунистичку странку која се ставила на страну новог цара Петра. Опозицију је водно неки поп по имену Богомил, а цара и државну власт бранно је презвитер Козма, жестоко нападајући у својој *Беседи* опозицију и попа Богомила.⁷ како се у то време, као и касније у Средњем веку, свака борба између противника сводила на веру и противник се обећивао да је безбожник и јеретик, који не верује у праву хришћанску веру, то је и презвитер Козма обедио свога противника попа Богомила и његове присталице да су јеретици, *подмећући им догматичко веровње малоазијских манихеја*, који се зову и павлаћани, чију је догматику нашао у горе споменутом спису Петра Сицилског. Он је своју *Беседу* писао на неких 70 година после Петра Сицилског, а повод јој је био чисто поли-

Patrologija graeca CIV col. 1241.

Беседата на презв. Козма, стр. 37.

тичке нарави, те према томе у погледу богомилске јереси нема никакве историјске вредности. Да она доиста нема историјске вредности у погледу некакве бугарске богомилске јерес, јасно је већ и из тога, што је Козма ухваћен да је преписивао из списка Петра Сицилског, да и не спомињемо *да је православље код Бутара било већ тадаутврђено и имало своје гласовите књижевнике и преводиоце*. Зар не би та православии бугарски књижевници и сами устали и писали против те богомилске јереси, да ее је она у истину била појавила у Бугарској. Зар би то било препуштено неком непознатом попу - презвитеру Козми, који осим те *Беседе* није ништа друго написао? А и та *Беседа* није његово оригинално дело, него прение и компиладија из списка Петра Сицилског и из сличнога списка патријарха Фотија, искићена и прошарана многобројним наводима из Светога Писма.

Како се то у средњем веку писало и преписивало, показаћу најпре, како је непоуздан и сам Петар Сицилски, /ер *ни он није оригиналан*, иако приповедадаје лично ишао у Тибрику и даје гам о дознао за догматику ман ихеја, кој и су тобоже у то доба тамо живели. Његова историја и догматика манихеја такође је измишљена, односно преписана из дела патријарха Фотија о истом предмету.

Да видимо како то изгледа, па ћемо онда показати, шта је и како је радио презвитер Козма.

Патријарх Фотијс живео је у исто време кад и Петар Сицилски. Он је био цариградски патријарх у два маха, 858-867. и 877-886. године. За њега кажу да је био најученији Грк у IX веку. Написао је много дела, од којих му је најпознатије дело под именем *Библиотека*, збирка расправа из старе грчке прошлости и из првог хришћанског времена Осим тога писао је о разним богословским питањима, нарочито о догматици. Отворио је борбу са Западном црквом, јер папа Никола I није хтео признати његов чудан долазак за патријарха. Он је, најме, као дворски човек *за шест дана* од световњака посвећен у све чинове до патријарха, а законити патријарх Игњатије свргнут и послан у манастир. Кад је касније дошао на престо пар Василије I, хтео се измирити са папском куријом, па је сменио Фотија и опет довео Игњатија. А кад је овај умро 877. год., Фотију је пошло за руком

да се опет поврати и остао је као патријарх све до смрти цара Василија 886. године. Тада је поново смењен и отишао у манастир, где је умро 897. године. Грчка га је црква због његових заслуга за православну веру прогласила *свецем*, а римска га црква назива *јеретиком*

Интересантно је напоменути да је Фотије био учитељ нашем словенскома апостолу Константину - Ћирилу, и да је његова заслуга, што су браћа Ћирил и Методије били послани међу Словене да проповедају хришћанство на словенском језику, да се на тај начин Словени лакше вежу за Византију. Ваш оне исте године 863, када је папа Никола I искључио Фотија из цркве он је одговорио раскидом са Римом и помоћу византијског двора послао Ћирила и Методија у Моравску. Према таквим приликама у хришћанској цркви, није никакво чудо, да је касније и Методије од стране Римске цркве био проглашен./ерегшгог.

Ово неколико речи о патријарху Фотију било је потребно рећи, да се разуме онај његов велики углед у Источној цркви и она мржња према њему од стране Римске цркве.

А сад да видимо, шта је то Фотије писао о манихејима и каква је то сличност између њега и Петра Сицилског.

Међу Фотијевим догматичким делима налази се и његово велико дело: *Против манихеја*, у четири књиге, штампано на 262. ступца великог формата у Patrologia graeca, tomus СП. Једни су ступци у грчком оригиналу, а други у латинском преводу.

Фотије започиње своју расправу тиме што констатује, да многима није познато одакле је дошло име јереси *павлићана*. Он каже да је у сиријском граду Самосати *некада* цветала јерес манихеја и да је у томе граду живела нека жена Калиника која је родила два сина Павла и Јована, а била је одана јереси манихејској. Она је своје синовѐ васпитала у тој јереси, па су постали апостоли и пропагатори манихејства. Из Сирије су, каже, дошли у Арменију и наставили ширење и проповедање ове јереси. По њиховим именима ΠαΟΑου και *Ιοάννη њихове присташе назване су пауликијани - павлићани. Зачетници ове секте били су неки Манес - Манихеј и ова двојица, а касније су имали ове учитеље: Константина званог Силвана, Симеона зв. Тита, Генезија зв. Тимотеј, Јосифа зв. Епафродита и Сергије зв. Тихика.

Имали су шест цркава. Sex autem Ecclesias sibi esse profitentur: primam Macedoniam vocant; secundam Achaïam; tertiam Philip-pensium; quartam Laodicenorum; quintam Ephesiorum; postremam Colossensium. Sed haec quidem nomina sunt urbium, quas vetus historia praefert, et aivinus Paulus memorat.⁸

Македонијом су називали неки градић у земљи Колонији, који се иначе назива Цибоса, где је био учитељ јереси споменути Константин зв. Силван. *Ахајом* су називали мало место Мананал, где је проповедао Генезије зв. Тимотеј. У местима *Филипљана* - Philip-pensium налазили су се ученици Јосифа и Захарије. А оне који су радили у градићу *Аргао*, називали су црквом лаодикенском - Laodicenorum..

Оне пак који су били у *Монсуестији* звали су Ефежанима - Ephesios. А *Цинохорите* обрнули су у Колошане. Учење ових последњих трију цркава приписују Сергију који се зове и Тихик. А и учитељи и цркве постали су не из једне, већ из многих и различитих јереси.⁹

Тако Фотије приказује историју павлићана, али не спомиње да су још постојали у његово време. А да су постојали, он би то свакако и споменуо не само у томе своме делу о павлићанима, него и којом другом приликом. Од њега су остале многе посланице и писма која је као патријарх писао другим патријарсима, архиепископима, митрополитима, епископима, ђаконима и монасима Источне цркве, *на нигде не спомиње павлићана. у Арменији*. А то би свакако споменуо бар у својој посланици, коју је писао *Захарији, патријарху Арменаца*, јер је у њој између осталог помињао и Никејски (325. г.) и Цариградски (381. г.) сабор, на којима је осуђена наука Аријева, Савелијева и Македонијева, а на сабору у Ефесу (411. г.) наука Нестерова. Ту он спомиње и јеретике из прошлости као Еутиха, Диоскура, Аполинарија, Софронија и Еуномија, па и самог Манеса, али о каквим павлићанима у Арменији нема ни речи.

После ове историје Фотије излаже догматику павлићанске јереси и сваку тачку побија наводима из Св. Писма Ти су

Patr. gr. СП col. 22.

ibidem, col. 23.

наводи многобројни и зато је њепша расправа нарасла тако велика, да је два пута већа од расправе Петра Сицилског. Док Фотијева расправа има 124 ступца грчкога текста, она Петра Сицилског има само 65 ступаца, у обе се излажејете *предмета истимредом*, само што је Петар у томе излагању много краћи од Фотија. Али кад се упоредо читају, онда се лако примећује *очита сличност* између »их. Нарочито треба истаћи код Фотија *ступце 77,80и81*, а код Петра!Ж, где се јасновидинесамопосадржају, него и по особним и месним именима, да је један од другог преписивао, јер је немогуће да два писца неовисно један од другог употребе толико *истих осибних и месних имена и то истимредом*. Тако на споменитим ступцима 77, 80 и 81, а и у поглављима XXIV, XXV и XXVI код Фотија долазе ова имена: *Μιχαήλ, Ἀρμενιάκων, Θωμάς, Νεοκαισαρείας, Παρακονδάκης, Κυνοχωρίται Ἀστατους, Σεργίου, Μελιοινη, Σαρακηνών, Μονοχεράρη, *Αργαων, Ἰζανιών, Νεκοπόλεα>ς, Μιχαήλ, Κανακάρης, Ἰωάννης, Θεόδοτος, Βασίλειος, Ζώσιμος, Καρβέας, Ἰεφρικήν, Μελιτιντών, Σαρακηνούς, Χρυσοχέρης.*

Код Петра Сицилског долазе та *уста, имена и истимредом*, само што је код њега све укратко испричано на један и по стубац, у кратка три поглавља XLI, XLII, XLIII. Имена иду *истимредом*, само нису сва увек у истом падежу као код Фотија.

Да један од другог није преписивао, зар би могао бити у обе расправе *и садржај њети и уста ова имена истимредом*? Пошто је Фотије много опширнији, а био је свакако и много ученији од Петра, то је велика вероватност да је Петар од њега преписивао и његове мисли скраћивао, а то је вероватно и по томе, што је Фотије већ 858, године постао патријарх, а Петар је истом 870. г. ишао у Тибрику, па се претпоставља да је Фотијева расправа била већ у то доба готова и Петру позната. Да је Петар Сицилски преписивао од Фотија, тако мисли и учени J. Christophor Wolf (J. Христифор Волф), који је написао предговор Фотијевим делима.¹⁰

¹⁰ Patr. greaca СП str. 14.

Када се упоређују ове две расправе, Фотијева и Петрова, види се одмах на први поглед, да *имају врло много заједничких места*. Тако је садржај готово исти или сличај на овим местима: Најодим паралелно ступце (колоне) који одговарају једни другима. Мањи бројеви показују ступце у Фотијевој расправи у *Patrologia graeca* СИ, а већи у Петровој у *Patr. graeca* CIV: 22:1298; 23:1254; 26:1255; 34:1258; 38:1259; 42:1266; 46:1274, 1275, 1278; 47:1278, 1279; 50:1279; 51:1282; 54:1283; 55:1283; 58:1286; 59:1286; 62:1287; 63:1290; 66:1290, 1291; 70:1294; 71:1295, 1298; 74:1299; 75:1299; 78:1302; 79:1302; 82:1302; 73:1303 итд.

Ова оволика једнакост и сличност између ове две расправе не може бити случајна. Очито је да је неко од некога преписивао. А код од кога? Рекао сам, као што мисли и учени Волф, да је већа вероватност да је Петар копирао Фотија, него Фотије Петра. Али има учених људи, који о томе друкчије мисле. Тако на пр. француски византолог Анри Грегоар доказује да је дело Петра Сицилског аутентично, а Фотијева прва књига о манихејима да није његова, него касније прение из списка Петра Игуманова, који је у десетом веку свој спис саставио по Петру Сицилском.^{1*} Међутим, јерменски прелат Карпет Тер Мкртсчиан (Карпет Тер Мкртчиан) доказује сасвим супротно томе. Он мисли да је Фотије аутентичан, а Петар Сицилски апокрифан. И он као и Грегор има за то извесне доказе.¹²

Али и после горе поменуте најновије расправе византиолога Грегора није нам јасна историја павлићана. Он констатује да се извори о њима „*разилазе у битним тачкама географије, хронологије и догматике*, тако да се долази до супротних или дијаметрално опречних резултата у догматичком одређивању и историјском изучавању секте.“¹³ Једном речи, може се констатовати само то, да из тих извора о павлићанима не можемо извући историјске истине, јер су црквени писци који су писали о њима преписивали један од другог и по својој вољи додавали

Les sources de l'histoire de pauliciens. Bulletins de l'Académie royale belge, Tome XXII. 1936. str. 95-114.

Die paulicianer im byzant. kaiserreiche, Leipzig 1893.

Напом. »кету. стр. 97.

или испуштали, како им се кад свидело. Таквим је списима обиловала средњовековна и грчка и латинска литература. Мешали су павлићане, манихеје и масалијане, и друге јеретике и писали о њима и онда када их није више нигде било; слично као што и данас има озбиљних писаца, који верују да је некада и код нас било богомила па о њима и пишу. И кад им се очигледно докаже супротно, они се позивају на писце који о томе уопште и не пишу. И Грегоар и Кипријанович и Радченко и сви остали не могу спасити концепцију Рачкога.

Кад се све ово узме у обзир, онда није никакво чудо, да се налази сличних места у Козминој *Беседи* не само са извесним местима у расправи Петра Сицилског, како је то очигледно доказав проф. Благоев у својој студији, него и са одговарајућим местима у Фотијевој расправи, из чега се може закључити, да је Козма пишући своју *Беседу* имао пред очима и Фотијеву расправу. Да ли су ове две расправе биле у грчком оригиналу, или у словенском преводу, сасвим је свеједно, ништа не мења ствари, главно је да се тиме доказује да се је Козма н>има служио и из њих преписивао, те према томе његова *Беседа* нити је оригинална нити представљу какву историјску вредност. Она је компилација ових двеју грчких расправа не само што се тиче јереси, коју Козма приписује неком попу Богомилу, него и по наводима из Св. писма.

И Фотије и Петар Сицилски и Козма имају многа места заједничка, а нека тако близу, да се човек чуди толикој слободи преписивања, скоро од речи до речи. Нека места код Козме ближа су Фотију, а нека Петру Сицилском. Стога и закључујемо да је вероватно имао пред очима оба списа, кад је писао своју *Беседу*.

Да наведемо неколико примера Проф. Благоев у својој студији на 18 страни наводи једно место и Козмине *Беседе* и упоредо грчки текст из расправе Петра Сицилског, по коме се види да је садржај исти. Ја сам то место тражио код Фотија, па сам нашао да га је Козма готово од речи до речи превео или преписао. По Козми то место гласи: „Преславнија бо и пречистија Богоматере нашегo Исуса Христа не чтут, но много о њеј бљудјат ихже ријечи и грдости нелзе писати в книги си/а"¹⁴ А код Фотија овако: "Βλασφημιῶντες ὀέ την υπερα-

*γίαν Δέσποεναν ημών Θεοτόκον ἄ μήτε γραφή μήτε ακοή
ὑεμιτόν παρόοῦναι*"¹⁴

Проф. Благоев навео је паралелно петнаест места из Козмине *Besede* и из расправе Петра Сицилског, по којима се јасно види, како је Козма копирао Петра. Но он се ипак није свуда буквално држао свога извора, него је настојао да дотичну мисао изрази својим речима. Али се и на тај начин није дала сакрити позајмица из обадва грчка списа. Тако на пр. мисао о крсту узета је и из Фотијева и из Петрова списа. Позајмицу из Петрова списа навео је Благоев на 19 страни своје расправе, а ја ћу навести дотично место и из Фотија, које гласи овако: "Τον ἀληϋώς ὁε σταυρόν, ἀτέ ὀή ξυλοό, φασ'ις, και κακούργων ὀργανον, και ὑπό ἀράν κείμενον, ου δει προσκυνεῖν ἀσπάξεσϋαι."¹⁵ "Veram autem crucem utpote lignum maleficorum instrumentum et maledicto subiacens adorare et amplceti nefas esse dicunt". „А за (часни) крст у истину кажу да је што и дрво и да је оруђе злочинаца и да је проклет и да га не треба поштовати ни љубити (грлити)". Козма је нешто узео из једнога, а нешто из другог списка, па је ту мисао овако изразио: „ *Окрестјеже Господњи сице бласњашесја глагољут: „ како еја. јемујест клањати? Сина бо божја жидове на њемраспјаша; давржјајест паче Богу Кресѣ Тјемже ненавидјетијего своја си учат, а не клањатисја сице глагољуште: „ аште би кто царева сина убил крестом дрвом, может ли древо тољубо битицесару? Такоже крест Богу*".¹⁶

О пророцима и Св. Писму јеретичко учење Козма стилизује овако: „ *Киј бо апостол, киј ли праведник наказа ви, јеретици, отметати закон даниј Богом Мојсијеви? Кују ли неправду обријетше в пророц'ех, хулите ја (их), и непријемлете книг писаних ими?**

Ово место код Фотија гласи: "*Ἀλλά γαρ και του? ιερους προφήτας και πάσαν την πάλαιαν Τραφήν και τους άλλους αποστρέφονται άγιους ληστας αυτους και κλέπτας άποκα—*

patr. gr. СП col. 25.

ibid. 255.

Козма, Слово, стр. 8

Козма, Слово, стр. 20.

λοῦντες"¹⁸ А Петар Сицилски, узевши ту мисао од Фотија, овако ју је парафазирао: "*Πέμτον, το μη ἀποδέχεσθαι αυτούς την οίανοῦν Βίβλων πάλαιαν, πλάσος και ληστάς тот про— φητας ἀποκαλοῦντες*".¹⁹ „Пето, да они не примају ни једну књигу Старога завета, називајући пророке преварантима и разбојницима”.

Козма говори о јеретицима, како не признају свештеничке јерархије, па каже: „*и чиницерковнијахулите, јерејаивсја сани церковнија*".²⁰ То место код Фотија гласи: "*Επί δε той εφ— ημένοις ουδέ тот της καϋολικης 'Εκκλησίας προσβυτέρους, ουδέ τους λοιπούς ιερείς αποδέχονται*"?"²¹ „А покрај овога споменутог они не признају ни свештеника католичке цркве ни осталих јереја”, А Петар Сицилиски ту реченицу скраћује па каже: "*Εκτον, το τους προσβυτέρους της 'Εκκλησίας ἀπο— τρέπευαΓ*"²² Шесто, свештенике одбацује од цркве”.

Одмах на почетку своје *Беседе* Козма каже, да ће ради христољубивог народа изнети јертичко учење да се нико не би повео за њима, јер они по спољашности изгледају као прави хришћани. „*Ивсја творјат извну какоже не знати их с правед— ными христијани*.”²³ ту је мисао Фотије овако изразио: "*Ούτοι δε ούτε σχήλαι, ούτε διαίτη, ούτε τινί άλλω τρόπω βίον σεμνότερον επιδείκνυνται*” (,,Ови не показују одличнији живот ни по оделу, ни по живљењу, ни по каквом другом начину”).

- Према Фотију манихеји или павлићани не поштују ни Еванђеља у коме би се налазио знак часнога крста. А где не би било тога знака, тај бя део поштовали: "*Το δε παρ'ημών^ Εύαγγέλιον ουκ επιδιστάξουσι προσκυνεῖν, ου μην ένυα την τιμίου σταυρόν ό τύπος διακεχάρακται, αλλ' εν τω λοιπω*

¹⁸ Patr.gr.CU.col.25.

¹⁹ PaU-A gr. CIV obl. 1255.

²⁰ Козма, стр. 14.

²¹ Patr.gr. СИ. col 29.

²² Patr.gr. CIV 1257.

Козма, стр. 3.

²⁴ Patr.gr. ČIL «Я. 29.

του βιβλίου μέρει, εν ω το άπεικόνισμα του σταυρού μη όιαστημαινεται.²⁵ („А Еванђеље које је код нас не оклевају да поштују, само не, где је насликан знак часнога крста, него у осталом делу Библије, у којем слика крста не долази“). Козма у својој *Беседи* опширно побија јеретичко мишљење о часном крсту и доказује наводима из Св. Писма, као и Фотије, да га треба поштовати.²⁶

Неке ружне ствари код манихеја које спомиње Фотије, не долазе ни код Петра Сицилског ни код Козме, јер су толико ружне и срамне да се о њима, вели Фотије, не би смело ни мислити, а камо ли говорити. Стога су та места и изостављена. Тим несретним манихејима приписивали су свакојаке гнусобе, у што човек апсолутно не може веровати. На пр. сексуални однос синова с мајкама итд.²⁷ Кад се је противник нападао, онда му се је све могуће подметало и тражили се слични списи, па се из њих преписивало и оно што се на противника није могло ни односити. Таксје и Козма некој непознатом попу Богомилу *подметнуо јеретичко учење манихеја или навлићана, како гаје нашао у списима патријарха Фотија и Петра Сицилског*. Исто онако како је Петар Сицилски без зазора преписивао од Фотија, тако је и Козма преписивао од њих обојице.

Ко је био презвитер Козма, до данас се није могло установити. Једино се зна да је био Бугарин и да је живео и писао у X веку. Да ли за време цара Петра (927-969), као што мисли Благовев, или после њега, као што држи Пипин, Голубински и Дринов, не одлучује много на ствари. Главно је да његова *Беседа у погледу бугарског богомилства није оригинална и да се из других историјских извора онога времена знадасу Бугари тада били православие вере*, као што то тврди и Константин Порфирогенит, и да у то доба није било у Бугарској никаква верског

ibid. cnl. 32

Козма, стр. 8-10

Patr. gr. CII. col. 31.

Беседата на преза Козма, стр. 5

²⁹ Попруженко, о. с. стр. XIV.

покрета, који би био уперен против званичне бугарске православне цркве.

АКО је поп Богомил уопште живео и деловао, онда је највероватније мишљење Благоева, да је био представник опозиције против незаконитог доласка на престо цара Петра, а врло је лако могуће да је био и присталица Западне цркве, која је у то доба настојала да се одомаћи у Бугарској место Источне цркве. И у овоме последњем случају Козма би га такође прогласио јеретиком, јер је Фотије био већ раскинуо с Римом, а Бугари су били коначно пристали уз Цариград. На ову могућност упућвало би нас и једно место на почетку Козмине Беседе. Козма спомиње Арија, Савелија и Македонија,³⁰ као и Фотије, и каже како су јеретици проклети и истребљени на сабору Никејском. Али је, вели, било и после тога различитих јереси на другим местима, *но не о Светој Тројици: „Биша же и по том различнија јереси на унијех мјестех, но не о Свјатјей тројиције.“*⁶¹ Одмах из тога каже како се је догодило у бугарској земљи завреме благовернога цара Петра: *„Бист поп именов Богомил, а по истинје Богу немил, иже нача первојечитијерс в земљи болгарстјей.“*

Та Богомилова јерес „о Светој Тројици“ могла би врло лако бити и „латинска јерес“ Западне цркве, да Дух Свети проишходи не само од Оца већ и од Сина, против чега је Фотије често пута писао и доказивао, да дух свети сиходи *само од* оца, а не и од сина: *“Εκ τον Πατρός μόνον εκπορεύεται το Πνευμα το άγιον, άλλ'ονχι και εκ τον Υιον”.*³³

Он ОБО питање тумачи и у својој посланици источним архиепископима, где им говори и о неким другим верским питањима. Интересантно је да Фотије у тој својој посланици спомиње и Бугаре па вели, да су прешли у Хришћанство. То место гласи: *“Αλλά γε δη, και 'Βουλγάρων εϋνοξ βαρβαρικοί και μισόχριστον, εί\$ τοσαύτην μετέκλινεν ήμερότητα καιϋεο—γνωσίαν ώστε των δαιμονίων και πατρώων εκοτάνες όργων,*

Козма стр. 2.

ibid. 2.

³² ibid. str. 2.

³³ Patr. gr. ČIL col. 392.

*και της Ἑλληνικῆς δεισιδιμονίας ἀποσχενασάμενοι πην πλάνην, εκ την των Χριστιανών παρανώξος μετενεκεντρί—σνησαν πίστιν*⁶⁴

(„Али се напокон и варварски бугарски народ и мрзитель Христа приклонио у толику питомост и спознају Бога, да је, одступајући од домаћих и ђаволских оргија и одбацујући заблуду јелинске (поганске) празноверице, преко сваког очекивања прешао у хришћанску веру“).

Међу осталим Фотијевим посланицима налази се и једна, упућена бугарском кнезу Михаилу (Борису), којему пише о васељенским саборима и дужностима владара У посланици га назива „у Христу драгим и духовним сином“: *"Φιλόχσιστε και πνευματικέ ημών νε"*⁶⁵

Бугарски владари, почевши од овога Бориса, па даље, сви су се натецали, ко ће бити бољи хришћанин, а ко ће више учинити за хришћанску цркву и хришћанску књижевност. У томе погледу позната су настојања цара Симеона и његова сина Петра Већ су тада била преведена са грчкога језика многа теолошка дела на словенски језик, међу њима свакако и дело Фотијева, којима се је и презвитер Козма много служио.

Судећи по самој *Беседи*, без обзира на њену историјску вредност, види се да је Козма био за своје време врло учен човек, јер је одлично познавао Свето Писмо и догматику православне цркве. Његова *Беседа* у главном се састоји из два дела У првом се делу говори о јереси, коју као и Фотије и Петар Сицилски, побија цитатима из Св. Писма А у другом делу долазе поуке црнцима (калуђерима), поповима и епископима И ове поуке крцате су цитатима из Св. Писма, нарочито из посланица апостола Павла, кога често пута спомиње и назива *блаженим*, као и *Петар Сицилски: "ο μακάριο?"*⁶⁶ У овај други део уметнут је и чланак „о вјерје тогоже Козми^{*31}, у којем се проклињу лажна учења, ко ја суосуђена на Васељенским саборима. Оовомеумет-

ibid. co. 723-724.

Part. gr. CII. col 657.

Part. gr. CIV col. 1321.

³⁷ Козма, стр. 67-69

нутом чланку Попруженко мисли, да га је Козма унео у своју *Беседу* из каква било сличног споменика, преведеног са грчког језика.³⁸

Кад би се могло ући у крај свему, што је Козма одакле преписао и унео у своју *Беседу*, вероватно да не би од ње остао ни двадесети део, за који би се могло сигурно рећи да је његов оригинал.

Проф. Благоев је констатовао, да је Козма све јеретичке догме, што их подмеће попу Богомилу, преписао из расправе Петра Сицилског, а ја сам уврдио, да је и Петар Сицилски преписивао од Фотија, а Козма и од једнога и од другога. Осим тога Попруженко у своме издању Козмине *Беседе* означио много места која су узета из Св. Писма, а нека сам и ја пронашао, па се после овога проучавања јасно види, да су све стране ове *Беседе* састављене само од туђе грађе, и то из цитата узетих из Св. Писма и из мисли и реченица позајмљених и преписаних из споменутих списа патријарха Фотија и Петра Сицилског. Према томе је Козма био само вешт компилатор, који је своју *Беседу* саставио из туђих мисли и реченица са врло мало свога, те она стога представљу за своје време, само уметничко, литерарно дело, скоро без икакве историјске вредности.

Козмина *Беседа*, по Попруженковом Одеском издању има 86 страна великог формата, од чега отпада првих 40 страна на „јерес попа Богомила“, а остало на поуку калуђерима, поповима и епископима Овај други део, нарочито савет намењен „црнцима“ (калуђерима), по језику је разумљивији и простоји, па бих рекао да га је неко други писао, или га је неки каснији преписивач језично упростио. Али како је и први и други део у углавном састављен из цитата Св. Писма, вероватно је да је оба дела писао Козма на свој начин, служећи се грчким изворима. Ова два дела не чине једну беседу. То су у најмању руку две беседе, говорене у разном време и разном приликом, ако су уопште и говорене. Нас нарочито интересује први део који говори о јереси. У томе првом делу *Беседе* углавном су изнета сва јеретичка веровања попа Богомила и његових присталица, која иду овим редом:

³⁸ Блгар. Стар. VII стр. VII

1. хуле предања и устав Св. Цркава (стр. 4 и 27);
2. не поштује часнога крста (стр. 6);
3. не клањају се иконама и не поштују светаца (стр. 6);
4. хуле божја чудеса и веле да их ђаво чини (стр. 6);
5. Бог није створио неба и земље (стр. 7);
6. презиру причест и кажу да је није Бог установио (стр. 10);
7. презиру Св. тајне црквене, литургију, молитве и т. д. (стр. 13);
8. презиру свештенике и називају их фарисејима (стр.14);
9. хуле Мојсија и остале пророке и њихове књиг (стр.20);
10. не поштују Јована Крститеља већ га називају антихристом (стр. 22);
11. не поштују Св. Богородице но о њој ружно говоре (стр. 22);
12. веле да је ђаво створио небо, сунце, звезде, ваздух, земљу, човека, цркве, крстове и све што је на земљи (стр. 31);
13. ђаво је дозволио женити се, месо јести и вино пити (стр.32);
14. одбацују св. крштење и гнушају се деце која се крштавају (стр. 35);
15. не исповедају Христоса који је створио чудеса, говоре да он није слепа прогледао, ни хрома исцелио, ни мртваца ускрснуо, и не верују у његово чудо са пет хлебова (стр.37);
16. не светкују презника ни успомене на Св. мученике, нити верују у моћ Св. моштију (стр. 38);
17. уче да се не треба покоравати власти, презиру богаташе, ругају се старешинама, руже бољаре, и оне који работају цару (стр. 40).

Све ове догме осим последње, нашао је Козма у списима патријарха Фотија и Петра Сицилског, што су их они писали о манихејима Отуда их је он преписао и подметнуо некоме попу Богомилу, тврдећи да је тај почео ту јерес учити и ширити у Бугарској за време цара Петра. Последња тачка, седамнаеста, показује да се ту очигледно ради о некој опозицији, која се не покоравала цару и власти, те је према томе потпуно оправдано

мишљење проф. Благоева да је поп Богомил био вођа опозиције против цара Петра, који је на незаконит начин дошао до престола Козма је бранно државни поредак и нападао опозицију, не устручавајући се ни мало од тога да јој подметне и јеретичко учење.

Напред сам споменуо како је Козма угледајући се на узоре, Фотија и Петра Сицилског, употребио и Св. Писмо и то у толикој мери, да се поједине стране његове *Беседе* састоје из самих цитата Св. Писма и из понеке реченице о јереси, коју је опет позајмио од горе споменуте двојице грчких теолога.

Да би се видео начин Козмина писања, ја ћу упозорити на неке стране у *Беседи* Попруженковог Одеског издања и навести туђе мисли и реченице из којих су поједине стране састављене. Тако на пр. *страна трећа* састоји се из неколико безначајних реченица Козминих, а све остало узето је из: Св. Писма: *Филип* III2,18; *Лука* VI44; *Мат* VII15; из Фотија (Patr. gr. СП 29); и из Петра Сицилског (Patr. gr. CI V1244). Наводи из Св. Писма долазе и овде као и на другим местима обично од речи до речи, док су мисли из Фотија и Петра Сицилског мало парафразиране. Ваш са ове треће стране навео сам раније, како је Козма парафразирао Фотијеву мисао, а овде ћу навести како је парафразирао и мисао Петра Сицилског. Петар Сицилски вели, како се јеретици - *навлићани*- нарочито обраћају неуким и неразумним људима, да их придобију за своје веровање... "dia tuto gartojs idiotajs prosdialegontaj"³⁹ а Козма то парафразира овако: „И гдје узрјат човека сушта проста и груба, туже јављајут плевели ученија своје-ГО«⁴⁰.

Како је састављена та трећа страна, тако су углавном састављене и остале. Навешћу још коју страну: *Страна седма* састављена је из Св. Писма: *Јов.* I. 1,2, 3; *Колош* I. 16; *Јевр.* I. 10; из Фотија Patr. gr. СП, 51 и П. Сиц. patr. gr. CIV, 1281. *Страна једанаеста* цела из Св. Писма: *Мат.* XXVI. 26,27 и 28; *Коринћ*, XI23-29 и П. Сиц. Patr. gr. CIV 1347 и 1349. *Страна шеснаеста* је сва из *Прве посланице Тимотеју* IV 14; V 17; III 2, 3, 8, 9, 10. *Страна*

patr. gr. IV, col. 1244 у недостатку грчких слова штампано латиницом.

Козма, стр. 3

седамнаеста: I гам V19,20; *Галат* V19-21; *Лука* XVIII14; I *Петр.* V 5. *Страна двадесета*: *Псал.* XXI17; *Дела апост.* XX19; *Јов.* XI и Фот. Patr. gr. СИ 25. *Страна четрдесети трећа* цела из: *Тим*: III 1-2; *Римљ* III1-4; *Ефес* Vi 2-9; Страна 46,47 и 48 све из Св. Писма и то: *Јак* V14,15; I *Тим.* III1,12; I *Јак.* III1; *Мат.* XVI19; 110,11, 7,8; *Јак.* IV 17; *Дела ал.* XVIII6; *Мат.* XVIII7; /ерем. XV 29; *Јов.* X16; *Јак.* V19-20; *Филип.* III4-16; итд. На више места цитати се понављају. На пр. I *Тим.* IV1-5 са стране 32 долази и на страни 69.

Тај цитат гласи у данашњем српском језику по Буковом преводу: „А дух разговјетно говори да ће у пошљедња времена одступити неки од вјере слушајући лажне духове и науке ђаволске, у лицемјерју лажа, жигосанијех на својој савјести, који забрањују женити се, и заповједају уздржавати се одјела која Бог створи зајело и са захвалношћу вјернима и онима који познаше истину. Јер је свако створење Божије добро и ништа није на одмет кад се прима са захвалношћу, јер се освећује ријечју божијом и молитвом.”

Овај сам цитат из *Св. Писма* навео не само зато што се понавља, него и ради његова садржаја, јер су неки писци веровали да су то речи Козмине и да се односе на Бугаре његова времена, који *одступају од православие вере и прелазе ујеретике*. А сада кад се зна да су и мислили пре овога цитати на стр. 32 узете из Фотија и П. Сицилског, а сам цитат из *Св. Писма*, свакоме ће бити јасно, да то нема никакве везе са стварним животом Козминих савременика, и да његова *Беседа* представљу само обичну црквену беседу Средњег века, а не неко историјско дело, А ако је можда и била у цркви кадгод и говорена, она је имала само онај исти смисао као и данашње сличне црквене беседе, у којима се говори о греху и грешницима.

Ето толико вреди *Беседа* презвитера Козме као историјски извор.

Као што се Козмина *Беседа*, после овога проучавања, не може више сматрати као озбшњан историјски извор за богомилство, исто се тако не могу озбшњно узети ни дела Еутимија Зигавина и Ане Комнене у томе питању. То ћемо такође доказивати.

Еутимије Зигавин. По прилици на 180 година после ове Козмине *Беседе*, заповедно је византијски цар Алексије Комнен, 1115. године, некоме ученом монаху Еутимију Зигавину, да напише догматично учење сваке јереси напосе, почевши од Арија, па све до његова времена, и да свако то учење побије доказима из *Св. Писма*, како су то некада чинили и Свети Оци. Зигавин се латио тога посла и написао је велико дело под именем „*Догматичко наоружање*” - "*Panoplia dogmatike*", у коме је потанко изложио историју и догматичко учење свију јереси, које су се до тада јављале у православној цркви. Ово дело је у Париском издању од 1865. г. у колекцији *Patrologia graeca* CXXX, великог формата, има 1372 ступца, од којих су једни у грчком оригиналу, а други у латинском преводу. Дело има у свему 28 глава, од којих првих седам говори о једноме Богу: Оцу, Сину и Св. Духу. Све се излаже према учењу Светих Отаца и *Св. Писму*. Остале главе говоре о разним јеретицима и њиховом учењу. Нас ће у овој прилици интересовати само неке главе, које имају везе са овим предметом. Тако нпр. у IX глави говори се између осталог и о Персијанцу Манесу, кога Зигавин назива *Manihajos ho Persas*. О њему самом не каже он ништа нарочито, него и о њему и о свима споменутих јеретицима у овој глави вели да верују у бога добра и бога зла. Бог зла створио је материјално. Зигавин ову науку побија наводима из *Св. Писма* и мишљењем појединих Светих Отаца.

У глави XIII излаже учење патријарха Фотија против Латина о исхођењу Св. Духа.

У глави XXIV говори о павлићанима и то, како сам каже, по спису патријарха Фотија. Зигавин је Фотијево дело копирао, а на неким местима од речи до речи преписао.

У глави XXVI говори о масалијанима. Приповеда како је ову јерес открио антиохијски патријарх Флавијан, претварајући се да и сам у њу верује, слично онако као што приповеда и за цара Алексија да је открио јерес богомила И масалијанску науку Зигавин побија наводима из *Св. Писма* и упућује на оне главе где се говори против савелијана, армена и павлићана. Наука масалијана углавном се састоји у овоме: Они уче да се „три лица: Оца, Сина и Св. Духа стапају у једно лице”.⁴¹ не признају св.

крштења. Верују да све зло потиче од демона, а све добро од Бога. Бог није могао створити зла, јер је сам по себи добар. У човеку станује и свети дух и демон, светло и тмина, који се између себе боре. Он има две душе: једну заједничку свима људима и једну небеску. Масалијани се облаче у монашко одело да се прикрију и да обману светину.⁴²

Већ сама ова трвдвља да облаче монашко одело доказује да су то били поједини људи, пропагатори те науке, а не народ, јер да је то био неки шири народни покрет, не би се могло рећи за народ да облачи монашко одело, нити би то народ чинио.

За нас је у овоме делу најважнија претпоследња, XXVII глава, у којој се говори о богомилима. Наслов те главе гласи у српском преводу: „Против Богомила. „Богом“ језик Бугара назива Бога, а „милом“ милосрђе. И „Богомил“ би по њима био онај који моли милосрђе божје“. То је наслов те XXVII главе, а сама глава започивље овако: „Јерес богомила појавила се не много пре нашег времена, а била је део масалијанске, и у многим стварима слаже се са њиховим учењем, а неке је (догме) и сама измислила и кугу повећала. А откривена је за време бобомуправљаног цара нашега Алексија, који је мудро и на врло чудан начин уловио њеног *зачетника*. То је био неки *лекар* Василије, човек много покварен и кужан и пун изопачености и оруђе свакога зла.

Зигавин даше приповеда да је цар *овоглекара* позвао себи и примио га са почашћу и сео покрај себе, па је с њим врло љубазно и благо разговарао и расправљао, претварајући се да се и сам жели поучити. И тако се овај проклети старац преварио, па је открио цару сву своју тајну злоћу, којом је већ био многе залудио. Цар га је мудро испитао и није ништа оставио, што не би истражио и разумео. У мрачном срцу лудога и поквареног старца цар је пронашао многе сакривене, опаке и отровне мисли и изнео их на светлост, па је заповедно Зигавину, да *смешне мистерије* те јереси запише и докаже да то није истина.

Palr. gr. CXXX col. 1273.

ibid. col 1288.

patr. gr. CXXX, col. 1289.

После овога увода Зигавин износи у 52 тачке науку византијских богомила, како ју је тобоже проповедао тај *лекар Василије*, а открио цар Алексије. Износећи тачку по тачку те науке, Зигавин је побија наводима из *Св. Писма* и мислима Светих Отаца

Наука ових византијских богомила нема готово ништа заједничко са оном науком што нам је оставио Козма у својој *Беседи*. Козма каже за бугарске јеретике да се по спољашности не разликују од хришћана, а Фотије за павлићане, да се не разликују од народа ни по оделу ни по начину живота, док Зигавин у 24-тој тачки вели за ове византијске, да *с&„одевајукао монаси”* узимајући монашко одело као мамац да сакрију вука у питомо крзно, како би ради одела имали лакши приступ и згоду за разговор и како би без подозрења лепо говорећи бацили отров у уши оних који их слушају.⁴

Већ и сама ова мисао да *се„одевају као монаси”* показује да се ту не ради о народу и неком народном јеретичком покрету, него о појединцима, а велико је питање, да ли су и ти појединци постојали као и њихов учитељ, *лекар Василије*. Ову мисао да се тобожњи византијски богомили одевају као монаси, Зигавин је узео из своје *расправе о масалијанима*, што такође баца сумњу на постојање византијских богомила. Сам начин откривања јеретичке науке *лекара Василија*, као што приказује Зигавин, уверава нас, да се овде ради о обичној мистификацији. У томе нас уверењу утврђује још више писање Ане Комnene, која каже за тога Василија да је био *монах*. Зигавин и Ана Комнена, ћерка цара Алексије, пишу о истоме човеку, па једно каже да је био *лекар*, а друго да је био *монах*. Да је то доиста мистификација, види се и по хронологији. Козма је писао своју *Беседу* између 927. и 969. године, тј. за време цара Петра, а Зигавин каже да је богومилску јерес открио у Цариграду византијски цар Алексије I Комнен (1081-1118) и да је њену науку казао њему и заповедно му 1115. г. да је запише и ово о њој напише. Ако је постојала јерес у Бугарској, када је Козма писао своју *Беседу*, зар је требало око 180 година да се она после Бугарске јави у Цариграду? А сем тога

⁴⁴ Patr. gr. CXXX, col. 1320.

она јерес о којој је писао Козма није се звала богомилска, нити је њено учење једнако са оним, о коме је писао Зигавин. По Зигавину је *лекар* Василије *зачетник* јереси; њу је *први на светлостизнео* цар Алексије, а Зигавин смо записао онако, како му је сам цар рекао. Он и не помиње да би тајерес постајала и раније, пре цар Алексија Иако етимологију имена *богомил* тумачи по бугарском језику, он ипак нигде не каже, да би тајерес долазила из Бугарске, или да би *лекар* Василије био Бугарин. Кога и шта је Зигавин под тим именом разумевао, данас је тешко рећи. Једино се по целом његовом писању може закључити, да је све то нека необична средњевековна мистификација. До тога ћемо уверења доћи још јача, кад изнесемо све оно што о томе пише Ана Комнена

На крају 52. тачке Зигавин каже да је цар Алексије, пошто је открио науку *лекара* Василија, сазвао сабор световних и црквених власти и донео одлуку да се овај безбожник спали на ломачи. И тако је, вели, његовом смрћу одсечна глава јереси, а цар ће уништити и њене остатке и очистити пшеницу од корова.

Да би се видело и учење тога *лекара* Василија, како га је написао Зигавин, навешћемо га овде:

1. Одбацује све књиге Мојсијеве и Бога који се у њима спомиње.
2. Бог има људско лице, који из две мождане опне пушта две зраке, једну Сина, а другу Св. Духа
3. Све до године 5533. Бог је био од три лица, а онда је постао једно лице човечјег изгледа
4. Ни Сина ни Св. Духа није било све до године 5500.
5. Бог Отац родио је Сина, Син Св. Духа, а овај издајника Јуду и једанаест апостола
6. Демон, кога је Спаситељ назвао Сатаном, такође је Син Бога Оца и старији је и јачи од Сина и Слова
7. Сатана је бачен с неба
8. Док су људи били мучени од Демона, врло их је мало било на страни Бога Оца и мало их се уздигло у ред анђела
9. Када су анђели, који су пали, дознали, да је Сатана обећао Оцу њихова места испунити људским родом, бесрамно су

- гледали кћери људи и узели их за жене, да се њихово семе врати на небо, на оно место, где су били њихови очеви.
10. Мојсије је преварен од Сатане поново ишао у Египат и преварио народ јудејски. Отуда га је извео чудима која је чинио Сатана, затим се, попео на гору Синај и примио закон од Сатане, због чега је изгубио безборојне хиљаде људи.
 11. Једино су они свети који се спомињу у генеологијама Матеја и Луке, и они који су побијени ради непоштовања идола Сви су идолопоклоници који поштују иконе.
 12. Демони седе на гробовима свештеника и блажених отаца и у име њихово чине чуда. Зато не поштују реликвија.
 13. У свима људима станује демон, само не у богомилима; од њих беже.
 14. Презиру часни крст зато што је на њему умро Спаситељ.
 15. Учитељ јереси упитан: зашто они, које нападну демони, вичу и беже крсту? Одговорио је: зато што демони који у њима станују, много воле крст као своје властито дело.
 16. За наше крштење, које се свршава водом, кажу да је Јованово, а оно које они свршавају помоћу Св. Духа да је Христово.
 17. Не поштују тајне и Св. службе божје ни свето претварање тела и крви Господње. Називају то жртвом демона, који станују у храмовима.
 18. Кажу да у свима светим храмовима станују демони.
 19. Поштују једину молитву „Оче наш“ и моле је седам пута на дан и пет пута на ноћ. Све остале молитве презиру и називају блебетањем.
 20. Учитељ јереси говорио је да је у њиховом еванђељу написан глас Господњи: поштујте демоне, не да вам користе, него да вам не шкоде. Они могу много да шкоде, јер им не може ништа ни Христос ни Св. Дух, а Бог Отац им не одузима снагу. - Зигавин додаје, да су ову шалу узели из јереси Масалијана
 21. Кажу да је у њиховом еванђељу и ово написано: побрините се само за свој спас сваком вештином и варком, подражавајући веру оних који вас прогоне.

22. Кажу да у свима њиховим једноверницима станује Св. Дух и да су сви родитељи Божји, а тако да се називају и они који су објавили Реч божју и створили је кроз учен>е других. Ништа више нема од њих ни Богородица
23. Кажу да често пута виде Бога Оца не само у сну, него и на јави, као брадата старца; Сина као брадата човека, а Св. Духа као голобрада младића.
24. Одевају се као монаси, узимају одело као мамац да сакрију вука у питомо крзно, како би ради одела имали лакши приступ и згону за разговор и како би без подозрења лепо говорећи бацили отров у уши оних који их слушају.
25. Заповедају да се пости сваке недеље други, четврти и пети дан све до деветог сата. А ако их ко зовне на част, одмах заборава своју заповест, па једу и пију као слоновии.
26. С почетка храбрећи оне које треба увести, уче их да верују у Оца, Сина и Св. Духа и да науче да је Христос примио на се тело и да је апостолима дао еванђеље.
27. Свих седам књига тумаче обрћући њихове речи и удаљавајући се од правога појма, дотерујући према своме учењу.
28. Витлејемом називају своју синагогу, јер веле да се је у њих родио Христос или Реч божја, која објављује истину вере.
29. Говоре да ја Рахела била нека удовица...
30. Кажу за Јована да је имао одело од камше длаке и кожни појас око струка..
31. За нас који верујемо у крштење Јованово кажу да смо фарисеји и садукееји...
32. За обућу Христову веле да чудо које је он показивао ученицима и народу... Своју веру називају чистом и здравом пшеницом, а нашу стару веру некорисном и вредном огња..
33. За високу гору, на коју је Христос био од ђавола уздигнут, кажу да је друго небо, са кога је видео сва царства света
34. За Искуса веле да је, отишавши из Назарета, живео у Капернауму.
35. Уверавају да је Христос рекао, да су сви од богомила блажени...

36. Ни једнајота, ни једна црта, неће избећи од закона, док све не постане.
37. Говоре: ако ваша праведност не буде обилнија од оне књижевника и фарисеја, нећете ући у царство небеско.
38. Кажу: буди сагласан и са твојим противником, а противник хъуди је ђаво.
39. За речи из Матеја (V 32) богомили тврде да су нека тајна и да их нико не може разумети.
40. За речи из Матеја (V 35) веле да је „велики цар“ ђаво као зачетник света.
41. Речи из Матеје (V. 38) богомили тумаче овако: два ока су два закона, Мојсијев и еванђелски, а зуби су два пута, широк и узак. Христос је дао закон за закон, очигледно еванђелски за Мојсијев, а пут за пут, наравно узак за широк.
42. *Тикад семолишуђиуклијет своју*, (Мат. VI. 6) - „клијет“ они мисле „мисао“, и заведени тим речима, опомињу да се нико не моли у црквама.
43. *Погледајте на птице небеске како не сију нити жњу* и т. д., (Мат. VI. 26.) Птицама небеским они називају монахе, који живе у ћелијама, па иако проводе беспослен живот, ипак их Отац небески храни. А пољским љиљанима називају себе...
44. *Недајте светиње псима, нити мећите бисера свога пред свиње*. (Мат. VII. 6.) Светињом називају једноставнију веру коју сами исповедају, а бисер су више тајне и тачнија уређења њихове јереси. Пси, пак и свиње то су људи који су код нас побожни...
45. *Чувајте се лажних пророка*. (Мат. VII. 15.) Глупи људи називају лажним пророцима великог Василија, част теологије Григорија, златни језик Јована, које следимо као догматичаре.
46. Речи из еванђаља, *Мат. VII 22,23*, они тумаче да су то били наши светијерарси и божански оци, којима је била служба прорицање, који су демоне изгонили и многа друга чуда чинили. А богомили тврде да су то чинили демони, који су у н>има становали.

47. Мудрим људима називају себе који зидају кућу на стени молитве „Оче наш“, а лудим нас који зидамо на другим молитвама.
48. Речи *Мат.* VIII 19, 20 тумаче овако: Књижевници су сви литерати и не треба их примити, као што их није ни Христос примио. Лисице су монаси који живе у тесним кућицама као лисице у јамама...
49. Храмове називају гробовима у којима су смештене кости мртвих.
50. Новим вином називају своје учење, а старим мешинама оне који га не допуштају.
51. Женом која је 12 година трпела на крволиптењу, називају цркву у Јерусалиму, која је 12 година продевала жртвену крв у племенима израиљским. А ово течење крви зауставио је Христос, кад је разорио Јерусалим.
52. (Ово учење Зигавин завршава речима): Чујте још боље смешно тумачење и одатле саберите све лудорије, које се ништа не разликују од бапских шала и прича. - Иза овога он пише још неколико фраза не наводећи ништа конкретно, па завршава се причом о зачетнику и учитељу ове јереси, лекару Василију, како је осуђен и спаљен.

И по овоме учењу види се да је то мистификација, а и сам Зигавин, каже да су то *бапске шале и приче*.

Иако ове „бапске шале и приче“ немају никакве везе са оном јерси попа Богомила из *Козмине Беседе*, Зигавин је то ипак назвао „*јерес богомила*“. Ово име богомили које се сад *први пут* јавља у литератури, подсећа нас на име попа Богомила, али га Зигавин не доводи у везу са тим именом него га тумачи на други начин. Откуда је он узео ово име и зашто га тумачи према бугарском језику, кад за саму јерес *лекара* Василија не каже да би похишала из бугарске? По њему она је постала у Цариграду и *први ју је открио* цар Алексије и одмах и уништио. Име *богомил*а Зигавин није могао наћи код савремених бугарских писаца, јер се оно јавља у бугарској црквеној литератури тек касније, по самом Зигавину, кад је његово дело било преведено на бугарски језик. А нема га ни у Козминој *Беседи*, где се помиње само *поп*

Богомил, а његове присталице називају се искључиво јеретицима, а не богомилима.

Проф. Благоев мисли да су можда Бугари тим именем називали јермене или католике, па да га је из Бугарске пренео у Византију сам цар Алексије I и да је Зигавин на тај начин дошао до њега. Када је после Зигавиново дело било преведено на бугарски, ушло је и ово име и у бугарску литературу, али без икакве везе са каквом бугарском јереси. Тако је оно ушло и у *Живот могљенскога епископа Илариона*, иако му тамо није било места.

Зигавин је многе ствари свога *Догматичког наоружања* преписао из дела патријарха Фотија, и чини се да такав начин рада није био нимало зазоран у Средњем веку. Тако су радили и други писци.

Како се је измишљало и без икаквих обзира преписивало, јасно се види по Козминој *Беседи*, а још јасније по горе поменутом *Животу могљенскога епископа Илариона*, Проф. Благоев је утврдио да су читаве стране из Зигавинова дела преведене и стављене као оригинал у *Живот епископа Илариона*, Овај епископ живео је и радио у XII веку у Могљени у Маћедонији, а живот му је описао бугарски патријарх Еутимије у другој половини XIV века, дакле 200 година касније. Да би што боље прославио епископа Илариона, и да би га приказао као нарочито великога борца за православну веру, патријарх Еутимије узео је преда се горе поменуто дело Еутимија Зигавина, па је из њега *одречи доречи* превео неколико глава, као на пример: против арменаца, против павлићана, против богомила, о крсту итд. па је све то ставио, без примедбе, у *Живот могљенскога епископа Илариона*, приказујући га на тај начин као борца, који се тобоже још у XII веку борио у Могљени против споменутих јеретика.

Проф. Благоев у својој студији о *Беседи* презвитера Козме износи паралелне пример грчкога и словенскога текста, који јасно показују, како патријарх Еутимије дословце преводи свога грчког имењака. На крају проф. Благоев каже, да стари бугарски књижевници у религиозним питањима нису нимало оригинал-

ни, и кад би се хтела установити права истина, требало би наћи грчки оригинал, којим се су се служили⁴⁶.

Тако су исто и касније грчки писци преписивали *од речи до речи* из дела Еутимија Зигавина не наводећи извора и не мислећи о томе, да је то што преписују неистинито и нелогично, неистинито зато, што у њихово време није ни могло бити богомила, јер их је, по казивању самога Зигавина и Ане Комнене, *одмах у почетку уништио цар Алексије I Комнен*, а нелогично је стога што преписују Зигавинове речи, које се могу односити *само на њега и његово време* на почетак XII века. Међутим они то преписују као да се односи *на њихово време*.

Зигавин је написао ове речи: „Јерес богомила појавила се не много пре нашега времена, а била је део *месалијанске*, и у многим се стварима слаже са њиховим учењем, а неке је (догме) и сама измислила и кугу повећала" (Patr. gr. CXXX, col. 1289). Он вели да се је јерес богомила појавила „*не много пре нашега времена*“, а два друга писца из XIV века, Матија Властар и Константин Арменопулос, *преписују горње Зигавинове речи од слова до слова*, хотимично говорећи неистину. Матија Властар написао је свој *Синтагмат* 1335. г. и унео у њега, осим прописа црквенога и световног права, још и кратак преглед јереси, које су се раније јављале у православној цркви. Овај преглед радио је очито по Зигазином делу, па је у своје дело унео и јерес богомила, преписавши горње Зигавинове речи од слова до слова, као да су се богомили појавили у његово (Властарово) време. Може ли Матија Властар 1335. г. рећи, да се јерес богомила појавила „*не много пре нашега времена*“, да је то исто *Зигавин рекао на 220 година* пре њега? Овај прение Матије Властара налази се као тобоже његов оригинал у *Синтагмату* у Patrologia graeca CXLIV (Migne) col. 1041. Али ствар није остала само на овоме. *Ове исте речи преписао је*, дали од Зигавина или од Властара, и Константин Арменопулос и унео их у своје дело, које је писао много касније од Властара, јер је рођен око 1320. г. те му је било тек 15 година, када је Властар написао своје дело. И он без икаква зазора преписује туђе речи као своје и каже, да се јерес богомила поја-

вила у његово време: „не много пре нашега времена“. Тај његов препис, било од Загавина, било од Властара, налазе се у *Patrologia graeca* CL col. 28. А што је најлепше, ни један од ова три писца не каже, *ни где су ни ко су ти богомили?* Зигавин је само рекао да их је цар Алексије у Цариграду открио и *одмах уништио*, а ова два писца из XIV века преписаше Зигавинове речи и не рекоше ништа о тим богомилима. Да их је било у њихово време, они би то бесумње казали и навели би број или место где живе. Међутим ни они, ни други грчки писци и хроничари *непомињу* богомила нигде, на Балканског полуострву.

Синтагмат Матије Властара преведен је још за време цара Душана на старосрпски језик, и како мисли Ст. Новаковић, употребљавао се као допуна Душановом Законику. И оно место, о коме је горе било речи, преведено је на старосрпски језик .

Како год је ово место било без смисла и стварне основе у грчком језику код Властара и Арменопула, тако је било и у старосрпском преводу. Није се односило на неке богомиле, који би постојали у српском народу. Јер да их је било, цар Душан би их унео у свој Законик и против њих би иступио још строжије него што је иступио против јереси латинске.

Када се овако критички проуче средњовековни описи о овим питањима, и када се види на који су начин писани, онда се човек с правом пита: па колико има истине у тој средњовековној књижевности?

Не знајући како су настала она места о јеретицима у *Животумогљенскога епископа Иларијона*, Рачки је веровао, да је у XII веку у Могљени било богомила, па је то унео као доказ у своје горе поменуто дело. Међутим сада се јасно види, да су та места једноставно *преведена* из грчког дела Еутимија Зигавина и да су према томе ти могљенски богомили такође једна облична мистификација.

Како Зигавин нигде у томе своме великом делу о разним јересима, па ни у тој глави „*Против богомила*“, не спомње Бугарске нити каквога јеретичкога покрета међу Бугарима, - то је потпуно јасно, да се та јерес, о којој он пише, не тиче Бугара

Бугари су и тада као и раније били православи хришћани. Према томе Зигавин нам не може служити као историјски извор за некакав јеретички покрет у Бугарској, кога у ствари није ни било. А и у самој Византији све се је ограничило само на *зачетника* те јереси, *лекара* Василија, за кога се тврди да је спаљен, и на неколико његових присталица, које је цар Алексије такође уништио и према томе за увек им нестало трага.

Како нам писање Еутимија Зигавина не може служити као неки историјски извор за богомиле, види се још боље из једнога другог његовог списка. Тај спис нашао је проф. К. Радченко у Дворској библиотеци у Бечу и објавио га 1902. год. у *Извјестија ист. фил. инст. књаза Безборотко*, том XX. У томе спису Зигавин опомиње своје земљаке „против новопојавивше се јереси“ и проповеда, *какоју је он открио*. Он вели како је једном путовао, па на путу срео богомила, с којим је започео разговор. У томе разговору богомил је упорно одрицао ускрснуће мртвих. Док се је Зигавин бавио на путу, богомили су обратили његова ученика у ту нову јерес. И кад се је он повратио с пута, дознао је од тог свог ученика за богомилску јерес. Изјавио је жељу да би и сам ступио у јерес, па је стога његов ученик позвао јерезијарха, од кога је Зигавин дознао за богомилско учење.

Ето тако Зигавин прича у томе спису, а у ономе ранијем казивао је да је ту *јерес први открио цар Алексије* \ Комнен. Ана Комнена приповедана *трећиначин*. И кад се узму у разматрање сва три ова писања, види се очито да је то све скупа била једна обична мистификација, каквим је обиловала средњовековна књижевност.

Ана Комнена, ћерка цара Алексија I, рођена 1083.Г., а умрла 1148. г. писала је под своје старе дане историју свога оца и назвала је *Алексијада*. Већ сам овај наслов показује да је хтела прославити свога оца онако као што се у каквом епском спеву прослављају легендарни јунаци. То показује и њезин начин писања, који Шарл Дил овако карактерише: „Осим усменог предан^а она је прегледала архиве византијске царевине и преписала документа од највеће важности; она је у своју књигу унела изворни текст изведених дипломатских аката, извесно примерке приватне преписке; у стараињу око података тако је далеко

отишла да се, за историју Роберта Гискара, послужила латинским изводом, данас изгубљеним. Међутим, поред свега тога, *Алексијада* Ане Комнене улива читаоцу неспокојство и неповерен>е. Та тобожња историјска књига уједно је панегирик и памфлет"⁴⁸. Она је „свесно или не, мало преувеличавала ствари и предствљала догађаје у светлости више трагичној него истинитој”.⁴⁹ Иако је, како каже Дил, „мало имала воље за теолошка расправљања”, ипак нам је забележила доста дугу причу о монаху Василију, зачетнику јереси „богомилске” у Византији. Да би уздигла заслуге свога оца не само за државу него и за православну веру, она нам је по ономе, како су јој приповедали, испричала и његову борбу против јеретика. Спомињући очеве ратове у Тракији са Скитима и Куманима, споменула је и град Филипопл, па каже да су ту становали у очево време армени и т. зв. богомили и паулинкјани, који потичу од Манеса, Павла и Јована, па се зову и манихеји; а тамо их је довео из Азије и ту населио цар Цимиск (969-976), да их као врло ратоборне употреби против Скита и Кумана. Али су они нападали *на тамошње хришћане* и отимали им имања. Стога се цар Алексије дао на посао да их преведе у православну веру, и у томе је, каже Ана, имао великог успеха, тако да се може назвати *тринаестим апостолом*. Он је те манихеје сам поучавао и покрштавао их у присутности филипопољког архиепископа. „А зашто ја ово спомињем, пита се Ана, кад то зна читав свет и сведочи и исток и запад? зато јер је он привео у нашу православну веру читаве градове и крајеве заражене свакојаким јересима”⁵⁰. *Оне који се нису хтели одрећи јереси, довео је са собом у Цариград и бацио их у тамницу**.⁵¹

„За време његове владе јавила се нова јерес која је до тада цркви била непозната. То су помешане две најгоре и најпоганије вере које су се појавиле у стара времена: безбоштво манихеја, које називамо јерес павлићана и срамота масалићана, а то је вера богомила, састављена из вере масалићана и манихеја.”⁵² Ову је

П. Дил. Византијске слике II С. књ. зад. стр. 81.
исто дело, 79.

⁵⁰ Ана Комнена II стр. 304,297-306.

исто, 304.

јерес богомила открио Анин отац цар Алексије и цркви је тек од тада била позната. Тако Ана каже. А да је те јереси било у Бугарској за време цара Петра (927. до 969.), како то неки изводе, по имену попа Богомила, против кога је Козма писао своју *Беседа*, то би Ана бесумње знала и записала, нарочито оном приликом кад је говорила о апостолском раду свога оца у Фшшпоплу. Она истина, како смо видели, спомиње тако армене, богомиле и пауликијане, али их не доводи у везу са Бугарима. То су неки страни елементи, које је цар Цимиск довео из Азије. Како је цар Цимиск почео владати у Византији оне исте године (969), када је престала влада цара Петра у Бугарској, то је Цимиск ове стране јеретике могао довести из Азије (ако их је уопште довео), истом, *после владе* цара Петра, према томе ови Анини јеретици, које је њезин отац превео у православну веру, не могу имати ништа заједничко с оним јеретичима против којих је писао Козма за време цара Петра. При покрштавању ових азијских јеретика у Филипоплу цару Алексију је помогао тамошњи архиепископ. Значи дакле да је тамошњи народ био хришћанске вере, како то и Ана тврди, и да је имао свога архиепископа.

Иако Ана тврди да је цар Алексије све те стране јеретике покрстио, а неке који се не хтедоше крстити, довео са собом у Цариград и бацио у тамницу, она ипак по Зигавиновој причи, говори о новој богомилској јереси, коју је тобоже у Цариграду почео проповедати неки *монах* Василије.

Да би се видело како је Ана ову Зигавинову причу проширила и још више мистифицирала, приказаћу је овде мало опширније. Из овог Аниног фантастичног причања о *монаху* Василију, видимо само то да јој је циљ био још јаче истаћи заслуге очеве за православну веру. Стога она овога Василија не зове *лекаром*, као што га назива Зигавин, него *монахом*, да би јој прича изгледала што вероватнијом.

Она прича овако: Био је неки *монах* Василије који је врло ватрено проповедао безбоштво *богомила* са 12 ученика, које је називао апостолима. неке од њих цар је позвао себи у двор и од њих дознао да им је Василије учитељ и поглавар секте. На то је

цар заповедно да се и он пронађе, па је ухваћен тај архисатрап Сатанаилов Василнје, по оделу *монах*, испијена лица, без браде, а стаса врло висока. Цар га је довео преда се и послужио се допуштеном варком. Пред њим је устао и заповедно му да седне и да с њим једе (II352). Цар се вешто претварао и изјавио, да би хтео и он и брат му Исак примити ту нову веру, само да их Василије поуџи у њој. Овај је поверовао цару, па му је изложио све принципе те нове вере (II353). У тој дворани био је изаједне завесе сакривен писар, који је све записао, како је Василије говорио. Он је с презиром говорио о нашој теологији и побијао цело божанско уређење, па и храмове, називајући их домовима ђаволским. Тада је цар отклонио завесу и сазвао у седницу војну и црквену власт, којој је председавао патријарх Никола. Набројене су све гнусне догме Василијеве јереси, и он је оптужен. Он је бранно своју јерес и изјавио да ће поднети и огањ и шибе и друга безбројна средства смрти (II 354), јер ови грешни богомили верују, да могу поднети све телесне казне без осећања бола. Иако су му претили и побијали његову јерес, и предочили му и ломачу и друге муке, он је ипак остао непоколебив чврсто се држећи свога Сатане. Био је везан у ланце и цар га је лично опомшљао да се одрече те опаке вере, али он није хтео. Цар је близу свога двора саградио једну малу кућицу специјално за употребу овога грешника и тамо га затворио. Једне ведре ноћи с њим се догодило велико чудо, кад се је *монах* био повукао у ћелију, наједном је у поноћи почело аутоматски падати камење као град на ћелију, а није се видела ни рука ни човек, који би то камење бацао и тога демонскога владику каменовало (II 355). То су чинили демони Сатанаилови, који су хтели деловати на цара, да још жешће прогони јерес. Василија је чувао стражар Параскевиот, да не би могао ни с ким разговарати и своје учење саопштавати. Овај је стражар под заклетвом изјавио, да је камење падало као киша и на земљу и на кров ћелије и да је дрхтала земља и тресли се кровови кућа. С нечетка се није бојао, али кад је видео да је то ђаволска сила, онда је побегао (II356).

Иза тога Ана каже, како је хтела да у целости опише јерес богомила, „али то, вели напуштам да не каљам свога језика, а оне који хоће да упознају целу јерес богомила, упућујем на тако

звану књигу *Dogmatike panoplia*, која је састављена по заповеди мога оца. Цар је позвао некога монаха, званог Зигавин, кога је познавала госпођа моја баба по мајци и сви свештеници, као одлично вешта у граматичици и спремна у реторици, а тако учена у догматици као нико други, па му је заповедно, да изложи све јереси, сваку напоше, и да за сваку напише побијање Светих Отаца, па и јерес ових богомила, како је учио онај безбожни Василије. Цар је назвао ту књигу *Dogmatike panoplia*, и тако се зове све до данас (II357).

После ове примедбе, Ана се опет враћа на причу о монаху Василију и приповеда врло опширно како је цар похватио све ученике и присталице његове и осудио их на ломачу. Једни су се бранили да су невини, а други су признавали јерес. Стога је цар поново сазвао сабор, да се установи ко су прави хришћани. Опет су једни остајали при јереси, а други су говорили да су лажно оптужени (II358). Нато је цар заповедно да се запале две ломаче, једна са крстом, а друга без крста, па нека сваки од оптужених бира, на којој ће бити спаљен (359). Кад су их извели пред ломаче, хришћани су кренули ка оној са крстом, а богомили ка оној без крста. Гледаоцима је било жао хришћана, па замолише цара да обустави спаљивање. Цар је на тај начин упознао међу оптуженима ко су хришћани, а ко су богомили. Хришћане је отпустио кући, а није хтео спаљивати ни богомиле, него их је поново бацио у тамницу *где су и помрли* (II 360). А монаха Василија, зачетника и предствника секте, цар је поново позивао да се одрече јереси. Икадто овај нијехтео, наредио је да се спали. Запалена је била велика ломача и Василије је поведен према њој. На једном се на супротној страни подигао крст, дајући безбожном човеку могућност да се у задњем часу покаје и приступи крсту и спасе од спаљивања. Али он то није хтео и био је спаљен (II361).

Ова Анина велика прича о монаху Василију изведена је по Зигавинову делу, како то она и сама признаје, упућујући читаоце на *Dogmatike panoplia*. По самој причи вида се да је мистификација, а кад би претпоставили да је и истинита, из ње би могли констатовати само једно - да богомила као вере није било ни у Византији. Чим су се појавили, уништио их је цар Алексије.

Њихова *зачетника* је спалио, а њих је *све* похватио и бацио у тамницу, где су помрли. Према томе ни дело Ане Комнене не може нам бити неки извор за богомиле. Поготово не можемо везати јеретике из Козмине *Беседе* са овом евентуалном појавом у Византији, јер их дели и њихова догамтика и време од 180 година.

Козма је плагирао дела Петра Сицилског и патријарха Фотија и писао о некој јереси у Бугарској, када је цела Бугарска била православие вере и имала своје православие црквене писце, који нигде не забележише Козминих јеретика. Исто тако писали су Зигавин и АнаКоменанао неком лекару или монах/Василију у Византији, када није могло бити ни говора о појави такве јереси у добро организованом православној византијској цркви. Савремени византијски писци не потврђују овога писања Еути-мија Зигавина и Ане Комнене.

Рачки је у своме делу о богомилима осим на ова дела позивао и на један извор без икакве историјске вредности. То је такозвани:

Синодик цара Борила,

Синодик је средњовековни црквени спис, у коме се по прописима Васељенских сабора исповеда права вера и проклињу све јереси, а чита се у прву недељу православља. Овај спис преведен је са грчкога на бугарски језик 1211. г. по наређењу цара Борила, због чега се и зове његовим именом. Сачуван је у више преписа са разним допунама Издавај је више пута. Ја се служим издањем М. Г. Попруженка у *Блгарској старини* (кн>. VIII. Софија 1928. г.). У овоме издању је и грчки текст, који је био закључен, како каже Попруженко, почетном XIII века. Првобитни бугарски превод слаже се са грчким оригиналом готово од речи до речи. Али су касније преписивачи овогоме преводу додали неке своје ствари, Борилев *Синодик* много одступа од грчког оригинала. Тако се у члану 39. говори о томе, како се *за време цара Петра* (927. до 969.) појавио у Бугарској неки *поп Богомил*, који је почео проповедати јеретичку веру, очито је да је овај уметак унесен, из Козмине *Беседе*. А на другом месту, у члану 93. стоји, да се је поп Богомил појавио *за време цара Борила*, т. ј. између 1207. и 1218. г. Да ли је могуће да се једна те

иста особа појави са својим учењем *два пута* и то у временском размаку од 250 година? Може ли нам према томе овај *Синодик* служити као историјски извор?

Грчки *Синодик*, из почетка XIII века, са кога је преведен бугарски *Синодик*, носи наслов: "Ib sinodikon kata pason hajeseon" - *Синодик против свијујереси*. У томе грчком Синодику *против свијујереси* ипакјема *богомилскеј ереси*, иако је презвитер Козма *о попу Богомилу* писао још у X веку, а Зигавин и Ана Комнена *ојеретику Василијуу првој* половини XII века. Шта ово значи? Зашто учени грчки црквени писци нису унели и *богомиле* у свој *Синодик*? Зато јер их уопште није ни било. А да их је до *почетка тринаестог века* било, били би унесени у грчки *Синодик* међу остале *свејереси*.

Неки бугарски преписивач унео је у *Борилов Синодик* и „Василија врача“, који је у Цариграду сејао триклету богомилску јерес за време православнога цара Алексија Комнена" (члан 53). Ово је бесумње узето из преведеног дела Еутимија Зигавина. Исти преписивач унео је и члан 93, да се је *поп Богомил* јавио за време цара Борила (1207 до 1218), јер је оно што даље у томе члану пише о цару Борилу, сасвим слично ономе, што су Зигавин и Ана Комнена писали о цару Алексију. И Борил је, као и цар Алексије, похватао *свејеретике*, па је сазвао сабор архијереја, свештеника, бол^ара и народа, коме је сам председавао. Јеретицима је запретно и на лукав начин дознао њихову злу јерес. Мудрим питањима и одговорима о божанској православној вери, једне је одвратио од јереси, а друге који се нису хтели покорити православноме сабору, казнио је разним казнама и *бацио у тамницу* (стр. 81 и 82). Поступив је дакле исто онако као и цар Алексије, или боље речено, бугарски је преписивач причу о цару Алексију пренео на свога цара Борила.

Према свему овоме *Синодик цара Борила* не може нам служити као историјски извор за богомиле. Кад би избацили из њега све нелогичности и контрадикције, пре би нам могао служити као доказ, да је бугарски народ и у то доба био православие вере као и данас.

Неки наши писци који бране концепцију Рачкога и хоће пошто-пото *ра„црквубосанску прогласе богомилском*, позива-

ју се и на два стара списка са српске територије, који нису ништа друго него:

Српски Синодик.

Један од ових списка штампан је у *Споменику* Срп. кр. ак. XXXI под именом: „*Обред исповедања вере и проклињање јеретика*“, а други у *Споменику* LVI под именом: „*Требник манастира Св. Тројице код Плеваља*“. први је издао Никанор Ружичић, а други Љубомир Стојановић. Оба списка нису ништа друго него преписки бугарскога *Синодика*, што га је издао Попруженко. Сваки је од њих посебан *Синодик* који се, углавном слаже и са грчким оригиналом и са бугарским преводом. Одступања има само утолико уколико су разни преписивачи додавали извесне ствари по својој вољи и увиђавности. Међу тим додацима има и таквих ствари, које је прописивач однекле преписао, а да често пута није право ни разумео шта преписује.

Попруженко је испоређивао оба ова српска *Синодика* са бугарским и грчким текстом, па је нашао, да су писци српскога текста имали пред очима бугарски превод, а вероватно да су се служили и грчким оригиналом.

Ниједаи од ова два српска списка није имао правога имена Ружић је своме издању дао доста згодан наслов, који одговара садржају, а онај спис из манастира Св. Тројице назвао је Сава Косановић, „*Требников*“. Косановић га је први описао и из њега нешто исписао у *Гласнику* Срп. учен. др. кн>. 29. Стојановић вели за тај опис да је непотпун и невешто израђен, а исписи да су извађени без везе са осталим текстом, те се о свему добија нејасна слика. Спис се не може звати, „*Требников* него, „*Синодиком*“ или „*Зборник*“*Г.

Иако се ова два српска *Синодика* углавном слажу са бугарским текстом, у њима ипак нема ни *попа Богомила* ни *богомила*. Али су зато однекле убачени неки други јеретици који се зову *бабуни*. Тај став у „*Требнику*“ гласи у данашњем књижевном језику овако:

„Злијеретици, триклети бануни, који се зову лажни крстјани и који се ругају нашој правој вери, узимајући од књига *Свето Писмо* и обрћући га на зловерје, и који се одлучише од свете православие цркве, и који се ругају

светоме и часноме крсту, и који се ругају и не клањају светим иконама, да буду проклети".

„Који верују у бабунску веру и њихово учење, и који их примају и клањају им се, и који држе веру њихову, такви да буду проклети."

„Који знају да је бабунске вере, па их примају у своје земље и бране их, такви да буду проклети."

„Онај који не проклиње сваку злу јерес, а нарочито јертике, који се називају бабуни, да буде проклет."

„И свима који врују у праву веру, истиним христјанима и који се клањају образу светога и часнога крста и светим иконама и светим моштима, који тако мисле и верују, вечна памет."

„Сави јеромонаху вечна памет."

„И сваки бабун да буде проклет."

„И возгласит велми: многаја лета царем. Многа лета царем."

„И возгласит велми:

„Растудије босански и Радомир и Дражило и Тољко и Твртко и Тврдош и сви који се називају крстјани и крстјанице, *анеклањајусе светим иконама и крсту часноме*, да буду проклети."

На страни рукописа где се је последњи редак свршавао са горе поменутиим именом „Тврдош", додано је испод тога последњега ретка на празном простору *другомруком и другим мастилом*: „и Радин гост херцегов, да буде проклет."¹¹

Ово што сам досад навео од „Зли јеретици..." па до „Сави јеромонаху..." налази се и у „Обред/\ а почевши од „Сави јеромохану..." па до краја *нема* у „Обред/'. Нема дакле ни „Растудија босанског" ни додатка о „Радину госту". Али има пре тога други један безначајан и бесмислен уметак, стављен између става „Онај који не проклиње сваку злу јерес..." и става „И свима који верују у праву веру..." Ту су у „Обреду" уметнута ова имена као нови став:

„Влчко Грубешин, отац и мати му Радослава и Нерадова баба Градислава, да буду проклети. Бан Стефан, Протомара снаха му, да буду проклети. Првослав, Брјегоч,

Стогшин, Воихна, Растудије, да буду проклети. Влахиња, Вољаница, да буду проклети."

Ко су и шта су ова имена и зашто су овде уметнута, Бог један зна. Само се већ и из саме стилизације види, да се не могу довести ни у какву везу са *бабунима*, који се у „*Требнику*“, по истоме обрасцу, проклињу на више места. Каква је значајна личност „Нерадова баба Градислава“? или „Протомара снаха бана Стефана“? једино би по имену могао нешто значити „бан Стефан“, али се и он не може довести у везу са *бабунима*.

У „*Обреду*“ има још на једном месту пре овога набацано неколико имена, али опет без везе са *бабунима*, само с том разликом што је међу та имена уметнуто: „и сви јеретици босански и хумски, да буду проклети“. Цео тај став, без везе са *бабунима* гласи:

„Белизменц, Растудије, Дражило, Тврдош, Добрко, Радосим, Растина гост, поп Друг, Твртко, поп Братјен, Хотјен, и *свијеретици босански и хумски*, да буду проклети. Воихна, Пријезда, Нелепац, Стогшина, Бороје, Лепчин и сви који врују у њих и сведоци им, да буду проклети.“

Упоредимо ли ова уметнута имена у оба *Синодика*, видимо да се четири имена из „*Требника*“ понављају и у „*Обреду*“. То су Растудије, Дражило, Твртко и Тврдош. Како се у „*Обреду*“ осим ова четири, налазе још и многа друга имена, и мушка и женска, то можемо закључити да је рукопис „*Обреда*“ млађи и да је преписиван из „*Требника*“. Његов је преписивач додао сва она бесмислена имена и уметнуо ону реченицу: „и сви јеретици босански и хумски“*. Име Растудије се понавља два пута, али без ознаке „босански“, како је у „*Требнику*“. Он је због те Растудијеве ознаке и због „Радина госта“ и додао ону реченицу: „и сви јеретици босански и хумски“ ... преписавши криво Радиново име, назвавши га „Растина гост“, а „попа Друга“, „попа Братјена“ и остала имена, која немају никаква значаја, набацио је, по свој прилици, напамет. Што је међу та имена убацио и „бана Стефана“, вероватно је да преписивач потиче из XIV или XV века, када је међу српским калуђерима још живела мрска успомена на босанскога бана Стевана Котромавића, који је 1326. г. запосео

Хум и хумску епископију отцепио од српске архиепископије и присајединио је „босанској цркви". Иначе, преписивач је био врло малога знања, те није имао ни појма о људима који се у „Синодику" помињу, ни о времену када су живели. Тако на пр. он краља Уроша назива *кнезом* и моли се за него као да је још у животу и вели: „многа лета", а исто тако моли се и за дуг живот архиепископа Јакова. Јаков је био српски архиепископ 1286. до 1292, а краљ Урош је владао од 1243. до 1276, па према томе када се је молио за дуг живот арх. Јакова, није се могао у исто доба молити и за дуг живот краља Уроша, јер је овај већ давно био мртав, када је Јаков постао архиепископ.

Узевши у обзир све што се је у оба ова српска, „Синодика" набацало и без смисла и разумевања у разна времена записало, слободно се може рећи да нам ни један од њих не може служити као историјски извор, а поготово кад се ти *бабуни* који се у њима помињу не могу довести у везу ни са Босном, ни са „босанском црквом"^{1*}.

Ко су *бабуни*, то нам заправо још нико није знао протумачити, па ни најбољи наш лингвиста Д-р Петар Скок. И он је остао при нагађању као и ранији писци који су о томе писали, да би *бабуни* тобоже били у некој вези са планином Бабуном. Међутим то се тумачење не може примити ни због самога облика те речи, јер би се од *имена Бабуна* могло извести само Бабукњанин - *Бабуњани* као од реке Цетина - *Цетињанин* - *Цетињани*, а никако *Бабуни* или *Цетини*.

Кад је Даничић 1863. и 1864. издао свој *Рјечник из књижевних старина српских*, била му је позната само „бабунска реч" из Душанова Законика, за коју каже да долази само „на једном мјесту, гдје се не може пристати да значи шта друго него што је још Шафарик (Isekorn. 82) мислио. *carmen magicum*; у Пољака *zabobon*, а у Маџара *babona superstitio*. Друга рецензија *Законика* Душанова има на том мјесту: „злу и безчастну реч". Тако Даничић; а Ст. Новаковић наводи осим те варијанте још: „неприкладноу" и „непоштеноу реч". Значи дакле да ни наши стари преписивачи нису знали правога значења те речи. А да се је то

односило на неку бабунску или богомилску веру, која је тобоже некада постојала у нашем народу, они би то бесумње знали, па би тако и протумачили. Али те вере, како смо видели, није било ни у српском ни у бугарском народу. „*Бабуиска реч*“ у 85. члану Душанова *Законика* не односи се на веру, јер сви црквени и верски послови изложени у првих 38 чланова без прекида, где се одмах на почетку у 6, 7. и 8. члану говорило врло строго о *латинској јереси*. *Законик* је донесен на српском Сабору у Скопљу 21. маја 1349. године, и да је тада било богомилске јереси ма где у српском народу, то би било унесено у *Законик* међу оних 38 чланова, где се расправља о верским стварима Међутим, тога нема Стога „*бабунска реч*“ у 85. члану, судећи по његовом садржају, значи неку псовку или непоштену реч, која је у оно доба била уобичајена код становника око реке и планине Бабуне.

Тако су то тумачили и стари преписивачи *Законика*.

Бабунски у Крмчијама

Овде ћу укратко приказати како су ти мистериозни *бабуни* ушли у нашу историјску науку. Стара грчка црквена књижевност има збирку црквених правила и закона, у којој се говори и о јересима Та се збирка зове *Номоканон*, а бугарски и српски преводиоци назвали *сује Крмчија*, од крма, крмити, управљати. Тих *Крмчија* у старим рукописима сачувало се је доста. у руским, бугарским и српским *Крмчијама* оно поглавље које говори о *масалијанима* и њиховој јереси, носи овај наслов: „О масалијанима иже соут глаголеми богомили, бабоуни“ или „Масалиане оучители богомилом рекше бабоуном“. Тако је записано у *Морачкој Крмчији*, чији је садржај дао архимандрит Нић. Дучић у *Гласнику Срп. учен. др. кн*>. VIII. А тако је и у *Сарајевској Крмчији*, из које је Сава Косановић преписао и штампао поглавље о *масалијанима* у *Гласнику С. у. д. кн*>. XXXVII. Исти такав наслов налазк се и у *Иловичкој крмчији*, коју је у *Starinama VI* описао Ватрослав Јагић. Уз овај опис Јагић је дао и неке врло корисне примзбде. Тако на пр. да су већ стари писци упоређивали богомиле са масапијанима Наводи за то Леонта Ступиса, патријарха цариградског из прве половине XII века и Арменопула из XIV века⁵⁴ А да би доказао да је Косановићево мишљење погрешно, што га је о томе поглављу изрекао у 37 књижи *Гласни-*

ка, штампао је паралелно грчки текст Св. Епифанија и Јована Дамаскина против масалијана и словенски превод *поИловичкој крмчији*, из чега се јасно види да је Косановићев текст из *Сарајевске крмчије* исти као и овај из *Иловачке*, те према томе не може бити нови извор о богомилима, како је то мислио Косановић. Јагић даље констатује да је тај грчки текст против масалијана написан у VIII веку, а када је преведен на словенски, не може се тачно установити. Једино се зна да су најстарији словенски преписи из XIII века, па даље. У тим словенским *Крмчијама*, у наслову поглавља о масалијанима, увек се додаје да то верују и богомили или бабуни. Исте оне речи као у *Иловичкој крмчији*: „масалиане оучители богомилом рекше бабоуном“ стоје и у руској *Рјзанској крмчији*, која је свој прототип добила из Бугарске. Према томе је врло вероватно да су *први* Бугари употребили ово име *бабуни*, а одатле су тај наслов, без знања и размишљања, преносили у своје преписе и руски и српски преписивачи. Из *Крмчија* дошли су „бабуни“ и у српски *Синодик*, исто онако како су још раније дошли „богомиле“ у бугарски *Синодик*, а извор им је и за *Крмчије* и *Синодике* Еутимије Зигавин, који је први рекао да су масалијани учитељи богомилима. Од њега су, како смо видели, касније преписивали и грчки црквени писци и словенски преводиоци. А како су буквално преписивали, то смо већ раније видели.

Из разних *Синодика* и *Крмчија* уносили су те „богомиле“ и „бабуне“ неки историчари у своја историјска дела и на темељу тога доказивали, као да је у Средњем веку било неке богомилске или бабунске вере на целом Балканском полуострву. Међутим, када се сви спкиси, који о томе говоре, тачно проуче и анализирају и доведу један с другим у везу и упореде са савременим историјским изворима, види се да у то време богомила није било нигде на Балканском полуострву, него да су и Бугари и Срби и тада као и данас били православне вере.

На темељу списка презвитера Козме, Еутимија Зигавина, и Ане Коменен, те разних *Синодика* и *Крмчија* може се само

⁵⁴ Какије је вредности Арменуопулово писање в. 252. стр. ове књиге.

288

једно закључити: богомили су калуђерска мистификација средњег века.

ГЛАВА ПЕТНАЕСТА ЗАВРШНА РЕЧ

После свега што сам досад изнео у овој књизи, држим да је свакоме јасно, да пре доласка Турака није било на Балкану никакве друге вере осим православие и римокатоличке.

Богомили су калуђерска мистификација Средњег века. Врло је вероватно да је и то име постало у вези борбе између римокатоличке и православие цркве. Оно се јавља први пут у делу цариградског монаха Еутимија Загавина *Panoplia dogmatike*, које је написао у Цариграду око 1115. г. Зигавин нам није рекао, кога је он мислио под тим именем, и зашто је тако назвао присталице некога старог лекара Василија, о коме је написао фантастичну причу. Он вели да је тај лекар Василије „мало пре његова времена“ проповедао у Византији неку јеретичку науку, коју је он у горе поменутом делу врло опширно изложио.

Василијеве присталице Зигавин је назвао *богомилима* и тумачио је то име по бугарском језику. Због његова довођења тога имена у везу са бугарским језиком и због тога што је на 185 година пре Зигавина писао бугарски писац презвитер Козма о некоме јеретику попу *Богомилу*, - историчари су из тога закључили, да су ти византијски *богомил* исто то што и бугарски јеретици попа Богомила, који су се тобоже појавили у Бугарској за време цара Петра (927-969) и добили име по имену свога зачетника. Међутим, Зигавин то не каже, а у Козминој *Беседи* њихово име не долази. Козма их не назива богомилима, него само јеретцима. А што је најглавније њихова се наука ни мало не слаже са науком лекара Василија, како је приказује Зигавин.

Дакле византијски богомили немају никакве везе са присталицама попа Богомила у Бугарској.

Даље је доказано да *Беседа* презвитера Козме није оригинална, него је сложена из Св. Писма и из дела патријарха Фотија и Петра Сицилског, те нам према томе не може служити као историјски извор. А и без тога је беспредметна, јер нам Козмин савременик, византијски цар Порфирогенит тврди да су Бугари у то доба били православији хришћани као и Грци. Међу њима није било никаква јеритичког покрета у то време, како то неки историчари хоће да извуку из Козмине *Беседе*.

А што се тиче дела Еутимија Зигавина, и оно носи на себи печат компилације из ранијих црквених писаца. Тако је на пр. из Фотијевих дела Зигавин преписао читаве одсеке. А у 27-ој глави он опширно пише о јереси богомила и о њиховој догматици, која нема никаква система него представљу смесу разноврсних фантастичних гатки, за које на крају каже сам Зигавин да су *бавске приче*. Та јерес је, по његовом мишљењу, део масалијанске јереси, а ни једном речи не помиње да би потицали из Бугарске или да би је још било у његово време негде на Балкану. Он само тврди да се је појавила у Византији „не много пре његова времена“ и да ју је тајно проповедао неки стари лекар Василије, а на лукав начин да ју је први открио цар Алексије I Комнен (1081-1118). И чим је открио, одмах ју је и уништио. Лекара Василија дао је спалити на ломачи, а његове је присталице похватио и затворио у тамницу, где су и помрли. Покрет је дакле угушен одмах у првом зачетку, ако га је уопште и било. Чини се, да је цела прича измишљена само зато, да би се прославио цар Алексије. На то нас упућује други један спис од истога Зигавина, у коме он приповеда да је он лично открио ту јерес. Према томе су обе приче измишљене, и своде се на обичну средњовековну калуђерску мистификацију.

Зигавинову прву причу о лекару Василију и цару Алексију преписала је Ана Комнена и са много маште искривила и увећала. Она је нарочито настојала да уздигне и прослави свога оца цара Алексија, па је о њему написала велико панегирично дело *Алексијаду*. У то дело унела је она и ову причу из Зигавинова дела, не упуштајући се у догматичко учење Зигавинових богомила, за

које и она, по Зигавину, каже да им је јерес састављена из масалијанске и манихејске јереси. Она јеретика Василија не назива лекаром као Зигавин, него монахом, што такође упућује, на мистификацију.

Држећи се Зигавинове приче и Ана тврди да је ту јерес први открио њезин отац и да је дао спалити монаха Василија, а његове присталице да је уморио у тамници. Према томе, и по њеном причању јерес је угушена већ у првом зачетку.

Осим тога Ана приповеда, како се њен отац дуго времена бавио у Бугарској, где је уз помоћ бугарског архиепископа покрстио све инородне народе, које је тамо раније био довео из Мале Азије цар Цимсхије (969-976). Она вели да је њен отац оне, који се нису хтели покрстити, довео са собом у Цариград и бацио у тамницу. И тако је, каже она, очистио Бугарску од сваке јереси, па се стога може прогласити тринаестим апостолом.

Иако је ово дело Ане Комнене очито панегирик њеноме оцу, цару Алексију, ипак се из њега може закључити, да је Бугарска у првој половини XII века била православна земља и имала свога архиепископа, а била је православна и раније за време цара Петра, како нам то изричито тврди цар Порфирогенит.

И Зигавин и Ана тврде да је цар Алексије уништио прву појаву богомила, па их касније није било ни у Византији ни у Бугарској. Сви писци и путници почевши од Порфирогенита па до Курипешаћа говоре само о хришћанима православне и римокатоличке вере на целом Балканском полуострву. Богомила нико не помиње.

А што се име *масалијана* или *богомила* повлачи по појединим средновековним црквеним рукописима, то је дошло отуда што су разни преписивачи и састављачи тих рукописа преписивали из поменутог Зигавинова дела, често пута и не пазећи на смисао онога што преписују. То сам напред јасно доказао за Матију Властара и Константина Арменопула. А исто се опажа и код наших преводилаца са грчкога језика.

Тако су из Зигавинова дела уз друге јеретике доспели и *масалијани* или *богомил* најпре у грчке преписе *Синодика* и *Номоканона*, а одатле у старословенске преводе и преписе. Преписивачи су често пута у своје преписе уносили и нове отвари,

не водећи рачуна о томе, дали је то истина или није. Тако су преписивачи унели у бугарски *Синодик* и попа Богомила на два места, говорећи једном да се је појавио за време цара Петра, а други пут за време цара Борила, једном дакле у X, а други пут у XIII веку, у размаку од 250 година.

Нико није хтео те старе рукописе критички читати, па се је стога и догађало да су многим писцима разни Синодици и Крмчије служили као извори за богомиле. А нажалост и данас се догађа да извесни писци из таквих списа ваде доказе, да докажу, како је и средњовековна „дрва *босанска*“ била богомилска

Коликогод је крив Еутимије Зигавин, што је измислио причу о богомилима, толико су исто криви и они, који су то од њега ропски преписивали, а најкривљи су они који то преписивање нису критички проучавали, него су га у своја дела уносили као готове историјске истине и тако нас увели у једну велику историјску заблуду.

Колико је та заблуда била овладавала у нашој историјској науци, најбоље се види по томе што се је дуго времена веровало и писало, да се је јеретички богомилски покрет одмах иза цара Петра раширио из Бугарске по целом Балкану, а одатле да је убрзо прешао чак у Италију и у Француску!

Докле иде злоупотреба у науци те мистификације о богомилима, најбољи нам је пример дело једнога Немца, што га је написао 1930. г. на 480 страна под именем „Светски револуционари од богомила преко Хуса до Лењина“.¹

Међутим, историјски извори не знају о томе баш ништа. Ни један писац Средњегвека, ни грчки, ни бугарски, ни српски, није нам о том ништа забележио, а најмање о томе, да би се у средњем веку ширио по Балканском полуострву некакав јеретички или револуционарни покрет под именем богомила.

Напротив, из бележака старих писаца, почевши од Константина Порфирогенита, савременика бугарскога цара Петра, па све до Бенедикта Курипешића, дознајемо да је православна

Josef Leo Seifert, Die Weltrevolutionare von Bogomil iiber Hus zu Lenin, Wien 1930.

црква на Балкану била кроз цео средњи век добро организована и да се је одликовала великом хришћанском културом и дала много аскета и испосника, - долази се до праве историјске истине да богомила уопште није ни било на Балканском полуострву. Они су калуђерска мистификација средњега века и историјска заблуда у коју нас је увео Рачки. Историјски извори тврде да их није било ни у Бугарској, ни у Србији, ни у Босни. Свака од ове три земље имала је и своју самосталну државу и у држави посебну државну православну цркву. А Римска црква нападала је ове православне цркве и водила против њих оштру пропаганду и називала их свим могућим јеретичким именима, и подметала им сва јеретичка учења.

Ето, то је права истина о богомилима.

ПОГОВОР

Ово је књига требало изаћи из штампе 15. априла 1941. године, али је њено штампање прекинуто 6. априла, кад је Хитлер изненада напао Југославију. И стога није могла изићи све до данас, иако је била отштампана до 240. стране.

При крају *Предговора* сам рекао да ће у књизи изаћи и *Критика*, као одговор на све приговоре који су учињени мојој ранијој расправи *Средњовековна црква босанскиц* и да штампање није било прекинуто, она би доиста и изашла као XV глава ове књиге. Али сам је сада изоставио, да је штампам касније, јер је и без ње проблем богомилства потпуно расветљен у овој Ш.ИЗИ.

Та ће критика изићи касније под именом *Историјске заблуде о богомилима* и биће врло интересантна због свога садржаја. У њој ће читалац наћи одговор на све приговоре извесних историчара, који су настојали да ову заблуду Рачкога и надаље очувају у нашој историјској науци.

Др Васо Глушац

9.јула 1945.год. у Београду

ИМЕНИК

- Августин, Св. 29.
 Аврам 168.
 Акакије, цар. патр 72.
 Аконције, пап. капелан 230.
 Александар II папа 105,228.
 Александар, епис. Александрије 30.
 Александар Невски 229.
 Алексије I Комнен (1081-1118) 7,78,
 264, 265, 266, 267, 272, 273, 274, 275,
 277,280,281,290.
 Алексије III Анђел 81.
 Ана Дандоло, жена Ст. Прво-
 венчаног 84.
 Ана Комнена 7,199,264,266,267,
 273,275,276,277,278,279,280,281,288,
 290,291.
 Ана, ж. Немаибина 97,106.
 Андрија, Св. апостол 24.
 Андрија, крал. (1197-1203) 230.
 Андрија, жуп. хум. 114,143.
 Анеђелар, Св. уч. Сол. бр. 51.
 Анка, ж. Хр. Вукчића 123.
 Анри Грегоар 253,254.
 Аполинарије, јер. 32,33,251.
 Аполинарова јерес 32.
 Арије, јер 30,32,258.
 Аријева, јерес 30,31,33,251.
 Аристодије, јер. 229.
 Арнолд де Бресциа 221.
 Арсеније, архиепископ 91,92,93,114.
 Архилеј, Св. 23,67.
 Асен II, цар (1218-1241) 79, 90, 91,92,
 93,223.
 Атанасије Велики, Св. 30,31,60.
 Атанасије Ђакон (в. А. Велики)
 Атила, вођа Хуна 21.
 Атом (псеудоним) 11.
 Балша Балшић 154.
 Бела IV, (1235-1270) 224.
 Белизменц, јер. 284.
 -Венедикт XII, папа 233.
 Бенедикт Курипешић 212, 213, 214,
 215,216,217,218,291.
 Бернард, надбиск. Сплита 109, 227,
 229.
 Благоев, Н. П. 12,15,110,111,198,246,
 247,248, 254,255,258,260,272.
 Богомил, поп 248, 254, 257, 258, 260,
 261,262,271,272,273,277,281,289,290,
 292.
 Бодин, крал, 79,97,105,108,112.
 Бонакурс(кат. теол.) 128.
 Бонифацији VIII, nana 232,233.
 Боривоје Ж. Милојевић 182.
 Борило (1207-1218), цар 280,281,292.
 Борићбан 97,106,199.
 Борис I (969-972), кнез Бугара 43, 51,
 52,57,58,59,74,259.
 Бороје, јер. 284.
 Братјен, поп јер. 284.
 Брјегос, јер. 284.
 Брокијер, Бертрандон де 208.
 Буда 28.
 Будисав, кнез 191.
 Бујсен, спл. кнез 229.
 Буркард (Брокард) 205,207.
- ### В
- Вајнгарт, М. 12.
 Валенс (364-378), цар 31.
 Василије Велики, Св. 31,73.
 Василије I, цар (867-886) 36,42,43,44,
 50,51,53,74,103,197,247,249,250.

- Василије II, (976-1025) цар 63, 64,65, 97,104.
 Василије лекар (монах), јер.265, 266, 267,271,275,276,277,278.279,280,281, 289,290,291.
 Вигилије, папа 72.
 Вит (Витомир) 102.
 Вихинг, епископ 50.
 Владимир, (888-892), цар Бугара58.
 Владислав, цар 64.
 Владислав, крал, Срба 90,91,92,93.
 Владислав, отацТвртка! 144,145,146, 148.
 Владислав, син херц. Степана 126, 154,169.
 Владислав Егервари, хрв. ел. бан 178.
 Владислав Стипковић 179.
 Влатко Влађсвић. војвода 166.
 Влатко Влкославић 145.
 Влатко Вуковић (Косача) 123.
 Влатко Темерлић, крстј. 142.
 Влахиња јер. 284.
 Влчко 117,144.
 Влчко Грубешин, јер. 284.
 Воихна, јер. 284.
 Воихна, јер. 284.
 Вољаница, јер. 284.
 Војислав, зетски влад, 97,104,114.
 Војислава, жена бана Кулина 102, 140.
 Волф, Христифор 252.
 Вук, презвитер 228,229.
 Вук Вукчић 123.
 Вук Вучковић 116.
 Вук Гргуревић (Змај Огњени Вук) 178.
 Вук (Косача) 123,152.
 Вук (Котроманић) 237,238.
 Вукан, жуп. (Немањић) 80,81,82,84, 98,106,107,108,109,141,225,226,237.
 Вукац Храњић (Косача) 123,153.
 Вукац Хрватинић 123,144.
 Вукашин, кнез 191.
 Вукићевић, Миленко 98.
 Нуковић Божидар 8,162.
 Вулетић-Вукасовић Вид 11.
 Таврило Лесновски, св. 66.
 Генезије, зв. Тимотеј 250,251.
 Герард. папин изасланик 118.
 Герард. ренерал фрањеваца 228,233, 234.
 Герман Анђелић, патријарх 9.
 Гирард. арх. бискуп 226.
 Гискар Роберт 278.
 Глигорије, кнез 276.
 Гностичка јерес 28.
 Голубински 257.
 Горазд, са; уч. Сол. браће 51.
 Градислава, Неродова баба, јер. 284.
 Гргур Велики, папа 73.
 Гргур, папа 150.
 Гргур VII, папа 105,192,228.
 Гргур IX, папа 224,230.
 Гргур XI, папа 241.
 Гргур Нински 53.
 Гргур, (кат. теол.) 128.
 Гргур Назиански Св. (види: Григорије Богослов)
 Гргур Стипанић, кнез 116,117,141.
 Грегориј, Назазен Св. (види: Св. Григорије Богослов)
 Григорије (Гргур), Богослов Св. 73, 147,148,149.150.
 Григорије дијак 114,141.
 Григорије Мник 59.
 Григорије, Назијазин Св. 31,33.
 Григорије, Ниски Св. 31,33,73.
 Грубеша, отац Влчков, јер. 284.
 Грујић, Радослав М. 126,239.

Д

- Давид, цар 134.
 Давид, брат цара Самуила 67.
 Давид мтроп. милешевски 155, 159, 194.
 Дамјан, патр. бугарски 61.
 Дандоло Ринијери, дужд млетачки 84.
 Данило, епис. хумски 122.

Даничић Ђуро 134,285.
 Даут паша 178.
 Десивој 102,103.
 Деспина, кћи к. Лазара 154.
 Делчев, Д. 199.
 Димитрије, јер. 191.
 Диканж 189.
 Дил Шарл 23,25,275,276.
 Димитрије, Св. Великомученик 140.
 Димитрије, српски патријарх 141.
 Димитрије Хоматијан, арх. еп. охридски 87,88,89,90,187.
 Диоклецијан, цар 20.
 Диоскур, патр. александријски 34, 251.
 Дмитар, старац 153.
 Добрко, јер. 284.
 Дојсен Паул 23.
 Доментијан 93.
 Доротеја, жена Твртка 1147.
 Драгишићи, браћа 149.
 Драгомир, кнез Хума 64.
 Драгутин, краљ (Немањић) 106,147, 234.
 Дражило, јер. 283.
 Дражило, јер. 284.
 Дринов 257.
 Друг, поп, јер. 284.
 Друга васељенски сабор 72.
 Друга крсташки рат 78.
 Дуклнин, поп 67,70.
 Думуња, биск. которски 116.
 Дучић Нићифор, архиманд. 12,286.
 Душан, цар (Немањић) 116,117,122, 238,274.

Ђ

Ђурђе (Ђорђе) Бранковић, деспот 178,195,208.
 Ђурђе Црнојевић 183.
 Ђустинијани Себастијан, млет. посл.

Ѓ

Ѓебард (кат. теол.) 128.
 Ѓвгеније IV, папа 241,243.

Ѓкберт (нем. кат. теол.) 128.
 Ѓмерик (-) уг. краљ 109,227,228.
 Ѓрменегард (кат. теол.) 128.
 Ѓузебије 158.
 Ѓуномије, јер. 25.
 Ѓутимије Зигавин 7,128,199,264,265, 266,267,271,272,273,274,275,280,281, 287,288,289,290,291,292.
 Ѓухити (вид. месалијани)
 Ѓутих, презвитер 34,254.

Завида, жупан 114.
 Захарија, еп. Арменаца 251.
 Зајферт Јозеф Лео 292.
 Зонарас 41.
 Зороастар 28.

Ж

Жигмунд (Сигисмунд), цар 170,209.
 Жунбор, јер. 117,144.
 Жупанић Нико 181.

И

Иван Стојковић кардинал 194,195.
 Иван Црнојевић 183.
 Иваниш, син Радослава Павловића 151,152.
 Ивић Алекса 178,179,180.
 Игњатије, патр. цариградски 74,249.
 Иларије, епис. хумски 115,122.
 Иларион, епис. могљенски (мегленски) 272,274.
 Инокентије III, папа 82,106,107,108, 109,141,223,224,225,227,228.
 Инокентије IV, папа 228.
 Инокентије VI, папа 232.
 Ираклије (610-641), цар 22,23, 39,41, 42,197.
 Ирина (797-802), царица 37.
 Иреник, монах 199.
 Исабег Исабеговић 169.
 Исак Анђел (1185-1195). цар 81.
 Исак Комнен 277.

Јаблановић. фра Ј. 12.
 Јагић, Ватрослав 55, 67,101,140,160,
 285,287.
 Јакобус деМарчиа, фра 121.
 Јаков (1286-1292), архиепископ 285.
 Јаков, кардинал 230,231.
 Јаков, монах 34.
 Јанковић Димитрије 134.
 Јевдокија, жена Ст. првовенчаног81.
 Јевстатије, архиепископ 114.
 Јевстатије, епис. хумски 115,116,122.
 Јелена, жена краља Уроша 115,116.
 Јелена Лазаревић 123,153,154,194.
 Јелена, мајка Твртка 1145,147.
 Јелена Балшић, жена херц. Степана
 154.
 Јеленић, фра Ј. 12.
 Јелисавета, кћи кр. Драгурина 106,
 118,144,147,234.
 Јеремић, др Ристо 174.
 Јиречек Константин 15,23,55,67,113,
 114,123,124,127,136,137,141,169,182,
 189,223.
 Јоаким Осоровски, Св. 66.
 Јоан де Градис 242.
 Јован, епис. крфски 139.
 Јован, крадинал 228.
 Јован VI, папа 42.
 Јован VIII, папа 50,74.
 Јован X, папа 53.
 Јован XXII, папа 232.
 Јован, патријарх охридски 65,66,68.
 Јован. епис. скопски 88.
 Јован. епис. хумски 116,122.
 Јован Асен (1218-1241) (види: АсенII)
 Јован Владимир (Св.) кнез у Зети 64,
 66,67,70.
 Јован дамаскин, Св. 66,287.
 Јован Ексарх 59,61,248.
 Јован Златоусти, Са 73.
 Јован, син Калиникин, јер. 119, 250,
 276.
 Јован Капистран 119.

Јован Посник, Са патријарх цариг.
 72.
 Јован Рилски, Са 66.
 Јован Цимскије (969-976), цар 62,63,
 277,291.
 Јосиф. за Епафродит 250,251.
 Јосиф фон Ламберг 212.
 Јоханес, доминиканац231.
 Јудаистичка јерес 29.
 Јурај Радивојевић, војвода 180.
 Јурај Радивојевић, кнез 180.
 Јустин I(518-527), цар34,72.
 Јустинијан I (527-565) цар 22,25,34.

К

Казамарис, Јоан де 109,226,227.
 Каликст III, папа 119,243.
 Калиника, јер. 250.
 Калојован (1197-1207), цар 82,223.
 Камбер Драгутин 12.
 Карановић Милан 165.
 Карапет Тер Мктскиан 253.
 Карло Велики (742-814) 37.
 Карло V, (1500-1558) цар 170.
 Карло Роберт (1301-1342), крал, 233.
 Карло де Валоа, принц француски
 201.
 Катарина, жена Сандаља Хранића
 123. .
 Кедренос 41.
 Кинам Јован 199.
 Кипријанович 254.
 Кислинг 191.
 Клајић Вјекослав 12,101,131.
 Клемент III, папа 105.
 Климент Св., папа 47.
 Климент, VI, папа 235.
 Климент, Са (ученик Сол. бр.) 51,52,
 55,58,59,66,68.
 Ковачевић Божидар 11.
 Ковачевић Милан 183.
 Козма, презвитер 110, 128, 198, 246,
 247,248,249,254,255,256,257,258,259,
 260,262,263,264,266,267,271,272,280,
 281,288,289,290.
 Коломан, угарски херцог230.

Константин Велики (324-337), цар 20,21,24,30.
 Константин Порфирогенит (913-959) 41, 42,43, 44, 60, 61,97,113, 192,197,198,247,258,290,291,292.
 Константин V Копроним (741-775) 36.
 Константин IX Мономах (1042-1055) 75.
 Константин, епис. бугарски 59.
 Константин, гностик 35.
 Константин, за Силван 250,251.
 Константин, син кр. Милутина 115.
 Константин Арменопулос 273, 274, 287,291.
 Констанције (353-361), цар 31.
 Косара, жена Са Јована Владимира 67,70.
 Коцель, кнез 49.
 Криле 102,103.
 Кулин, бан Босне 89,97, 98,101,102, 103,106,107,108,109,111,138,139,140, 141,142,226,227,231.

Л

Лав III (717-741), цар 25,36,73,79,219.
 Лав№(775-780),цар37.
 Лав V (813-820),цар 37,42.
 Лав IX. папа 75.
 Лав, кардинал 223.
 Лав VI (886-912) 247.
 ЛавДијаконШ.
 Лавровски, П. 10.
 Ладислаа молдавски кнез 224.
 Ладислаа кнез Пожеге 121.
 Лазар, кнез 123.
 Лауренције, архиепискуп Сплита 228.
 Лебедеа А. П. 170.
 Леон (Лав), архиепископ охридски 66,75,76.
 Леонт Ступис. патријарх цариградски 287.
 Лепчин, јер. 287.
 Луј XIV (1638-1715), крал, 170.
 Лука, апостол Са 35.

Лука, патријарх 199.
 Лука, шпански бискуп 128.
 Лука Емил 221,222.
 Лука де Толентис 137.

Љ

Људевит (Лајош) (1326-1382), краљ 235,236,237,238,
 Људевит Ђерва Губерон 211.

М

Мајнард, папски изасланик 54.
 Макарије, патријарх Антиохије 36.
 Македоније, епископ цариградски 31,33,258.
 Македонијева јерес 31,32,251.
 Мани (Манес, Манихеус) 28, 29, 250, 251,264,276.
 Манихејска јерес 28,251,276,277.
 Манојло сарантена, патријарх у Ни-кеји 84.
 Марин, архиепискуп Бара 116.
 Марин, бискуп 75.
 Марин, архиђакон 109,150.
 Маркијан (450-457), цар 21,35.
 Маркијон 35.
 Маројевић Тадиоко 158,159.
 Маронити 35.
 Мартин, V, папа 121,241.
 Масалијаним (јерес) 32,264.
 Матеј Евангелист, Са 24.
 Матија, јеретик 229.
 Матеј Нинослав, бан Босне 142,143, 231,232.
 Матија Властар 273,274,291.
 Матијаш Матија Корвин (-), краљ 178.
 Методије, Са 6, 43, 44, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 59, 101,104,115, 122,184,191,228,250.
 Методије, епископ хумски 122.
 Миклошић 95,142.
 Милаш Никодим епископ 10,11, 55, 122,211,212,239.
 Милићевић, Милан Ђ. 161.

Милобар 15.
 Милоје, дед(дид) 149.
 Милутин, крал. 102,115,116.
 Миогост 102.
 Миотош, војвода 166.
 Мирослав, жупан Хума 82, 106, 107,
 114,115,118,122,141,142,143,187,226,
 239.
 Михаил, владар Зете 87,104,105.
 Михаил, Вишевић, захумски кнез 113.
 Михаил, кнез хумски 53.
 Михаиле III (842-867), цар 48.
 Михаиле IV Пафлагонац (1034-1041),
 цар 66.
 Михаиле Палеолог (1259-1282), цар
 79.
 Михаиле Духа Анђел, деспот Епира
 79.
 Михаиле Кируларије, патр. цари-
 градски 75,76.
 Михаиле (сии цара Симеона) 62,248.
 Михаиле, епископ зетски 116.
 Михаиле Константинович 178.
 Михачевић Тадија 173.
 Мишиен, гост 168.
 Мојсије 130,134.
 Монотелитскајерес 34.
 Монофизити 33,35.
 Монет (кат. теол.) 128.
 Мухамед II (Мехмед). султан 171.

Н

Наум, Св. (ученик Сол. браће) 51,52,
 53,54,58,66,68.
 Недеља православља 37.
 Нелепац, јер. 284.
 Немања 80,81,82,83,106,114,117,141,
 142,187.
 Несторије, патријарх цариградски
 33.
 Несторијева јерес 33.
 Никанор Ружичић 75,282.
 Никита Ститат 78,79.
 Никола, цариградски патријарх 278.
 Никола I, папа 49,73,74,249,250.
 Никола V, папа 240.

Никола, епископ хумски 122.
 Никола, острогонски надбискуп 236.
 Никола, отац цара Самуила 63,67.
 Никола Јуришић 212.
 Никола Јаљешковић 161.
 Никољскиј Константин 134,159.
 Нићифор Фока (963-969), цар 62.
 Новаковић Стојан 66,67,161,274,286.
 Новацијан 222.

О

Обилић Милош 215.
 Осми васељенски сабор 76.
 Остоја Котроманић, краљ 106.
 Остоја, дијак 151.

П

Павле апостол. Св. 23,28,35,259.
 Павле Раденовић, кнез 150,166.
 Павле самосаћанин 247.
 Павле, син Калиникин, јер. 250,276.
 Павлићани 35,36,265,266,276.
 Параскевиот, стражар 278.
 Пахомије, јеромонах 162.
 Петар Апостол, Св. 24.
 Петар (927-999), цар бугарски 43, 44,
 61,62,65,66,197,198,246,248,257,258,
 259,262,266,277,281,289,291,292.
 Петар, син Радослава Павловића 152.
 Петар, бугарски архиепископ 248.
 Петар, кнез хумски 115,229.
 Петар, херцег од Св. Саве 209,210.
 Петар Бријски 221.
 Петар Валдес 221.
 Петар Војисилић 243.
 Петар Доци, јајачки бан 178.
 Петар Игуманов 253.
 Петар, бискуп босански 235,236.
 Петар Сицилиски 7,247,248,249,250,
 252,253,254,255,256,257,259,260,261,
 262,263,264,280,290.
 Петрановић Божидар 9,10,11,12,15,
 127.
 Пети васељенски сабор 72.
 Пије II, папа 243.

- Пипии 257.
 Пожа, доминиканец 231.
 Познан Пурђић, жупан 116.
 Покрајац Оливеровић, кнез 167.
 Поповић Јевсевије 23,28,31,147,195,
 220,221,222,224.
 Поповић Павле 12.
 Попруженко, М. Г. 137,255, 257,260,
 262,280.
 Први (Никејски) васељенски сабор
 258.
 Првослав, јер. 284.
 Прибисав Вукотић, кнез 155.
 Пријезда, јер. 284.
 Прокић Божидар 63.
 Прокопије 25.
 Протомара, снаха бана Стефана 284.
 Прохаска 15.
 Прохор Пчињски, Св. 66.
 Пуцић Медо 101,153,155,166.
- Раде, крстјанин 102.
 Радели, крстјанин 150.
 Радин, гост 139,155,157,158,159,160,
 161,162,194,283.
 Радин крстјанин 150,151,191.
 Радин, старац 151.
 Радин, гост Херцегов 283.
 Радин Сеоничанин 157.
 Радоје, дијак 15.
 Радоје Кордић 101,140.
 Радомир, син цара Самуила 64.
 Радомир, дед 117,188.
 Радомир, старац 144.
 Радомир, јер. 283.
 Радонић Јован 13,14,169,245.
 Радосав, старац 152.
 Радосав Брадијевић, гост 152.
 Радосим, јер. 284.
 Радослав, дед 102.
 Радослав, велики дед 117,144.
 Радослав, велики гост 117,144.
 Радослав, жупан хумски 115,143.
 Радослав, жупан 145.
 Радослав, српски крал. 89,90.
- Радослав Павловић, војвода 150,151,
 166,191,195.
 Радослава Грубешина, јер. 284.
 Радохња, крстјанин 102,106,140,144.
 Радошин Вукшић, крстјанин 152.
 Радченко 254,275.
 Рајић Јован 97,98,106.
 Рајнери (кат. теол.) 128.
 Растина, гост 284.
 Растислав, кнез 48,49.
 Растко (Св. Сава) 80.
 Растудије Босански 284.
 Растудије, јер. 283,284.
 Рачки Фран, о 9,10,12,14,15,16,45,53,
 110,113,114,118,127,128,129,130,132,
 133,135,136,137,138,139,140,142,145,
 157, 169, 182, 189, 191, 192, 193, 204,
 233.234,245,254,274,280,282,293.
 Рашкоје, гост 168.
 Ризванбеговићи 183.
 Рипсима, мајка цара Самуила 67.
 Роман, галички кнез 225.
 Роман Лакапен (920-944), цар 43, 61,
 197,198.
 Руварац Иларион 15,155.
- Сава, Св. 65,77,81,82,83,84,85,86,87,
 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 106, 114,
 115, 117, 122, 124, 125, 154, 185, 187,
 225.
 Сава П, архепископ српски 115,118,
 122.
 Сава, Св. (учен. Сол. бр.) 51.
 Савелије 32,258.
 Савелијева јерес 32,251,265.
 Савка Кордић 181.
 Сава Косановић 282,286,287.
 Самуило (976-1014), цар 6,63, 64, 65,
 67,68,70,97,104,187,198.
 Сандал. Храњић (Косача) 123, 124,
 152,153,155,167,194,195.
 Сватоплук, кнез 50.
 Свјатослав, кнез руски 622.
 Сергије зв. Тихик 250,251.
 Сигисмунд (види: Жигмунд)

- Символ вере 74,75,184,190,235.
 Симеон, Св. (види: Немшња)
 Симеон зв. Тит 250.
 Симеун (892-927), буг. цар 44,52,58, 59,60,61,66,104,113,248,259.
 Симо Врлинић, трговац 181.
 Синаи-паша 94.
 Сирско-халдејци (види: несторијева јерес)
 Скарић Владимир 12,164.
 Скилица Јован Ш.
 Скок Петар 285.
 Смичиклас 106,141,226,236.
 Соркочевевић Андрушко 158,159.
 Софроније, јер. 251.
 Стаковићи 168.
 Станојевић Станоје 23,92,104,108.
 Стеван епископ хумски 122.
 Стеван Првовенчани 80,81,82,83,84, 85,89,107,108,115,141,187,225,237.
 Степан Вукчић, херцег Св. Саве 94, 124,125,126,150,154,155,169,210,243.
 Степан Котроман, босански бан 106, 147.
 Степан I Котроманић, босански бан 102,106,109,116,117,118,119,144,145, 146, 147, 176, 233, 234, 238, 239, 285.
 Степан Твртковић, краљ 195.
 Степан, син херцега Степана 153.
 Стефан V, папа 5.
 Стефан Томаш, крал, (в. Томаш Остојић) 137,149,150,169,176.
 Стјепан (кат. теол.) 128.
 Стогшин, јер. 284.
 Стогшина, јер. 284.
 Стојановић Љуба 143,166,282.
- Твртко, јер. 284.
 Твртко, јер. 284.
 Твртко Брајановић 158.
 Твртко I Котроманић, крал, 94,106, 109, 123, 145, 146, 147, 148, 149, 166, 186, 234, 235, 236, 237, 238, 240,241.
- Твртко II, крал. 148.
 Твртко Станчић 243.
 Тврдош, јер. 284.
 Тврдош, јер. 284.
 Теинер (Тхеинер) 107, 110, 149, 226, 232,235,242.
 Теобалдо, папин изасл. 98,114.
 Теодор Аиђел 79.
 Теодор I Ласкар (1204-1222), никејски цар 79,84,89,90.
 Теодора (842-856), царица 36,37.
 Теодосије, епископ хумски 122.
 Теодосије, монах 86,89,90,93.
 Теодосије Велики (379-395), цар 21, 31,32.
 Теодосије II (408-450), цар 33.
 Теофилакт, архиепископ охридски 68,70,198.
 Томини хришћани (види: несторијева јерес)
 Тољен, кнез хумски 115.
 Тољко, јер. 283.
 Тома, хварски бискуп 149,242,243.
 Тома Архиђакон 54, 84, 86,115,116, 228,229,230,
 Томаш Остојић, крал, 148, 241, 242, 243.
 Томислав, крал, Хрвата 53,113.
 Торквемада, Иван де 137,138.
 Трухелка Ђиро 15,157,160,162,164.
 Тумрко, крстјанин 191.
- ## Ћ
- Ћирило, Св. (види: Константин) 6, 43,44,47, 48,49,52,54,55,57,59,101, 104,184,250.
 Ћоровић Владимир 15,101,102,115, 202,203,204,205,234.
- Урбан III, папа 106.
 Урбан V, папа 236,237.
 Урош I, краљ 93,115,285.
 Урош, цар 147.
 Улфила, епископ Гота 36.

Ф

Фарлати 122,237,242.
Феликс, папа 72.
Фердинанд I (1503-1564), цар 197, 212.
Ферменцин 120,148,201.
Филиокве 220,235.
Филип, патријарх охридски 64,65.
Филип V, крал, 205.
Филип IГ(1527-1598), цар 170.
Филип Добри, војв. Бургундски 208.
Флавијан, патријарх антиохијски 264.
Фотије, патријарх 7,36,43,48,50,54, 58,73,74,75,222,247,249,250,251,252, 253,254,255,256,257,258,259,260,261, 262,263,264,266,272,280,290.
Франческо (кат. теол.) 128.

Хадријан II. папа 49,74.
ХамзаОпијач 183.
Хвал, крстјанин!32,133,135,136,137, 138,139,140.
Хегемон Архелај 150,188.

Хонорије III, папа 230.
Хотјен, јер. 284.
Храбреј Милорадовић 183.
Храња Вуковић (Косача) 119.
Хрвоје Вукчић 123,124,132,133,144, 150.
Хумберт, кардинал 75,76.
Хусрев-бег 214,216.

Ц

Цвијић Јован 172,174,177,182.
Цедеда, готски епископ 228.
ЦрноризацХрабар 59,60.
Цухлев,Д. 57,58,61.

Часлав, жупан 79,97.
Четврти крсташки рат 78,79,220.

Ш

Шафарик 141,285.
Шидак Јарослав 13,14,15,16,191,192, 246.
Шишић, Фердо 231,232,236.

ПОВРАТАК

I

Мало је у нашој историји таквих проблема, а она иначе проблемима обилује, као што је проблем *цркве босанске* (богомила). Ту је све проблематично: њено постојање, настајак, учење и трајање, тј. нестанак. Разлога за такво стање има много, али, што је за овај проблем врло важно, скоро сви су ваннаучне природе. У ијему, од самог почетка, више има политике - државне, националне, верске - но историјске науке. Од појаве Петрановићеве књиге * средином прошлог века до Драгојловићеве студије ² прошло је сто шездесет година а тзв. босанска црква, не само да нам није јаснија, већ, парадоксално, све намјенејаснија.

Обичном читаоцу то може да изгледа чудно али стручњаку је сасвим нормално. Јер, треба увек имати на уму када се расправљају проблеми из историје који имају политичке реперкусије за више балканских народа, правци истраживања и научни резултати зависе, првенствено од дневне политичке ситуације, а потом од националних, верских или идеолошких одређености аутора. Чак и у случајевима када имамо пред собом научни дух какав је био Иларион Руварац, који је ради научне објективности, често доносио закључке који су „штетили“ његовој нацији, само да се не би помислило да је пристрасан, не можемо се отети утиску, из садашње перспективе, да је често

¹ Божићар Петрановић: *Богомили*. Црква босанска и крстјани; Задар, 186.

Драгољуб Драгојловић: *Крстјани и јеретичка црква босанска*; САНУ, Београд, 1987.Г.

доносио историјске судове који су произишавали из његовог погледа на свет. Данас смо свесни да историчари, по правилу, нису „рестауратори прошлости“, њени конгитивни обнављачи, већ њени креатори. Њима је циљ, иако тога многи нису свесни, да своју савременост оснаже сликом прошлости која ће обезбедити основу за усмеравање будућности. Једна од ретких књига која је имала циљ, да се између осталог дође до историјске истине, у њеном случају истине о босанској цркви, јесте студија др Васе Глушца *Истина о богомилима*³. Разлог да овако размислимо налази се у чињеници да је ова књига од наших историчара прећутана, скрајнута, потиснута у простор непостојања или у најбољем случају, у фусноте научних студија које ако немају негативну конотацију, онда из њих једино можете сазнати да књига постоји. У најбољем случају, уз опаску да је плод једног историчара аматера (као да су наши најбољи историчари били историчари по професији), сазнајемо да је Глушац доврхунио Петрановићеву тезу о богомилима као православцима. Ван тога, обично, нема ничега. Значи, или га не спомињу а ако га и спомну онда је то са беспризивним одбацивањем. Тако ће најбољи живи српски познавалац проблема богомилства написати да је Глушац у својим студијама: „безуспешно доказивао не само православији карактер цркве босанске већ негирао постојање богомилства, сматрајући га „калуђерском мистификацијом средњег века“⁴. И тиме ће, за савремену историографију Глушчева истраживања бити скинута са дневног реда. А да ли је тако?

Шта су богомили, или, шта би требало да су били богомили? По закључцима наше историјске науке, а она је само наставак западноевропске науке, богомили су једна неоманихејска секта потекла од секте павликијана, која је, дошавши у европски део Византије, а за време бугарског цара Петра, формирала у Бугарској, под вођством свештеника Богомила, једну нову, посебну секту. Та секта се касније, под притиском власти у Византији, Бугарској и Рашкој, повукла на запад, у Босну. У Босни је

Др Васо Глушац: *Истина о богомилима*; Београд, 1941/1945.г.
Драгојловић, стр.18.

нашла заштиту код бана Кулина, и та се заштита владара наставила скоро до пред крај пада Босне под турску власт, када је краљ прешао у католичанство. У Босни су, према мишљењу савремене историјске науке, богомили били државна црква. (Занимљиво је, да су за то време, неки од босанских владара били несумњиво католици или православији. А то је преседан за средњовековну државу, где је вера владарева, била и државна вера) Таква јеретичка црква, сматра се данас, била је центар око кога су се окупљале све антикатоличке секте из западне Европе, посебно катарии и албигенези. И то би било све, или скоро све.

Оно што смо овде написали, најкохерентнија је интерпретација „историјског развоја богомила“, како га замишља већина историчара, без многобројних контрадикторности у њиховим ставовима. Оно што све њих повезује, без обзира на методе којим истражују овај проблем, као и закључака до којих долазе, јесте *потреба* да богомили, као историјски феномен постоје у одређеном временском периоду и на одређеном географском простору, јер тиме разрешавају друге историјске празнине и енигме на ширем, општеевропском плану. *Тема богомила* иако своје извориште, историјски домицил има у Бугарској, ипак је везана за западне делове Балканског полуострва. Разлог томе треба тражити не само у проблему босанске цркве (њене хришћанске правоверности или неправоверности) већ у сукобљености различитих по карактеру сила, које су се везале за овај проблем. Зато, и пред тога што су подаци о „босанским богомилима“ малобројни и по садржају контрадикторни, те не дају много могућности за одређивање вере средњовековних становника Босне, као ни њен нестанак (у случају да је постојала у облику за какав се тврди да га је имала), од средине XIX века па до данас, историчари се њима баве. И што се више компликују геополитички сукоби на нашим просторима, што се снажније радикализују националне претензије, обелодањују верски циљеви и многе езотеријска учења, то се расправа о богомилима све више запетљава Сваки покушај да се до неке историјске истине дође, посебно због тоталитаристичког притиска којем је била изложена наша историјска наука, био је осуђен на пропаст.

Неофицијелни ставови о цркви босанској били су осуђени на заборав.

Ово поновно издање Глушчеве књиге *Истина о богомилима* је покушај да се дође до истине, или бар да се истини приближимо. Зато постоје три разлога: научни, верски и национални. Јер колико смо дужни оним људима који су некада настањивали Босну, да сазнамо ко су они у верском смислу били и за какве су сами себе сматрали, толико смо исто дужни и нашим савременицима Проблем *богомила*, после читанња Глушчеве студије, откриће се не као историјска загонетка, већ као тачка у којој се сукобљавају разне силе које ми данас можемо да идентификујемо, јер их и свакодневно, и као појединци и као заједници осећамо.

II

Које су силе ушле у аферу о богомилима? Иако су све оне скривене под капом *историјске науке*, можемо их поделити на две групе: верско-идеолошке и политичке. Гледајући пак проблем у једном тоталитету, онда би могло да се заљуби да је проблем верске природе. Да је тако видеђемо из једног површног погледа на историју расправе о богомилима.

Најпре морамо поставити питање: како изгледа подела научника у вези са изучавањем богомила или босанске цркве код нас? Већ смо написали да је прва студија из ове области потекла из пера Б. Петрановића Њој је следила студија Германа Анђелића, каснијег српског патријарха у Новом Саду. Следеће године се јавио Фрањо Рачки, хрватски историчар, иначе католички свештеник, својом студијом⁶ коју је касније проширио⁷. Док су Божидар Петрановић и Герман Анђелић сматрали да су

Анђелић Герман: Патарени у Босни и Херцеговини., *БеседгГ*, 1868, бр. 25, стр. 193-194; бр. 26, стр. 201-203; бр. 27, стр. 209-211. „Отаџбин ^”, 1892, књ. XXX, бр, 119, стр. 357-376

Фрањо Рачки: Богумили, црква босанска и кршћани. Историчка расправа. Написао др Божидар Петрановић. „*Рад Југословенске академије знаности и умјетности Р*”, 1867, 1242-250.

Фрањо Рачки: Богумили и патарени., *Рад Југословенске академије знаности и умјетности?*, 1698, VII, стр. 84-179; VIII, 121-187; 1870, X, 160-263

босански богомили били православији те да су их, због тога, прогањали угарски крагјеви и католичка црква По њима, Угарска је желела да стави под своју сизеренску власт Босну, а католичка црква да је потчини папиној власти, док је прича о јереси и шизми владара и народа, била само пропаганда која је требало да ангажује што шири слој становништва за рат. Насупрот њима, Фрањо Рачки је, захваљујући чињеници да се служио обимним материјалом из црквених архива, поставио тезу да је *босанска црква* била богومилска, тј. неоманихејска. Такође, по њему, она је вршила верску пропаганду и то не само према граничним државама већ и у Француској и Малој Азији; бориле се из верских разлога са католицима и православним. Из тога је следио закључак Рачког да су напади Угара на Босну, поред тога што су били политички инспирисани, пре свега имали карактер крсташке борбе против богомилских јеретика Оно што ће касније произићи из студије Рачког, иако он то изричито не тврди, босанска црква не само да није била православна а још мање католичка, већ и да њени верници нису били Срби. Та два важна елемента ће даље истраживачи развити у тезу о богомилском пореклу босанских муслимана Ову тезу о генези босанских муслимана из богомилске секте, аустроугарска пропаганда ће, одмах после окупације Босне 1878. г. почети да развија кроз различита историјска и етнографска изучавања, а све са циљем да се формира *бошњачки народ*

Проблем који је произилазио из студије Рачког " где су нестали богомили после турске окупације Босне, и то на такав начин да о њима није остао никакав документ, премошћен је баш овом тезом о колективној исламизацији богомила. Ми се данас можемо питати: који су научни и који политички разлози *кумовали* овој тези? Научни разлог је јасан. Ако су постојали богомили, неоманихејски јеретици, од времена бана Кулина па све до пропасти независне државе, нормално је очекивати да се нађу писани или материјални споменици о њиховом постојању, као и трагови о начину њиховог нестајања. Истина за вољу неких писаних докумената је било, или је бар тако изгледало. Но током времена се увидело да су ти документа или само збир двосмислених алузија или увредљиве изјаве којим су католичка црква

и угарски владари, говорили о појединим босанским владарима и босанској цркви. Што се пак тиче материјалних споменика - црква и гробаља - такође се увидело да сакрални објекти, по правилу не само да имају одлике правоверног хришћанства, већ да су скоро истоветни са онима које је православна црква имала у тој епохи. Занимљиво је да то већини присталица тезе Рачког, није сметало. Они су под утицајем аустроугарске пропаганде, иза које су поред политичког стајали и верски елементи, и даље развијали тезу о реалном постојању неоманихејске (богомилске) цркве у Босни, те о конверзији богомила у ислам, одмах после пада Босне. Чшњеница да никаквих записи о масовним конверзијама, нити о појединачним преласцима верника богомила нема, сметало је и смета само малом броју паучника Истина, постоје записи о конверзији хришћана у ислам, али то су хришћани православие и римокатоличке вероисповести. Но исламизација тог становништва, у послератној нашој историографији се маргинализује, прећуткује или подразумева, јер расправа о томе показују ког је порекла већина босанских муслимана као и чињеницу да података о исламизацији богомила нема.

Но аустроугарској пропаганди (која ће се наставити, у нешто модификованом облику и у послератном периоду када ће социјалистичка политика десрбизације и националног „освешћавања“ муслиманских верника тражити сваку врсту „научне“ помоћи) теза о богомилима и њиховом преласку у ислам била је добродошла. Разлога за то је било више али је основни, када се политике тиче, потискивање српских претензија на Босну. Босна је, још од 1804. г., настајањем слободне Србије, све више постајала канал којим је Аустрија желела да продре на Исток, а самим тим спречи ширење шизматичке Русије према Цариграду и преузимање империјалног наследства Византије. Што је очитије било да Срби, по својој историјској свести, нису политички медијум кроз који ће моћи да се католичке верске и аустријске политичке претензије отелотворе, дошло је до распиривања скоро замрле хрватске националне свести. Илирски покрет је том приликом послужио као прелазна степеница КОЈОМ је католичке становништво српског порекла као и становништво католичке вере без националне свести, било

приведено хрватству. Хрвати су најпре, захваљујући Људевиту Гају и његовим илирима *добили* нов језик, штокавски. Који се од тада зове хрватско-српски или српско-хрватски уместо српски, како се до тада звао. У контексту тога треба пратити језичка истраживања Ватрослава Јагића и историјске студије Ф. Рачког. Бискуп из Ђакова, Штросмајер, који је стајао на челу једне пансловенске али и панкатоличке опције, био је потискиван од стране царске власти. Но не увек. Врло често је, можда и несвесно, био коришћен када је то било опортуно, да се, с једне стране, разбије српска национална опција нуђењем „надопције“, *југословенства*, а с друге стране да се хомогенизује хрватство. Окупација Босне и Херцеговине 1878. г. отворило је, у ургентном виду *српско питање*, не само ван граница, већ и унутар Аустро-Угарске. Дошло је до значајног повећања Срба унутар царевине, и то Срба православне вере који су незадовољни јер су заменили слабу отоманску власт за модерну и перфидну власт једне државе која је, пре свега, католичка. Али поред православних Срба свет о српском пореклу постојао је и код извесног броја католика и значајног броја муслимана, сеоског становништва али и неких племића. Са католицима је било релативно лако: свештенство је стављено под контролу а католичко становништво увидевши да је потписало под власт *ниховог „апостолског величанства цара Аустро-Угарске“* врло брзо је заборавило предање о свом српском пореклу. Са муслиманима је случај био већ компликованији. У почетку они су заједно са православним Србима исказивали верност султану, који им је, поред тога што им је био владар, био и калифа - врховни верски поглавар. Но како је време одмицало, и како је било све очитије да нова власт има намеру да заувек остане, почели су да се приближавају новој власти и да се „сећају свог бошњачког идентитета“. Стваран је нови језик (сетимо се само Кочићеве борбе за очување чистог српског језика), одбачена је потпуно теза о православној суштини цркве босанске, и лагано је развијана теза о колективном преласку богомила, тј. аутохтоног становништва средњовековне Босне, на ислам. Све историјске чињенице које судоводиле у питањем *нихејство* цркве босанске, прећуткиване

су, а паралелно са тим, прећуткивано је и *српство* средњовековног аутохтоног становништва Босне.

Српска историјска наука је крајем XIX века и првих деценија XX прихватила проблем цркве босанске у интерпретацијом Фрање Рачког. Такође се и проблем *српства* Босне више подразумевао него што се о њему расправљало. (Крајњи резултат таквог развоја једне „југословенске“ а у суштини антисрпске линије видеће се у две капиталне историје Босне, једне Владимира Ђоровића, који је заступао интегрално југословенство⁸ а друге професора Симе Ђирковића⁹ који ће тек далеким и енигматским алузијама показивати свет о средњовековној Босни као српској држави.) За то време хрватски историчари, и то не само они из правашке средине, већ и историчари од научног угледа, какав је био В. Клајић, инсистирали су на Босни као *хрватској* земљи, примењујући исти метод доказивања хрватства Босне којим су се служили приликом припремања конституисања колективне свести о јединству и хрватству Троједине краљевине (Хрватске, Далмације, Славоније) да су све територије Круне Св. Стефана (Угарске), а које насељава словенско католичко становништво, јесу хрватске земље, а њихови становници су Хрвати. Пошто је и борба против јеретика и шизматика у Босни од стране Угарске била вођена да би се успоставила сизеренска власт угарских краљева над њом, то је, по аутоматизму све јасно: угарски краљ је хрватски краљ а угарски краљ, је и босански краљ, због тога су права краљевине Хрватске протегнуте и на територију краљевине Босне. Пошто су пак становници негдашње Босне, богомили, били становници-подложници Угарске, а потом прешли у ислам, онда су и муслимани Босне, чисти Хрвати. Такс је у Босни успостављено хрватство (Хрвати-католици и Хрвати-муслимани) аутохтоног становништва, док су православни Срби потомци избеглица из негдашње Србије, тј. дошљаци на хрватској земљи, Херцег-Босни. (Овај механизам доказивања и размишљања присутан је и данас у актуелној политици.)

Владимир Ђоровић: *Историја Босне*, СКА, Београд, 1940.

⁹ Сима Ђирковић: *Историја средњовековне босанске државе*; Београд, 1964

Борбу против ове политичке тактике, која се заодевала у плашт науке (историје, филологије и етнологије), са српске стране, по обичају, вођена је не од стране званичне науке, већ кроз деловање културних друштава - *Друштва Св. Сава, Задужбине Илије М. Коларца* и др.; часописа „Босанславила“ (до одласка Николе Кашиковића са уредничког места) те кроз самостална истраживања национално свесних посленика. Тако је Василије Ђерић 1900. г. почео да објављује у часопису „*Наставник**“ студију „*О српском имену по западнијем крајевима нашега народа*“, у којој ће, између осталог, посветити једно поглавље и Босни. У њему ће показати да се српско име у вези са Босном спомиње у континуитету од времена Људевита Посавског (822. г.). (О књизи ће изићи 1902. у „*Српском књижевном гласнику*“, позитиван приказ из пера нашег знаменитог историчара Станоја Станојевића.) Али тек књига младог доктора философије, Васе Глушца, професора гимназије у Бања Луци *Повеље Матије Нинослава бана босанског и народност његових поданика (Бања Лука, 1912.)* показује право национално одређење у Босни у средњем веку.

Пошто наши читаоци до те књиге тешко могу да дођу, а он садржај и зајучи директно су повезани са студијом „*Истина о богомилима*“, то ћемо је овде овлаш приказати. За тему својих истраживања Глушца је узео садржај четири сачуване повеље које је бан босански, Матија Нинослав издао Дубровнику, гарантујући им материјалну и правку сигурност на територији своје државе а заклинајући им се исто „као што им се Кулин бан клел“. Оно што ће Глушца овом приликом занимати биће две ствари. Да ли су повеље од којих су се неке чувале у Бечу оригиналне или су фалсификати, тј. да ли је на њима у прошлости извршена интерполација кључних података, а то је реченица којом Матија Нинослав назива Босанце *Србима* а Дубровчане *Власима*. Позивајући се на писмо тадашњег професора из Беча, Милана Решетара, у коме је изјавио да, прегледавши повеље које су чуване у Дворском архиву у Бечу, тврди да је текст оригинален и писан истом руком, Глушца ће све четири повеље објавити. Повеље је штампао савременом ћирилицом али текст није преводио. Због занимљивости њиховог садржаја, ми ћемо овде пре-

нети текстове прве повеље која је издата негде у времену 1232-1235. г. и друге која је издата 1240. г. Прва повеља гласи:

„У име оца и сина и светога духа амин.

Аз раб божи Матеј а одмелом Нинослав бан бос'нски велики, кле се кнезу Дубровачкому Жан Дан'дулу и всеј опћине Дубровачкој; таком с'м се клетв'ју клел, каком се је бан Кулин клел: да ходе Власи свободно (и) их добит'к, тако како су у бана Кулина ходили без все хабе и зледи; а е куде облада, туде си ходите пространо и здраво, а е приети какоре сам себе и наук давати од все зледи. А се писах именов Десоје, граматиг бана Нинослава велиега босн'-скога, тако верно какоре у првих. А се јеште: *ако верује Ср'бин Влаха, да се при пред кнезем; ако верује Влах Ср'блина, да се при пред баном*, (под. Ђ. Ј. Ј.) а иному Влаху да не буде изма Боже ре ти дај здравие."¹

Друга повеља коју ћемо навести, дужа је, али потврђује такође *српство* становника државе бана Матеја Нинослава.

„ t В име отца и сина и светога духа амин, лето упл'штение господана нашега Ису Христа тисушта. СМ. (240), месеца марта .КВ. (22) д'н, индиктаГИ (13) би х'тенео вишнега нашега господана бога Ису Христа, и јаз велики бан босен'ски Матеј Нинослав по милости божје својов си добро х'тение приход си у Дубровнику к старим ми пријатељом, властелом и опћине градске, а приход си с моими бољарима, с војводом Јуришем, теп'чија Радоња и брат јего Симеон, пехарник Мирохња, Забав продаса, Пријезда Сфинар, Славко Поличић, Градислав Турбић, и обретосмо бољарина кнеза дубров'чкога Николава Тониста, и с преписаним моими бољарима клех се кнезу и все опћине градске у вечни мир и у љубве, како се zde подпише: аз Матеј Нинослав, по милости божје велики бан босен'ски, с моими бољарима келнемо се тебе Николаву Тонисту, кнезу дубров'чкому, и всем властелом и все опћине градске у господана бога нашега Ису Христа и у пресвету бого-

родицу девију владуку Марију и у ч'стни животворешти крст и у света божја евангелија и у светога Бласи, блаженога мученика, и у вси свете угодивше богу од века с својов вољов, чистем срцем. с правое веров, без vsакога пропадства и без зле мисли, да ви стоју у вечни и тврди мир и у срдчене љубве и у vsаку правду, и по земље и владаније моје и мојих син'да си ходите свободно и пространо без vsаке десештине и без никере инне дание и паче да моји кмети и моји људие и моји владалци да ви љубе и да ви хране од зла с правов вером; и ако некто од мојих кмети или од мојих људие чини ви кривину, да се при пред мнов, и ја да км суду прави суд, и ако ви ја правине не чину, то ти је крив; и ако се разратите с кралем рашким, да вас не дам ни ваш добитек, паче да ви ухрану с всем вашим добитком; и што се чинило пре и после, да се при, и да не изма; и да приду у Дубровник, да на ме не устане никторе, да ја с'м у своју земљу седе, кто хоште искати, ишти, де ја с'м рад правду учине; ако правде не учину, то ја крив; и се јоште: *ако верује Серблин Влаха, да се при пред кнезом дубров'ким, и ако верује Влах Серблина, да се при пред баном, и иному Влаху и иному Серблину да не изма.* (Под. Ђ. Ј. Ј.) И да се некоја кривина међу ни чини, да та кривина се с правинов исправи. А сизи мир и сизи обет да се никакоре никимре делом и никимре концем да се не реши, ни да се подпере, не паче да буде твред у веки. И хошту, да все се, што zde писано, у веки буде твредо од мене самога и од мојих дет и од мојих унучје и од мојих кмети и од мојих људи; и кто сие приломи или ја сам или мој син или мој уну:< или моји кмети или ини кто годе мој, да бог га сепне и света богородица и вси свети, ки су zde писани. Мир божи с нам амин. Од сизе мир и од сие обетование су.В. (2) књиге: једну књигу узел бан велики Нинослав с своими бољарима, а другу књугу узел Николае Тонисто кнез и опћина градска. *И да не никере изма на инаго Серблина ни инаго Влаха лише на самога исца.* (Под. Ђ. Ј. Ј.) Аз Борислав Војсилић келну се вечни мир и љубе имети с Дубровчаном, како е еде преписано."¹¹

Оно што је за нас овде важно то је чињеница да бан Матија Нинослав назива свој народ Србима и успоставља правку сигурност и за Србе и за Влахе (Дубровчане). Он каже: „ако тужи Србин Влаха да се суди пред кнезом дубровачким, а ако тужи Влах Србина да се суди пред баном и да онеме Србину и онеме Влаху не буде отимачине". (У овим али и другим повељама, иначе, постоји много података који иду у корист Глушчеве тезе да је црква босанска била правоверна а не јеретичка, али о томе има доста материјала у *Истини о богомилима*.) Разрађујући проблем српства становника Босне кроз векове, Глушац ће се користити свим подацима који су му у оно време били доступни и њиме доказати континуитет српског становништва на овим просторима од најранијих спомињања Срба до XX века. Такође ће анализирати и име *влах* показујући историјски развој његовог значења од означавања становника романског прекла, преко означавања сточара до означавања православних Срба. На крају ће читаву студију систематизовати у 12 тачака, доказујући њима да је српско становништво староседелачко у Босни, Хуму и Захумљу.

- „1. Повеље Матије Нинослава, бана босанскога, су оригиналне;
2. Тај исти бан назива своје поданике *Србима*.
3. *Србима* су називани становници Босне и Херцеговине и прије бана Нинослава, у IX и X вијеку;
4. У XII и XIII вијеку папе римске називаху Босну *српском државом*, иако је Босна у то доба била самостална бановина;
5. један босански бан из XIV вијека (Стјепан II Котроманић, прим. прир.) назива народни језик у Босни *српским*.
6. Властела босанска из XV вијека називаху своје људе *Срби-ма* и свој народни језик *српским*;
7. Имена „алая" и „*власи*", што се спомињу у нашим средњовјековним споменицима у унутрашњости Блаканског полуострва, не означавају људе по народности, већ по занимању. Тако бијаше називан један засебан економски

сталеж, и то изнајприје ненастањени пастири, а потом и сви остали сељани.

8. Муслимани, родом Босанци, велики достојанственици у турском царству XVI вијека, називају свој матерински језик *српским*;
9. Аустријско посланство, које је у XVI вијеку путовало кроз Босну у Цариград, такође зове наш народни језик *српским*;
10. Аустријске власти називаху наше иселѣнике из Босне *Србима*;
11. Муслимани, књижевници босански, XVII и XVIII вијека, називаху свој матерински језик *српским*;
12. Турски државници, који су управљали Босном, називаху такођер наш народни језик *српским*;

Све ово не би било могуће, да Босна и Херцеговина одувјек нијесу имале карактер *српских земаља*. Карактер српски имале су ове земље кроз вијекове, па имају га и данас."¹²

III

Паралелно са политичким разлозима који ће довести до развијања тезе о јеретичкој, неоманихејској цркви босанској, постоје и темељни верски разлози због чега се на њој толико инсистира. Најпре, ова теза оправдава из аспекта католичке цркве њено деловање против разних јеретика и православних шизматика. Постојање тајних антихришћанских или псеудо-хришћанских заједница чији би центар требало да се налази у Босни, оправдавало је тзв. крсташке походе не само против Босне и Србије (наша историја лагано „заборавља“ да су упади Угара у Србију, од Немањине владе па све до пада Београда под Турке, били инспирирани првенствено борбом против шизматика и за њих су освајачи имали благослов од папе или примасе Угарске) већ и против катара, албигенеза, а касније и хусита. Изјаве разних јеретика да су ишли у Босну на „школовање“, из аспекта историјског сазнања у најмању руку су проблематична, посебно ако имамо у виду да су даване пред доминиканским инквизиторима. (Овим не тврдимо да у западној Европи није било антика-

¹² *ibid.* стр. 70-71

толичких верских секти нити да оне нису повезивале своје чланове у разним земљама.) Али о томе је већ писао Глушац у књизи која је пред нама. Паралелно са тезом о јеретичности цркве босанске, по угледу на „православну линију” Петрановић - Анђелић - Благоев - Глушац - Душанић, појавиће се историчари у Хрватској католичког определенна, која ће тврдити да је верска заједница у Босни била католичка по свом учењу, а да само није признавала папину јурисдикцију. Овај круг историчара јасно открива довршавање плана о кроатизацији Босне у прошлости и њено припајање хрватству не само у националном већ и у верском погледу. Истраживачи из ове групе, по правилу су, бар до сада, показивали тенденцију да или пођу од тезе Рачког, па да је касније модофикују у католичкој смеру, или да из разлога који често нису научне природе већ последица политичког опортунизма, као што је случај са Шидаком¹³, напусте тезу о правоверности, католичанству цркве босанске и приближе се поставкама Рачког.

Постоји још једна група историчара, чијих представника код нас нема, али чији број у иностранству није занемарљив, који заступају идеје разних езотеријских група а углавном су сврстани под розенкројцерску или масонску капу. Њихов циљ је, када пишу о *босанским богомилима*. двојак. Најпре антихришћански. Напад на папство овде је само маскиран напад на хришћанство. Други циљ је да *рестаурирају* (тачније измисле) учење богомила које би било блиско и саобразно њиховим гностичким сектама, а себе представили чуварима скривених духовних знања Гностичка учења, која би требало да су чували катари, албигенези, јовановци и разне мање познате групе уливају своја учења у један савремени езотеријски фонд знања и „знања” којим се разни модерни „учитељи” и „пророци” служе приликом обликовања својих религија Они се често служе откривеним гностичким текстовима, као и хришћанским апокрифним текстовима, како би поткрешћивали своја учења. Њима је посто-

Јарослав Шидак: Проблем „Босанске цркве” у нашој хисториографији од Петрановића до Глушца (Прилог рјешењу тзв. богумилског питања). „*Рад Југословенске академије знаности и уМјетоснѳ*”, 1937, ССLIX, стр. 37-182

јање једне верске заједнице каква би требало да буде „босанска богомилска црква" преко потребна.

Парадоксално је да овој групи религиозних опскураната, по својим закључцима, најближи су марксистички историчари. Парадоксално али лако објашњиво. И једне и друге повезује мржња према хришћанству. И за једне и за друге постојање богомила у Босни је доказ о побуни против правоверног хришћанства (православља и римокатолицизма) с том разликом што езотерици сматрају да је побуна последица изневеравања правоверие, истините Христове науке, а марксисти да је резултат незадовољства експлоатисане класе против експлоататора - феудалног племства и свештенства. Треба напоменути да наши масони, а њих је међу историчарима увек било много, по правилу не припадају мистичним затвореним ложама (код нас је таквих масона увек било мало. Митриновић само и још неколико) те њихова подршка тези о неоманихејству цркве босанске прои­зи­лази из фундаменталне масонске поставке-неяресгяе *борбе против свих догми*. Ако то имамо у виду онда и Ђоровићево пристајање на тезе Рачког је потпуно јасно.

У следећу групу историчара можемо сврстати историчаре разних идеолошких опција али који припадају новокомпонованим нацијама - муслиманима и македонцима. Муслимански историчари, тачније, историчари у улози историчара у потпуности су прихватили тезу о преласку аутохтоног босанског (богомилског) становништва у ислам, јер им та теза даје неопходан етнички легитимитет (поред религије - ислама) за формирање исламске Босне. Преко „исламизације богомила" историјска фундираност муслимана се сада протеже у дубљу прошлост и не зависи више од османлија, нити је затамњена превером и напуштањем ранијег националног идентитета, већ је последица *колективног националног мењања вере*. Верска неоманихејска заједница, осетивши се блиска са исламом (!?) прелази корпоративно у нову веру. Самим тим, муслимани нису верска заједница заједница чију су „националност" измислили стразети Аустријске царевине (у оквиру свог глобалног плана ширења на Балканско полуострво) а доврхунила је комунистичка власт, већ су нација која своје зачетке има још у племенској подели приликом

доласка Словена на Балкан. (Занимљиво је поменути да тој евреји, само из једног другог, државотворног босанског аспекта, служи и постхумно изишла књига др Наде Клаић.¹⁴) Иако научна етнографска, етнологска и антрополошка испитивања показују сасвим другу слику када је у питању порекло муслиманског становништва у Босни, Новопазарском Санџаку, Старој Србији и Македонији (употребљавамо историјске називе да бисмо избегли политичку конотацију) данас је у свести широке јавности, захваљујући контроли која је вршена над научним истраживањима, планским контролисањем универзитетских катедри и научних институција, као и научне штампе, проблем *богомила у Босни и богомилско порекло босанских муслимана*, постао несумњивом научном чињеницом.

У том правцу, само се много мање разиграности, покушали су и савремени „потомци Александра Македонског“, *који се и Македонцима зову*, да пронађу своје извориште, или једно од могућих изворишта, у богомилском покрету. Резонујући да све што чини једну територију или једну групу људи различитим од околних територија и околног становништва, доприноси да се створи осећање издвојености а одатле и национална свест, руководство у Македонији је подржавало, између осталог, и тезу о распрострањености богомила (бабуна) и на територији ове бивше југословенске републике. Због тога је одржан и један научни симпозијум у Скопљу 1978. године.¹⁵

Завршавајући овај летимични преглед научних теза о тзв. богомилима и цркви босанској, као и ваннаучних разлога за њихов настанак, развој и опстанак, споменућемо и изучавања Драгољуба Драгојловића, данас најбољег познаваоца овог проблема код нас. Његова истраживања довела су га до тезе која у суштини, иако се он декларативно дистанцира од Глушца и Шидака, представља њихову вербалну премодификацију. Желећи да заобиђе дихотомију Рачки - Петрановић (Глушац) или тријаду неомахинејство " православље - католичанство, он

Нада Клаић: *Средњовековна Босна*, Политички положај босанских владара до Тврткове крунидбе (1377. г.) Загреб, 1989.

Богомилството на Балканотво светлината на најновите истражувања, Скопје, 1982.

је отворио, на изглед једну нову могућност. Пошто историјске чињенице показују да се црква босанска разликовала по свом учењу и обредима од западних катара и источних богомила (павликијана, кудугера и др.) јер је Глушац после Другог светског рата показао њено директно настављање на православну традицију¹⁶, Драгојловић ће поставити тезу да је црква босанска једна „понародњачена“ варијанта унутар православне цркве. Набрајајући све елементе који одвајају цркву босанску од неоманихеја и разних дуалиста унутар хришћанства, а које је Глушац, видели смо, већ анализирао 1953. г. он ће своја досадашња изучавања завршити следећим закључком. „То све говори да се организација, обреди и учење босанских крстјана не може разумети једино у оквиру теолошке мистике источне цркве, коју су прихватили посредством домаћег монаштва, чији су изданак били, а не у оквиру средњовековних дуалистичких јереси, чије учење, организацију и верске обреде, судећи по сачуваној изворној грађи насталој у крилу цркве босанске, нису ни познавали.¹

IV

Доктор Васо Глушац, родио се у свештеничкој породици у Слатни у Босни, 1. VIII 1879. г. а умро у Београду 5. X 1954. г. После завршетка гимназије у Сарајеву, студирао је на Филозофском факултету у Бечу (1901-1905), где је и докторирао са тезом *Вид Дошен и његова. књижевна делатност* (Wid Doschen und seine literarische TStigkeit, 1905). Потом ради као професор гимназије у Бања Луци (1905.1912) и Тузли (1912-1914). Био је хапшен за време Бањалучког велеиздајничког процеса. После Првог

¹⁶ Др Васо Глушац: Проблем богомилства. „Годишњак историског друштва Босне и Херцеговинѐ“, 1953. год. V, стр. 105-138. Овдеће Глушац доказати да је црква босанска имала истоветну структуру као и њој савремена православна црква; да се заклињала у 318 Св. Отаца из Никеје, да је посебно поштовала православног светитеља Гргура (Григорија) Назијанског, да је празновала хришћанске - православне празнике, да је поштовала иконе, да је поштовала свете мошти, да је подизала цркве, да је имала крштење, причешће, венчање, и на крају, да је веровала у васкрсење мртвих. Исто и код: Свет. Ст. Душанић: О „старцима“ у средњовековној „Босанској цркви“ „Хришћанско дело“, 1936, св. 6, стр. 439-449.

¹ Драгојловић, *ibid*, стр. 255..

светског рата био директор гимназије, у Тузли и Бања Луци, да би, по одлуци краља Александра I, поставлен за сенаторе (1932-1941). Од 1941. до 1954 живео је као пензионер у Београду. Књижевни рад је започео у београдском часопису „Дело“ (1904). Издао је неколико књига, од којих се већина бавила *српским питањем у Босни. Босна и Херцеговина српске суземље по крви и појезику* (Мостар, 1908), *Истина* (Мостар, 1911), *Повеље Матије Нинослава, бона босанског и народност његових поданика* (Бања Лука, 1912), *Неколико питања из прошлости Босне и Херцеговине* (Тузла, 1921), *Др Јован Скерлић* (Тузла, 1926) и *Истина о богомилима* (Београд, 1941/1945). Поред тога сарађивао је у многим часописима, посебно се бавећи између два рата проблемом богомила.

Потискивање научних прилога др Васе Глушца на маргину научног интересовања посвећеног проблему тзв. богомила и цркве босанске, последица је политичке а одатле и научне ситуације у којој се налази наша наука од 1941. г. до данашњих дана. Наука је била слушкшња политике, а политика је, у глобалу, била антисрпска. зато објављивање књиге доктора Глушца не треба сматрати позивом на погром међу историчарима. Нити је покушај, недај боже, да се доведе у питање ни ученост, ни грађанска храброст, ни научни морал појединих научника, спомињаних и неспомињаних. Ништа од тога није било ни на крај памети ни издавачу, ни приређивачу ове књиге. Ми смо само сматрали да је дошло време да се једна научна а и људска неправда исправи. Да једна научна теза и једна књига добију место које им припала. А место књиге је код читаоца, као што је место научних теорија међу научницима и у сталној научној провери.

Ђорђе Ј. Јанић

САДРЖАЈ

	Страна
Предговор	5
Увод	9
Глава I. Политичке и верске прилике на Балканском полуострву пре доласка Словена	19
Глава II. Појава јереси у првим вековима Хришћанства	27
Глава III. Долазак Словена на Балканско полуострво и примање Хришћанства	39
Глава IV. Рад Ђирила и Методија и њихових ученика	47
Глава V. Хришћанска црква у Бугарској за време првих бугарских владара	57
Глава VI. Хришћанска црква у држави цара Самуила	63
Глава VII. Борба између источне и западне цркве и коначан разлаз 1054. г.	71
Глава VIII. Рад. Св. Саве и независност „цркве српске“	77
Глава IX. Бан Кулин и независност „цркве босанске“	97
Глава X. Хумска кнежевина и хумска епископија и њихов улаз у састав државе и „цркве босанске“	113
Глава XI. Средњовековна „црква босанска“ била је православна	127
1. Приступ	127
2. Извори Рачкога	128
3. Побијање извора Рачкога	132
4. Домаћи извори	140
5. Тестамент госта Радина	157
6. Надгробии споменици и црквине	163
7. Херцегове поданике Турци називају хришћанима	169
8. „Босанска црква“ утопила се у цариградском патријархату	170
9. Порекло босанских муслимана	171
10. Чланови „босанске цркве“ исељавају као православии хришћани	176
11. Старост босанске цркве и римска пропаганда	184
12. Назив свештених лица у православној „босанској цркви“ у средњем веку	186
13. Постанак и значење речи "patareni"	191

14. Дубровчанисматрајубосанскуисрпскуцрквуједном	194
15. Закључак	195
Глава XII. Стари писци и путници о вери Јужних Словена	197
Глава XIII. Римска пропаганда против свих народа источнога обреда	219
Глава XIV. Истина о богомилима, према изворима који о њима говоре	245
Латински извори	245
Презвитер Козма	246
Петар Сицилски	247
Патријарх Фотије	249
Еутимије Зигавин	264
Бугарски патријарх Еутимије	273
Матија Властар и Константин Арменопулос	274
АнаКомнена	275
Синодик цараБорила	280
Српски Синодик	282
Бабуни у Крмчијама	286
Глава. XV. Завршна реч	289
Поговор	295
Именик (Ксенија Јанић)	297
Повратак (ЂорђеЈ.Јанић)	307
Садржај	325

